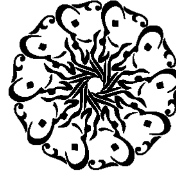
Kurtuba
KİTAP

Tasavvufun Ana Esasları

İzzeddîn Kâşânî

TASAVVUFUN ANA ESASLARI

(Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)

Kurtuba Kitap: 15
Tasavvuf: 10
Isbn: 978-975-6743-73-7

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 16221

Genel Yayın Yönetmeni
Ahmet Sarmusak

Editör
Ersan Güngör

Kapak Tasarım
Sercan Arslan

İç Tasarım
İrfan Güngörür

Birinci Basım
Mayıs 2010
(1.000 Adet)

Baskı ve Cilt
A Ajans
Beysan San. Sit. No:32-4/G
Haramidere / İstanbul
(0212 422 79 29)

KURTUBA KİTAP
(Adil İnşaat Basım Yayın kuruluşudur.)

Adil İnşaat Basım Yayın Dağıtım Kırtasiye San. Tic. Ltd. Şti.
Sahhaflar Çarşısı No: 24-26 • 34450 - Bayezid / İstanbul
Telefon: 0212 528 19 78-512 62 63 • Faks: 0212 512 91 20 • kurtuba@kurtubakitapcom

TASAVVUFUN ANA ESASLARI
(Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)

**İzzeddîn Mahmûd bin
Ali Kâşânî Natanzî**

Farsçadan Çeviren:
Hakkı Uygur

İstanbul 2010

İçindekiler

İKİNCİ BÂB

İlimlerin beyanı hakkındadır ve on fasıldan ibarettir

ÜÇÜNÇÜ BÂB

Ma'rifetler hakkında olup on fasıldan ibarettir

DÖRDÜNCÜ BÂB

Sûfîlerin bazı ıstılâhları hakkında olup on fasıldan ibarettir

BEŞİNCİ BÂB

Müstehsinât hakkındadır ve on fasıldır

ALTINCI BÂB

Edep hakkında olup on fasıldır

YEDİNCİ BÂB

Ameller hakkında ve on fasıldır

SEKİZİNCİ BÂB

Ahlâkın beyanı hakkındadır ve on fasıldır

DOKUZUNCU BÂB

Makamların beyanı hakkında ve on fasıldır

ONUNCU BÂB

Hallerin beyanı hakkında olup on fasıldan ibarettir

Önsöz

Elinizde bulunan *Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye* adlı eser, hicrî 735 (mîlâdî 1334) yılında vefat eden ünlü İslâm âlimi ve mutasavvıfı İzzeddîn Mahmûd bin Ali Kâşânî Natanzî'nin en önemli eseridir. Farsça kaleme alınan, tasavvuf klasikleri arasında haklı bir şöhrete sahip bulunan eser, kendisinden sonra gelen birçok Sünnî mutasavvıf üzerinde etkili olmuştur.

Tasavvuf örf, âdet ve ıstılâhlarının edebî bir şekilde açıklandığı bu eser, evvelâ 1946 yılında İranlı ünlü araştırmacı merhum Celâleddîn Humâyî tarafından gün yüzüne çıkarılarak tenkitli basımı gerçekleştirilmiş ve o tarihten sonra kitap çeşitli defalar yayımlanmıştır. Celâleddîn Humâyî tenkitli basımını hazırlarken üç farklı elyazmasını incelemişse de çalışmasında daha çok faydalandığı temel metin, İran Meclis Kütüphanesi'nde yer alan ve müellifin ölümünden yaklaşık kırk bir yıl sonra yani mîlâdî 1375-hicrî 776 yılında Muîn Abbâse Şehristânî tarafından istinsah edilen nüsha olmuştur.

Son olarak bu değerli eser, 2003 yılında Dr. Muhammed Rıza Berziger Hâlıkî tarafından içinde indeks, ayet, hadis ve şiir fihristi ile Arapça ibarelerin çevirilerinin de yer aldığı kapsamlı bir çalışmayla birlikte tekrar yayımlanmıştır.

Yaklaşık on yıl önce çevirisini yaptığımız eser, bilgisayara aktarılan çevirilerin ve müsveddelerinin önemli bölümünün kaybolması sebebiyle uzun süre gün ışığına çıkamadı. Bu zaman içinde çevirisi tarafımızca gerçekleştirilen Seyyid Ca'fer Seccâdî'nin telif ettiği *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* içinde de eserden çokça alıntılar yapılması ve hemen her kavramın *Misbâhu'l-Hidâye*'den ifadelerle açıklanması, söz konusu kitabın yeniden çevrilmesi konusunda bizde büyük bir istek doğurdu.

Geçtiğimiz yıl içinde kendisini Tahran'da ziyaret etme fırsatı bulduğum muhterem Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç hocamla sohbet esnasında kitabın yeniden gündeme gelmesi ve kendilerinin içten teşviki, kitabı yeniden çevirmeme sebep oldu. Şüphesiz kendisinin aracılığı ve destekleri olmasaydı, bu nadide eser bugün elinizde olmazdı. Bu nedenle şahsım ve okuyucular adına kendisine teşekkürü bir borç biliyorum. Diğer yandan kayıp çevirilerin bulunması için çabalarını esirgemeyen Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi hocalarından Doç. Dr. Safi Arpaguş hocama da teşekkür ederim. Yine çeviri esnasında değerli katkılarda bulunan aziz dostum Dr. Turgay Şafak'a teşekkür etmezsem, haksızlık etmiş olurum.

Son olarak kitabın aslî dilinin yoğun belâgat ve fesâhatini en az müdahale ile aktarma çabamız, çevirinin, özellikle bazı kısımlarının ağırlaşmasına neden olmuş olabilir. Hüner ve edeb ehlinin çeviriyi inayet gözüyle değerlendirmelerini ve olması muhakkak hataları hoş görmelerini diliyorum.

Çaba bizden Tevfik Allah'tandır.

Hakkı Uygur
Temmuz 2009

İzzeddîn Kâşânî ve Misbâhu'l-Hidâye

Hicrî sekizinci yüzyılın büyük âlim ve mutasavvıflarından olan Şeyh İzzeddîn Mahmûd b. Ali Kâşânî Natanzî ile ilgili ne yazık ki gerek Farsça, gerek Türkçe kaynaklarda oldukça az bilgi mevcûdtur. Bu sebeble olsa gerek, eserin tercümesi esnasında faydalandığımız Humâyî ve Hâlıkî'nin tenkitli basımlarında da adı geçen muhakkikler, müellifin kendisinden çok içinde bulunduğu tasavvuf akımıyla ilgili bilgiler aktarmışlardır. 1334 yılında vefat eden İzzeddîn Kâşânî kelâm, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini kendisinde birleştiren seçkin bir Şâfi'î âlimidir. Kâşânî diğer ünlü hemşehrisi Abdurrezzâk Kâşânî gibi aynı zamanda Suhreverdî silsilesinin ünlü şeyhlerinden Nureddîn Abdussamed bin Ali Isfahânî Natanzî'nin öğrencilerindendir. Humâyî'nin verdiği bilgilere bakılırsa, Şeyh Nureddîn Abdussamed ikilinin hırka ve irâde şeyhi, Şeyh Zâhiruddîn ise sohbet ve hizmet şeyhiydi. Kâşânî, bu iki şeyhin vasıtasıyla Şeyh Şihâbeddîn Suhreverdî'nin dolaylı öğrencisiydi ve onun *Avârifu'l-Ma'ârif* adlı ünlü kitabını naklediyordu. Kâşânî'nin bilinen eserleri, elinizde bulunan *Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye* ile *Şerh-i Kasîde-i Taiyye-i İbn Fâriz*'dir. Bunun yanı sıra bazı-

ları, *Aşknâme* ve *Akılnâme* adındaki iki tasavvufî mesnevîyi de İzzeddîn Kâşânî'nin yazdığını ileri sürmüşlerdir.

Tarikat örf adet ve ıstılâhlarını açıklayan ve zaman zaman büyük benzerlikler taşıdığı için Suhreverdî'nin *Avârifu'l-Ma'ârif* adlı Arapça kitabının Farsça çevirisi sanılan bu kitap, Kâşânî'nin giriş bölümünde de belirttiği üzere, tam anlamıyla bir çeviri değildir. Kâşânî kitabında, Suhreverdî'nin konu başlıklarına ve sıralamasına bağlı kalmamış, içeriğinde de bazı kısaltmalara ve eklemelere gitmiştir. Kâşânî, Suhreverdî'nin hikâye ve kıssaları anlatırken naklettiği silsileleri zikretmeye de gerek görmemiş; ayrıca eserine birçok Arapça ve Farsça beyitler ilâve etmiştir. Kâşânî naklettiği hadis, rivayet ve kıssaların tamamının kaynaklı olmasına özen göstermiştir. Yine de, Kâtib Çelebi örneğinde olduğu gibi, kitap çoğu zaman *Avârif*'in tercümesi gibi görülmekten kurtulamamıştır.

Kâşânî, kitabın te'lifinde yukarıdaki temel kaynağın yanı sıra, Ebû Tâlib Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*'u, Ebû Nasr Serrâc'ın *Lum'a*'sı ve *Kuşeyrî Risalesi* gibi kaynaklardan da faydalanmıştır. Câmi'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünde Kâşânî'nin bu eserinden bahsetmesi, kitabın kısa süre içinde haklı bir üne kavuştuğunu göstermektedir. Câmi, kitabının girişinde *Misbâhu'l-Hidâye*'den birçok ibare nakletmiştir. Bununla birlikte eser *Avârifu'l-Ma'ârif*'in gölgesinde kaldığından olsa gerek, İslâm dünyasının özellikle batısında fazla yaygınlaşamamıştır.

İlim ve ma'rifet muhiblerine faydalı olması dileğiyle…

Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihi neste'în Rabbi temmim bi'l-hayr

İhlâs nesîmlerinin ve sıdk ışıklarının can gözünü aydınlattığı ve gönül damağını kokulandırdığı hamd o Hazreti Sultan'adır ki âlemin varlığı, hatta varlığın âlemi onun kerem denizinden bir damladır ve zuhûr nûrunun şuhûdu onun şuhûdunun nûrunun zuhûrundan bir andır. Öyle bir yaratıcıdır ki tek bir "Ol!" emriyle binlerce hakîkat kelimelerini zâtın Ümmü'l-Kitâb'ından fıtrat levhasına tasvir etmiş ve hem câmi kelime, hem de kâmil sahife olan insanın varlığını âlem kitabından latîf bir şekilde seçmiş, onda bütün manaların ve kelimelerin sûretlerini mufassal olarak göstermiştir. O Latîf ki temizliğinin saflığı ve hâlisliği sebebiyle Âdem Sâfî'yi herkesin içinden seçmiş ve ona "*Allah, Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır*" hil'atinin sûretiyle hilâfet mührü ve kerâmet sancağı bağışlamıştır. Onun zürriyetinin zerrelerinden enbiyâ ve evliyâyı nimet faziletleri ve kerâmet üstünlükleriyle mahsûs kılmış ve ismet cânibinde ve riâyet kucaklarında yetiştirmiştir. Enbiyâ cümlesinden gönderilmişlerin efendisini ve habercilerin sonuncusunu seçmiş, ebed bahtının tahtına oturtmuştur. Başına

mahbûb bir tâc koymuş, insanlar ve cinler üzerinde, mülk ve melekûtta tasarrufta bulunabilmesinin yollarını açmıştır.

Evliyânın içinden, hakîkat âlimleri ve tarîkat meşâyihi olan O'nun ümmetinin evliyâsını seçmiş ve davet hilâfeti ve O'nun nübüvvetinin niyâbeti gereği irşâd ve terbiye makamına oturtmuş, onların himmet eteğini dünya ve âhiret araz ve garazlarına yönelme pisliğinden temizlemiştir. Onların hâllerinin ve makamlarının bahçesinden az bir nesîm kokusunu sâdık can tâliblerine ulaştırmış ve talep adımlarını onların irâde yolunda asılı tutmuştur. Her nerede bir aciz, yakîn nûrunun talebiyle hayret çölünün karanlığında ayağa kalksa onu, temiz nefislerinin vecdlerinin kıvılcımlarından alabilmesi için onlara yöneltir. Her nerede bir bîçare iflâs derdinden ebedî kimyâ-yı saâdete ulaşmak için talepte bulunursa ya da bir yolcu bir müşküle takılırsa, onun hidâyetini toplulukta ve müşkülünün hallini onların muhabbet nazarının kabulünde göstermiştir. İnâyetinin ve riâyetinin çokluğundan dolayı, onların sır anlarından ve kalblerinin hatırlarından ortaya çıkan her düşünceye ve lahzaya kendi heybetinin murâkıblarından bir murâkıb kılmıştır. Onların uzuvlarının ve bâtınlarının her hareket ve sükûnuna kendi haşmetinin nakiblerinden bir nakibi görevlendirmiştir ki nefislerin tasfiye ve tezkiyesi yoluyla onların kalplerini kendi sıfatlarının elbiselerinden arındırsın ve onun yerine bâki varlık hil'ati giydirsin. Sayıları ezelden ebede ulaşan ardı sıra gelen salâvatlar, bütün peygamberlerin hakkıyla önderi ve bütün seçilmişlerin mutlak yol göstericisi olan Hazreti Seyyid'e olsun. *Selam, gökte yıldız parlamaya ve yerde tomurcuklar açmaya devam ettikçe O'na, temiz âline ve ashâbına olsun.*

Te'lif nedeni ve tasavvufun tarifi

Bu, sûfîlerin tarikat usûl ve temellerinin zikrini ve onların ve hakîkat kâbesinin yolcularının seyr u sülûk esaslarının ve tasavvuf kaidesinin üzerine kurulu olduğu bazı ma'rifet ve ilimlerinin beyanını içeren bir muhtasardır. Sahîh itikadlar ve sarîh hakîkatler ilmi; kalbî ve kalıbî, sırrî ve rûhî muâmelât, münâzilât ve muvâsalât ilmi; nefsi, sıfatların desiselerini, şehvetlerin hasisliklerini tanıma, ruh ve kalbi tanıma ve diğer ma'rifetler gibi. Mutasavvıfların bazı âdetlerinin hakîkatlerine ve anlayışlarının inceliklerine işareti; yolun merasiminin, işaretlerinin, merhalelerinin, menzillerinin, tehlikelerinin çeşitleri hakkında uyarmayı; sâlikin menzilleri katettikten sonra murad kâbesine ve hakîkat haremine ulaşmasının alâmetlerinin bildirilmesini içerir. Sûfîlerden murâd ise Kelâm-ı Mecîd'in "mukarrebler ve sâbıklar" diye bahsettiği erenler ve kâmillerdir; yalnızca görüntü ve isimleriyle başkalarından ayrılan ve ayrışan topluluk değil. Zira her kim Hazreti Celâl'e yakın olma derecesine ulaşır ve kemâl saffında öne geçenlerden olursa, tarikat büyükleri onu sûfî olarak adlandırırlar; o kimse ister sûfîlerin âdetlerini paylaşsın, isterse de paylaşmasın. Ni-

tekim Cüneyd (r.a.) şöyle demiştir: "*Tasavvuf tüm bağlardan azâde olarak Allah ile olmaktır.*" Ruveym ise şöyle demiştir: "*Tasavvuf, Hakk'ın istediği şey karşısında nefse boyun eğdirmektir.*" Ebû Muhammed Cerîrî şöyle demiştir: "*Tasavvuf her iyi ahlâka girmek her kötü ahlâktan çıkmaktır.*" Yine Cüneyd şöyle demiştir: "*Tasavvuf, Hakk'ın seni kendinden öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir.*"

Halk arasında meşhur olan; hakîkat ehli olsun ya da olmasın, sûfîlerin âdetlerini benimseyen ve onların giysilerini giyen kimselere sûfî denilmesidir. Mutasavvıfların havassı ise böyle görünen kimselerin çoğuna sûfî demezler, onları "sûfiye benzer" şeklinde adlandırırlar.

Kemâl ehlinin bu isimle mahsûs olmalarının sebebi şudur ki; kadîm meşâyihin çoğu, dünyadan yüz çevirmeyi ve azla yetinmeyi sevdiklerinden ve enbiyâya uymak istediklerinden dolayı yün giysi giymişler ve tevâzu ve kendi hâllerini örtmek için kendilerini elbiselerinin sıfatıyla âşikâr etmişler ve birbirlerine "sûfî" diye seslenmişlerdir. Bu isim onlar arasında meşhur ve ma'rûf olmuş, dillerde yaygınlaşmıştır.

Te'lifin sebebi, kitabın ve müellifin adı

Bu muhtasarın yazılmasına sebep olan şey şudur ki; Arapça sanatından fazla nasibi olmayan ve bu hususta yetersiz olmakla birlikte, sûfî meşâyihin sözlerini incelemeye tam bir rağbet ve iştiyâk gösteren dostlardan ve kardeşlerden bir grup, bu satırların müellifi Mahmûd bin Ali bin Kâşânî'den (Allah gönlünü ıslâh etsin ve ona bağışlarını yağdırsın), sürekli olarak Şeyhülislâm Şihâbeddîn Ömer Suhreverdî'nin (r.a.), tasavvuf yolunun sıhhati hakkında kaleme aldığı ve bu sanatın hakîkatlerinin ve inceliklerinin en güzel şekilde ve en kâmil

tarzla kendisinde zikredildiği *Avârifu'l-Ma'ârif* adlı kitabı tercüme etmesini istiyorlardı. Bu zayıf, her ne kadar onların isteklerini yerine getirmek istiyorsa da, bu kitabın manalarının ceridelerini, lafızlarının feridelerinden ayırmanın, tıpkı rûhu bedenden ayırarak bâtıl hâle getirme misalindeki gibi onları âtıl duruma getireceği düşüncesi bu işten men ediyordu. Bir süre bu işi yapıp yapmama arasında tereddütte kaldım. Sonunda bir gün, bu sanatta sûfîlerin meşâyihinin sözlerinden bazılarını ve gâibden gelen fütûhât[1] ve indiyyâtı[2] içeren Farsça bir muhtasar kaleme almaya karar verdim. Öyle ki bu muhtasar *Avârifu'l-Ma'ârif* kitabının bütün usûl ve furûuna sahip olacağı ve onları kapsayacağı gibi başka faydalar ve nasibler de onda yer alacaktı. Böylece hem onların istekleri yerine gelmiş olacak, hem de bu işin (tercümenin) mahzurlarından sakınmış olacaktım. Bu düşünce hatırıma gelince, gönül de onu uygun buldu ve bu işe girdi. İstihâre ettikten sonra bu sayfaları kaleme almaya başladım. Kitap içinde hadis naslarından ve meşâyihin sözlerinden nakledilenler teberrük amacıyla nakledildiği ve duyulduğu şekliyle (Arapça) kaydedilmiştir. Temeli on bâb üzerine inşa edilmiş ve her bâb on fasıldan teşkil olmuştur. Muhtevâsı, nübüvvet kandilinden iktibas eden meşâyih sözlerinin nurlarından oluştuğu ve mazmûnu zarûret ilminden yeteri kadarını içerdiğinden, adı *Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye* konulmuştur.

---

1 Rızık, ibâdet, ilim, marifet, keşf vs. gibi maddî ve manevî nimetlerin sâlike açılması, gaybî kemal halleri ile ortaya çıkma şeklinde tanımlar getirilen futûh; manevî feyz, gönül açıklığı gibi manaları da ihtiva eder.

2 Birinin kendi inanışına, kendi görüşüne dayanan sözler, düşünceler.

İlâhî rahmetin fazlına olan ümit şudur ki; sâdık tâliblerin tarîkat işaretlerini ortaya çıkarmalarında, hakîkat nurlarını elde etmelerinde, rabbânî irfânların ve hakkanî ma'rifetlerin kapılarını açmalarında faydalı ve yeterli olsun.

İlâhî inâyet fazlından istenen ise, müellifin bu te'lifteki niyetini nefis, hevâ, riya ve gösteriş şâibelerinden hâlis ve saf kılmasıdır. Bu niyetin sûreti, salâh ve felâh ehlinin makamlarının ve hâllerinin işitilmesi ve zikredilmesi vasıtasıyla ilâhî rahmet ve sonsuz feyizlerin indirilmesidir. Yine niyetimiz, bu vesileyle kendimizi onların devletinin ipine bağlamak ve onları sevenler zümresine katılabilmektir. *Allah bizi onların muhabbetiyle şereflendirsin ve sîretlerine uymakla rızıklandırsın.*

BİRİNCİ BÂB
Sûfîlerin itikadlarını açıklama hakkındadır ve on fasıldan ibarettir

Birinci Fasıl: İtikadın manası, kaynağı ve sahih akîdeye tutunma hakkında

İtikadın anlamı, kalpte gaybî şeylerin varlığına karşı zannî ya da ilmî bir sûretin meydana gelmesidir. Bunun kaynağı, çocukların sade nefislerinde başlangıçta haberlerin duyulmasının tekrarlanması ve eserlerin izinin çıkmasının sürdürülmesidir. Zamanın geçmesi ve günlerin ilerlemesi, zanların ve vehimlerin oluşmasına ve avamın akidesinin taklîd edilmesine neden olur. Böylece o akidelerin sûreti onların kalbinde taşa kazınmış nakış gibi kalıcı ve sağlam hâle gelir. Sonunda kalplerinin sayfaları ve havâtırın[1] levhaları bu sûretlerle öylesine iş-

---

1 Havâtır: Arapça, hatır kelimesinin çoğuludur. Hatıra gelenler, hatırlananlar manasına gelir. Kalbe gelen hitaba havâtır adı verilir. Şeytânî, nefsânî olduğu gibi, Rahmânî ve melekî de olabilir. Haram ve helâle dikkat etmeyen sûfîler, gelen hatırın şeytânî mi, Rahmânî mi olduğunu ayırt edemez

lenmiş ve dolu hâle gelir ki başka bir sûretin ona sığması ve onda mecal bulması muhâl olur. Kimi kendi akîdesinin alışkanlıklarından ve mezhebinin doğrularından uzak ve kaymış görürse, onu dalâlet ve isyân ile ithâm eder. Oysa kendi zanlarınca mezheblerinin burhânlarına ve delillerine tutunduklarını ve kendilerince taklit dairesinden çıktıklarını sananlar, hakîkate bakacak olurlarsa hâlâ kendilerinin mezheb ulemâ ve imamlarını taklid etme mertebesinde olduklarını görecekler-dir ki hüsn-ü zan ve görüş doğruluğu tasavvuruyla o delilleri ve burhânları onlardan kabul etmişlerdir. Onların vehim ve anlayışları ondan dolmuş ve yakîn zannıyla ve tahkîk fevziyle mutlu olmuşlardır. *Her hizip elindekiyle sevinir.*

Görüşlerin farklı olmasının sebebi, beşerî nefislerin üzerine yaratıldığı hevâların farklı olması, yine kalplerin çoğunun onların talebi illetiyle ma'lûl olduğu dünyevî makam ve mansıblar üzerindeki itişme ve çekişmenin varlığıdır. Bu ihtilâf hâli, başlangıcından sonra geçmişten geleceğe ulaşmış; zamanla insanlar arasında yaygınlaşmış ve dağılmış; düşmanlığa ve buğza varmış; verâset yoluyla seleften halefe geçmiş ve karanlığı asırdan asra yoğunlaşmış; cidâl ve husûmete ulaşmış; lanet ve tekfîre varmıştır. O halde her kime ezelî inâyet sâbıkası taalluk eder de kula sahîh itikad bağışlamak isterse, önce onu alışkanlıkların ve duyduklarının eserlerinden ve izlerinden kurtarır; ilk fıtratın temizliğine ulaştırır; hevâ ve inat kökünü onun kalbinden söker ki sahîh itikadlar onda nakşolabilsin ve mutlak hakkı müşâhede etmek onun için sarîh olsun.

Resûlullah'ın (s.a.v.) sohbeti döneminde vahyin nüzûlünün eserlerinin bereketi ve nübüvvet nurlarının ışığı sayesinde ümmetin nefisleri alışkanlıkların kisvesinin karanlığından sıyrılmış ve gönüller tabiat kirinden ve hevâ şâibesinden temizlenmiş;

dünya ve arazlarından yüz çevirmiş; âhirete yönelmiş; hakkı taleb etmiş; iman nûruyla hicâb arkasından gaybın sûretini müşâhede etmiştir. Şüphesiz onların akîdeleri ihtilâf kusurundan arı ve gönülleri hevâ hastalığından sâlim ve berîydi. Hepsi bir dil, bir görüş ve bir gönüldüler. Daha sonra risâlet güneşi gayb hicâbında örtüldüğü ve ismet nûru izzet nikabında saklandığı ve gizlendiği için, nübüvvetin varlığının nûruyla aydınlanan ve hevâ karanlıklarının nübüvvet ışığında parçalandığı ümmetin nefislerinin zemini onun gizlenmesi ve yokluğuyla tekrar gölgelenmiş, hevâsının karanlığı yeniden gizlendiği pusudan çıkmıştır. Kalplerin mizâcı istikamet itidâlinden inhirafa yönelmiş; inhiraf miktarı ihtilâf meydana gelmiş; şeytanın akîdelerde tasarrufta bulunma yolu açılmıştır. Risâlet zamanından ve ismet nûrunun örtülmesi döneminden uzaklaşma ölçüsünce, her geçen gün nefislerin dünyaya rağbet karanlığı artmakta ve daha fazla ihtilâf ortaya çıkmaktadır, şu güne kadar.

O halde kim doğru akîdeye tâlib olursa, ilk merhalede sahâbeye uymalı ve onların eserleriyle yetinmeli ve dünya muhabbetinden yüz çevirmelidir ki basîret gözü yakîn nûruyla açılsın ve mutlak hakîkat ona keşfolunsun. Bu mana ise Hazreti Vehhâb'a fakirlik sadâkati ve iltica güzelliği olmaksızın yine nefsin şerrinden feryâd etmeden ve ilâhî fazl'a tutunmadan gerçekleşmez. Zira Hak Subhânehu, sadâkat ve çaresizlik ile yapılan her isteğe icâbet eder. "*Kimdir çağırdığı zaman icâbet eden*". Hak Teâlâ her kime de dünyaya rağbetten yüz çevirme nimeti bağışlarsa ve onun gönlünden niza ve ihtilâf kökünü kazırsa, onu kendi rahmet nazarının mahalli kılar. "*Rabbinin rahmet ettiği kimse hariç, her zaman ihtilâf içindedirler.*" Bunun alâmeti ise milletin mahcublarına karşı rahmet nazarıyla bakması ve inat yolunu tutmamasıdır. "*Allah'tan bir*

rahmet sebebiyle onlara güzel davrandın." Bu mana, sûfîlerin hâllerinin özelliklerindendir ki onların gönülleri ilâhî muhabbetin tatlılığını bulduğundan dolayı, dünya muhabbetinden tam olarak yüz çevirmiş ve onlardaki niza ve hilâf damarları tamamen ve kesin olarak kopmuş ve parçalanmıştır. Halkın umûmuna şefkat ve rahmet nazarıyla bakarlar; düşmanlık ve muhâlefet azâbından kurtulmuşlardır ve fırka-i nâciye olarak adlandırılmışlardır.

İkinci Fasıl: Zâtın birliği ve sıfatların tenzîhi hakkında

Allah Tebârek ve Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah ondan başka bir ilâh olmadığına şâhitlik etti; melekler ve adâleti ayakta tutarak ilim sahipleri de.*" Meşgalelerden kopma sebebiyle ilim madenine bağlanan ve ruhlarının ve kalplerinin adımı onda yerleşik, sabit ve kalıcı olan, basiret gözleri ezelî cemâli müşâhede nûruyla sürmelenen mutasavvıf ulemâ; yakîn ilim ve mubîn burhân yoluyla hatta keşf, ayân, zevk ve vicdan yoluyla biliyorlar, görüyorlar, buluyorlar ve şâhitlik ediyorlar ki tek ve Samed olan; oğul, baba ve yardımcıdan münezzeh; benzer, vezir ve müşavirden mukaddes Allah hariç hiç kimse ve hiçbir şey ibâdet edilmeye müstahak ve secde edilmeye layık değildir. Ne hükmünün mukabilinde bir zıt, ne mülkünün karşısında bir benzeri vardır. Kadîm zâtı daima vahdâniyet vasfıyla mevsûf, ferdâniyet natıyla ma'rûftur. Yaratılmışların şekil ve misal benzerliği, birleşme, ayrılma, yaklaşma, hulûl, hurûc, duhûl, değişim, zevâl, dönüşüm, intikal gibi sıfatlar, O'nun kuds ve nezâhetinden uzaktır. Onun cemâlinin kemâlinde ve kemâlinin cemâlinde hiçbir noksan yoktur. Tekliğinin güzelliği fikirlerin mülâhazasının kirinden

berî, samediyetinin celâli zikirlerin elbisesinin zahmetinden arıdır. Fesâhet meydanının erlerinin O'nu vasfettikleri ibareler yetersiz kalır. Ma'rifet alanının önde gelenlerinin O'nu tanımadaki işaretleri eksiktir. İdrâkinin yüceliğinin payesi, hislerin tesirinden ve kıyâsın hilesinden yücedir. İzzet ve ma'rifetinin sahası, vehimlerin tereddüdünden ve anlayışların taarruzundan yoksundur.

Allah ne münezzehtir ki akılların sonunun O'nu tanımanın başlangıcında hayretten başka çabası ve delili yoktur. Nazar sahiplerinin basireti için, O'nun azamet nurlarının ışığında körlük ve gece körlüğünden başka bir yol yoktur. Eğer "Nerede?" desen, mekân O'nun mahlûkudur; "Ne zaman?" desen, zaman onun icadıdır; eğer "Nasıl?" desen, benzerlik ve keyfiyet O'nun fiilleridir; "Kaç?" desen, miktar ve kemiyet O'nun yarattığıdır. O'nun sınırsız zâtının başlangıcı, sonsuz sıfatlarının sonu yoktur. Ezel ve ebed O'nun kudreti altında, varlık ve mekân, O'nun yaygısının içinde kıvrılmıştır. Bütün ilkler, O'nun ilkliğinde son; bütün sonlar, O'nun sonluğunda ilktirler. Şeylerin zâhirliği, O'nun zâhirliği karşısında bâtın; varlıktaki bâtınlar, O'nun bâtınlığı karşısında zâhirdirler. Bütün ezeller, onun ezelîliği karşısında hâdis; bütün ebedler, O'nun ebediyeti karşısında vâristirler.

Hülâsâ akla, anlayışa, vehme, hislere, kıyasa sığan ne varsa, Allah Subhânehu ondan münezzeh ve mukaddestir. Zira, bunların hepsi hâdislerdir (yaratılmış) ve yaratılmış, yaratılmıştan başkasını idrâk edemez. O'nun varlığının delili de, kendi varlığı ve şuhûdunun burhânı da, şuhûdudur.

Yüzü kendiliğinden aydır
Gözü kendiliğinden sürmelidir.

Ezelî güzelliği taşıyan ezelî celâlden başkası olamaz. "*Onların hediyelerini kendi develerinden başkası taşıyamaz*". Bu makamda idrâkin sonu acziyettir. "*İdrâki derk etmekten âciz olmak idrâktir*". Vâhid'in[2] dışında hiçbir muvahhid Vâhid'in künhünü idrâk edemez. İdrâkin sona erdiği her şey, idrâkinin son noktasıdır; Vâhid'in sonu değil.

Daha ilerisine ulaşamadığın şey
Senin anlayışının sonudur, Allah değil.

Allah bundan yüce ve büyüktür. Her kim Vâhid'i kendi ma'rifetiyle sınırlı bilirse, hakîkatte mağrur ve hilekârdır. "*Allah'a karşı sizi gururlandırdı.*" Bu gurura işarettir.

Şiblî'ye "Tevhîd nedir?" diye sordular şöyle cevap verdi: "*Kim ondan ibare getirirse kâfir; kim ona işaret ederse müşrik; kim onu ima ederse putperesttir. Kim ondan konuşursa gafil, susarsa câhildir. Kim ona ulaştığını sanırsa, hâsılı yoktur; kim ona yakın olduğunu sanırsa, uzaktır; kim bulduğunu sanırsa, kaybetmiştir. Sizin akıllarınıza ve vehimlerinize gelen en ince manalardan ve idrâklerden münezzehtir. Zira bunların hepsi, sizin zannınız ve mahsûlünüzdür. Sizin gibi yaratılmış ve üretilmiştir.*" Bu söz, tevhîdin tefrikayı reddetmek olduğu anlamındadır ve cem'[3] haddinde durmak demektir. Bu vasıf bundan sonra zik-

2 Arapça, bir demektir. Kaşanî, bunu, tek olması itibariyle Zât'ın ismidir, diye tarif eder.

3 Bir araya gelmek, toplamak, biriktirmek gibi manaları vardır. Tasavvufî bir terim olarak şöyle açıklanır: Öncesiz (kadîm) ile sonradan olan (hâdis) arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Zira, cem' hâlindeyken, ruh basireti, Allah'ın zât cemâlini müşâhedeye doğru çekilir. Eşyaları ayırt edici akıl, kadîm olan

redilecek hâlî tevhîdin başlangıcında gereklidir. Ancak sonda bir kimsenin, tefrika hâlinde cemde gark olması da mümkündür ya da cemde tefrikaya nâzır olması. Öyle ki cem' ve tefrika birbirlerine mani olmazlar. Tevhîdin kemâli de bundadır ve tevhîdin mertebeleri vardır: İlki imânî tevhîd, ikincisi ilmî tevhîd, üçüncüsü hâlî tevhîd, dördüncüsü ilâhî tevhîd.

İmanî tevhîd şudur ki; kul, ilâhîyet vasfını tekleyerek ve ma'bûdiyet istihkakını birleyerek ayetlerin ve hadislerin işaretinin iktizası gereği kalp ile tasdik, dil ile ikrar eder. Bu tevhîd, haberi getireni doğrulamanın ve haberin doğruluğuna inanmanın neticesidir. İlmin zâhirinden elde edilmiştir ve buna tutunma, âşikâr şirkten kurtarır ve İslâm yoluna girmeye yarar. Mutasavvıflar, iman zarûreti hükmünce bu tevhîdde mü'minlerin umûmuyla müşterek, diğer mertebelerde ise mahsûs ve münferiddirler.

İlmî tevhîd ise ilm-i yakîn olarak adlandırılan ilmin bâtınından elde edilir. Bu da şöyle olur ki; kul tasavvuf yolunun başlangıcında yakîn[4] olarak âlim olan Allah Celle Celâluhu

---

zât nurunun kendisine galip gelmesiyle örtülü kalır. Hak geldiğinde bâtıl kaybolduğu için, hudûs ile kıdem arasını ayırt etmekten uzaklaşır. Bu hâle cem' adı verilir. Sonra, izzet perdesi zâtın vechi üzerine örtülünce, ruh madde âlemine dönüş yapar. Bu hale de, tefrika hali denir. Cem'e, makam olarak yerleşmemiş başlangıç durumundaki müridler, cem' ve tefrika arasında gelir giderler. Kâşânî cem'i, "Halkın gözden silinip, sadece Hakk'ı müşâhede etmesidir" diye tarif eder.

4 Arapça kesin, açık bilgiyi ifade eden bir kelime. Kuşeyrî üç türlü yakînden bahseder: 1. İlme'l-yakîn: Bir şey hakkında habere dayanan bilgi. 2. Ayne'l-yakîn: Bir şey hakkında, görmek sûretiyle elde edilen bilgi, 3. Hakka'l-yakîn: Bir şeyi bizzat yaşamak sûretiyle

dışında hakikî bir varlığın ve mutlak bir müessirin var olmadığını bilir. Bütün zâtları, sıfatları ve fiilleri onun zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde mahvolmuş ve değersiz görür. Her bir zâtı mutlak zâtın nûrunun ışığından tanır ve her bir sıfatı mutlak sıfatın nûrunun aydınlığından bilir. Her nerede bir ilim, kudret, irâde, işitme, görme bulsa; onu ilâhî ilmin, kudretin, irâdenin, işitmenin ve görmenin bir eseri bilir. Aynı şekilde bütün sıfatlar ve fiillerde böyledir. Bu husus ehlinin ve mutasavvıfların tevhîd mertebelerinin başlangıç merhalelerindendir ve bunun mukaddimesi, umûmun tevhîdinin sonuna bitişiktir.

Bu mertebenin bir benzeri, kısa görüşlülerin ilmî tevhîd olarak adlandırdıkları bir mertebedir. Oysa bu ilmî tevhîd olmayıp şekilsel ve itibar derecesine sahip olmayan bir tevhîddir. Bu şöyledir ki; bir kimse zekâ ve akıl sebebiyle dinleme ya da mütalaa yoluyla tevhîdin manasından bir tasavvurda bulunur ve onun kalbinde tevhîd ilminin sûretinden bir şekil şekillenir. Bu yüzden, tartışma ve münâzara esnasında zaman zaman içeriksiz sözler söyler; öyle ki onda tevhîdin hâlinden hiçbir eser yoktur.

İlmî tevhîd, hâlî tevhîdden aşağı olmasına rağmen, onda hâlî tevhîdden bir karışım vardır. "*Hakk'a yakın olanlar, karışımı, Tesnîm'den*[5] *olan kaynaktan içeceklerdir.*" Bu, tevhîd şarabının vasfıdır. Bu sebepten dolayı, onun sahibi zevk ve neşe için-

---

elde edilen bilgi. Yakînde şüpheye yer yoktur; kalp bir şeyin hakikati konusunda tatmin durumundadır. Yine yakîn, delil ile değil inanç kuvveti ile apaçık görmeyi ifade eder. Tehânevî, kişinin yakîn ile su ve ateş üzerinde yürüyebileceğini; onlar katında belanın nimete, nimetin de belaya dönüşebileceğini; ilmin, sûfîyi kullanırken, yakînin onu taşıdığını kaydeder

5 Cennette bir ırmak.

dedir. Zira hâlî karışımın etkisiyle, ondaki karanlık ve alışkanlıkların bazıları ortadan kalkar. Öyle ki bazı tasarruflarda kendi ilmince amel eder ve ilâhî fiillerin râbıtaları olan sebepleri ortada görmez. Ancak hâllerin çoğunda, varlığın karanlıklarının kalıntıları nedeniyle kendi ilminin gerektirdiklerinden örtülü kalır ve bu tevhîdle, gizli şirkin bazısı ortadan kalkar.

Hâlî tevhîd ise şudur ki; tevhîd hâli, muvahhidin zâtının gereği hâline gelir ve az bir kısmı hariç olmak üzere, varlığının alışkanlıklarının bütün karanlıkları, tevhîd nûrunun işrâkının galebesiyle parçalanır ve yok olur. Tevhîd ilminin nûru onun hâlinin nûrunda gizlenir ve örtünür; tıpkı yıldızların ışığının güneş ışığında gizlenmesi gibi.

Sabah ışığı ortaya çıkınca
Yıldızların ışığını kendinde görünmez kılar.

Bu makamda muvahhidin varlığı, Vâhid'in varlığının cemâlini müşâhedede öylesine cem'e gark olur ki Vâhid'in zâtı ve sıfatları dışındaki hiçbir şey şuhûd nazarına gelmez. Öyle ki bu tevhîdi, Vâhid'in sıfatı görür, kendi sıfatı değil; bu görmeyi de onun sıfatı görür. Bu yolla varlığı bir damla gibi tevhîd denizinin dalgalarının içine düşer ve cem'e gark olur. Cüneyd'in (r.a.) sözü de bu manadadır: "*Tevhîdin manası, alışkanlıkların kendisinde yok olması, ilimlerin kendisinde gizlenmesi ve Allah'ın ezelde olduğu gibi olmasıdır.*" İbn Atâ (r.a.) ise şöyle söylemiştir: "*Tevhîd, Vâhid'in celâlinin müşâhedesinde tevhîdi unutmaktır; öyle ki kul Vâhid'in zâtıyla kaim olur, tevhîdin değil.*"

Bu tevhîdin kaynağı müşâhede nûru, ilmî tevhîdin kaynağı ise murâkabe nûrudur. Bu tevhîdle beşeriyet alışkanlıkların çoğu ortadan kalkar; tıpkı güneş ışığının ortaya çıkmasıyla

dünya üzerindeki karanlıkların çoğunun ortadan kalkması gibi. İlmî tevhîdle bu alışkanlıklardan bazıları ortadan kalkar; tıpkı ay ışığının ortaya çıkmasıyla bazı karanlıkların ortadan kalkması, ancak çoğunun varlığını sürdürmesi gibi. Hâlî tevhîdde bazı karanlıkların hâlâ varlıklarını sürdürmesinin sebebi ise, henüz muvahhidin fiillerin tertibinin sudûrunun ve sözlerinin ıslâhının mümkün olmasındandır. Bu yüzden muvahhid hayatta olduğu müddetçe tevhîdin hakkı eda edilemez. Bu yüzden Üstad Ebû Ali Dakkak (r.a.) şöyle demiştir: "*Tevhîd ödenmemiş borç, hakkı eda edilmemiş gariptir.*"

Bu tevhîdle, gizli şirkin çoğu kalkar. Muvahhidlerin havassı, hayatları esnasında, zaman zaman varlıklarının tüm şekillerinin ve alışkanlıklarının toptan yok olduğu mutlak tevhîdin hakîkatinden bir an çakan şimşek gibi aydınlanabilirler. Ancak bu hâl, derhal sona erer ve alışkanlıkların kalıntıları tekrar geri döner. Bu hâlde gizli şirkin kalıntıları tamamen yok olur ve tevhîddeki bu merhalenin ötesinde insan için bir mertebe mümkün değildir.

İlâhî tevhîd ise, Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın, ezellerin ezelînde başkasının tevhîdiyle değil, kendi nefsiyle daima vahdâniyet vasfı ve ferdâniyet na'tı ile mevsûf ve övülmüş olmasıdır. Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu. Ebedlerin ebedine kadar da bu vasıf üzerinedir. "*O'nun yüzünden başka her şey yok olucudur.*" "Yok olacaktır" demedi ki bütün şeylerin varlığının O'nun varlığında şimdiden yok olduğu belli olsun. Bu hâlin müşâhedesinin yarına havale edilmesi, örtülüler içindir; yoksa zaman ve mekân darlığından kurtulmuş olan basiret erbâbı ve müşâhede ashâbı için bu vaad peşindir. "*Onlar onu uzak görüyorlar, oysa biz onu yakın görüyoruz.*" Onun ferdâniyet izzeti ve vahdâniyet kahrı, başkasına varlık mecâli

vermemiştir ve tevhîdin hakkı da budur. Noksan kirinden berî olan tevhîd budur. Meleklerin ve insanın tevhîdi ise, varlıklarının noksanlığından dolayı eksiktir. Şeyh Abdullah Ensârî bu manada şöyle demiştir:

Hiç kimse Vâhid'in zâtını birleyemez
Zira her muvahhid inkârcıdır, her tevhîdde inkâr vardır.
Onu övenlerin tevhîdi, Vâhid'in bâtıl ettiği âriyettir.
Gerçek tevhîd, Hakk'ın kendini tevhîdidir.
Gerçek övgü, O'nun kendini övmesidir.

Üçüncü Fasıl: İsimler ve sıfatların tahkîki hakkında

Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Güzel isimler O'nundur.*" Sûfiye cemâatinin inancı şudur ki; âlemlerin Rabbi olan Allah'ın (Celle Celâluhu ve Amme Nevâlehu) güzel isimleri sınırsız ve yüce sıfatları sonsuzdur. Her bir isim bir sıfatın delili, her bir sıfat bir ma'rifetin yolu, her ma'rifet bir rubûbiyetin tanıtıcısı ve her bir rubûbiyet bir ubûdiyetin tâlibidir. İlâhî irâde sonsuz isimler içinden beşerî takat, istidat ve anlayış ölçüsünce doksan dokuz ya da bin bir tanesini gayb perdesinden zuhûr çölüne indirmiştir. Sıfatların güzelliğini o mazharlarda kendi bekasının likası ve likasının bekası özleyenlerine göstermiştir ki her bir lahza o tecellîyle onları teselli etsin ve her an, her bir ismin penceresinden bir sıfatın güzelliğini onların bakışlarına sunsun ve zevklerine, zevk şevklerine şevk katsın. Zira ne zaman yeni bir sıfatın yüzü onlara keşfolunursa, gönüllerine yeni bir zevk katılır ve zâtın cemâlini müşâhede için onlarda yeni bir şevk oluşur. Gaybden onlara bir işaret gelir ve "kavuşma gününe kadar bunlarla oylananın" der ve sırlarının kuşları intizâr dalları üzerinde şu iki beyti terennüm ederler:

Ne zaman ağzının suyuna susasam
Onun yerine şarabı koyarım.
Ama şarap nerede, onun ağzının suyu nerede
Yalnızca hasta kalbimi avuturum.

Hak Subhânehu'nun doksan dokuz ve bin birden başka birçok ismi daha vardır. Sakın ilâhî isimlerin sana ulaşan ve duyduğun isimlerle sınırlı olduğunu sanma. Birçok isim vardır ki izzet ve gayret hazinesinde gizli ve saklıdır ve gaybı bilenden başkasının ondan haberi yoktur. Ezelî ilim, O'nun bilgisinde tek ve güzîdedir. Onun isimleri sayıların sınırının ötesinde ve sıfatları sınırların sayısından aşkındır. İlâhî isimlerden ve sıfatlardan sana ulaşanları ve şeriatın kendileriyle ahlâklanmayı ve sıfatlanmayı teşvik ettiği isim ve sıfatların manalarının yalnızca senin anladığın kadar olduğunu ya da yalnızca senin ahlâklandığın kadar olduğunu ve hiç kimsenin bunun üstünde bir mertebesi olduğunu sanma ki, bu senin o ilme olan idrâkinin ve o sıfattan olan nasibinin sonudur. Oysa bunun ötesinde, sonsuz mertebeler ve nihayetsiz dereceler vardır. *Her ilim sahibinin üstünde bir bilen vardır. Onlardan bazılarının derecelerini bazılarından üstün kıldık.*

İsimlerin sonu olmadığı gibi, her bir ismin bâtınlarının ve manalarının da sonu yoktur. Her bir idrâk edenin ondan idrâki belli bir mana ve her tâlibin ondan nasibi mahsûs bir bâtındır. Aynı şekilde, Hakk'ın o sıfatla sıfatlanmasını, yaratılmışların sıfatlanmasıyla kıyas etmemelisin. Zira O'nun zâtı yüce ve mukaddes olduğu ve hiçbir zâta benzemediği gibi, O'nun sıfatları da hiçbir sıfata benzemez. Sana ulaşan isim ve sıfatları izhâr etmekten maksat ilk olarak şudur ki; ilâhî kerem ve ezelî lütuf, insanoğlunun istidadına, o sıfatları kabul hususunda birazcık nasip vermiş ve daha sonra isimlerin giysisinde sıfatları

tecellî ettirmiştir ki herkes kendi istidadı ölçüsünce o sıfatlardan nasibi olanı anlasın. İkinci olarak kulu edeblendirmek ve eğitmek içindir ki Hak Teâlâ için kendi nefsinden isim ve sıfat uydurmasın; aksine O'nu kendisini adlandırdığı isimle adlandırsın ve kendisini sıfatlandırdığı sıfatla sıfatlandırsın.

Mutasavvıflar, Muattıla'nın "Sıfatların manaları yalnızca zıtların nefyidir, yani ilmin manası ondan cehâleti uzaklaştırmak, kudretin manası O'ndan aczi selbetmektir vs." demesinin aksine şunun üzerinde icma etmişlerdir ki; ilâhî sıfatlardan her biri, sıfat olma bakımından diğer sıfattan farklı, zât olma bakımından aynı olan sâbit bir hakîkat ve muhakkak bir manadır. Zira bu vasıfta cansızlar da müşterektirler. O halde, âlim ve kadir olmaları gerekirdi. *Yüce Allah zalimlerin söylediklerinden büyük ve yücedir.*

Sıfatlarla ilgili ayet ve hadislerde yer alan istivâ, nüzûl, el, ayak, gülme, şaşırma gibi şeylerin hepsi, vahdâniyetin ayetleri ve ferdâniyetin delilleridir. *Akleden etmiş, bilmeyen bilmemiştir.*

Bunlar hususunda teşbîh ve ibtâle gidilmemelidir; zira insanlar bunların varlığına imanla mükelleftirler, keyfiyetini bilmekle değil. Nitekim Enes bin Mâlik, istivânın manasını sorana cevap verirken şöyle demiştir: "*İstivâ ma'lûmdur, keyfiyeti bilinmez; ona iman vâcib, soru sormak bid'attir.*"

Dördüncü Fasıl: Kulların fiillerinin yaratılması hakkında

Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz Allah sizi yarattı ve siz bilmiyorsunuz*" Mutasavvıf cemâatin itikadı şudur ki; Hak Subhânehu, a'yânın yaratıcısı olduğu gibi kulların fiillerinin de yaratıcısıdır. Onun bağışlaması olmaksızın hiçbir mahlûkun fiil icâd etmeye kudreti yoktur. Hiçbir irâde sahibi,

o irâde etmeden bir şey irâde edemez. "*Allah istemedikçe isteyemezsiniz.*" Zira asıl olan fâilin varlığı dahi kendisinden değilken, varlığın fer'i olan fiili kendisinden hiç olamaz. O hâlde, varlıkta ortaya çıkan hayır, şer, iman, küfür, itâat, isyân hepsi, hiç kimsenin ona karşı bir delili olmadan ilâhî kaza ve kaderin neticesidir. Aksine onun kesin delili (huccet-i bâliğa) herkese sâbit ve zarûrîdir. "*O yaptıklarından sorulmaz, onlar sorulurlar.*"

Eğer "fiil onun mahlûku ise, kulun cezalandırılması onun keremine yakışmaz" dersen, deriz ki; hatanın yeri ve şeklerin kaynağı, daha çok insanların Allah'ın işlerini kulların işleriyle kıyaslaması ve "bu fiilin benzerini kul yapsaydı, ona zâlim ve haddi aşmış derlerdi" demesindendir. Bu mana, âlemin Allah'ından berîdir. Eğer bu şek hicâbları önünden kalksın istersen, bu kıyâstan uzak dur ve bil ki kulun varlığı Allah'ın mülküdür ve mâlikin, mülkünde yaptığı her tasarruf sahîhtir. Hak Azze ve A'lâ, lâtif ve fazl sahibi olduğu gibi, kahhâr ve âdildir de. Ezelî zâta lütuf ve kahır birdir. Lütuf, zuhûr iktizâsında bulunduğu gibi, kahır da zuhûr iktizâsında bulunur ve şüphesiz her biri için bir mazhar gereklidir ki bu da mü'minlerin ve kâfirlerin, cennetin ve ateşin varlığıdır. O halde ilâhî hikmet-i bâliğa, her bir sıfatı kendi irâdesinin bir mazharı olarak yokluktan varlığa çıkarmıştır. "*İstediğini yapar ve istediğine hükmeder.*" Lütuf mazharı kıldığı kimseye fâzıl sıfatıyla yaklaşır; kahır mazharı kıldığı kimseye adâleti uygular. Fazlı illetlerden arı, adâleti kusurlardan berîdir. Buradan belli olur ki kulların fiilleri saâdet ve şekâvetin sebebi değildir. Sevap Hakk'ın fazlı, azâb onun adâletidir. Rıza ve gazâb iki kadîm sıfattırlar ve kulların fiilleriyle değişmez ve dönüşmezler. Hak Subhânehu kimi rıza nazarından nasib-

lendirmişse, ona cennet ehlinin amelini bağışlar. Kimi de gazab nazarının mahalli kılarsa, onu cehennem ehlinin ameline sevk eder. Bu sözden maksat, insanın mutlak anlamda mecbur olduğu ve hiçbir şekilde irâdesinin olmadığı değildir. Aksine, fiilleri onun irâdesine tabidir; ancak irâdesi kendi irâdesine bağlı değildir. Bunun manası şudur ki fâil-i muhtar, fiillerinin ilmine, kudretine ve irâdesine bağlı olduğu kimsedir. Her neyi bilirse, her neye irâdesi taalluk ederse ve her ne ile kudreti buluşursa, o şey mecburen var olur. Muhtar bu ihtiyarda (irâde) mecburdur. Zira ilmin, kudretin ve irâdenin kuldaki varlığı ve bunların bir hâl üzerinde birleşmesinin tevfîki ne kulun fiilidir, ne de onun irâdesiyledir. O halde hem muhtar (irâde sahibi) hem de mecburdur. Nitekim Hasan bin Ali'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir: "*İtaat eden ikrâh ile ederse muti' ve isyân eden zorlamayla ederse asi değildir*" Bununla birlikte Hak Teâlâ, kulu kendi memleketine istediğini yapması için indirmemiştir. Bu manaya uygun bir söz, İmam Ca'fer Sâdık'tan nakledilmiştir: "*Ne cebir ne de tefvîz, ikisi arasında bir iştir.*" Yine Hazreti Risâlet'e (s.a.v.), "*Bizim kullandığımız ilaçlar, Allah'ın takdirini engeller mi?*" diye sorduklarında şöyle cevap vermiştir: "*Takdirin engellenmesi de takdirdir.*"

Bu yolun sâlikleri ve sâbıkları önden gitmişler ve yakîn yollarını şek ve şüphe dikenlerinden temizlemişlerdir ki talep çölünden geri kalanlar vardıklarında, açık bir yol ve gidilmiş bir iz bulsunlar ve onların işaretlerine ihtidâ etsinler ve onların eserleriyle yetinsinler. Oysa onlar kendi vehimlerine ve hayâllerine saplanıp kalmışlardır. Hâlin hakîkati şudur ki; kaderin sırrı tartışma ve münâzara, yazma ve takrir ile açılmaz, yalnızca hatır sefâsı ve gönül aynasının tabiatın

ve hevânın kir pasından temizlenmesi, masivâdan yüz çevirmesi ve Allah'a tam bir ikbâl ile cilâlanmasıyla mümkün olur. Meselenin müşkül olmasından dolayı şeriat buna dalmayı yasaklamıştır: "*Söz kadere gelince susun.*" Zira avamın anlayışı onu anlamaktan acizdir ve rasih ulemâ, ilâhî tevfîk ile mükâşefe yoluyla onun sûretini olduğu gibi müşâhede ve muâyene etmişlerdir. *Bu Allah'ın dilediğine verdiği fazlıdır. Allah büyük bir fazl sahibidir.*

Beşinci Fasıl: İlâhî kelâm hakkında

Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*De ki: İnsanlar ve cinler birbirlerine yardımcı olsalar dahi, bu Kur'ân'ın bir benzerini getiremezler.*" Hiç şüphe yoktur ki her sözün değeri ve kıymeti, sözü söyleyenin kıymeti ölçüsüncedir. Mütekellim ne kadar yüce olursa, kelâmı da o kadar yüce olacaktır. Zât-ı kadîm celâl ve azamette benzersiz olduğu için, O'nun kelâmının da azamet ve celâli benzersiz olacaktır. İfade ve insanlara fayda açısından iyi insanların sözüne benzese de, mertebesinin yüceliği ve menzilinin yüksekliği ile ondan çok uzaktır. Tıpkı cismiyle insanlardan uzak olan ancak ısı ve ışığıyla onlara yakın olan güneş gibi. Eğer faydalarının eserlerine bakacak olursan, onu son derece yakın ve zâhir görürsün. Hakikatinin künhüne bakacak olursan, son derece uzak ve bâtın görürsün. Hem yakındır, hem uzak; hem zâhirdir, hem bâtın. Bazıları yakınlığına ve zâhirliğine bakarak, uzaklıktan ve bâtından kaçınmak için "Harf ve sestir" dediler. Bazıları bâtınlığına ve uzaklığına bakarak, yakınlığından ve zâhirliğinden kaçınarak "Ne sestir, ne de harftir" dediler. "Harf ve sestir" diyen ilk gruptan bazıları, kabın içindekine bakarak ve harflerin kabını içeriğin renginde örtülü ve gizli

görerek "kadîm" dediler ve tefrika sûretini ayn-ı cem'de parçalanmış bulup ve şöyle dediler:

Şarabın inceliğinden ve kadehin zarâfetinden
Kadeh ve şarabın rengi birbirine girdi.
Sanki kadehtir de şarap yoktur
Ya da sırf şaraptır da kadeh yoktur.

Bazıları da kabın rengine bakarak, içeriği kabın renginde gördüler ve "muhdestir" (yaratılmış) dediler. Cem'den tefrikaya geldiler ve şöyle dediler: "*Su kabın rengini aldı*" *Bu iki görüş arasında çok fazla fark ve mesafe vardır.*

Her söyleyenin kendi yoluna göre hangi kaide üzerine olduğu ve neden kaçındığı belli olduğuna göre, her birinin özrü açıktır ve İslâm fırkaları arasında kavga ve tartışma faydasızdır. Eğer kul, dinin usûlünün gereklerini yerine getirmeye çalışsa ve kendi vazifesiyle uğraşsaydı, asla böyle boş şeylere mübtelâ olmazdı. Zira boş şeylere dalmak, usûlün ziyan olmasına neden olur. Sahâbe ve tâbiîn, usûlün gereklerini yerine getirdiklerinden dolayı asla böyle boş işlere dalmamışlardır. Vâcib olan usûl; Kur'ân'a iman etmek, emirlerini ve yasaklarını yerine getirmek, haram ve helâllerine riâyet etmek, hukuk ve hudûduyla gerektiği gibi amel etmektir. Bu kadarı gerekliliklerden ve usûldendir ve hudûs ve kıdem gibi fazlalıklara girişmek bid'at ve fuzûlîliktir. Bunun misali, bir padişahın kendi memleketinde emir ve yasakları belirleyen bir ferman yazması gibidir. Reayadan bu hükümleri yerine getirmesini ister ve onlara beliğ bir dille hitâb eder. Onlar ise yazının, belâgatin ve ibarelerin keyfiyeti hakkında tartışırlar ve aralarında düşmanlık meydana gelir ve hükümleri yerine getirmezler. Gaflet içinde meşguliyetlerini sürdürürler ve sonunda iş işten geçer.

Altıncı Fasıl: Ru'yet hakkında

Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, o ecel yaklaşarak gelmektedir*" Ayân ru'yet bu dünyada mümkün değildir. Zira bâkî, fânîye sığmaz. Ancak âhirette mü'minlere vaad edilmiştir: "*O gün yüzler vardır, rablerine bakarlar.*" Kâfirlere ise yasaklanmıştır: "*Hayır onlar, o gün rablerinden örtülü olacaklardır.*" Mü'minler dünyada Hakk'ı iman ve basiret gözüyle görürler ve âhirette ise ayân ve basar gözüyle. Nitekim hadislerde şöyle gelmiştir: "*Kıyâmet gününde rabbinizi dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz.*" Bu teşbîhten maksat uhrevî bakışı ayân olma açısından dünyadaki gözün bakışına benzetmektir; Allah Subhânehu ve Teâlâ'yı aya benzetmek değil. Zira bu hiçbir şekilde mümkün değildir. Sahîh imanın hakîkati, mü'minin itikadından yakîn derecesine ulaşmasıdır ve bu da farklıdır. Bazıları bu dünyada ilmu'l-yakîn ile bilirler; onların aynu'l-yakîn vaadi âhirettedir. Bazıları aynu'l-yakîn bilirler ve onların âhiretteki vaadi hakku'l-yakîndir. "*Kalbim rabbimi gördü*" diyen, bu sebepten demiştir. Bu, Mu'âz'ın (r.a.), ashâbın evlerini dolaşarak "*Gelin bir an iman edelim*" demesine sebep olan imandır. Bu iman, Hârise'nin ondan haber verdiği ve Resûlullah'ın (s.a.v) "*Doğru söyledin, gereğini yap*" dediği imandır. Aynu'l-yakîn kemâle erince göz hissi derecesine ulaşır ve artık onda bir fazlalık olmaz. Nitekim Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a.) bu makamı haber vermiştir: "*Perdeler kalksa, yakînim artmaz*"

Âhirette ru'yeti reddeden taife, iki yerde hata etmiştir: Birincisi, Allâhu Teâlâ'nın "*Gözler O'nu idrâk etmez*" sözüne tutunmuşlardır ve ikincisi de, âhireti dünya ile kıyaslamışlardır. İlkinin cevabı şudur ki, ru'yet başka şeydir, idrâk başka

bir şey; ru'yet mümkün, idrâk gayri mümkündür. Zira güneşin cismini görebilirsin, ama idrâk edemezsin. İkincisinin cevabı da şudur ki; uhrevî görüş ile dünyevî görüşün hiçbir alâkası yoktur. Bâkînin fânî ile ne alâkası olur. O hâlde hata mahalli şudur ki; o grup âhirette yön, konum, keyfiyet, hava, ışık bulunduğunu ve gözün ışığının görüleni ihâta etmesi gerektiğini sanmışlardır. Tıpkı dünyada görülen şeylerin görünmesinde olduğu gibi. Bu tasavvurların hepsi bâtıl hayâllerdir. Bir kimsenin kendi hâli ve makamının üstündeki bir mertebeyi, kendi hâl ve makamı ile kıyaslaması büyük bir hatadır. Uhrevî işleri bugün yalnızca dünyadan ve zevklerinden tamamen yüz çevirmiş, âhirete gönül bağlamış; bedeniyle dünyada, gönlüyle âhirette ve kalbiyle gayb âleminde, kalıbıyla şehâdet âleminde sakin olan kimse anlayabilir. Bunlar peşin muamelede bulunan ve veresiyeye razı olmayan kimselerdir. Başkaları için yarın ve vade/vaad olan kavuşma bunlar için bugün ve peşindir. Bununla birlikte başkalarının vadesi bunların peşini olduğu gibi bunların vadeleri de başkalarının peşinleridir. Böylece onun nakdinin başkası için vade olmadığı mutlak peşinciye kadar gider ki o Resûl'dür (s.a.v.). Diğer peygamberlerin vaadleri O'nda peşine dönüşmüştür; tıpkı evliyâya vade gelen şeyin enbiyâya peşin olması, mü'minlere vade olan şeyin evliyâya peşin olması gibi. Resûl'ün (s.a.v.) kendi hâline göre vaad edilmiş bir makamı da vardır ki o da övülmüş makamdır ve hiç kimse onda ortak değildir. Dualarda yer alan, "*Onu vaad ettiğin övülmüş makama ulaştır*" lafzı bu manaya işaret eder. Kelâm-ı Mecîd de bu manayı buyurur: "*Umulur ki Allah seni övülmüş bir makama ulaştırır.*"

Yedinci Fasıl: Meleklere, kitaplara ve ilâhî peygamberlere iman hakkında

Allah Subhânehu ve Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Elçi kendisine rabbinden indirilene iman etti; mü'minlerin hepsi de Allah'a melekelere, kitaplarına ve elçilerine iman ettiler."* Mü'minlerin hepsi, Hak Subhânehu'nun vahdâniyetine iman ettikten, zâtını tenzîh, sıfatlarını takdîs ettikten sonra kuds mahfillerinin ve üns câmialarının sakinleri olan meleklerin varlığına ve âlemlerin rabbinin melek vasıtasıyla nebîlere ve resûller indirdiği münzel kitaplara ve ilâhî mesajın taşıyıcısı nebîlerin ve resûllerin varlığına inanmışlardır. Muhakkik ulemâ arasında, peygamberlerin meleklerden üstün olduğu hususunda icmâ, meleklerin mü'minlere üstünlüğü hususunda ihtilâf vardır. Meleklerin bazılarının derecesi bazılarından üstün ve bazılarınınki bazılarından eksiktir. Onların makamları farklı, safları çeşitlidir. *"Saf saf dizilenlere"* bunun beyanıdır. Bazıları Hazreti Celâl'in yakınları, bazıları kemâl mekânlarının mu'tekifidir.[6] *"Öne geçenler"* bunlara işarettir. Bazıları işleri görürler. *"İşleri görenler"* onların vasfıdır. Bazıları izzet dergâhının hacibleridir. *"Engelledikçe engelleyenler"* onların övgüsüdür. Bazıları Hazreti Sultan'ın övücüleri ve ilâhî kitapların okuyucusudurlar. *"Zikri okuyanlar"* onların vasfını anlatır. Bazıları hadislerin nakilcileri ve zikirlerin taşıyıcısıdırlar. *"Zikri taşıyanlar"* onların hakkında sâdıktır. Onların saflarının mertebeleri çok fazladır. Her bir saf belli bir işle meşgul, her birinin belli bir makamı vardır. *"Bizden herkesin belli bir makamı vardır."* Aynı şekilde peygamberler arasında üstünlük olduğu hususunda icma etmişlerdir; bazıları bazılarından üstündür. *"Bunlar peygamberlerdir; bazılarını*

---

6 Mu'tekif: Bir ibâdethaneye çekilip namaz, niyaz ve ibâdetle meşgul olan.

bazılarından üstün kıldık." Ancak hangisinin üstün olduğunu belirlemeye çalışmak câiz değildir. Zira Resûl (a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Peygamberlerin arasında tercih yapmayın*" Yalnızca Resûl'ün diğer peygamberlerden üstün olduğu hadis nassıyla belli olmuştur: "*Ben Âdemoğullarının efendisiyim, iftihar etmiyorum, Âdem ve oğulları kıyâmet günü benim sancağım altında toplanacaklardır, iftihar etmiyorum.*" Peygamberlerin bütün beşerden daha üstün olduğu hususunda icma etmişlerdir. Ne kadar yüce ve üstün de olsa, evliyâ ve sıddıklardan hiçbirisi onların derecesine ulaşamaz. Ebû Yezîd Bestâmî şöyle demiştir: "*Sıddıkların derecelerinin sonu, peygamberlerin derecelerinin başlangıcıdır.*" İbn Atâ şöyle demiştir: "*Resûllerin derecelerinin en düşüğü, nebîlerin derecelerinin en yükseği; nebîlerin merhalelerinin en düşüğü, sıddıkların derecelerinin en yükseği; sıddıkların derecelerinin en düşüğü, şehidlerin derecelerinin en yükseği; şehidlerin mertebelerinin en düşüğü, sâlihlerin derecelerinin en yükseği; sâlihlerin mertebelerinin en düşüğü, mü'minlerin derecelerinin en yükseğidir.*" Peygamberlerin (a.s.) büyük günahlardan masum oldukları hususunda da icmâ etmişlerdir. Küçüklerde ise ihtilâf vardır. Evliyânın, Peygamber (s.a.v.) döneminde ve daha sonra olağanüstü işler, gözleri şaşırtmak, kalplerden haberdar olmak, gaibden sesler duymak, dualara icâbet etmek, zaman ve mekânda hareket (tay) etmek gibi kerâmetler gösterebilmesinin mümkün olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Bunu inkâr edenler, evliyâ ile enbiyâ arasındaki tek farkın, enbiyânın başkaları tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmayan mucize fiilleri gerçekleştirmesi olduğunu sanmışlar ve "Eğer bunu evliyâ için de mümkün bilirsek, nebî ve velî arasında fark kalmaz" demişlerdir. Bunun cevabı şudur ki; peygamberlerin peygamberliği mucize ile değil ilâhî vahiyledir.

O halde Hak Teâlâ kime vahiy gönderirse, mucizesi olsun ya da olmasın o peygamberdir. Evliyânın hâli ise böyle değildir. Mucize enbiyânın, kerâmet evliyânın fiilidir. Mucize önceki iddiayı desteklemek için izhâr edilir; kerâmet isei bu iki sıfattan da yoksundur. Evliyâ enbiyâya tabi olmalarının bereketi sayesinde kerâmet hâsıl ederler ve bunun varlığı, onun varlığının içindedir.

Sekizinci Fasıl: Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetine şehâdet ve risâletin onunla sona ermesi hakkında

Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Hak dinini herkese izhâr etsin diye Resûl'ünü hidâyet ve hak dinle gönderen O'dur.*" Yine "*Muhammed Allah'ın elçisidir*" ve "*Muhammed sizin adamlarınızın birisinin babası değil, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur.*" buyrulmuştur. İman ehli ilâhî şehâdet gereği ve sonsuz mucizeler delâletiyle Muhammed'in (s.a.v.) risâletine iman etmiş ve Kelâm-ı Mecîd iktizâsınca bütün dinlerin ve şeriatların onun dininin zuhûruyla neshedildiğine ve diğer indirilmiş kitapların hükmünün ona inen Kur'ân'ın varlığıyla zâil ve bâtıl olduğuna, O'nun nübüvvetinin ve risâletinin kemâlinin nübüvvet ve risâlet kapısına zevâl ve nihayet mührü vurduğuna inanmışlardır. Ondan sonra nübüvvet yolu kapalı ve O'nunkinden başka bütün davetler merduddur. Kim O'na uyma yolundan yüz çevirir, O'nun şeriatının hükümlerini kendisine vâcib ve lâzım bilmezse şeytanın dostu ve Rahmân'ın düşmanıdır. O kimse zındıklar ve mülhidler zümresinden (Allah köklerini kurutsun) olur. Eğer böyle bir kimsede olağanüstü bir hâl zâhir olursa, onu kerâmet değil istidrâc ve mekr olarak adlandırmak gerekir.

Firavun ne zaman Nil kenarına gitse, hareket ettiğinde Nil de onunla hareket eder, durduğunda Nil de onunla dururdu. Oysa şüphe yoktur ki bu kerâmet değildi. Her ne kadar ona ve kavmine bu mutlak kudret ve mucize gibi görünse de, hakîkatte küfründe her geçen gün daha kalıcı olsun ve imanı kabulden uzaklaşsın diye ilâhî bir hile idi.

Ancak Resûl'e uyma bereketiyle sıddıklar ve evliyâ için bazı olağanüstü hâller ortaya çıkabilir. Bu, onlara yakînleri artsın diye bağışlanan ilâhî bir kerâmettir. Velî ve sıddık olan herkesin hâlinin sıhhati için kerâmet izhâr etmesi gerekmez; zira kerâmet sahibinin derecesi, kerâmet sahibi olmayan kimsenin derecesinden düşük ve bunun hâli onun hâlinden daha kâmil olabilir. Bu mananın sırrı şudur ki; kerâmet zuhûrunun sebebi, daha çok kerâmet sahibinin imanının te'yidi ve yakîninin takviyesi içindir. Yakînlerinin kuvveti kemâl derecesinde olan taife için, hikmetin mücerred kudretinin eserlerini müşâhede etmeye lüzum yoktur. Bu yüzden dolayıdır ki Resûlullah'ın (s.a.v.) sahâbesinden çok az kerâmet ve olağanüstü hâl nakledilmişken, sonraki meşâyihten çok fazla nakledilmiştir. Oysa sahâbenin hâli onların hâlinden daha yüceydi. İlleti de daha önce nakledilmiştir. Onların basiret nazarları hikmet ve kudret nurlarının müşâhedesiyle öyle doludur ki, hikmetin mücerred kudretinin ayetlerini ortaya koymak onlar için acayip ve garip bir iş değildi ve onların yakînlerini takviye etmede de etkili değildi. Başkaları ise bu müşâhedede sürekli olmadıklarından dolayı, onlar için o manadan bir şey açığa çıktığı zaman istiğrâk ve acz sebebiyle ondan etkileniyor ve yakînlerinin kuvvetleri artıyordu. Enbiyâ vahiyle mahsûs oldukları gibi, evliyâ da rabbânî ilhâmlarla diğer mü'minlerden ayrılırlar ve Hak Teâlâ onlara vâkıalarda, uykuda veya uyanıklıkta doğru ilhâm bağışlar. Doğru rüya nübüvvetin cüz'ü olan vahyin cüz'üdür.

Dokuzuncu Fasıl: Resûl'ün ashâbının zikri hakkında

Allâhu Teâlâ şöyle demiştir: "*Onunla birlikte olanlar kâfirlere karşı şiddetli, aralarında şefkatlidirler*". Hiç şüphe yoktur ki her bir sevgilinin sevgisi, O'na yakın olanları da sevmeyi gerektirir. Resûl'ün ev halkı ve sahâbelerinin bazılarının, O'nunla hem sûret hem de mana bağları varken, bazılarının yalnızca mana bağları vardır. Bu imânî bir nisbettir ve Resûlullah'ın sohbetinde bulunmanın şerefi ve O'na muhabbetin vasıtasıyla ortaya çıkmıştır: "*Ben Allah'tanım ve mü'minler bendendir*". Manevî nisbet, sûret nisbetinden daha kâmildir. Bu nedendir ki peygamberler (a.s.) ilim olan manevî mirastan başkasını bırakmamışlardır. Nitekim sahîh hadiste şöyle gelmiştir: "*Peygamberler dinar ve dirhem miras bırakmazlar. Onların mirası ilimdir; kim onu alırsa, çokça nasiblenmiştir*". O halde Peygamber sevgisi, O'nun ilminin vârisi olan ve ilmin, ilkin kendilerine, sonra onlardan diğer mü'minlere ulaştığı aile halkı ve sahâbelere de muhabbeti gerektirir. Bir gönülde iman ve Resûlullah'ın sevgisi varken, O'nun Ehl-i Beyt muhabbetiyle dolu olmaması nasıl mümkün olur? Eğer yalnızca yakınlık nisbeti olsa bile, onlara muhabbet gerekirdi. O halde hem sûret hem de mana yakınlığı ve nisbeti varken nasıl olur? Hakikî bir mü'min, Resûl'ün ashâbını nasıl kötüleyebilir ki? Onlar, O'nun sevgisi yüzünden vatanlarını ve topraklarını terk ettiler; yakınlarından ve dostlarından ayrıldılar; mallarını ve canlarını O'nun mübarek ayağına bağışladılar. Eğer onları kınayan kimse insafla bakar, tahkîk ve tetkîk ile kin ve nefretin kaynağını ararsa, bilir ki bazı İslâm fırkalarında Resûl'ün ashâbına karşı kin, nefret, öfke ve hasedin ortaya çıkmasının nedeni, onlar arasında beşeriyet hükmü gereği zaman zaman meydana gelen muhâlefetler ve tartışma-

lar hakkında kimi nefis ve zâhir ehlinden bazı şeyleri duyması ve tekrar tekrar duyduğu bu şeylerde nefsânî sıfatlarla tasarrufta bulunması ve onların durumunu kendi hâliyle kıyaslayarak bu ârızların onlar için sürekli bir hüküm ve kalıcı bir makam olduğunu sanmasıdır. Bu zan, onların bâtınında hevâ ve asabiyet tohumu ekmiş ve köklenerek dallanmış ve haleften selefe geçmiştir. Bilmemişlerdir ki onların nefislerinin hareketleri ve beşerî sıfatlarının kalbî sıfatlarına galebe etmesi nadiren ve çoğunlukla imtihan ve belâ yoluyla gerçekleşmiş ve kısa sürede onların nefisleri hareketini durdurarak yatışmış ve gönüller beşerî ve nefsânî sıfatların karanlığından kurtulmuş ve kendi sıfatlarının sefâ mahallerine dönmüşlerdir. Orada insaf, itiraf, tevbe, istiğfâr merkezine yerleşmiş ve dereceleri daha da artmıştır. "*Sen bir şeyi korudun, senden çok şeyler korundu*". Beşerî bağlar bâkî kaldıkça nefislerin sıfatlarının zuhûrundan tamamen kurtulmak mümkün değildir. Bu sırların içinde sayısız ilâhî hikmet vardır. Rubûbiyet hükmü ubûdiyet mahallinde velîlerin kalplerini tasfiye ve safların nefislerini tezkiye etmek için kimi zaman ibtilâyı gerekli kılar. Peygamber'in sahâbelerinin kalpleri, her ne kadar semâvî vahyin eserlerini kabul ve nebevî nurları müşâhede etmelerinin bereketiyle saflaşmış ve nefisleri temizlenmiş, basiret gözleri yakîn nûruyla aydınlanmış ve dünya ve zevklerinden yüz çevirerek âhirete yönelmişlerse de, beşeriyet hükmü gereği zaman zaman nefislerinin sıfatlarının zuhûrundan masun kalmamışlardır. O halde, onların kalplerinin çoğu zaman üzerinde bulundukları sıfatlara bakmak lazımdır; zaman zaman onlarda ortaya çıkan beşerî ve nefsânî sıfatlara değil. Zira onların girdikleri ve yerleştikleri yer bâtın sefası ve mutlak rahmettir, nitekim Kelâm-ı Mecîd bunu şöyle haber vermektedir: "*Aralarında merhametlidirler*".

Öyleyse kin sahibinin bu husûmet faslında ilâhî hükümle yetinmesi ve nefretini Cennetü'l-me'vâ'nın yolu olan muhabbete dönüştürmesi evlâdır. Her kime onların eserlerinden, fiillerinden ve sözlerinden kötü ve çirkin bir şey ulaşırsa, o esere düşman olmalıdır, onun sahibine değil. Nitekim Kelâm-ı ilâhî bu edebi öğretmiştir: "*Ben sizin yaptıklarınıza düşmanım*". Bu iddianın doğruluğunun alâmeti, o ameli gerçekleştirmemektir. Muhabbetin sıhhatinin alâmeti, sâlih amellere ve razı olunmuş ve beğenilmiş ahlâka uymaktır; aksi takdirde, onun sahifesine yalan izleri yazılacak ve işlenecektir.

O halde selîm ve sahîh akîde, herkesi sevmesi ve bazılarını tercih etmekten ve üstün görmekten kaçınmasıdır. Eğer gönlünde fazilet ve muhabbet cihetinden birisini tercih ediyorsa bile, onu gizlemelidir; zira onu açıklamak vâcib değildir. Amma Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a) ile Muâviye arasında meydana gelen çekişme hususunda ise Emîre'l-mü'minîn Ali'nin (r.a.) hilâfet ictihâdında haklı ve isabetli olduğuna ve hilâfeti üstlenmeye müstehak ve layık olduğuna; Muâviye'nin ise hatalı, bâtıl ve günahkâr olduğuna ve lâyık olmadığına itikad edelim. "*Allah kime hidâyet ederse, o doğru yoldadır; kimi de saptırırsa ona yol gösterici bir dost bulamazsın*".

Onuncu Fasıl: Uhrevî işler hakkında

Allah Azze ve Celle şöyle buyurmuştur: "*Kim Allah'a iman ederse, Allah onun kalbine hidâyet eder*". Bil ki sarîh ilmin mukaddimesi sahîh imandır. İlkin iman öncüsü kalplerin menzillerine inmeyinceye kadar, ilmu'l-yakîn kafilesi gönüllerin sahalarında ikamet etmez. Tahkîk yolunda ilerlemek ve enbiyânın eserlerinde tefekkür etmek, iman ve teslim adımı ve muhabbet ve ta'zîm birlikteliği olmadan imkânsızdır. İlâhî

ipe ve nebevî sünnete tutunmadan terakki çabası dalâletten ve vebâlden başka bir şey değildir. Eğer bir kimse kısa aklı ve kusurlu anlayışıyla cehâlet ve noksan çukurundan ilim ve kemâl zirvesine yükselmek isterse, ne kadar fazla çaba gösterirse göstersin, sonunda başladığı yerde olduğunu görür. Hatta her an ve her nefes, hüsran ve noksan kuyularında daha da derine iner. Zira illiyyîn derecelerinde terakki yolu kapanınca, hareket isteği de henüz devam ettiği için nefis sürekli olarak aşağı doğru ilerler ve esfel-i sâfilîne varana kadar siccîn kuyularında yuvarlanır.

O halde Kur'ân-ı Mecîd'in nassıyla ve nebevî hadislerle haber verilen kabir azabı, münker nekir soruları, neşr ve haşr, hesap, mîzân, sırat, cennet, cehennem, ümmetlerin enbiyâ ve evliyânın şefâatiyle ateşten çıkacakları gibi âhiret hâllerine ve gayb âlemine iman etmek; zayıf aklıyla ve yetersiz anlayışıyla onları tefsîr ve te'vîl etmeye kalkmamak; onun keyfiyeti ve kemmiyeti etrafında dolaşmamak herkese gerekli ve vâcibdir. Zira imânî ilimleri ihâta etmek beşer aklının ulaşabileceği bir derece değildir. Enbiyâ nübüvvet kemâline rağmen, onda bir tasarrufta bulunmamışlardır. Vahiyden ne telakki etmişlerse, ona yakîn ile iman etmişlerdir. Onlardan tıynetlerinin temizliği münâsebetiyle ümmetlerin kalplerine erişmiştir. Nasıl zâhir hislerin, hayâl ve vehmin sahîh idrâk için belirli sınırları varsa ve bu sınırları aştıklarında hataya düşerlerse, aklın da aştığında hataya düşeceği bir sınırı vardır.

Zâhir hissin sınırı, hissettiği şeyin zâhir, mevcûd ve hissedilebilir olmasıdır; tıpkı görülenler, duyulanlar, koklananlar, tadılanlar ve dokunulanlar gibi. Ne zaman bu nevilerden bir şey kavrarsa ve idrâk edilen, mevcûd ve hazır olursa ve his de sahîh ve sâlim olursa, onun idrâki doğru olacaktır. Ne zaman

da gizli, örtülü ve sır şeyler gibi mevcûd olmayan ya da hazır olmayan bir şeyi hissetse, idrâki doğru olmayacaktır.

Hayâlin sınırı ise, zâhir hislerin idrâk ettiklerini yok veya gâib olduktan sonra mülâhaza etmesidir. Kendi haddini aştığında ve hissedilmeyen şeylere geçtiğinde o hayâl bâtıl olacaktır. Tıpkı bir kimsenin adını duyduğu, ancak kendisini hiç görmediği bir kimsenin sûretini hayâl etmesi gibi. Gâib hazır olduğunda, hayâlin sûreti onun sûretiyle aynı olacaktır.

Vehmin haddi ise, mahsûsun sûretinden hissedilmeyenin cüz'î manasını kavramasıdır. Mesela koyun kurdun sûretini gördüğünde, hissedilmeyen düşmanlığın manasını idrâk eder. Kendi haddini aştığı ve ma'kulâtta ve rûhâniyâtta tasarrufta bulunduğu zaman hataya düşer. Tıpkı mücerred ruhun girme, çıkma, bağlanma, ayrılma, yakınlık, uzaklık gibi cismânî şekillerle tasavvur edilememesi gibi. Cisimler âleminin sonu oraya bağlı olunmadan anlaşılamaz. Ne zaman bu alana girse hata yapar.

Aklın haddi ise, hikmet âlemini idrâk etmektir ve onun kudret âlemine bir yolu yoktur. Hikmet âleminden maksat sebeplerin varlığıdır ki Mutlak Hâkim mülk ve şehâdet âlemindeki her bir varlığı bir sebebe bağlı kılmış; o varlığın o sebeple ortaya çıkmasını süregelen bir âdet (sünnet-i câriye) kılmıştır. Bunun nedeni, o varlığın o sebep olmaksızın yaratılmasının Hak Teâlâ'nın kudretinin dışında olması değil, hikmet âleminin nizamının ona bağlı olmasıdır. Akıl, hikmet âlemine vekîl kılınmıştır. Onun kudret âleminde yani sebeplerin vâsıtası olmadan şeylerin yaratılmasında tasarrufta bulunması sahîh değildir. Ne zaman kudret âleminden bir şey duyacak olursa, ma'kul değildir der ve onun imkânsızlığına hükmeder. Bilmez ki "ma'kul olmayan her şey makdur da

değildir" diye bir şey yoktur. Babanın nutfesi annenin kabulüyle rahme yerleşmeden, belli bir zaman geçmeden ve diğer sebepler olmadan bir çocuğun meydana gelmesi ma'kul değildir ve hikmet âleminde böyle bir mevcûd yoktur; ancak makdurdur ve kudret âleminde mümkündür, olmuştur da; tıpkı Âdem'in, Havvâ'nın ve İsâ'nın varlığı gibi. Akıl bu âleme yol bulamadığı hâlde, onda tasarrufta bulunmak istediği için hataya düşer. Hemen te'vîl ve tahrif yoluna başvurur ve "Bundan maksat, falan şeye işaret etmektir" der, kendisine cehâlet nisbet etmez ve bu hatanın kaynağının ne olduğunu bilmez. Eğer haddi olan hikmet âleminde dursaydı ve cehâletini itiraf etseydi, asla bu hataya düşmezdi.

O halde kudret âlemini, hikmet giysisinden mücerred olarak imandan başka bir yolla derk etmenin mümkün olmadığı anlaşılmış oldu. "*Allah'ın irâde ettiğini söylediği şeye iman ettik ve Peygamber'in irâde ettiğini söylediği şeyi doğruladık*". Selâmet yolu budur. Kalan her şey zındıklar ve mülhidlerin yoludur. "*Onlardan Allah'a sığınırız*". Bazı zındıkların buna benzer sözler duyduklarında gülmeleri ve onu söyleyenin aklıyla alay etmeleri ve bunları hezeyan ve saçmalık olarak adlandırmaları mümkündür. "*O suçlular mü'minlere gülerlerdi*". Zavallılar bilmezler ki basiret ehli ve mükâşefe erbâbı onlara acıma nazarıyla bakar ve akıllarının zayıflığına ve anlayışlarının yetersizliğine gülerler. "*Bugün iman edenler kâfirlere gülerler*". Onların hikmet âlemindeki tutsaklıkları ve kudret âleminden örtülü oluşları, ceninin anne karnındaki hapis durumuna benzer. Eğer farz-ı misâl, bir kimse cenine, "Anne karnının ötesinde başka bir âlem, feza, ışık, yer, gök, güneş ve ay ışığı var" dese, o iman yolu dışında asla onu tasavvur edemez ve akıl edemez. Aynı şekilde, hikmet âleminin darlığında yaşayanlar, ruh ceninleri,

mülk ve hikmet âleminin rahim darlığından gayb ve kudret âleminin fezâsına gelmedikçe veya tabiî ölüm veya ikinci doğum olarak da adlandırılan ve İsâ'nın (a.s.) "*İki kez doğmayan kimse, asla göklerin melekûtuna ulaşamaz*" buyruğundaki gibi irâdî ölüm ile ölmedikçe, kudret âleminin hâllerini -iman dışında- anlayamazlar. Böylece daha önce imanla kabul ettiği şeyleri a'yân ile müşâhede ederler. "*Gözünden perdeleri kaldırdık, bugün gözün daha keskindir*". Beşeriyet hicâbı ortadan kalkmadıkça, haber ortaya çıkmaz. Bugün enbiyânın işaret zevkini, iman lafzının kendisinden ibaret olduğu bâtınî tat kuvvetinden başka bir şeyle anlamak mümkün değildir. Bazıları kendilerinde asla böyle bir kuvvetin bulunmadığına inanırlar ki bunları irşâd etmek muhâldir. Bazıları da bu kuvvetin kendilerinde olduğunu, ancak hevâ hastalığının galebesi nedeniyle mahvolduğunu ve hakîkatlerin tadını farklı bulduklarını söylerler ve imanî ilimlerin tatlılığı onlara acı gelir.

Ağzı acı olan hasta
Temiz ve tatlı suyu acı sanır.

Ek: Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ey iman edenler! Allah'a yardım edin.*" Bütün iman ehline, Mustafavî dinin sancağını yükselterek ve Muhammedî ümmeti izhâr ederek bid'at ve dalâlet ehlinin hilelerinin şerrini def ve insan sûretindeki şeytanların tasarrufunu men etmek ve bu şekilde bâtılı yok etmek sûretiyle Hakk'a yardımcı olmak vâcib ve lâzımdır. Sahîh bir hadiste kâinâtın efendisinden (salâvatların en faziletlisi O'na olsun) şöyle nakledilmiştir: "*İşlerin en hayırlısı, Allah'ın kitabı; hidâyetlerin güzeli, Muhammed'in yol göstericiliği; işlerin en kötüsü, ise bid'atlerdir. Bid'atlere dikkat edin! Her yeni iş bid'at, her bid'at dalâlettir*". Yine nebevî bir hadiste şöyle buy-

rulmuştur: "*Kim bizim işimize bir bid'at sokarsa bizden değildir ve reddedilmiştir*". Muhammedî şeriat ve Ahmedî ümmet, müstakîm bir yol ve uğrak bir caddedir. Peygamberlerin sonuncusu ve âlemlerin rabbinin emîni ümmet dalgalarından binlerce evliyâ, esfiyâ, şühedâ, sulehâ ile bu yolda gitmiş ve onu şek dikenlerinden ve şüphe pisliklerinden temizlemiş; bayraklarını ve menzillerini belirlemiş ve açıklamış; her bir adımı göstermiş; her bir menzile işaret koymuş; yol kesicileri def etmiş; himmetiyle onları göndermiştir. Eğer bid'at sahibi bir iddiacı, "Doğru yol budur!" diye insanları başka bir yola davet ederse, akıllıların nezdinde onun sözü kabul edilmemeli ve işitilmemelidir. Hakk'ın dinine yardım için onun def edilmesi farzlardan ve gerekliliklerdendir. Bid'at ve dalâlet ehli, kendilerini İslâm kisvesi altında zâhir eden bir taifedir. İslâm'a olan düşmanlıklarını ve küfürlerini bâtınlarında gizlerler ve zâhirde İslâm halkıyla karışırlar ve kendilerini insanlara muhakkik ulemâ ve müdekkik hükemâ gibi gösterirler. İnsanlara âlemin kadîm olduğu ve haşr ve neşrin olmadığı hususunda deliller ve kanıtlar sunmaya çalışırlar. İslâm âlimlerini ve meşâyihini düşman sayarlar ve sürekli olarak onları kötülerler. Zira onların ilminin nûruyla bu tabakanın kötülükleri ve çirkinlikleri açığa çıkar. Rabbânî âlimler şeriat göğünün yıldızlarıdırlar; daima onları insan şeytanlarının tasarrufundan korurlar. Onların nûrânî nefesleri, delici göktaşları gibi sürekli şeriat sırlarını çalanları ve dinleyenleri yani insânî asi şeytanları recmederler ve taşlarlar. Onları her yönden dağıtır ve perişan ederler, hilelerini halktan uzaklaştırırlar, Bu taife nerede tasarruf mecâli bulursa, halkı ulemâ ile sohbetten ve onlara yakınlıktan caydırırlar. Uygun olan nefislerde şeytânî tasarruflarda bulunurlar ve akîdeleri bozarak imânî kaideleri tahrip ederler; İslâm yularını boyunlarından çıkarırlar. Temiz sade kalpleri fıtrat te-

mizliğinden uzaklaştırırlar ve kendilerini İslâm kalkanının arkasına saklarlar ve saptırma ve kandırma okunu din ve ümmet hedefine doğrulturlar. İnsanların gözünden gizli şekilde halkı, dalâlete ve helâke çağırırlar. "*O sizi sizin onu görmeyeceğiniz yerden görmektedir*". Din düşmanı, şeytanın kardeşi, din âlimlerinin câhili ve saptırıcı olan bu cemâattir. Sahîh bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Allah ilmi insanların arasından almaz; ancak âlimlerin ölümüyle ilim de ölür ve insanların arasında âlim kalmayınca, onlar câhilleri önder seçerler ve onlardan meseleleri sorarlar; câhiller de bilmeden fetva verirler. Kendileri dalâlette oldukları gibi, insanları da dalâlete iterler*".

Hazreti Rabbu'l-âlemîn'in indinde hiçbir ibâdet bu cemâati def etmek, onların bid'at ve zındıklıklarının temellerini yok etmek ve nebevî dine ve Mustafavî ümmete yardım etmek kadar makbul ve değerli değildir. Yardım ehli iki kısımdır: kudret ve ilim ehli. Kudret ehli öldürme, idam etme, eziyet etme, sürme, kovma gibi yollarla; ilim ehli ise, onların kusurlarını ortaya koyma ve zındıklıklarını açıklama gibi yollarla bu işi görürler. Kim bu iki yoldan birisine güç yetirirse, onunla görevlidir ve bunu yapanlar ecirlendirilecek, terk edenler ise cezalandırılacaklardır. Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a.) şöyle demiştir: "*Âhir zamanda bir kavim çıkar ve İslâm ehlinin bilmediği bir dille konuşurlar, insanları sözlerine davet ederler. Kim onlara ulaşırsa, onları öldürsün. Onları öldüren Allah (azze ve celle) indinde ecirlidir.*" *Allah'ım bizi onların sohbetinden uzaklaştır ve dostluklarından kurtar.*

İKİNCİ BÂB

İlimlerin beyanı hakkındadır ve on fasıldan ibarettir

Birinci Fasıl: İlmin tarifi ve mertebeleri hakkında

İlimden maksat, nübüvvet çerağından mü'min kulun kalbine gelen ve kendisiyle Allah'a ya da O'nun işine ya da O'nun hükmüne yol bulunan bir nûrdur. Bu ilim insana has bir sıfattır ve onun hissî ve aklî idrâkleri ondan dışarıdadır. Akıl ve bu ilim arasındaki fark şudur ki; akıl kendisiyle salâhın fesâddan, hayrın şerden ayrıldığı fıtrî bir nûrdur ve o mü'min ile kâfir arasında ortaktır. İlim ise mü'minlere hastır. Mü'min ile kâfir arasında ortak olan ilim, dünyevî işlerde salâh ve fesâdı ayıran akıldır. Zira bu akıl, hem mü'min için, hem de kâfir için olabilir. Ancak uhrevî işlerdeki salâh ve fesâdı ayıran akıl, mü'minlere hastır. Onunla ilim arasında karşılıklı gereklilik vardır. Bu aklın gözü, hidâyet nûruyla aydın ve şeriat sürmesiyle süslüdür. Akıl kendi zâtında tek şeydir, ancak iki yüzü vardır. Biri yara-

tıcıdadır ki ondan mü'minlere has olan hidâyet aklı diye bahsedilir. Diğeri yaratılmışlardadır ki bu akıl müşterektir ve buna geçim aklı denir. İman ehli, Hak ve âhiret tâlipleri için geçim aklı, hidâyet aklına tâbidir. Nerede geçim aklı hidâyet aklına uygun olursa, onu muteber bilirler ve gereğini yerine getirirler; nerede de geçim aklı hidâyet aklı ile muhâlif olursa, onu itibar derecesinden düşürürler ve onunla amel etmezler. Bu yüzden dünya ehli onları zayıf akıllı olmakla suçlar. Bilmezler ki onlar için onların aklından öte bir akıl vardır.

İlim üç çeşittir: Birincisi, tevhîd ilmidir. Nitekim şöyle buyrulmuştur: "*Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur*". İkincisi; Allah'ın yok etme, var etme, yakınlaştırma, uzaklaştırma, öldürme, yaşatma, haşr ve neşr, ödüllendirme ve cezalandırma gibi işlerini bilme ilmi. Üçüncüsü; emirler ve yasaklardan oluşan şeriat hükümleri ilmi. Bu üç yolun her birinin ayrı yolcuları vardır. İlk yolun yolcuları Rabbânî âlim olarak adlandırılırlar ve onun ilminde diğer iki ilim de mevcûddur. İkinci yolun yolcusu, uhrevî âlim olarak adlandırılır ve onun ilminde şeriat ilminden kifâyet kadarı da vardır. Üçüncü yolun yolcusuna ise, dünyevî âlim denir ve onun diğer iki ilminden haberi yoktur. "*Dünya hayatından zâhiri bilirler ve âhiretten gafildirler*". Zira haberi olsaydı, bildiğiyle amel ederdi; çünkü amellerdeki eksiklik, imandaki kusurdan kaynaklanır. Eğer gönlüyle Allah'a ve âhiret işine iman etseydi, hayır amelden hiç geri kalmazdı. Rabbânî âlimler Hak Teâlâ'nın vahdâniyetine yakîn olarak iman etmelerinin yanı sıra, âhirete ve Allah'ın işine de iman ederler. Onlar İslâm hükümlerine de boyun eğmiş ve itâat etmişlerdir. Onlar öne geçenlerdir. Tasavvuf ehli ve uhrevî âlimler, âhiret hâllerine iman etmelerinin yanı sıra, İslâmî ilimlerden de kendilerine gerektiği kadarıyla nasibleri vardır ve onunla

amel ederler. İyiler ve sağ ehli onlardır. Dünyevî âlimlerin ise, öğrenme yoluyla elde ettikleri İslâmî ilimlerin zâhirinden başka bir nasibleri yoktur. İmanlarının zayıflığı sebebiyle bildikleriyle amel etmezler. Haram ve mekruh yerlere girmekten çekinmezler ve onların şerri başkalarına da ulaşır. Şimâl ashâbı, insanların şerlisi ve kötü âlimler onlardır ki onların hakkında ceza vaadi ve uyarı gelmiştir. Mi'râc hadisinde Hazreti Risâlet'ten gelmiştir ki; "*O gece bir cemâatin yanından geçtim. Dudaklarını ateşten makaslarla kesiyorlardı. 'Siz hangi kavimsiniz?' dedim. 'Biz iyiliği emrederdik, ancak kendimiz yapmazdık. Kötülüğü yasaklardık, ancak kendimiz kaçınmazdık' dediler.*" Yine bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Kıyâmet gününde azabın en şiddetlisi, ilminin gereğini yapmayan kimseye olacaktır*". Hiç kimse Rabbânî ve uhrevî âlimlerden daha iyi olmadığı gibi, hiç kimse de dünyevî âlimlerden daha kötü değildir. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Hayırlıların hayırlısı, ulemânın hayırlısı; şerlilerin şerlisi, ulemânın şerlisidir*". Bunun sebebi, Allah için talep edilmesi durumunda hiçbir şeyin ilimden daha faydalı, dünya için istendiğinde ise hiçbir şeyin ondan daha zararlı olmamasındandır. Zira faydası çok olan şeyin, zararı da çoktur. İlim gıda gibidir ve içinde yetiştirme salâhiyeti taşır. Ancak mizâcları müstakîm ve mideleri ve bedenlerinin etrafı bozuk karışımlardan temiz sıhhatli kimseler için böyledir. Mizâcları münharif olan ve bedenleri reddedilmiş karışımlarla dolu olan hastalar için ise, hastalığın yardımcısı ve artırıcısı olur ve helâke yol açar. Aynı şekilde ilim, kendi nefsinde faydalı bir gıdadır ki nefislerin ahlâkının ve kalplerin hâllerinin terbiye ve güzelliğine sebep olur. Ancak gıdayı alan yani öğrenen kimsenin tabiat hevâsı ve dünya muhabbeti ile ma'lûl olmaması ve mizâcının Hazreti İlâhî'ye yönelmekten münha-

rif olmaması şartıyla. Ne zaman gönlün mizâcı dünyaya meyil ve muhabbete saparsa ve vücûdun cüzleri reddedilmiş ahlâk ile dolarsa, ilim hevâ hastalığının artmasına neden olur ve kibir, ucub, kin, hased ve benzeri gibi yerilmiş ahlâk karışımları kuvvetlenir ve helâke yol açar. Şu büyük ziyana bak ki kurtuluşun sebebi olan amel helâke de sebep olmakta, hevâ cehennemine tutsak olanların kendisiyle tabiat siccîninden kurtuldukları âlim hevâ tuzağına düşmektedir.

Boğazına yiyecek kaçan suyla giderir
Su kaçarsa boğaza elden ne gelir?

Faydalı ilmin alâmeti nefiste takvâ, tevazu ve yokluğu artırması, şevk ve talep ateşini daha da alevlendirmesidir. Zararlı ilmin alâmeti, nefiste kibir, gurur, tefâhur ve dünya talebini artırmasıdır. Bu sözün mührü, şeriatın fetvâsı ve nebevî hadisin nassıdır. O (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Kim ilmi Allah için isterse, bu ilimle birlikte nefsindeki tevazusu, insanlara karşı alçakgönüllülüğü, Allah'a karşı korkusu ve dindeki ictihâdı artar. İlmin faydası böyledir, o halde faydalanın. Kim de ilmi dünya ve insanların yanında bir makam, sultanın yanında bir konum için isterse; insanlar karşısındaki kibri, nefsindeki büyüklenme, Allah'a karşı gururu ve dünyadaki cefası artar. Bu ilmin faydası yoktur*". İlmin faydası, ruhsatların peşinden giden değil, azîmetin gereğini yapanlar için mümkündür. Ebû Yezîd Bestâmî şöyle demiştir: "*Allah kulları içinde dilediğini seçer, hidâyetinin nûruyla kalbini genişletir, ma'rifetinin şuasıyla onu aydınlatır ve orada muhabbetinin tahtını kurar. Sonra bildiklerinden azamet ile amel edenin ilmini ve hikmetini artırır. Bu kimse kendisindeki emaneti korumuş olur. Ruhsatların peşinden giden ise, onu zayi etmiş ve korumakta ve gereğini ye-*

rine getirmekte gevşeklik göstermiştir". Faydalı ilim, kalbin hayatının yardımcısıdır ve kalpten ayrılması, onun ölümü olur. Feth Musûlî'nin dediği gibi: "*İnsan yemekten ve içmekten men edildiği zaman ölmez mi? Ölür, dediler. İşte kalpler de böyledir; ilimden ve hikmetten men edildiği zaman, üç gün içinde ölür*". Mü'minlerin Emîri Ali de (r.a) şöyle demiştir: "*Âlimler zamanın çerağıdır ve her bir âlim, kendi zamanının kandilidir. İnsanlar onların sayesinde aydınlanır*". Buradan da belli olur ki Rabbânî âlimlerin insanlar arasındaki varlığı, ilâhî nimetlerin en iyisidir ve onların yokluğu Hakk'ın cezalandırması ve küfür ve dalâlet karanlığının sebebidir.

İlmin kaynağı kalptir. Onun zuhûr etmesi ise, Hazreti İzzet'in âdâbına riayet etmeye bağlıdır. Nitekim bazı semâvî kitaplarda, Hak Teâlâ şöyle vahyetmiştir: "*Ey İsrâiloğulları! İlim göktedir demeyin; kimdir onu indiren? Yerlerin derinliklerindedir demeyin; kimdir onu çıkaran? Denizlerin ardındadır demeyin; kimdir onu getiren? İlim kalplerinizdedir. Benim elimin altında rûhânîlerin âdâbıyla âdâblanın, sıddıkların ahlâkıyla ahlâklanın ki ilmi kalbinizden izhâr edeyim. Öyle ki sizi baştan aşağı kuşatsın*".

İkinci Fasıl: İlmin kaynağı hakkında

Bil ki bütün ilimlerin çıkış yeri ve kaynağı Hazreti İlâhî'dir. Ezelî ilmin kendisine geldiği ve aktığı ilk yer, ilâhî tezkiye ve rabbânî tasfiye ile hevâ karanlıklarının şâibelerinden ve tabiatın pisliklerinden temizlenen ve saflaşan musaffa.[1] Mustafavî kalp ve müzekkâ[2] nebevî nefistir. Bu sefâ ve temizlik nedeniyle, onda ilmi kabul imkânı doğmuştur. Allah'tan başka-

1 Tasfiye edilmiş, süzülmüş, yabancı maddelerden ayrılmış.

2 Tezkiye edilmiş, paklanmış, aklanmış.

sından boşaldığı ve ferâgat ettiği için, onun gönlü genişlemiş ve ezelî denizin dolabileceği kadar büyümüştür. Coşkun deniz, ilimlerin peş peşe gelen sularından dalgalanmaya başladığında, ondan güzel hâller gelmeye ve akmaya başladı. Ondan bir şube, nefsin sıfatları yatağında aktı ve ilâhî ahlâk nehirlerine ayrıldı. Ondan kalbe bir nehir ulaştı ve sâlih ameller derelerine ayrıldı. O dağıtıcıdan her bir dere, saatler ve vakitler sularına bölündü ve zuhûr mahalli buldu. Nebevî zâhir ve bâtın ilim ve amel feyziyle yenilendi ve suya kandı. Yenilenmenin ve suya kanmanın sona ermesinden sonra, ilimlerin akması devam ettiği için ve bunlar onun ihtiyacından fazla olduğu için Hak Teâlâ, o fazlalığın kabulü için ümmetin nefisleri ve kalpleri içinde sefâ ve temizlik sebebiyle binlerce istidat deresi hazırladı. Nebevî mutahhar nefisten ve münevver kalpten ilimler, hâller, ahlâk, ameller feyzi ümmetin kalplerine ve nefislerine aktı. Onların kalpleri ve nefisleri, inen feyizleri alma hususunda birbirlerinden farklılık gösterdi. Bazıları yalnızca amelleri kabul etti ki bunlar âbidlerdir. Bazıları ahlâk ve amelleri kabul etti ki bunlar zâhidlerdir. Bazıları amelleri, ahlâkı ve hâlleri aldılar ki bunlar sûfîlerdir. Resûl'e tam olarak uyduklarından dolayı kâmil bir istidat elde etmişlerdir. Öyleyse bilindi ki bütün ilimlerin kaynağı, Kâinatın Efendisi'nin (en üstün salâvatlar O'na olsun) varlığıdır. Zâhir ve bâtın bütün ilimlerin nurları da O'nun hâllerinin, ahlâkının ve amellerinin çerağından ve kemâl kelimelerinin kandilindendir. Onun nübüvvet çerağından alınmayan hiçbir kıvılcım, ilim olarak adlandırılmaz. Bütün âlimlerin ilimlerinin hepsi onun ilminden az bir parçadır. Herkes kendi istidadınca ondan bir nasip elde etmiştir. "*Gökten suyu indirmiştir ve her vadi kendisine yetecek kadarını alır*". Zâhir ulemâsı o kelimelerin zâhirinden

nasiplenmiştir ve bâtın ulemâsı bâtınından. Zira Kur'ân'ın ve nebevî hadisin sözlerinin her bir kelimesinin zâhiri ve bâtını vardır. Açık tarafı zâhir ulemâsının nasibi, gizli tarafı bâtın ulemâsının nasibidir.

Zâhir ulemâsı üç kısımdır: Müfessirler, hadis ehli ve fakihler. Müfessirler lügat, nahiv, sarf ve Kur'ân'ın okunuşu, ayetlerin nüzûl sebebi ve kısas usûlü ilimlerine mensupturlar. Hadis ehli ise rivayet, dinleme, ravilerin isimleri, ölçüp tartma ve doğrulama ilimleriyle ma'rufturlar. Fakihler onların ilimlerini ihâta ettikten sonra anlayış inceliği ve nazar derinliği ile, nasların aslından nas olmayan yeni hükümler çıkarma ve istinbât etme, nasih ve mensuh, mutlak ve mukayyed, mücmel ve mufassal, umûm ve husûs, muhkem ve müteşâbihler arasındaki farkları da bilirler ve bununla mahsûsturlar.

Bâtın ulemâsı ve mutasavvıflar ise, zâhir ilimlerde bu ilimlerin âlimleriyle müttefik, ancak aziz ilimler ve şerif hallerin fazlalığı ile mahsûsturlar ki ilerleyen sayfalarda bunlardan bazıları zikredilecektir, inşallah. Hak Teâlâ bu âlimlerin varlığıyla nebevî dini himâye ve Mustafavî ümmeti muhâfaza etmektedir. Şeriat göğünü insan sûretli şeytanların tasarrufundan korumaktadır ki kim kendi nefsinden şeriata iftira etmek istese, şeriat göğünün şihâbları olan ümmetin âlimleri onu taşlasın ve recm etsin. İlâhî kitaptan ve nebevî sünnetten alınmayan her bir ilim merdûd ve nâmakbuldür ve itibar derecesinden yoksundur; onu anlamak için gerekli olan ilim hariç.

Üçüncü Fasıl: Farz ve faziletlerin ilmine dair

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*İlim talebi her kadın ve erkek Müslümana farzdır*". Her Müslümanın talep etmesi gereken ilim, farz ilmidir. Ulemâ arasında bu ilmin hangisi ol-

duğu hususunda ihtilâf vardır. Bazıları ihlâs ilmi olduğunu söylemişlerdir. Zira Hak Teâlâ'ya ibâdet etmek farz olduğu gibi, ibâdetlerde ihlâslı olmak da farzdır. Nitekim Allah Azze şöyle buyurmuştur: "*İhlâsla, dini ona has kılarak ibâdetten başka bir şeyle emrolunmadım*". O halde amelin ilmi farz olduğu gibi, ameldeki ihlâsın ilmi de farzdır. Bazıları ilmin, ihlâsın afeti olduğunu söylemişlerdir. Yani zuhûru, ihlâs kaidesini harâb eden nefislerin sıfatlarının ilmi. O halde ihlâs ilmi, nefislerin sıfatlarının ilmine bağlıdır ve onun için vâcib olan her şey, onun için de vâcibdir. Bazıları bunun vakit ilmi olduğunu söylemişlerdir. Yani hangi vakitte hangi amel ve sözle meşgul olmanın gerekli, önemli ve evlâ olduğunu bilmek demişlerdir. Bazıları hâl ilmi olduğunu söylemişlerdir. Yani Allah ile kul arasında olan ve hâl ve o hâle mahsûs edebin ve her vakitte onun fazlalıklarını ve eksikliklerini bilme ilmi. Bazıları hâtırların (düşüncelerin) ve onları ayırmanın ilmi olduğunu söylemişlerdir; zira fiillerin kaynağı hâtırlardır[3] ve amellerin salâh ve fesâdı

[3] Arapça, akla gelen, hâtıra gelen, hatırlayan gibi manaları olan bir kelimedir. Kâşânî'ye göre, kulun katkısı olmadan gelen, hitabdan kalbe doğan şeye hâtır denir. Hitâb olarak gelenler dört kısma ayrılır:
Rabbanî hâtır; sebebi kolayca anlaşılacak olan ve asla hatalı olmayan hâtırdır. Bu, hâtırâtın ilkidir. Bu, kuvvet ve tasallut (egemen olma) ile bilinir. Def ile indifa (itmekle itilme) söz konusu değildir.
Melekî hâtır; görevli veya mefrûz olmak üzere gelir. Kısaca, melekî hâtırda olan her şey, salâh (doğru, iyi)dır. Ve buna ilhâm adı verilir.
Nefsânî hâtır; bunda, nefsin payı bulunur. Ve "hâcis" adı verilir.
Şeytânî hâtır; Hakk'a muhâlefet etmeye, karşı koymaya çağıran hâtırdır. Bakara/268'de şöyle buyurulur: "Şeytan size fakir-

ona bağlıdır. Bu sayılanların hepsi faziletlirler, farz değil. Zira farz olanın terk edilmesi caiz değildir. Eğer farz ilim bunlardan birisi olsaydı, hiçbir Müslümana bunları tek etmek câiz olmazdı. Zira Resûl (s.a.v) "Herkes için farzdır" buyurmuştur. Bunların bilinmesinin bütün Müslümanlar için mümkün olmadığı da aşikârdır. Zira her fıtratın bunları almaya istidadı yoktur ve güç yetirilemeyen şeyi istemek meşru değildir. Eskilerin arasında bu manadaki en sıhhatli sözü Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî söylemiştir. O farz olan ilmin, İslâm'ın temellerinin ilmi olduğunu söylemiştir, yani beş şart ki bunlar; kelime-i şehâdeteyn, namaz, zekât, oruç, hacdır. Yine alış, satış, nikâh ve boşanma ilimlerinin de farz olduğu söylenmiştir ki bunları bilmek avam-havas herkese gereklidir. Zira bunları bilmek bütün akıl sahipleri için mümkündür. Bu manada bütün sözleri içeren kapsamlı söz, Şeyhülislâm Şihâbuddîn Ömer

---

liği va'deder, ve size kötülük (işletmek)le emreder". Bir hadis-i şerifte "Şeytanın dostu, Hakk'ı yalanlamak, şerri va'detmektir'. buyurulur (Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, ss. 90-1). Buna da "visvâs" adı verilir.

Bu dört hâtır, bazı kaynaklarda şu şekilde açıklanır:

1. Hâtır-ı Rahmânî: Sâlikin kalbinde, cemâl-i vahdetin tecellisi ile, tam bir sükûnet halinin meydana gelmesine denir. Aynı zamanda muhabbetullahı ifâde eder.

2. Hâtır-ı Melekî: Ahiret sevgisi ve ruhânî kuvvetlerin gelmesiyle, tâata yönelmenin ortaya çıkması yerinde kullanılan bir tâbirdir.

3. Hâtır-ı Nefsânî: Nefis ve dünya sevgisinin, ruhânî kuvvetlere üstün gelmesine denir.

4. Hâtır-ı Şeytânî: Nefse sevgi beslemek yüzünden, kötülük işlemek arzusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şehvet ve mâsiyet demektir

Suhreverdî'nin (r.a.) sözüdür. O şöyle demiştir: "Farz olunun ilim emirlerin ve yasakların ilmidir". Zira kula, yapmakla veya kaçınmakla emredildiği her şeyin ilmini bilmesi de vâcibdir. Emredilenler ve yasaklananlar hakkındaki şer'î hükümler iki kısımdır: Bir kısmı bütün mükellefleri kapsar; İslâm'ın temellerinin ilmi, alış, satış, evlenme ve boşanma gibi ki bütün Müslümanlar gereklilik hükmünce bunları bilmelidir. İkinci kısım ise, bunları bilme istidadına sahip havastan olan kimseler için farzdır ve buna takat yetiremeyen avam için farz değildir. Bu kısımda daha önce zikredilen ihlâs, düşünceler, hâl ve benzeri ilimler, istidatları mevcûd olan bazı havas için farzdır ve onları yapmakla emredilmiş ve muhâlefetten men edilmişlerdir. "*İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker*" ayeti geldiği zaman, bazı sahâbeler üzüldüler ve şöyle dediler: "Biz aklıma gelen bazı merdûd düşünceleri fiile dökmemeyi başarabiliriz; ancak bu düşünceleri hapsedemeyiz" dediler. "Bundan hesaba çekilirsek işimiz zor olur" diye yakındılar. Bunun üzerine şu ayet indi: "*Allah bir nefse gücünün yetmeyeceğini yüklemez*". Yani kim terk edemezse, buna mecbur değildir ve cezalandırılmaz. Ancak kim de güç yetirirse kötü düşünceleri hapsetmek ona vâcibdir. Her biri bir şey belirleyen ve "farzdır" diyen meşâyih, bunları kendi hallerine göre söylemişlerdir. O hâlde bu had, diğerlerinin dirâset ve verâset dedikleri diğer ilimleri de kapsar.

Dördüncü Fasıl: Dirâset ve verâset ilmi hakkında

Dirâset ilmi okunmadıkça ve bilinmedikçe amel edilemeyen ilimdir. Verâset ilmi ise, dirâset ilminin gerektirdikleriyle amel edilmeden bilinmeyen ve bulunmayan ilimdir. Bu mana şu hadisten alınmıştır: "Kim bildiğiyle amel ederse, Allah onu

bilmediğine mirasçı kılar". Şu ayet de bu manaya mutâbıktır: "*Ümmîlere içlerinden peygamber gönderen odur. Onlara ayetlerini okur ve onları arındırır, onlara kitabı ve hikmeti öğretir*" "*Onlara ayetlerini okur*" yani "tilavetle hâsıl olan dirâset ilmini onlara okur" demektir. "*Onları arındırır*" yani o ilmin gerektiğiyle amel ederek onların nefislerini arındırır. "*Kitap ve hikmeti öğretir*" yani onları arındırdıktan sonra verâset ilmi olan Kur'ân'ın hakîkat ve hükümleri ilmini öğretir. O halde dirâset ilmi, amelin mukaddimesi olan ilimdir. Verâset ilmi ise onun sonucudur. Amelsiz ilim akîm, ilimsiz amel hastalıklıdır. Verâset ilmine yol açan ilim ve amelin izdivâcı, imanın sıhhatinin neticesidir. Amelsiz ilim ise, onun zayıflığının alâmetidir. Zira amellerin kısalığı imanın kusurundandır. Amelden maksad zühd ve takvâdır. Kul zâhir ve bâtınını takvâ ve zühd aracıyla temizler ve hevâ ve tabiat pisliğinden ve pasından arındırır ki iman hakîkatlerinin sûreti onda tecellî edebilsin. Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah'tan korkun, Allah size öğretir*". Önce takvâyı buyurdu ve daha sonra öğretmeyi sıraladı ki takvânın mukaddimesi olmadan verâset ilminin hâsıl olmayacağı bilinsin. Bu ilmi elde etmek için yalnızca zâhir ameli yeterli değildir; zühd ve takvânın hakîkatinin kendisinden ibaret olduğu bâtın ameli de onunla birlikte olmalıdır. Peygamberlerin varisleri olan ulemâ, manevî mirasa sebep olan manevî nisbeti korudukları için iman hakîkatlerinin ilmine mirasçı olabilmişlerdir. O manevî nisbet, babalık ve oğulluktur. Zira peygamberler manevî babalardır. Rabbânî ulemâ ise, onların manevî oğulları ve halefleridir.

Doğum, sûretî ve manevî olmak üzere iki kısımdır. Sûretî doğum, beşerî ruhların ceninlerinin, sûretî babalarının vasıtasıyla gayb âleminin rahminden şehâdet âleminin fezâsına

çıkmasıdır. Bu doğumda sûretî neseb gereklidir. Malların ve mülklerin sûretî mirası için bu gereklidir. Manevî doğum, bunun aksine, mü'minlerin ruhlarının ceninlerinin şehâdet âleminin rahminden manevî babalar aracılığıyla gayb âleminin fezâsına çıkmasıdır. Bu doğumda manevî neseb gereklidir. Hâllerin ve ilimlerin manevî mirası da bunun peşinden gelir. Bu doğumun başlangıcı o zaman olur ki; ruh dünyevî alâkaların bağından ve dünyaya ve ehline muhabbet nazarıyla bakmaktan tamamen yüz çevirir ve âhiret hâllerinin mütâlaası ve gayb âleminin sûreti onun gözüne gelir. Bu İsâ'nın (a.s.) haber verdiği doğumdur. "*İki kez doğmayan kimse, göklerin melekûtuna ulaşamayacaktır*". Sûretî doğum, nutfenin varlığına, onun rahimde yerleşmesine, uzuvların oluşmasına, ona ruh üflenmesine bağlı olduğu gibi; manevî doğum da, iman kelimesinin varlığına, onun kalpte yerleşmesine, tevbe, zühd, tevekkül, sabır, şükür, rıza, muhabbet, şevk, tefvîz, teslîm, fenâ, bekâ, aynu'l-yakîn, hakku'l-yakîn gibi imanî hakîkatlerin oluşmasına ve imanî olarak tesviye olmuş sûrete, tevhîd ruhunun üflenmesine bağlıdır. Öyleyse mülk ve şehâdet âleminden çıkış ve melekût ve gayb âlemine giriş gaybe iman olmaksızın gerçekleşmez. Zira, bâtın iman ve yakîn nûruyla aydınlandığında ve gaybî işleri mütalaanın sürmesiyle gayb ile ünsiyet bulduğunda ve dünyaya ve hallerine rağbetten yüz çevirdiğinde gaybı şehâdet, şehâdeti gayb olur. Zira kalbi sürekli olarak gayb âleminin hâzırı olur ve daha sonra canı ve gönlüyle sürekli olarak gaybe yerleşir, bedeni ise şehâdet âleminde kalır. Gaybe iman, manevî doğumun sebebi olduğu için, öncelikle enbiyânın ve sonra da evliyânın varlığının mü'minler için babalar mesabesinde olduğu isbatlanmış olur ve bu bağla da imânî ilimlerin mi-

rası elde edilir. Her kim de dünya ve garazlarından tamamen yüz çevirmez ve âhirete yönelmezse, bu henüz, imanın hakîkatinin onun gönlünde yerleşmediğinin alâmetidir; bu kimse zâhiriyle İslâm hükümlerini taklit etse bile. Nitekim Kelâm-ı Mecîd bundan şöyle bahsetmektedir: "*Bedevîler dediler ki iman ettik. De ki iman etmediniz, ancak İslâm ettik deyin. İman kalplerinizde yerleşmemiştir*". İslâm imanın bedeni, iman ise İslâm'ın ruhu mesabesindedir. İslâmî ilimler de imânî ilimlerin kabuğu gibidir. Bu amellerin mukaddimesi olan, dirâset ilmidir. İmânî ilimler ise onun özü ve hülâsasıdır ve bu rabbânî âlimlerin ve mutasavvıfların manevî doğuş yoluyla Resûl'e (s.a.v.) mirasçı oldukları verâset ilimleridir. Tıpkı Âdem'in (a.s). sûret âleminde sûrî baba olması ve âlemin varlığının yok oluşuna kadar evlatlarının ve çocuklarının çoğalma ve doğum yoluyla birbirlerine mirasçı olmaları ve dünyevî malları nesilden nesle, seleften halefe aktarmaları gibi, Resûl de (s.a.v.) mana âleminde manevî bir babadır ve varlığın yok oluşuna kadar, çocukları ve evlatları manevî doğum ve çoğalma yoluyla ilimleri birbirlerine miras bırakırlar ve nebevî ahlâk, ahvâl ve ulûm mirasları, seleften halefe, nesilden nesle aktarılır. Velîd bin Muğîre, bu doğumdan haberdar olmadığı için, cehâlet sebebiyle Resûl'ü (s.a.v.) ebter (soyu kesik) olarak adlandırdı. Onun neslinin sûrî ve manevî olarak kıyâmete kadar bâkî kalacağını ve hakîkatte kesilmesinin zorunlu olduğu sûrî evlatlardan başkasına sahip olmadığı için ebterin aslında kendisi olduğunu bilmedi. Nitekim Kur'ân-ı Mecîd, onun hakkında şöyle buyurmuştur: "*Asıl soyu kesik olan, sana kin besleyendir*". Resûl'ün (s.a.v.) sözü de bu anlamdadır: "*Benimkinden başka bütün nesebler ve bağlar yok olacaktır*".

Beşinci Fasıl: Kıyâm ilmi hakkında

Mutasavvıfların indinde, kıyâm ilminden maksat; kulun, zâhir olsun bâtın olsun bütün hareket ve sükûnlarında Hak Teâlâ'yı kendisine kaim ve muttali bilmesi; bütün hâllerde, sözlerde ve fiillerde onun kendisinin gördüğünü bilmesidir. Bu ıstılâh şu ayetten alınmıştır: "*Bütün nefislerin kazandıklarına kaim ve nâzır olan kimdir*". Bu ilmin alâmeti, kulun sürekli olarak zâhirini ve bâtınını ilâhî hükümlere uyma âdâbının süsüyle süslemesi ve muhâlefet kisvesinden sıyrılmasıdır. Tıpkı güçlü ve heybetli efendisinin kendisine özel bir görev verdiği ve yasaklar buyurduğu bir kölenin, efendisinin sürekli başında bulunduğunu ve davranışlarını izlediğini bilmesi gibi. Şüphesiz böyle bir köle, efendisinin görüşlerini yerine getirmede ve onun hükümlerine uymada elinden geldiği ölçüde inceliklere riayet eder. Kendisini, emirlerine aykırı bir iş yaparken görmesini istemez; yalnızca muvâfakatini görmesini diler. Bu aziz ve son derece faydalı bir ilimdir ve mutasavvıfların ıstılâhında buna murâkabe ilmi de denir. Kim onu bâtınının şiarı edinirse, değerli makamlardan ve aziz hâllerden nasiblenir ve ilâhî heybetin ta'zîmi tüm ârızalarda ve hâdiselerde muallimi ve terbiye edicisi olur. Nitekim Resûl (s.a.v.) bunu haber vermiş ve şöyle demiştir: "*Rabbim beni en güzel şekilde terbiye etti*". Sehl bin Abdullah Tusterî (r.a.), müridlerine daha çok bu ilmi vasiyet eder ve şöyle derdi: "Dört şeyden yoksun kalmayın: Birincisi kıyâm ilmidir; Hak Teâlâ'yı her hâlde kendinize şâhid ve muttali bilin. İkincisi, ubûdiyetin gereğidir ki sürekli olarak kendinizi onun ubûdiyet duraklarında durdurun. Üçüncüsü, Hazreti Vehhâb'dan bu iki manada yardım istemeyi sürdürmektir. Dördüncüsü ise, ölüm vaktine kadar bu üçünde sabır ve sebat göstermektir. Zira dünya ve âhiretin hayrı ve

sırrın ve âşikârın saâdeti bu dört şeydedir.” Yine şöyle demiştir: “Kıyâm ilmi, uzuvların hareketi, kalplerin ve himmetlerin azimleri esnasında kalbin, Hakk’ın kıyâmını ve şuhûdunu zikretmesidir ki bu hareket ve azîmet emredildiği şekle uygun ve yasaklandığına muhâlif olsun. Bu zikri farz zikir, dil zikrini ise fazilet zikir olarak adlandırmışlardır” Yine şöyle demiştir: “Dün ölmüştür, yarın doğmamıştır, bugün ise can çekilmektedir. Kim mâzî ve âtînin zikriyle meşgulse helâktedir. Kurtuluş ve selâmet, vaktin farzını yerine getirmektir ki bu kendisinden razı olunan fiilin ameliyle birlikte kıyâm ilmidir. Zira bu hâlde onlara dinlenme, rahatlık, nimet ve keyif gelir. Bu ilim, diğer ilimlerden daha faydalı, daha değerli ve daha nadirdir. Onun gerekliliklerini yerine getirin ki daimî mülk ve yerleşik nimet onun içindedir. Kim bu devletin devamını talep ederse bilmelidir ki alâkaları kesmeden, nefse muhâlefete sabretmeden ve gayrı ile dostluktan kaçınmadan bu ilim hâsıl olmaz”. Buraya kadar olan, onun sözlerinin tercümesidir. Bu ilim, mutasavvıfların ilimlerinin husûsiyetlerindendir. Tevfik Allah’tandır.

Altıncı Fasıl: Hâl ilmi hakkında

Mutasavvıflara has ilimlerden birisi de hâl ilmidir. Yani kalbin mülâhazasına devam ve kul ile Allah arasındaki hâlin sırrını ve sûretini mütalaa etmek, bütün vakitlerde fazlalık, noksanlık ve eşitlik terazisi ile kuvvet ve zaafını sadâkat mi‘yârı ile ölçerek keyfiyeti ve kemmiyetine vâkıf olmak ve böylece her vaktin gereği olan hukukunun iktizâsını ve âdâbının muhâfazasını yerine getirmektir. Zira her bir hâlin kendi içinde bir edebi vardır. Her bir vaktin ve her bir makamın da bir edebi vardır. Mesela rızanın kendi içinde bir edebi vardır ve o ilâhî hüküm-

lerin çarpması karşısında nefsin itminan içinde bulunmasıdır; yine rıza artıkça vaktinin edebi de değişir. Bu da şükürdür ki hâlin artmasının yolu kapanmasın. Yine nefsin kırıklık ve fakirlik içinde hareket etmesidir ki istiğnâ, tuğyân, kibir ve ucb sıfatıyla ortaya çıkmasın. Azaldığı zaman veya durduğu zaman da bir edebi vardır. Bu da Hazreti Fettâh'tan yardım istemektir ki terakki ve artma kapısını açsın ve nefsi hareketten durdursun ve kulun bâtınında artma talebiyle şevk artırıcı bir azim ve hüzün verici bir şevk meydana gelsin. Aynı şekilde ilâhî hükümlere muvâfakat makamında rıza hâlinin artmasının bir hükmü ve edebi vardır. O da rızaya rıza ve sevinçtir. Muhâlefet makamında da başka bir hüküm ve edeb vardır. O da rızanın varlığına hüzün ve inkârdır. Onun noksanının da, bu her iki makamda fazlalık edebinin aksine bir edebi vardır. O hâlde kim sürekli kendisi ile Allah arasındaki hâli sürekli mülâhaza ederse ve her vaktin ve makamın gereği âdâbı korursa, kemâl mahalline ve erler makamına ulaşır. Kim de bundan gafil kalırsa, yolun kesilmesinden güvende olmaz. Bu öyle bir meşgaledir ki bütün ömür boyu onun hakkı yerine getirilmeye çalışılsa bile eda edilmiş olmaz. Bu yolun yolcuları istidatları, kuvvetleri ve zaafları ölçüsünce farklılık gösterirler. Bazıları hâllerin bu farklılığını ve onların nefeslerde azalmasını ve artmasını ayırt edebilirler. Her bir nefeste, hâllerinin önceki nefesteki ile olan farklılığını bilirler. Bazıları vakitlerde, bazıları saatlerde, bazıları günlerde bilirler. Sehl bin Abdullah Tusterî şöyle demiştir: "Kul kendi hâline âlim oluncaya, onu unutmayıncaya ve onunla Hakk'a boyun eğinceye kadar selâmet bulmaz". Ona "Hâl ilmi nedir? deyince şöyle dedi: "*Tedbiri terk etmektir; kim böyle bir makama ulaşırsa, yeryüzünün direklerindendir*". Yani kimin Hak Teâlâ ile olan hâli irâdeyi terk etmek ise, bu hâlin mülâhazasının devamı tedbiri terki gerektirir.

Ne zaman kendisinde bir tedbire rağbet görürse, onu reddeder. Zira bilir ki bu hâline zıttır. Hâli irâdeyi terk ile mahsûs kılmasının sebebi, hiçbir durumun ondan daha değerli olmamasından dolayıdır.

Yedinci Fasıl: Zarûret ilmi hakkında

Zarûretin manası gerekliliktir. İnsanın yapmaktan başka çaresi olmadığı her şey, onun zarûretidir. İnsanın hem ruhu ve kalbi gereği zarûreti, hem de nefsi ve cismi gereği zarûreti vardır. Ruh ve kalbin zarûreti, Allah Teâlâ'nın şuhûdu ve her ikisinin hayatlarının devamının ve kıvamının onlara bağlı olduğu asıl sıfatlarının ve fiillerinin mütalaasıdır. Nefsin ve cismin zarûreti ise, insanın düzeninin sebebi olan yemek ve içmektir. Sehl bin Abdullah Tusterî, ruh ve kalbin zarûretini göz önüne alarak; "*Zarûret Allah'tandır*" demiştir. Bu yüzdendir ki Hz. İzzet, Mûsâ'ya şöyle hitâb etmiştir. "*Ey Mûsâ! Ben senin zarûretinim, o halde zarûretinin gereğini yerine getir.*"

Mutasavvıfların ıstılâhında zarûret ilmi nefsin hareketleri ve sükûnlarında, söz ve fiillerinde gereklilik haddini idrâk etmek ve nefsi bu makamda tutmanın zamanını bilmektir. Gerekliliğin sınırı, nefsin ondan men edilemeyeceği şeydir. Zira onun hakkıdır ve nefsi hukukundan men etmek doğru değildir. Nefsin hakkı, men edilmesiyle dinî veya dünyevî bir müşkülün çıkacağı şeydir. Hz. Peygamber'in hadisi bu hakka işarettir: "*Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır*". Öyleyse nefsin yeme, içme, istirahat ve uykudaki hakkı ruhun yetineceği, aklın korunacağı, hislerin yorgunluğunun engelleneceği kadardır. Bu kadarı zarûret ve gereklilik hâli olup ondan men etmek mizâc bozukluğuna, ibâdet eksikliğine, akıl yokluğuna ve itâatın terk edilmesine sebep olur. Bu sınır ne ka-

dar aşılırsa, nefis o kadar zevk alır ve zarûret sınırına dikkat etmek azîmettir. İlim şartıyla bu haddi aşmak ruhsattır. Azîmet ehli olanlar, mü'minlerin havassı ve sûfîlerdir. Ruhsat ehli ise, mü'minlerin avamıdır. Nefsin, tabiatın eğrilik ve bozukluklardan korunarak istikametten ayrılmaması, bu zarûret haddine riayet etmeye ve ona dayanmaya bağlıdır. Her konuda zarûret haddini bilmek zor bir ilim, nefsi o halde tutmak ise müşkül bir ameldir. Bu yola yeni girenlerin irşâd olmaksızın bu halleri bilmeleri imkânsız ve yardımcıları olmadan bu hadlerde durmaları çok güçtür. Zira yeni sâlik, henüz nefsinin sıfatlarından tam olarak arınmamıştır ve kendi nefsine olan muhabbetinden bazı kalıntılar henüz onda mevcûd olabilir. Böylece zevklerin çoğunu kendi hakkı zanneder ve hakkı zannettiği hususta da istikamet ve direniş gösteremez. O hâlde onun, şeyhin tesbihinden ve himmetinin mededinden başka çaresi yoktur. Hâlin başlangıcında zarûret haddini ve haklarını aşmak şüphesiz caiz değildir. Zira bu zevkleri almak onu maksadına ulaşmaktan alıkoyar. Nefsin her şeyde bir hakkı ve hazzı vardır. Hazzı terk etmenin haz verdiği yere kadar bu durum böyledir. Hakk'ı tanımak farz ve onu vermek zarûrîdir. Aynı şekilde hazlarını ve ondan kaçınmayı tanımak da böyledir.

Kim bir şeyde nefsini zarûret haddinde tutarsa, onun etkisi başka bir şeyde kendisini gösterir; özellikle yemekte, zira bütün şehvetlerin esası yemek arzusudur. Kim nefsini bu hususta zarûret haddinde tutarsa, diğer işlerde zarûret haddine riayet etmek kolay olur. Nefis kendisinden birçok dal ayrılan yeşil bir ağaca benzer ki onun dalları arzulardır; tüm arzuların kökü ise, yemek şehvetidir. Bu ağacın ve dallarının tazeliğinin yardımcısı yemektir ve helâl, haram, mekruh, zarûret ve fazlalık gibi yemeğin hâllerinin etkisi, kulun bütün söz ve

fiillerinde ortaya çıkar. Eğer fazla yerse fazla konuşur ve fazla hareket eder; eğer mekruh veya haram yerse, bu durum onun söz ve fiillerinde mekruh veya haram işler şeklinde kendisini gösterir. Eğer helâl, temiz ve zarûret miktarı yemekle yetinirse, ondan gerekli ve temiz sözler ve hareketler sâdır olur. Bu genel bir kaide olup bu durumu korumak nefis tezkiyesinde muteber bir ilkedir. İhmal etmekse, hüsran ve uzaklığa sebep olur ve nefis uzun bir müddet zarûret ile yetinecek duruma gelemez ve kötü ahlâk ve çirkin sıfatlar, güzel ahlâk ve sıfatlara dönüşmez. Eğer bir kimse zarûret haddinde bir müddet durur ve sebat ve sabır gösterirse, muratsızlık ateşinin harâretinden onun merdûd ahlâkı erir ve tabiat kirlerinden arınmış ve saflaşmış hâle gelir ve kötülükleri iyiliklere çevrilir. Karanlığı sefâya, pisliği letâfete, âdeti ibâdete, şehveti muhabbete, gazabı gayrete, cefâsı vefâya, tekebbürü izzete, horluğu tevazuya, cimriliği emaneti korumaya, israfı bağışlamaya, kibri himmete dönüşür ve yine bunun gibi bütün sıfatlarında dönüşüm meydana gelir ve sûfîler zümresine girer. "*Yer başka bir yere dönüştüğü ve gökler tek ve kahhâr olan Allah için hazır hâle geldiği gün*".

Sekizinci Fasıl: Genişlik ilmi hakkında

Nefsin ahlâkı değiştiği, tabiat devi müslüman olduğu ve nefis hevâ ve hevese itaat yerine Allâhu Teâlâ'ya itaat eder duruma geldiği zaman, bazı hazlar nefsin hakkı olur. O zaman zarûret darlığından genişlik fezâsına çıkabilir. Mutasavvıflar bu makama genişlik makamı derler. Cüneyd (r.a.) bu makamla ilgili şöyle demiştir: "*Ben şimdi yemeğe olduğu gibi nikâha muhtacım*". Yani başlangıçta nefis için haz olan şey, artık onun hakkı olmuştur. Şeyhler için sonlarda olan genişlik ve ferahlık bu makama ulaşmaya işarettir.

Genişlik ilmi zor bir ilim olup makamı aziz bir makamdır: Herkes bu makama sahip olamaz. Bu makam, sâliklerin ayaklarının kaydığı makamdır. Binlerce yolcunun ayağı bu makama ulaştıkları zannıyla kaymıştır. Tabiat sebeplerinin kalıntılarının etkisiyle düşmüş ve bu elbisenin sûreti onlar için örtülü kalmış, irâde ve ictihâd yolu onlara kapanmış, dönüş yoluna dönerek başladıkları noktaya dönmüşlerdir. *Fazlalıktan sonra azlığa düşmekten Allah'a sığınırız.*

Bu hâl ya ihtiyarın terki ve irâdenin fenâsı makamı nın başında veya kendi varlığının fenâsından sonra Hak ile bekâ makamında meydana gelir. İrâdenin fenâsı makamında irâdenin ve ihtiyarının varlığından başka zarûret haddinde durmak gerekmediği için. İrâdenin fenâsı makamında sâlik, kendi güç ve kuvvetinden arındığından ve arzu ve seçimini terk ettiğinden dolayı vakte mahkûm olur; fazlalıkları terk etmek ve zarûret haddinde durmakla mukayyed değildir. Eğer nefsinin haberi olmadan haklarının artırıldığını ve kendisine hazlar verildiğini görürse, vakit hükmü gereğince onu alır ve o hazla hazlanır ve bu alış onun için terk etmekten daha faziletlidir. Zira alışı Hak ileyken, terki kendi irâdesiyledir. Ancak Hak ile bekâ makamında hâller onun tasarrufunda olduğundan ve kendisi hâllerin tasarrufundan dışarı çıktığı için ne almakla mükelleftir ve ne de terk etmekle. İlâhî hükümlerin tasarrufunun kabzasında itaatkâr ve teslim olarak yükü menzile taşıdığı ve vaktin sefâsında onda karanlıktan eser kalmadığı için, ağır mücâhadeler ve riyâzetler altında kendisine râm olduğu nefsiyle bazen dostluk etmek ve ona yumuşak davranmak niyetiyle o hazları alır. Ya da bazen diğerleri için rahmet ve şefkat niyetiyle zayıfları rahatlatan, onlara nefes aldıran ruhsat yolu talep ehline kapanmasın diye bu işi yapar. Bazen de

enbiyâya uymak, dünyadan yüz çevirmek, müridleri terbiye etmek ve onları fiil diliyle zarûret haddine davet etmek için haklar ve gereklilikler ile yetinir. Zira fiil dilinin nefislerdeki etkisi söz dilinden daha fazladır. Kimin fiili sözüyle uygun olmazsa, onun sözünün faydası olmaz. Nitekim şöyle demişlerdir: "*Hâlinin sana faydası olmayan kimsenin sözünün de faydası olmaz.*" Onun hazları almayı seçmesi veya hukuk ile yetinmesi kendiliğinden değil, Hakk'ın irâdesiyle olup o bundan örtülü değildir. Binaenaleyh genişlik yolu korkunç ve afetlerle dolu bir yoldur. Güvenlik ve selâmet, zarûret yolundadır. Zira nefsin isteğine uygun olan her şeyde birçok yanlış meydana gelir ve onunla muhâlefette ise daha az hata ortaya çıkar.

Dokuzuncu Fasıl: Yakîn ilmi hakkında

Yakîn, aklî ve naklî delillerle değil, vecdin ve zevkin şehâdetiyle, beşeriyet örtülerinin kaldırılması sırasında hakîkat nûrunun zuhûr etmesinden ibarettir. Bu nûr, hicâb ardında kaldığı müddetçe imân nûru, hicâb açıldığında ise yakîn nûru alarak adlandırılır. Aslında bu ikisi de aynı nûrdur. Bu imân nûru beşeriyet hicâbları olmaksızın kalbe dolduğunda yakîn nûru olur. Varlık bâkî olduğu müddetçe beşeriyet arzından beşerî sıfatlar bulutları yükselir ve hakîkat güneşinin ışıklarını örter. Bazen kalbin vecdiyle bu bulutlar dağılır ve o nûrun ışıklarından faydalanır. Tıpkı soğuk algınlığına yakalanmış bir kimsenin, ansızın üzerine düşen güneş ışığının sıcaklığından rahatlık hissetmesi ve zevk ve rahatlık alması gibi.

Güneş ışığını, hakîkatlerin hakîkati bil; onun hicâb ardından yansıması imân nûru, hicâbsız hâli ise yakîn nûrudur. O soğuk alan kimse ise, beşerî sıfatların hicâbında olan kimsenin misalidir. O halde imân nûru daima sabittir ve yakîn

nûru ise arada sırada, parlaklık ve aydınlık verir. Hadiste geldiği üzere; "*iman sabit, yakîn ise anlıktır*".

Yakînin üç hâli vardır. Birincisi ilmu'l-yakîn. Bunun örneği, bir kimsenin ışığı görmesi ve sıcaklığı idrâk etmesiyle güneşin varlığından şüphe duymamasıdır. İkincisi aynu'l-yakîndir. Bunun örneği, bir kimsenin güneşin cismini görmesi ve onun varlığından şüphe duymamasıdır. Üçüncüsü ise, hakku'l-yakîndir ve bunun örneği bir kimsenin gözünün nûrunun güneşin nûrunda kaybolması ve onun varlığından şüphe duymamasıdır. Öyleyse ilmu'l-yakînde ma'lûm, muhakkak ve mübeyyendir. Aynu'l-yakînde şâhid olunan ve görünen, hakku'l-yakînde ise şâhid olan ve olunan, gören ve görülen ortadan kalkar. Gören görülür, görülen gören olur. Terkibin bekası hâlinde, bu mana ani bir ışık parlaması gibi bir an gelip gitmesi hariç, kâmil ve vâsıl insanlar için bile gerçekleşmez. Tıpkı bir an çakan ve ışığı geldikten sonra ânında yok olan bir şimşek gibi. Zira eğer bir saat devam etseydi, terkib ve tertib yolu yok olur ve şekil ve varlık ortadan kalkardı. "*Benim için Allah ile bir vakit vardır*" bu âna işarettir.

Öyleyse imân, yakînin köküdür. İlmu'l-yakîn, aynu'l-yakîn ve hakku'l-yakîn onun dallarıdır. Bazısı bazısından üstündür. Bu yüzden Hak Teâlâ, mü'minlere imânı emretmiştir. "*Ey imân edenler, iman edin!*" Zira imânın birçok merhalesi vardır: "*İmânlarıyla birlikte imânları artsın diye, mü'minlerin kalbine teskinlik indirdi*". Sekîne kelimesi burada, kalpten şüphe ızdırabını gideren, onu sakinleştiren ve şeriatın imân olarak adlandırdığı yakîndir. Hadiste şöyle gelmiştir. "*İmân tamamen yakîndir*". Aklî istidlâl ile bilinen şey, ilmu'l-yakînden uzaktır. Zira o istidlâl ilmi, bu ise hâl ilmidir. Şüphe karanlığı akıl çerağıyla kesin olarak yok olmaz, hakîkat güneşinin doğ-

ması hariç. "*Sabah doğduğunda çerağa ihtiyaç kalmaz*". Tevfik Allah'tandır.

Onuncu Fasıl: Ledünnî ilim hakkında

İlm-i ledünnî yakınlık ehline aklî ve naklî delillerle değil, ilâhî ta'lîm ve rabbânî tefhîm ile ma'lûm ve mefhûm olan ilimdir. Kelâm-ı Kadîm'in Hızır (a.s.) hakkında buyurduğu gibi: *"Biz onu katımızdan bir ilimle bilgilendirdik."* İlmu'l-yakîn ve ilm-i ledünnî arasındaki fark, ilmu'l-yakînin, zâtın nûrunu ve ilâhî sıfatlarını idrâk etmek olması; ilm-i ledünnînin ise, Hakk'ın beşer vasıtası olmaksızın sözleri ve manaları idrâk ettirmesi olup vahiy, ilhâm ve ferâset olmak üzere üç kısımdır.

Vahiy enbiyâya hastır ve iki kısımdır. İlâhî kelâm ve nebevî hadis; zira O'nun (s.a.v.) tüm sözleri vahiydendir. *"O hevâdan konaşmaz, o yalnızca vahyedilen bir vahiydir".* İlâhî kelâm Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbine inen cümledir. "*Onu kalbine Rûhu'l-emîn indirdi*" Nebevî hadis ise, bazen Cebrâil'in vasıtası olmaksızın şuhûd mahalline inerken -*"Kuluna vahyettiğini vahyetti*" ayeti bu duruma işarettir-, bazen Cebrâil'in nüzûlü vasıtasıyla ve bazen de O'nun, Peygamber'in (s.a.v.) kalbine üflemesiyledir. Hadiste buyurulduğu gibi: "*Rûhu'l-emîn kalbime üfledi*". Cebrâil'in nâzil olmasından maksat, O'nun melekî sûretten beşerî şekle inmesidir. Üflemesinden maksat ise, ilâhî vahyin manasını, Nebî'nin (s.a.v.) kalbine cismî şekil olmaksızın gayb perdesinin arkasından ilka etmesidir.

Eğer bir kimse, "Hem ilâhî kelâm, hem de nebevî hadis vahiy ise, Kur'ân ve hadis arasında ne fark vardır?" diye soracak olursa, cevaben deriz ki: Kur'ân'ın sûreti ve manası birlikte vahiy şeklinde inmiş; ancak hadisin manası vahyin neti-

cesi iken, sûreti Resûl'ün (s.a.v.) kelâmıdır. Daha ince bir fark da, Kur'ân vahyinin edasında mütekellimin Hak Subhânehu ve Teâlâ olmasıdır. Bunun delili, vicdânî delillerin yanı sıra "*Kul* (De)" lafzının bu ayetlerde bazı sûrelerin başında yer almasıdır: "*De ki bana vahyolunur...*" "*De ki ey kâfirler...*" "*De ki Allah birdir*". İlk hitâb hâlinde bâkîdir ve ve aynı şekilde Hz. Peygamber'e hitaptır: "*Onu sana okuduğumuz zaman*"da kırâat izafesi her ne kadar Cebrâil vasıtasıyla da olsa kendisinedir. Yani mütekellim ve hitâb eden, O Teâlâ ve Tekaddes'tir. İlk önce, Cebrâil sûretinin vasıtasıyla Muhammed (s.a.v.) ve insanlar ile; ikinci olarak, Muhammed (s.a.v.) sûretinin vasıtası ile insanlar ile; üçüncü olarak ise, bazı insanlar vasıtasıyla diğer insanlarla konuşur. Her durumda mütekellim ve hatib O'ndan başkası değildir; Cebrâil vâsıtasıyla nâzil olan hadisin aksine. Zira bu durumda Muhammed (s.a.v.) Cebrâil'in sözünün anlatıcısı ve Cebrâil, Allah'ın sözünün anlatıcısıdır. Anlatımdaki beyan ve eklemeler anlatıcının sözüdür, kendisinden anlatılanın değil. Kur'ân-ı Mecîd'in peygamberler, ümmetler, firavunlar ve iblislerin sözlerini anlattığını görmüyor musun; oysa bu sözleri Hakk Teâlâ ve Tekaddes söylemektedir, onlar değil. Hak Subhâhenu ve Teâlâ'nın Cebrâil'i kendi kelâmı için vâsıta kılmasının hikmeti, ilâhiyetin beşeriyet ile hiçbir nisbetinin bulunmaması ve nisbet ve cins benzerliği bulunmayan iki kimse arasında konuşmanın yapılmamasıdır. Öyleyse rabbânî hikmet Cebrâil'i kudret âleminde yaratmış ve hikmet âleminde kendisi ve Peygamber'in (s.a.v.) beşeriyeti arasında aracı kılmıştır ki kudret âleminde yarattığı şekliyle vahyi alabilsin ve hikmet âleminde yarattığı şekliyle beşerî sûret görüntüsü alsın ve cins benzerliği meydana gelsin; böylece konuşma gerçekleşsin. Bu yüzdendir ki Cebrâil (a.s.) ne zaman gelse, beşer sûretinde

olurdu. Bu durumun sûret âlemindeki misali, bir kişinin papağana konuşmayı öğretmek istemesine benzer; oysa papağan ve insan arasında hiçbir benzerlik yoktur. Bu yüzden aynayı papağanın karşısına tutar ve aynanın arkasından gizlice papağanla konuşur. Bir benzerinin karşısında konuştuğunu gören papağan, duyduğu sözleri tekrarlamaya başlar ve böylece konuşmayı öğrenir. Aynı şekilde Hak Teâlâ, Cebrâil'in beşerî sûreti vâsıtasıyla Muhammed (s.a.v.) ile ve Elçi'nin beşerî sûreti vasıtasıyla insanlarla konuşmuştur. Zira, beşer beşeri duyabilir. Peygamber'in (s.a.v.) beşeriyet sûretini varlık aynasında kendisi ve insanlar arasında vasıta kıldı; aslında hicâb arkasından konuşan kendisiydi. "*De ki: Ben yalnızca sizin gibi bir beşerim, bana vahyediliyor*" bu mananın delilidir. "*Bir beşer için Allah'ın kendisiyle konuşması mümkün değildir, yalnızca vahyetmesi, bir hicâb arkasından konuşması veya istediğini vahyetmesi için bir elçiye izin vermesi durumu hariç*". Zikredilen vahiy mertebelerini tatbik etmek oldukça münâsib olacaktır. Cebrâil'in vâsıtası olmadan gelen hadisler, mutlak vahiyle mutâbık; Cebrâil'in nefesi vasıtasıyla Resûlullah'ın (s.a.v.) kalbine gelen hadisler, perde arkasından gelen sözle münâsibdir. Cebrâil'in nâzil olması vasıtasıyla Peygamber'e gelen Kur'ân ve hadisler, elçi gönderilmesi (Cebrâil) yoluyla vahyedilmesiyle muvâfıktır. Bu manaların ima ve işaret yolu dışında ayrıntılı olarak açıklanması –özellikle de bu muhtasar eserde- mümkün değildir.

İlhâm ise, evliyânın seçkinlerine mahsûstur ve bu, Hak Azze ve Teâlâ'nın gayb âleminden seçkin velîlerinin kalplerine indirdiği doğru ve sabit bir ilimdir. "*De ki: Benim Rabbim hakkı ortaya koyacaktır ve O gaybleri bilendir*". Sûfîler bunu hakkanî ilhâm olarak adlandırmıştır ki bundan sonra düşünce ve hayâlleri ayırma bâbında söz konusu edilecektir inşallah.

Ferâset ise, sûret eserlerini dikkatlice incelemek sonucunda gaybden açılan bir ilimdir. Bu, mü'minlerin havassı arasında müşterektir. Nitekim hadiste şöyle gelmiştir: "*Mü'minin ferâsetinden çekinin; zira o, Allah'ın nûruyla bakar*". Ferâset ile ilhâm arasındaki fark ise şudur: Ferâset, sûretin eserlerini dikkatlice inceleme aracılığıyla meydana gelen gaybî işlerin keşfi iken, ilhâm vâsıtasız ortaya çıkar. Vahiy ve ilhâm arasındaki fark ise, ilhâmın vahye tâbi olması ve vahyin ilhâma tâbi olmamasıdır. Yani evliyânın ilhâm mertebesine ulaşması, enbiyâya uyma vasıtasıyla gerçekleşir. Enbiyânın vahyi ise, bir başka şeye tabii değildir. Tevfik Allah'tandır.

ÜÇÜNÇÜ BÂB

Ma'rifetler hakkında olup on fasıldan ibarettir

Birinci Fasıl: Ma'rifetin tanımı hakkında

Ma'rifet, icmâlî olarak bilinen şeyleri tafsîlâtlı şekilde yeniden tanımaktır. Mesela Nahv ilmi. Lafzî ve manevî tüm âmillerin ne görev yaptıklarını genel olarak bilmek nahv ilmidir. Arapça okurken, her âmilin nerede ne görev yaptığını ve kullanım şekillerini ayrıntılı olarak bilmek ise nahvin ma'rifetidir. Düşünce ve görüşle yeniden tanımak, nahvin tanıtıcısıdır. İlme rağmen ondan gafil kalmak, yanlış ve hatadır. O halde rubûbiyetin ma'rifeti, nefsin ma'rifetine meşrût[1] ve merbûttur.[2] Hadiste geldiği üzre, "*Nefsini tanıyan rabbini tanır*". Bunun anlamı, hakîkî varlığın ve mutlak fâilin O Subhânehu olduğunu icmâlî olarak bildikten sonra, fiiller,

1 Şart koşulmuş, şarta bağlı.

2 Bağlanmış, bağlı, bitişik.

havâdis ve inenlerin tafsîlâtlı sûretlerinde ilâhî sıfatları ve zâtı yeniden tanımaktır.

İcmâlî ve ilmî tevhîdin sûreti mufassal ve aynîye dönüşmediği müddetçe, yani tevhîd ilminin sahibi zarar, fayda, men, bağış, daraltmak, genişletmek gibi yeni ve birbirine zıt hâllerin ve durumların tafsîlî sûretlerinde zarar veren, fayda veren, men eden, bağışlayan, daraltan ve genişletenin Hak olduğunu tereddüt etmeden ve düşünmeden görüp tanımadığı müddetçe, o kimseye ârif demezler. Eğer ilk anda bu durumdan gafil olur ve daha sonra çeşitli tasarruflarının sûretlerinde mutlak fâili yeniden tanırsa, ona ârif değil müte'arrif derler. Eğer ilme rağmen mutlak Hakk'ı, vâsıtaların ve râbıtaların sûretlerinde tanımaz ve fiillerin etkisini vesilelere havâle ederse, ona gafil (sâhî), oyun ehli (lâhî) ve gizli müşrik denir. Eğer bir kimse, tevhîdin manası hakkında sözler söyler ve kendisini tevhîd denizinde gark olmuş gibi gösterirse ve buna karşın bir başkası onu inkâr ederek sözlerinin hâl neticesi değil, fikir ve düşünce neticesi olduğunu söylerse ve birinci kişi de hemen onun sözünden incinir ve ona öfkelenirse; bu incinmesinin, inkârcının sözünün tasdiki olduğunu bilmelidir. Aksi takdirde, bu inkârın sûretinde mutlak fâili tanır ve ona sinirlenmezdi.

Aynı şekilde nefsi tanıma hususunda icmâlî ilimle bilinen her kötü sıfatı, nefsinde ortaya çıktığı ilk anda tafsîlâtlı ve aynî şekilde tanır ve ondan kaçınırsa o kimseyi ârif, değilse müte'arrif veya gafil adlandırırlar. Meselâ ilimle nefisteki kibir ve ucb sıfatının kötü bir sıfat olduğunu bilir ve bu sıfat nefiste oluştuğu an derhal onu tanır ve bu kötü sıfat nefsinde tekrar ortaya çıkmasın diye tevazu ve alçakgönüllülük perdesine kaçarsa, bu sûreti nefsi tanımak olarak

adlandırırlar. Eğer ilk anda değil de, ikinci seferde bu sıfatı tanırsa, müte'arrif adlandırılır. Eğer icmâlî ilmi tafsîlî olarak hiç tanıyamazsa, ona gafil derler. Bu (icmâlî) ilmin ona faydası olmaz; hatta zararı olur. Ârifin vazifesi, kazaya rıza göstermek; müte'arrifin vazifesi ise, ona sabretmektir. Gafilin vazifesi ise, kerâhat ve ızdırabdır.

İlâhî ma'rifetin mertebeleri vardır. Birincisi, daha önce zikredildiği gibi her eseri mutlak fâilden bilmelidir. İkinci olarak, mutlak fâilden olan her eserin onun sıfatlarından hangisinin neticesi olduğunu bilmelidir. Üçüncü olarak, Hakk'ın her sıfatının tecellîsinden maksadını tanımalıdır. Dördüncüsü, ilâhî ilim sıfatını kendi ma'rifetinin sûretinde tanımalı ve kendisini ilim, ma'rifet ve hatta varlık dairesinden çıkarmalıdır. Nitekim Cüneyd'e (r.a.) ma'rifetin ne olduğunu sorduklarında şöyle dedi: "*Ma'rifet, onun ilminin kıyâmında senin cehlinin varlığıdır*". "*Daha fazlasını söyle*" dediklerinde ise şöyle dedi: "*O bilen ve bilinendir*". Sehl bin Abdullah (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Ma'rifet, cehâletle tanımaktır*"

Yakınlık mertebeleri arttıkça, ilâhî azametin eserleri daha zâhir oldukça, cehâlete olan ilim daha çok olur; belirsizliğin ma'rifeti çoğalır ve hayret üstüne hayret eklenir ve ârifin kalbinden "*Rabbim sendeki hayretimi artır*" feryadı yükselir. Bu zikredilen manaların hepsi ma'rifet ilmidir, ma'rifet değil. Zira ma'rifet vicdanî bir iş olup onu açıklamak zordur. İlim onun mukaddimesidir; öyleyse ilimsiz ma'rifet imkânsız, ma'rifetsiz ilim ise vebaldir. Ma'rifet ve ilmin birkaç şekli olabilir: Ma'rifet ilmi, ilmin ma'rifeti, ilmin ilmi, ma'rifetin ma'rifeti gibi. Bu sûret, sûretlerin en kâmilidir. Bu kısımların her biri zikrettiğimiz beyanlarla anlayış sahibi tâlibler için aydınlanmış oldu.

İkinci Fasıl: Nefsi Tanıma Hakkında

Nefis kelimesi iki manada kullanılır. Bazen nefsü'ş-şey derler ki onunla o şeyin hakîkatini ve zâtını kastederler. Nitekim "falan şey kendi nefsiyle kaimdir" derler. Bazen de nefis lafzından insanın natık nefsini kastederler ki, hayvânî ve tabiî ruh olarak adlandırılan bedenin eczâlarının inceliklerinin hülâsası ile insânî ve ulvî ruhtan ona inen nûrun birleşmesinden ibarettir ki, bu nûrla takvâ ve fücûr ona ilhâm edilir. Kelâm-ı Mecîd'in buyurduğu gibi: "*Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene, sonra ona fücûrunu ve ve takvâsını ilhâm edene*". Bizim tarifimizden maksat da bu nefistir; her ne kadar onu tüm sıfatlarıyla tanımak mümkün olmasa bile. Zira o bukalemun sıfatına sahiptir ve her an yeni bir renk alır ve her saat başka bir şekle girer. Varlık Babil'inin Hârût'udur. Her lahza bir işi bozar ve her nefes yeni bir kurnazlığa başlar. İlâhî ma'rifetle onu tanımak ve künhüne vâkıf olmak hiçbir mahlûk için mümkün değildir; tıpkı ilâhî ma'rifetin künhüne vâkıf olmanın mümkün olmadığı gibi. Onu olduğu gibi tanımak imkânsız, lâyığıyla hâllerini zabt etmek ise zordur. Emîru'l-mü'minîn Ali'nin (r.a.) dediği gibi: "*Benim ve nefsimin misali, çoban ve sürünün durumu gibidir. Çoban sürüsünün bir yanını toplayıp kontrol etse, sürü diğer yandan dağılır*".

Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mutmainne farklı mertebeler ve sıfatlar cihetinden onun isimleridirler. Her mertebede vasfından dolayı başka bir isim almıştır. Başlangıçta varlığın velâyeti henüz onun galebesi, istilâsı ve tasarrufu altındayken, nefs-i emmâre olarak adlandırılır. Ortalarda, tedbir sayesinde varlığın velâyeti kalbe geçtiğinde, nefis kalbe itâat eder, onun mukallidi hâline gelir; ancak diğer taraftan bazı sıfatları ve isyânkâr huyu bâki kaldığından ve bu yüzden

kendini kınadığı için nefs-i levvâme denir. Sonunda niza ve kerâhat damarları tam olarak kesildiği ve kalple nizadan vazgeçip huzur bulduğu, ilâhî hükümlerin cereyanı altında râm olduğu ve kerâhati rızaya dönüştüğü için, nefs-i mutmainne olarak adlandırılır. Başlangıçta nefis, henüz tabiat müstakarrında yerleşik iken; sürekli olarak ruh ve kalbi, yüce âlemden kendi yerleşik olduğu aşağılara çekmeye çalışır ve daima süslenmiş bir şekilde insanın nazarını celb etmeye çalışır. Şeytan da ortada tellallik rolüne soyunarak onun iğrenç görüntüsünü güzel göstermeye çabalar ve onu kalplerin ve ruhların tuzak yerine dönüştürür ki yüce ruhu aşağılık ve mutahhar kalbi kirli hâle getirsin.

Sehl bin Abdullah şöyle demiştir: "*Nefsin bir sırrı vardır ki bu Fir'avun'dan başkasına zâhir olmamıştır. Bu yüzden o, "Ben sizin yüce rabbinizim" dedi. Nefsin yedi semâvî hicâbı ve yedi zeminî hicâbı vardır. Kul nefsini yerin tabakalarında ne kadar aşağı gömerse, kalbi o miktarda göklere yükselir. Eğer nefsini yerin altına gömerse, kalbi arşa yükselir*". Ebû Yezîd (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Kim nefsini öldürürse, rahmet kefenine sarılır ve kerâmet zemininde defnedilir; kim de kalbini öldürürse, lanet kefenine sarılır ve ceza toprağına defnedilir*".

Cüneyd (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Nefs-i emmâre, insanı felâkete sürükleyen, düşmanların yardımcısı, hevâların takipçisi, belâlara mübtelâ ve çeşitli kötülüklerle ithâm olan nefistir*". Hadis-i şerifte şöyle gelmiştir: "*Gâlib, insanlara değil, nefsine galebe eden kimsedir*".

Nefs-i nâtıka ve kalbi aynı şey sananların bu tasavvurlarının sebebi, nefsi kalbin özelliklerinden olan rıza ve itminanlık vasfıyla son derece dolu bir şekilde bulmuş olmalarıdır. Bu yüzden onunla kalp arasında hiçbir fark olmadığını ve nefs-i

emmârenin başka bir nefis olduğunu sanmışlardır. Onun, emmârelik giysisinden çıkarak rıza ve itminanlık hil'ati giyen ve kalbin rengini alan aynı nefs-i emmâre olduğunu bilmemişlerdir. Nefis ne zaman kalbin rengini alırsa, kalp de ruhun rengini alır. Fark böylece açıklanmış oldu. Tevfik Allah'tandır.

Üçüncü Fasıl: Nefsin bazı sıfatlarını tanıma hakkında

Bil ki insandaki kötü ahlâkın kaynağı ve yerilmiş sıfatların madeni nefistir; tıpkı ruhun övülmüş sıfatların ve güzel ahlâkın kaynağı olması gibi.

Nefsin kötü ahlâkı ve yerilmiş sıfatlarından biri, hevâya tapmaktır. Nefis her zaman hissî lezzetler ve şehvetlere ulaşmayı arzular; tabiat isteklerini onun yanına çeker; hevâya itâat ve bağlılık kemeri bağlar ve ma'budlukta Allah'a şirk koşar. Kelâm-ı Mecîd'in buyurduğu gibi: "*Hevâsını ilâh edineni gördün mü?*" İlâhî zühd ve muhabbet olmaksızın, bu sıfatın nefisten ayrılması mümkün değildir.

Diğer sıfat nifâktır. Çoğu hallerde nefsin zâhiri, bâtınıyla farklıdır. İnsanların yanında bulunup bulunmaması onun için bir değildir. İnsanların yanında onları metheder ve onlarla karşılaştığında sadâkat izhâr eder; ancak onların yokluğunda başka türlü davranır. Bu sıfat, sıdk olmadan nefisten temizlenmez.

Diğer bir sıfat riyâdır. Nefis her zaman insanların yanında Hak Subhânehu'nun katında yerilmiş olsa dahi, insanların övdüğü şeylerle kendini bezemeye çalışır. Mal biriktirmek ve onunla iftihâr etmek, kibir, zorbalık ve kendini gani görmek gibi. Yine insanların yanında yerilmiş şeylerden Hak Teâlâ indinde övülmüş şeyler olsalar dahi kaçınır; fakr u acz ve

miskinlik gibi. Bu sıfat, nefsin hakirliği tanınmadan nefisten ayrılmaz. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) bu durumu haber vermiştir: "*İnsanın imanı, insanlar onun yanında keçi gibi olmayıncaya kadar, (yani olup olmaması fark etmeyinceye dek) kâmil olmaz*". Ebû Bekr Varrâk (r.a.) şöyle demiştir: "*Nefis her zaman riyakâr, çoğu zaman münâfık ve bazen de müşriktir*". Riyakâr nefsin misali, ateşe benzer ki iyi bir sıfat olan nûrun görüntüsü altında çirkin bir sıfat olan yakıcılığı gizler. Gerçi onların hâli, basîret gözlülerin bakışlarından gizli kalmaz. Bazıları bu anlamda şöyle demişlerdir: "*Nefsin misali durgun bir suya benzer; hareket ettirip karıştırdığında, altındaki kir ve pislik ortaya çıkar*". Nefis her zaman güzellik iddiasında bulunarak çirkinliğini örtmeye çalışsa da, onun çirkinliği kısa görüşlüler ve çocuk sıfatlılardan başkasına gizli kalmaz. Nazar sahiplerinin nezdinde nefsin mürâîliği onun çirkinliğini gidermediği gibi, aksine çirkinliğine çirkinlik katar. Bu durumun misali, tıpkı yaşlı ve çirkin bir kadının, kendini güzel ve renkli elbiselerle süsleyerek makyaj yapmasına benzer. Çocuklar onu güzel sansa da, akıl sahipleri ve büyükler için daha da çirkin görünür.

Diğer bir sıfat, ulûhiyet davası ve Hak Subhânehu ve Teâlâ'yla zıddiyet içinde olmaktır. Zira nefis, sürekli olarak insanların kendisini övmeleri ve methetmelerini, emir ve yasaklarına uymalarını, herkesin kendisini sevmesini, kendinden korkmasını ve rahmetine muhtaç olmasını ister; tıpkı Allâhu Teâlâ'nın kullarından bu hâlleri istemesi gibi. Bunun manası, ilâhlık davasında ve rubûbiyet iddiasında bulunmak demektir ve bu sıfat ilâhî sıfatlar tecellî etmeksizin nefisten ayrılmaz.

Diğer bir sıfat, ucb ve kendini beğenmişliktir. Nefis sürekli olarak kendi sıfatlarının güzelliğine bakar ve kendi hallerini rıza ve ta'zîm gözüyle inceler. Eğer başkasına küçücük

bir hayrı dokunsa onu büyütür, yıllarca unutmaz ve karşısındaki kişinin kendisine medyûn olması gerektiğini düşünür. Eğer başkasından kendine birçok iyilik gelecek olsa bile, onları fazla önemsemez ve kısa bir süre sonra da unutur.

Bu sıfat, öldürücü sıfatlardan olup Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Üç şey insanı helâk eder: İtâat edilen cimrilik, tâbi olunan hevâ ve kişinin nefsini büyük görmesi.*" Yine hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kişinin helâkı nefsini büyük, amelini çok ve günahını az görmesindedir." Ebû Bekr Vâsıtî şöyle demiştir: "*Nefis put gibidir; ona bakmak şirk, ondan ibret almak ibâdettir*". Ucb sıfatı, nefsin hakirliğini tanımadan ortadan kalkmaz.

Diğer sıfat, cimriliktir. Mal, mülk ve kazançtan ne ele geçirirse ona bağlanır ve bırakmaz. Bu, mal sevgisi ve gurur yüzünden ya da fakirlik korkusu ve ihtiyaç yüzünden olabilir. Bu sıfat nefiste güçlendiğinde kıskançlık doğar. Zira hasd, başkalarının malını kıskanmaktır. Birisinin başkasına hayrının dokunmasını istemez. Eğer birisinin bir nimet elde ettiğini görecek olsa, o nimetin yok olmasını ister. Bu his iyice güçlendiği zaman kin oluşur. Bir kimseyi bir nimette kendisiyle ortak veya benzer görse, yahut başkasını bir fazilet ayrıcalığına sahip bulsa ya da onun kendisine bir nimetin ulaşmasını engellediğini sansa, onun helâk ve yok olmasını ister. Yakîn nûru galebe çalmadıkça, cimrilik sıfatı nefisten çıkmaz.

Diğer bir sıfat hırs ve tamahtır. Nefis sürekli olarak çeşitli ve daimî şehvet ve lezzetleri arzular ve i'tidâl ve iktisâd haddine riâyet etmez. Onun ihtiyacı hiçbir zaman sona ermez. Bu hırsın misâlini, pervanenin ateşe olan isteğine benzetmişlerdir. Pervane mum ışığıyla yetinmez ve ateşin zararından çekinmeden ve korkmadan kendisini ateşin içine atar ve yanar.

Aynı şekilde nefis de lezzetler hususunda öyle tamahkârdır ki yok oluncaya dek lezzetler peşinde koşmaya devam eder. Bu sıfat, takvâ ve vera' olmadan ortadan kalkmaz.

Diğer sıfat, hafifliktir. Nefis hiçbir şeyde sabit kalmaz, şehvet düşünceleri, kavlî ve fiilî arzular geldiğinde hiçbir direnç ve sebat göstermez ve anında o işleri görmek ister. Sebat ve hareketi kendi yerlerinde ortaya çıkmaz; arzularını elde etmede süratli olur. Bazı âlimler, nefsin bu hâlini kaygan ve eğik bir zeminde bulunan topa benzetmişlerdir ki şüphesiz bu top sürekli olarak hareket hâlinde olacaktır. Sabır olmaksızın bu sıfat nefisten çıkmaz.

Diğer bir sıfat çabuk yorulmaktır; nefis her şeyden hemen yorulur. Yalancı zan hâlin emrinden uzaklaşırsa ve tali işlerle uğraşırsa sakinleşeceğini, toparlanacağını ve düzeleceğini söyler. Bu işleri yapması durumunda dahi hedefine asla ulaşamayacağını bilmez. Çoğu durumda gerçek sûret onun arzularının aksinedir. Eğer bir kez arzusuna galebe çalacak olursa, daha önce kendi nezdinde sevgili olan şeyden kaçacaktır. Önceki hâliyle sonrakini kıyaslayacak ve nefsini sebâta zorlayacaktır. Bu beladan kurtulmanın yolu, şükür vazifesini edâ etmektir.

Diğer sıfat, bitkinliktir. Nefis şehvet ve arzularına ulaşma hususunda hareketli ve aceleci olduğu hâlde, itâat etme ve günahlardan kaçınma noktasında yorgun ve tehircidir. Bu illet, ağır riyâzet ve mücâhedeler olmaksızın nefisten ayrılmaz. Bunun sayesindedir ki isyân ve muhâlefetin merkezi olan tabii soğukluk ondan ayrılır ve nefis, emirleri kabul etme ve hükümlere uyma hususunda yumuşak hâle gelir; tıpkı tabakhanedeki deriler gibi. Nitekim Kur'ân-ı Mecîd şöyle buyurmaktadır. "*Onların derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar, yatışır*".

Bu sıfatların her biri nefse ait marazlardır. Nefis tabibleri olan enbiyâ ve onların takipçileri evliyâ, bunların her biri için özel ilaçlar hazırlanmışlardır. Nefsin yerilmiş sıfatları yazılara sığmayacak kadar çoktur ve bu açıklanan on sıfat, diğer sıfatların anaları olup diğerleri çoğunlukla bunlardan türemektedirler. Nefsânî sıfatların kökleri ve dallarının hepsi, nefsin yaratıldığı dört tabiat unsurundan yani sıcaklık, soğukluk, rutûbet ve kuruluktan ortaya çıkmaktadır. Kim bunları iyice inceler ve tetkîk ederse, her sıfatın kendine has kaynağını bulabilir. *Allah en iyi bilendir.*

Dördüncü Fasıl: Nefsi tanıma ve ilâhî ma'rifet arasındaki irtibâtın keyfiyeti hakkında

Bil ki ilâhî ma'rifetten sonra hiçbir ma'rifet, insan nefsini tanımaktan daha yararlı ve şerefli değildir. Özellikle ilâhî ma'rifetin onunla irtibatlı ve ona bağlı olduğu göz önüne alınacak olursa:

"*Kim nefsini tanırsa rabbini tanır*".

Nefis lafzı bu rivayette, eğer zât ve hakîkat manasına hamlolunursa -Allah en iyisini bilir- maksat şu olur: Kim kendi zât ve hakîkatini varlığının tüm cüzlerine üstünlük ve ihâta sıfatı yoluyla tanırsa ve bütün melekî ve şeytânî orduları, cismânî ve rûhânî hakîkatları, kendi zâtının ihâtası altında âlem-i sağîrde[3] müşâhede ederse, Mutlak Zât'ı aynı nisbetle -rûhânî, cismî, melekî, şeytânî, cinnî, insânî varlıkların varlığının bütün cüzleriyle- âlem-i kebîrde[4] tasavvur eder. Cüz'î ruhu, cüz'î kalbi, cüz'î nefsi ve cüz'î aklı kendi zâtının ihâtası altında gördüğü

3 Küçük âlem anlamındadır. Küçük âlem, insandır.

4 Arapça, büyük âlem demektir. Zâhiren büyük âlem, kâinâttır.

gibi; arş-ı a'zâm olan rûh-u a'zâm[5] ve kalb-i a'zâm ile nefs-i küllî[6] ve akl-ı küllîyi[7] de, Vâhid'in zâtının ihâtası altında kuşatılmış ve çevrilmiş görür. İnsanın zâtından başka kâinâttaki hiçbir zât bu sıfatlara sahip değildir. O hâlde onu tanımak, ilâhî ma'rifete ulaşmaktır.

Eğer hadisteki nefisten maksat nefs-i nâtıka[8] ise -Allah en iyisini bilir- şu anlama gelir ki: Kim nefsini ubûdiyet sıfatıyla tanırsa, Rabbini rubûbiyet sıfatıyla tanır. Şöyle ki; nefis sürekli bâtıl olarak ilâhlık iddiasında bulunur. Azamet, kibriyâ, cebbârlık, izzet, istiğnâ ve kudret gibi Zât-ı İlâhî'ye mahsûs olan

---

5 En büyük ruh demektir. Rubûbiyyeti bakımından, İlâhî Zât'ın zuhûr yeri (mazharı) olan rûh-ı insanîden ibarettir. Onun künhünü, Allah'tan başkası bilemez. Rûh-ı a'zâm'a, akl-ı evvel, hakîkat-ı Muhammediyye, nefs-i vâhide, hakîkat-ı esmâiyye gibi isimler de verilir. Allah'ın, kendi sûreti üzere yarattığı ilk varlık (mevcûd) budur. Bu, en büyük halifedir.

6 Üniversal nefs, âlemin canı, kâinâtın ruhu. Alem bir insan gibi kabul edilir ve onun da bir canı olduğuna inanılır.

7 Allâhu Teâlâ'nın ilk yarattığı şey akıldır. Hadis-i şerifiyle işaret edilen akıl, Akl-ı Evvel'dir. Allâhu Teâlâ her şeyi, bu ilk akılı vasıta kılarak yaratmıştır. Akl-ı Küllî, Akl-ı Evvel'den sonra gelen bir derecedir ve Akl-ı Evvel'in mazharıdır. Akl-ı Küll her şeyi ortaya koyan, bulan, meydana getirendir. Cüz-î Akıl, her zaman öğrenmeye muhtaçtır, Külli Akıl ise öğretmendir. Peygamberler Akl-ı Küll'dür. Küllî Akıl, Rûh-ı Muhammediyye mertebesinin sıfatı, tüm cüz'î ruh ve akılların aslıdır. Şehadet mertebesinde bizim sûretlerimizi aydınlatan, cüz'î akıllarımızdır. Cüz'î akıllarımızı aydınlatansa, küllî akıldır

8 Konuşan nefis anlamına gelir. Zâtında maddeden sıyrılmış; ancak, yaptığı işte maddeye bitişik olan bir cevherdir. Feleklerin nefisleri de böyledir. Akıla da, nefs-i nâtıka denir.

rubûbiyet sıfatlarında ise hiç kimse Hak Teâlâ ile ortak olmadığı hâlde, zorla ve bühtanla bunları kendisine nisbet verir ve bu sıfatların ve husûsiyetlerin kendine ait olduğunu tasavvur eder. Bu bâtıl iddianın karanlıkları, ilâhî tecellînin nûrları olmaksızın ondan ayrılmaz. "*De ki Hak geldi, bâtıl zâil oldu*" ve "*Nur zâhir oldu, karanlık bâtıl oldu.*" Zira Hak Teâlâ, ne zaman kendi sıfatlarından birisiyle nefse tecellî etse, nefsin bâtıl olarak kendisine nisbet ettiği o sıfat ondan ayrılır ve tevazu, huzu', huşu', acz, fakr, miskinlik, zillet ve cehlini itiraf gibi zâtî sıfatları ortaya çıkar. Mesela azamet sıfatıyla tecellî ederse, nefsin o iddia iftirası yok olur ve tevazu sıfatı zâhir olur. Eğer izzet sıfatıyla tecellî ederse, nefsin o bâtıl iddiası yok olur ve zillet sıfatı ortaya çıkar. Eğer mülk ve saltanat sıfatıyla tecellî ederse, nefsin bu iddiası yok olur ve onda huzu' ve huşu' sıfatları meydana gelir. Eğer kudret sıfatıyla tecellî ederse, nefsin bu bâtıl iddiası yok olur ve onda acz ve teslim olma sıfatları ortaya çıkar. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.v.) gelen bazı hadislerde şöyle buyurulmuştur: "*Hamd; azameti karşısında her şeyin tevazu ettiği, izzetinin karşısında her şeyin zelîl olduğu, saltanatı karşısında her şeyin boyun eğdiği, kudretinin karşısında her şeyin teslim olduğu Allah'adır.*" Nefsin hak ettiği her sıfatta ârif insan, kendi nefsinde tanıdığı bu sıfatın ortaya çıkmasıyla onun kaynağı ve sebebi olan ilâhî sıfatı da tanımalıdır. Bu yolla tanınmayan ve ilmî sûretten halî sıfata ulaşmayan ve haberden aynîye varmayan her sıfat, gerçekte tanınmamış demektir.

Zünnûn-u Mısrî'ye (r.a.) "Rabbini neyle tanıdın?" diye sorduklarında şöyle cevap verdi: "Ne zaman günah işlemek istediysem, ilâhî celâl ve azameti hatırladım ve bende hayâ meydana geldi; böylece ondan utandım ve o işi yapmadım." Öyleyse Zünnûn, ilâhî azamet ve celâl sıfatının nefisteki et-

kisini ve kendisindeki hayâyı, ilâhî ma'rifet ve yakınlık sebebi bilmektedir. Bu ma'rifet doğru bir kanun olup onda hatanın oluşması mümkün değildir. Zira bu, hâl ve zevkin neticesidir; ilmin tasavvurunun hâsılı değil ve keşf ve ayân yoluyla elde edilir; haber ve burhân yoluyla değil.

Diğer yandan nefsin kendisiyle sıfatlanmasının ibâdetin aynısı olduğu ve Zât-ı İlâhî'ye ait her sıfatın varlığını, kendi nefsinde yeniden bulması ve tanıması, rubûbiyet nazarının o sıfatla onun hakkında nazar etmesinin delilidir. Mesela nefsinde Allâhu Teâlâ'nın (c.c.) hükmüyle rıza sıfatını bulsa, bu sıfatın Hakk'ın kendisinden razı olmasının neticesi olduğunu bilir. Nitekim, "*Allah onlardan, onlar da ondan razıdır*" buna işarettir. Eğer kendinde ilâhî muhabbet sıfatı bulsa, ilâhî muhabbetin kendisine sâbık ve mukaddim olduğunu bilmelidir. "*O onları, onlar da onu sever*" bu manaya işaret etmektedir. Eğer kendinde Hazreti Rubûbiyet'e karşı bir şevk bulursa, bunun Hak Teâlâ'nın kendisine şevkinin neticesi olduğunu bilmelidir. "*İyi olanların benim likama olan şevkleri çoktur, benim onlarla görüşmeye olan şevkim ise çok daha fazladır*" buna delildir. Eğer kendinde Hak Teâlâ'nın zikrini bulursa, o ölçüde Hakk'ın indinde zikredildiğini bilmelidir. "*Beni zikredin, sizi zikredeyim*" bunun ifadesidir. Kelâm-ı Mecîd'in, kulun zikrine bağladığı bu zikir, her ne kadar daha sonra ve lahika olsa da, başka bir ilâhî zikir ona mukaddem ve sâbıktır. Zira önce Hak Subhânehu kulu zikretmez ise, kul Hakk'ı zikretme tevfîkine erişemez. Sonraki zikir, kulun sevap kesbetmesi ve önceki zikir tam bir bağıştır. Emîru'l-Mü'minîn Ali (r.a.), kulun bu zikrini "*İki zikir arası zikir*" olarak nitelendirmiştir. Kısaca, kim Allah katında kendi değerini bilmek ve yerini tanımak isterse, önce kendi nezdinde Hakk'ın sahip olduğu konuma bakmalı ve o

ölçüde kendi konumunu kıyaslamalıdır. Hadiste buyrulduğu gibi: "*Kim Allah katındaki konumunu bilmek isterse, Allah'ın kendi nezdindeki konumuna baksın. Allâhu Teâlâ, kulun kendisine verdiği değer kadar kuluna değer verir.*"

Beşinci Fasıl: Ruhu tanıma hakkında

Allâhu Teâlâ (c.c.) şöyle buyurmuştur: "*Sana Ruh'tan soruyorlar. De ki: Ruh rabbimin işindendir*". Bil ki ruhu tanımanın temeli ve idrâkinin zirvesi son derece yüksek ve refi'dir. Akıl ve vusûl kemendi ona ulaşmaz. İzzet Kaf'ını mesken edinmiş bir simurgdur.[9] Hiçbir ibarenin, anlayışın ve vehmin ağına yakalanmaz; azamet denizinin dibinden çıkmış bir incidir. Onun sıfatları kıyas ölçüsüyle değerlendirilemez. Gayb sırlarının eminleri olan ve hevâperestlikten ve nefse kulluktan kurtulan mukayese ehli ve kalp ehli olanlar, onu keşfetmeye çalışmış ve işaret dili hariç ondan bahsetmemişlerdir. "*Hür olana işaret yeter*".

Bil ki Hazreti İzzet için en şerefli mevcûd ve en yakın meşhûd, Rûh-u a'zâmdır ki Hak Subhânehu ve Teâlâ, onu kendine nisbet ederek "*ruhumdan*" ve "*ruhumuzdan*" lafzıyla sınıflandırmıştır. Âdem-i Kebîr, ilk hâlife, ilâhî tercüman, varlığın anahtarı, icadın kalemi ve ruhların cenneti hepsi onun isimlerindendir. Varlık oltasına düşen ilk av, onun zâtıdır.

---

9 Farsça. Otuz kuş demektir. Efsanevî Kâf Dağı'nın ardında yaşayan, adı var kendi yok bir kuş. Allâhu Te'âlâ, üfürdüğü insânî (ilâhî) ruhu, geldiği asıl vatanına (Kaf Dağı'nın ardına) dönecek, orayı aşacak otuz kabiliyetle donatmıştır. Kuş, yükselişin sembolüdür. Ruh, bu otuz kuş (yani otuz olumlu yetenek) ile geldiği yere döner. Simurg'a şu anlam da verilmiştir: İnsan-ı Kâmil. *Mantıku't-Tayr*'da, otuz kuşun yedi vadiyi geçtikten sonra ulaştıkları padişah, Allah.

Kadîm irâde, onu kendi isteğinin aksine halk âlemine atadı; varlık âleminin esrar hazinelerinin anahtarlarını ona verdi ve onun onda tasarrufta bulunmasına izin verdi. Ona hayat denizinden büyük bir nehir açtı ki sürekli olarak hayat feyzinden istimdâd ile varlığın cüzlerini feyzlendirsin. İlâhî kelimelerin sûretlerini cem' yerinden yani Zât-ı mukaddesten tefrika mahalline yani halk âlemine ulaştırmakta ve icmâl aynından tafsîl ayânına cilvelendirmektedir. İlâhî kerâmet ona iki nazar bahşetmiştir. Biri ezelî kudretin celâlini müşâhedesi için ve ikincisi ebedî hikmetin cemâlinin mülâhazası için.

Birinci nazarın ibaresi kabul edilmiş ve fıtrî akıldır ve neticesi de ilâhî muhabbettir. İkinci nazarın ibaresi, hulkî ve müdebbir akıldır, hadiste geldiği gibi: "*Sonra ona, 'Öne gel!' dedi ve geldi; sonra 'Dön!' dedi ve döndü.*" Bunun neticesi ise, nefs-i küllîdir.

Rûh-u izâfînin[10] ayn-i cemden talep ettiği her feyzi, küllî nefis kabul eder ve onun tafsîl mahalli olur. Rûh-u izâfî ve nefs-i küllî arasında fiil ve infial, kuvvet ve zaaf sebebiyle erkeklik-dişilik ilişkisi meydana gelmiş ve âşıklık ve kavuşma şekli sabit hâle gelmiştir. Onların imtizâc ilişkisi ve izdivâc vasıtasıyla varlıklar vücûda gelmişlerdir. İlâhî takdirin eliyle gayb âleminin karanlığından zuhûr âlemine gelmişlerdir. Öyleyse her mahlûk nefis ve ruhun neticesidir ve nefis ise ruhun, ruh ise emrin (işin) neticesidir. Nitekim Hak Teâlâ kendi kendine ruhu hiçbir sebep olmaksızın yaratmıştır ki "emr" buna atıftır. Tüm mahlûkatları yaratmanın kendisinden ibaret olduğu ruh vasıtasıyla yaratmıştır. "*Haberiniz olsun yaratmak ve iş onundur. Âlemlerin Rabbi Allah yücedir*". Şüphesiz her hâlifenin, muhâllifinin sıfatlarını kendisinde barındırması gerektiğinden,

10 Yaratılmış ruhları meydana getiren esas Ruhtur.

fazl-ı ilâhî ve kerem-i nâmütenâhi, ruhu, yaratma hilâfetinde kendi cemâlî ve celâlî isim ve sıfatlarının tamamıyla giydirmiş ve yaratılış mesnedinde mükerrem ve muhterem kılmıştır. Tekvîn devresi son noktaya ulaştığı ve başlangıç noktasına vardığında, ruhun sûreti toprak Âdem'in varlık aynasına yansıdı ve bütün ilâhî ilimler ve sıfatlar onda tecellî etti. Sonra "*Yeryüzünde hâlife kılacağım*" hitâbı geldi ve Âdem'in hilâfet nâmı mele-i a'lâ'da yayıldı. Onun hilâfet menşûruna, "*Şüphesiz Allah, Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır*" mührü vuruldu ve onun kerâmet sancağına şu ayet zâhir oldu: "*Âdem'e isimlerin hepsini öğretti*". Hâkimiyet ve takdir yularını onun eline vermişlerdir. Meleklere ona secde etmeleri emredildi; zira melekler onun sahip olduğu kemâle sahip değillerdi. Çünkü onların bazıları, yalnızca cemâl sıfatının mahzarlarıdır ki bunlar lütuf ve rahmet melekleridir. Bazıları ise yalnızca celâl sıfatının mahzarıdır ve bunlar da kahır ve azab melekleridir. Âdem ise, cemâl ve celâl sıfatlarına sahip olup lütuf ve kahır, rahmet ve gazab mahalli kılınmıştır. Bu yüzden şu beyan geldi: "*Elimle yarattım*". O Hakk'ı tüm isimleriyle eksiksiz tanıdı; oysa melekler mazharı oldukları isim hariç, O'nu tanıyamadılar. "*Bizim, Sen'in öğrettiğinden başka bir ilmimiz yok*" bu duruma işaret etmektedir. Âdem'in şehâdet âlemindeki varlığının, gayb âlemindeki rûhun sûretinin mazharı hâline gelmesi gibi, Havvâ'nın şehâdet âlemindeki varlığı da gayb âlemindeki nefsin sûretinin mazharı oldu. Onun Âdem'den doğuşu da nefsin ruhtan doğuşu misalidir. "*Ve ondan eşini yaratti*".

Nefis ve rûhun izdivâcının tesiri ve onların müennes[11] ve müzekkerlikleri[12] Âdem ve Havvâ'nın sûretine intikal etti. Ruh

---

11 Dişil.

12 Eril.

ve nefisten şeylerin sâdır olması gibi, Âdem'in içinde zerreler şeklinde yerleştirilmiş olan zürriyeti, Âdem ve Havvâ'nın izdivâcı vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. O halde Âdem ve Havvâ'nın varlığı, ruhun ve nefsin varlığının bir nüshasıdır ve her bir insan da, Âdem ve Havvâ'nın varlığındandır. Başka bir nüsha da, cüz'î ruh ve cüz'î nefsin izdivâcının varlığından ortaya çıkmıştır ki bu da kalptir. Âdemoğulları'nın müzekker sûrette doğması, Rûh-u küllî'nin sûretinden ortaya çıkmakla birlikte nefis sıfatına da sahiptir. Müennes sûretin doğuşu da Nefs-i küllî'nin sûretinden meydana gelmekle birlikte, ruhun sıfatına da sahiptir. Bu yüzden hiçbir nebî, kadın sûretinde peygamberliğe seçilmemiştir. Zira nübüvvet, Âdemoğulları'nın nefislerinde tasarrufta bulunduğundan ve yaratılmışlar âlemine tesir ettiğinden müzekkerlik ile ilişkilidir. Aynı şekilde, enbiyânın zuhûr vâsıtası da ruhtur ve ruh müzekker sûrettedir. *Allah en iyi bilendir.*

Altıncı Fasıl: Kalbin ma'rifeti hakkında

Kalbi olduğu gibi vasfetmek imkânsız, ondan bahsetmek zordur; zira sürekli hâli ve hareketi değişmekte ve kemâl yolunda yükselmektedir. Bu yüzden kalp olarak adlandırılmıştır. Hâller ilâhî bağışlar olduğundan ve O'nun bağışları sonsuz olduğundan dolayı, kalbin kemâl yolunda ve ezelî celâl ve cemâl mi'râcında değişmesi ve yükselmesi de sonsuzdur. Şüphesiz O'nun sıfatları ve hâlleri, sayı sınırlarına ve had sayılarına sığmaz. O'na sayı ve sınırlama getirmeye çalışan herkes, dikkatle bakarsa, kendi istidadının nasibini ortaya koyduğunu ve idrâk haddini tayin ettiğini anlayacaktır. Ma'rifet denizlerinin binlerce dalgıcı, kalbin ma'rifet denizine dalmışlar; ancak hiçbiri onun dibine varamamış ve acaibliklerinin

ve gariplikIerinin künhüne vâkıf olamamıştır. Ondan bir eser bulan kimse, bu eserden bir haber vermemiş; ondan değerli bir cevher ele geçiren kimse, onu ortaya sunmamıştır. Ali bin Sehl es-Sûfî (r.a.) şöyle buyurmuştur: "*Âdem'den kıyâmete kadar kalbi sorarlar. Keşke onun ne olduğunu ve keyfiyetini açıklayan birisini görseydim, ama görmedim*". İmdi bil ki işaret diliyle kalpten maksat, varlık dairesinin kendisinden başlayarak onda kemâl bulduğu ve ezel ve ebed sırrının onda birleştiği; nazar başlangıcının onda basar sonuna ulaştığı ve bâki vechin cemâl ve celâlinin onda tecellî ettiği noktadır. Rahmân'ın arşı, Kur'ân ve Furkan'ın menzili, gayb ve şehâdet arasındaki berzah, ruh ve nefis, iki denizin birleştiği yer, mülk ve melekût, sultanın nâzır ve menzûru, seven ve sevilen, ilâhî emanet ve lütuf sırrının taşıyıcısı onun sıfatlarındandır. Ruh ve nefsin izdivâcından maksat ise, onun varlığının neticesidir. Mülk ve melekûtun irtibâtından murad, onun şuhûdunun matrah ve nazarının celb olmasıdır. Onun sûreti aşkın ta kendisinden tasvir olunmuş, basireti müşâhede nûruyla nurlanmıştır. Nefis ruhtan ayrıldığında, iki taraf arasında aşk ve niza meydana geldi ve izdivâclarından kalbin sûreti olan aşk doğdu. Tıpkı berzah gibi ruh denizi ve nefis denizi arasında vâsıta oldu ve ikisinin buluşacağı yerde durdu ki ikisi arasında öfke ve düşmanlık ortaya çıkarsa engel olsun. "*Aralarında perde vardır geçemezler*".

Kalbin sûretinin aşkın özünden meydana geldiğinin delili, nerede bir cemâl görürse ona yönelmesi, nerede bir güzellik bulsa ona asılmasıdır. Asla sebepsiz olarak sevgilisiz ve ma'şûksuz kalmaz. Varlığı aşk ile kaimdir ve aşkın varlığı onunla. İnsanın vücûdunda kalbin durumu, Rahmân'ın arşı gibidir. Arş, âlem-i ekberde kalb-i ekberdir ve âlem-i asgarda kalp arş-ı as-

gardır. Bütün kalpler, arşın ihâtası altında bulunurlar; cüz'î ruhların büyük ruhun altında olması ve nefislerin küllî nefsin altında olması gibi. Arşın olduğu gibi kalbin de sûreti ve hakîkatı vardır. Onun sûreti, bedenin sol tarafında emanet olarak bırakılmış bir ağaç köküdür. Hakikati ise, daha önce zikrettiğimiz rabbânî bir latîfedir. Bu hakîkat ve sûreti arasında nefs-i nâtıka ve hayvânî ruh[13] bulunur. Zira kalbin hakîkati mutlak letâfet ve sûreti saf kesâfettir. Mutlak kesîf ve mutlak latîf arasında hiçbir şekilde uyum olmadığından, ikisinin de hem letâfet âleminde hem de kesâfet âleminde yüzü bulunan nefs-i nâtıka ve hayvânî ruhu, kalbin sûreti ve hakîkati arasında vâsıta olmuşlardır ki kalbin hakîkatinden sâdır olan her eser, önce nefse ulaşsın ve o latîf tarafıyla onu kabul etsin ve kesîf tarafıyla hayvânî ruha ulaştırsın. Aynı şekilde hayvânî ruh, latîf tarafıyla onu alsın ve kesîf tarafıyla kalbin sûretine göndersin ve ondan da bedenin diğer bölgelerine yayılsın. Aynı şekilde, önce rahmet feyzi Hazreti İlâhîyet'ten arş hakîkatine iner ve ondan arşın taşıyıcısına ve onlar vasıtasıyla arşın sûretine eklenir ve oradan da şehâdet âleminin diğer bölgelerine dağılır. Arşın sûretinin hakîkati ile olan nisbeti, o hakîkatten şehâdet âlemine ulaşan her feyzin önce onun sûretine ulaşmasına ve daha sonra ondan diğer cisimlere sirâyet etmesine sebep olur. Aynı şekilde, kalbin sûretinin hakîkatine olan nisbeti de bu şekildedir. Bütün kalpler arştan feyz alırlar; onun hakîkati arşın hakîkatinden ve sûreti arşın sûretindendir. Hak Teâlâ'ya ikbâl vasıtasıyla kalp ve arş arasında tekabül ve benzerlik meydana

---

13 Hayat, his ve iradeli hareket kuvvetini taşıyan, kalb ve ruh gibi latîf bir cevherdir. İnsanların yaşamasını, üremesini, dünya için çalışmasını temin eden kuvvettir. Buna hayvani ruh da denilmiştir. O, bedeni aydınlatan bir cevherdir.

geldiğinde bu durum oluşur. Hiçbir mahlûkat arştan daha büyük değildir. İlâhî Kelâm, onun azametini şöyle bildirmektedir. "*O, azametli arşın da Rabbidir*". Peygamber ise (s.a.v.) "kalp dörttür" buyurmuştur.

Birinci kalp pak ve aydınlık olup onda bir nûr vardır. Bu kalp mü'minin kalbidir. İkinci kalp siyah ve karanlık olup kâfirin kalbidir, üçüncü kalp muallâk ve imanla küfür arasında tereddütlüdür ki o münafıkın kalbidir. Dördüncü kalp ikiyüzlü olup bir yüzü iman mahalli iken ikinci yüzü nifak mahallidir. Onun imanla kurtuluşu âlem-i kuds ve taharettendir tıpkı bir bitkinin temiz suyla kurtulması gibi. Nifakın onda galip gelmesi ise habaset ve pislik âlemindendir. Nitekim hadis-i şerif buna işaret etmektedir: "*Kalp dört çeşittir; içinde bir sıracın yandığı saf ve şeffaf kalp ki bu mü'minin kalbidir. Siyah ve hasta kalp ki kâfirin kalbidir. Muallâk ve tereddütlü kalp ki münafıkın kalbidir. Bu zırh giyinmiş ve içinde iman ve nifakın bulunduğu kalptir. Ondaki imanın misali temiz suyun yetişmesine yardım ettiği hububat gibidir. Nifakın misali ise vücuttaki yara gibidir ve iltihap ve kan ona yardım eder. Bu ikisinden hangisi galip gelirse kalp onun hükmüne tabi olur*"

Bu dört kısım arasındaki ihtilâfın sebebi, kalbin ruh ve nefsin neticesi olması ve ruh ve nefis arasından karşılıklı çekme ve itmenin bulunmasıdır. Ruh nefsi kendi âlemine çekmek ister ve nefis, ruhu kendisine çekmek ister. Sürekli olarak karşılıklı çekme ve itme hâlindedirler. Bazen ruh galib gelir ve nefsi aşağı merkezden yukarı makama çeker ve bazen nefis galip olur ve ruhu kemâl doruğundan noksan çukuruna çeker ve kalp, dâima galib olan tarafa tâbi olur. Saâdet ve şekâvet bu iki çekişmeye bağlıdır. Eğer ebedî saâdet ve ezelî inâyet yetişir ve ruha nefsi ve ordusunu mağlub etme tevfîki verirse, yara-

tılış aşağılığından kıdem zirvesine yükselir ve tamamen nefis ve kalpten yüz çevirerek Hazreti Celâl'in müşâhedesine koyulur. Kalp de ona uyarak, dönüşümün gereği olduğu kalbî makamdan ruhî makama yükselir, yücelir ve ruhun karar kıldığı yerde yerleşir; tıpkı babasını takip eden ve ona tâbi olan evlat gibi. O zaman nefis de tabiat âlemi olan mahâl ve makarrından çıkarak, evlâdı olduğu kalbin peşinden kalp makamına ulaşır. Böyle kalp mü'minin kalbidir ki onda bir zerre şirk ve küfür dahi bulunmaz. Eğer neûzübillah durum bunun tersi olur ve ezelî gazâb ve şekâvetin eserleri gelir ve rûhu zelîl ve nefsi mansûr kılar, ve kalp ve rûhu kendi âlemine çekmesi için ona kuvvet verirse, ruh kendi makamından kalbin mahalline iner. Kalp de kendi makamından nefis makamına gelir ve nefis tabiat zemininde kökleşir ve sabitleşir. Kâfirin kalbi işte böyledir; zelîl ve küfür karanlığı her yerini kaplamıştır. Eğer nusret-i küllî hiçbir taraftan erişmez ve karşılıklı çekme ve itme bâkî kalır, ancak nefis tarafı güçlü olursa, kalp ortada tereddütte kalır ve daha çok nefse doğru meyleder; bu münâfığın kalbidir. Eğer ruh tarafı daha güçlü olursa ve iki taraf eşit güçte olursa, kalbin meyli ruha daha fazla olur veya iki tarafa eşit uzaklıkta olur ve onda hem iman, hem de küfür mevcûd olursa, bu iki yüzlü kalptir ki bir yüzünde iman ve diğer yüzünde nifâk vardır.

Yedinci Fasıl: Sırrın ve aklın ma'rifeti hakkında

Mutasavvıflardan bir grup, sırrın rûhânî latîfelerden bir latîfe olduğuna ve müşâhede mahalli olduğuna inanırlar; tıpkı ruhun muhabbet mahalli bir latîfe olması gibi. Kalp de ma'rifet mahalli olan bir latîfedir. Bir grup ise, sırrın ayân cümlesinden değil, manâlar cümlesinden olduğuna inanırlar. Bundan

murad, onun kul ile Allah'ın arasında meydana gelen örtülü hâl olduğu ve başkasının ondan haberi ve bilgisi olmadığıdır. Kulun Allah'la sırrının ve ehfâ (gizli) olarak adlandırdıkları sırrın sırrının olduğunu söylerler. Kelâm-ı Mecîd'de buyurulduğu gibi: "*Sözü ister gizle, ister açığa vur. O insanın gizli düşüncelerini de bilir, gizlinin gizlisini de*". Sır, Allah ve kuldan başka kimsenin bilmediği şeydir. Sırrın sırrı ise, kulun da ondan haberdar olmadığı sırları ve gizlileri bilenden başka hiç kimsenin muttali olmadığı şeydir.

Sırrı, ayn-ı mahsûs bilen birinci tâife,, sırrın ruh ve kalpten yukarıda olduğuna inanır. Şeyhülislâm Şihâbuddîn Ömer Suhreverdî'nin (r.a.) görüşüne göre sır, kalp ve ruhtan başka bir aynî değildir. O şöyle der: "Sırrı ruhun üstünde sanan cemâatin bu tasavvurunun sebebi, kalbî ve nefsânî taalluklarının kulluğundan tamamen kurtulduktan sonra, ruhu ma'rûfa zâid bir vasıf olarak görmeleri ve ruhun ötesinde başka bir aynî olduğunu sanmalarıdır. Onlar, onun başka vasıfla vasıflanmış ruh olduğunu anlamadılar". Sırrın, ruhun altında ve kalbin üstünde olduğunu söyleyen taifenin yanlışının nedeni ise; kalbi, hâllerin sonunda tamamen nefse kulluk zilletinden kurtulmuş ve nefsânî hevâların bağlarından ve şeytânî vesveselerin kirlerinden arınmış gördüklerinde, onda kendilerine yabancı gelen bir vasıf bulmalarıdır. Bunun, kalbin ötesinde başka bir aynî varlık olduğunu sandılar. Onun, kalbin kendisi olduğunu ve farklı bir vasıf aldığını bilmediler.

Bazıları sırrı, farklı bir şekilde tefsîr ederek şöyle demişlerdir: "Sır, ruhun özünde gizli latîf bir mana olup akıl, onun tefsîrinden aciz ve dil, onu tabirden uzaktır. Dil, kalbin tercümanı ve müfessiri olduğu gibi, akıl da ruhun tercümanı ve müfessiridir. Ruha gaybden keşfolunan ve ruhun ayân naza-

rıyla müşâhede ettiği her mana ile, karşılıklı konuşma yoluyla anlatmak istediği her manada tercümanı olan akıl vasıta olur ve kalp için tefsîr ve takrîr eder. Ancak ruhun idrâk ettiği manaların çoğunu akıl, kalbe anlatmaktan aciz kalır. Tıpkı dilin, kalbin manalarının çoğunu anlatmaktan aciz kalması gibi. O halde ruhta bâkî kalan ve aklın tefsîrini yapamadığını manalar rûhun esrârı olup, kalbin ondan nasibi yoktur. Kalpte kalan ve dilin ifade etmekten aciz kaldığı manalar ise, kalbin sırları olup muhâtab ondan haberdâr olmaz. Bu yüzden mücerred aklın tâbilerinden olan felsefeciler ve diğerleri, enbiyânın ruhlarının idrâk ettiği şeylerin çoğundan mahrum kaldılar ve onları inkâr ettiler. Zira ruhun idrâk ettiği her şey, aklın ihâtası altına sığmaz. Akıl yaratıkların en şereflisi ve en keremlisi olmasına ve yaratılıştan üstün ve seçkin olmasına rağmen, bu böyledir. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Allâhu Teâlâ'nın ilk yarattığı şey akıldır. Ona 'Gel!' dedi ve o geldi; daha sonra 'Geri dön!' dedi, geri döndü. Ona 'Otur!' dedi ve oturdu. 'Konuş!' dedi konuştu. 'Sus!' dedi sustu. Daha sonra şöyle buyurdu: 'İzzet, celâl, azamet, kibriya, saltanat ve ceberutuma and olsun ki yaratılmışların içinde senden bana daha değerlisini ve sevgilisini yaratmadım. Senin vesilenle tanınır, övülür ve itaat edilirim; senin vesilenle alır ve bağışlarım. Yalnızca seni kınarım. Ödül de senin, ceza da senindir. Seni sabırdan daha efdal bir şeyle değerlendirmedim.*" Ruhun mertebesi, onun mertebesinden yücedir. Zira aklın önceliği ve üstünlüğü yaratılmışlar âlemindedir; oysa ruh, âlem-i emirdendir, âlem-i halktan değil. Akıl ruhla kaimdir, ruh akılla değil. Aklın ruhla olan misali, güneş ışığının güneşin cismiyle olan durumu gibidir. Güneş ışığı değerli olmasına rağmen, varlığı güneşin cismine bağlıdır. Güneş ışığının sayesinde dünyadaki varlıkların şekilleri görülebildiği gibi, akıl nûrunun sayesinde de ma'lûmât ve ma'kulâtın sûretleri kalpte aydınlanır.

Eğer birisi, "*Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır*" veya "*Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur*" veya "*Allah'ın ilk yarattığı şey kalem*"dir hadis-i şerifleri arasında nasıl bir ilişki ve uyumun bulunduğunu soracak olursa, üç hadisin de bir mananın ifadesi olduğunu söyleriz. Zira Seyyid-i Kâinat'ın (s.a.v.) şehâdet âlemindeki varlığı, gayb âlemindeki rûh-i izâfînin sûretinin mahzarıdır. Akl-ı Evvel[14] ise Rûh-u İzâfî'den gelen nûrdur; Kalem de hem ilâhî kelimelerin ve sûretlerin izhâr vâsıtası olan İlk Akıl anlamındadır, hem de onların cem mahallinden tafsîl makamına çıkış râbıtasına atıftır. Dolayısıyla bu üç hadis arasında hiçbir tezat yoktur. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir. "Yetmiş semâvî kitapta şöyle buldum: Dünyanın başlangıcından sonuna kadar bütün yaratılmışların akılları, Resûlulah'ın (s.a.v.) aklının yanında bir kum tanesinin, dünyanın bütün kumlarına olan nisbeti seviyesindedir". *Allah en iyisini bilendir.*

Sekizinci Fasıl: Düşüncelerin (hâtırların) ma'rifeti hakkında

Bil ki düşüncelerin ma'rifeti, tafsîlâtı ve temyîzi, ilimlerin incelikleri cümlesindendir. Faydalarının ve aidiyetlerinin idrâki ise, anlayışın dakikliğindendir ve ona dikkat etmenin ve ihtimam göstermenin azlığı, menfaatlarini anlama azlığından doğar. Şevkin artması, himmetin terakkisi ve mertebenin yücelmesi yoluyla mutluluğun çoğalması, onun ma'rifetinin tahsiline bağlıdır. Himmet ne kadar yüce olursa, bu mananın

---

14 Aklın en yüksek mertebesine Akl-ı Evvel denir. Başlangıçtan sonu, sondan başlangıcı, evvelden âhiri, âhirden evveli tam bir olgunluk ve gerçek ile gören bu Akl-ı Evvel, Hz. Muhammed'in nûrudur.

talebi de insanın bâtınında o kadar fazla olur. Nasıl olur da sâdık bir tâlib, düşüncelerin ma'rifetine iştiyaklı ve teşne olmaz ki amellerin salâhı ve fesâdı ona bağlıdır ve saâdet ve şekâvet ona merbût ve meşrûttur. Zira bazısı melekî yakınlığın neticesi ve bazısı şeytânî yakınlaşmanın neticesidir. Hadiste buyurulduğu gibi: "*Şeytanın da, meleklerin de Âdemoğlu için dostları vardır. Şeytanın dostları kötülüğe dönmek ve Hakk'ı yalan saymak; meleğin dostları ise, iyiliğe dönmek ve Hakk'ı tasdik etmektir. Kim bunu bulursa bilsin ki, bu Allah Subhânehu'dandır. O halde Allah'a hamd etsin. Kim başkasını bulursa Şeytan'dan Allah'a sığınsın. Sonra şunu okudu: Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve kötülüğü emreder.*"

Hâtırdan (düşünceden) maksat; hitâb, tarif ya da talep şeklinde kalbe gelen vâriddir.[15]

Vârid (gelen, ulaşan), hâtırdan daha geneldir. Zira her hâtır, vâriddir; ancak vârid hâtır değildir. Hüzün, neşe, kabz ve bast vâridleri gibi.

Sûfîlerin çoğu, hâtırların dört çeşitten fazla olmadığına inanırlar. Hakkanî, melekî, nefsî ve şeytânî. Hakkanî hâtır, Hak Teâlâ tarafından gayb bâtınlarından vasıtasız olarak yakınlık ve huzur ehlinin kalbine konan ilimdir. Kelâm-ı Mecîd'de buyurulduğu üzere: "*De ki benim Rabbim hakkı dilediğinin kal-*

---

15 Arapça, gelen demektir. Kul, irade etmeden, kendi katkısı bulunmadan, eğer kalbine bir mana gelirse, buna vârid denir. Allah'tan gelen vâride vârid-i Hak, ilimden (şeriattan) gelen vâride de vârid-i ilim denir. Gelen vârid, kulu etki altına alır, onu sevindirir ve hüzünlendirir; o zaman gelen bu vâridler, psikolojik olarak çıkardığı duruma göre, vârid-i hüzn, vârid-i sürûr gibi isimler alır. Allah'tan gelen feyz veya ilhâma, vârid adı verilir.

bine koyar". Melekî hâtır ise, hayırlara ve itaata rağbetli kılar ve günah ve hilelerden kaçındırır ve muhâlif işleri ve gerçekleştirilmesi gerekli işleri yapmamayı kınar. Nefsânî hâtır ise, acele zevkler isteme ve bâtıl davalar izhâr etme hususunda kusurludur. Şeytânî hâtır ise, nehy edilmiş ve mekruh kılınmış şeylerde iddiada bulunur. Zira şeytan, başlangıç hâlinde ma'siyeti emreder ve bu şekilde sapıklık ve dalâlete düşüremezse, kalbi aşırı itaat ve şer'an mekruh olan ifrâd yoluyla yoldan çıkarmaya çalışır ve bu hususta vesvese verir. Nitekim namaz akdinde, namaz kılınan yerin ve elbisenin temizliğinde, abdest suyunun kullanımında, israf meselelerinde ilmin haddini aşacak şekilde mübalağada bulunur. Hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Abdestte şeytan vardır; ona velehan denir*".

Hakkanî ve melekî hâtır arasındaki fark şudur ki: Hakk'ın hâtırına başka hiçbir hâtır karşı çıkamaz. Onur saltanatının zuhûruyla, varlık cüzlerinin hepsi itaatkâr ve teslim olur. Bütün diğer hâtırlar, izmihlâle uğrar ve parçalanıp dağılır. Hüseyin Mansûr'un (r.a.), kendisine sorulan "Hakk'ın burhânı nedir?" sorusuna verdiği cevap gibi: "*Vâridler kalplere girer ve nefisler onu yalanlamaktan aciz kalırlar*". Nefsânî hâtırların melekî hâtırlara karşı çıkması mümkündür. Nefsânî ve şeytânî hâtır arasındaki farka gelince; nefsânî hâtır zikir nûruyla kesilmez, yıllar geçse dahi isteğine kavuşuncaya kadar kendi isteğinde ısrarcı olur, ilâhî tevfikin gelmesi ve o arzusunun kökünü nefisten sökmesi durumu hariç. Ancak şeytânî hâtır, zikir nûruyla kesilir; ancak başka şekilde ortaya çıkması ve kulu gafil avlamaya ve yoldan çıkarmaya çalışması mümkündür. Hadiste buyurulduğu üzere: "*Şeytan insanın kalbi üzerinde oturmuştur. Kul ne zaman Allah'ı anarsa, şeytan gizlenir ve ne zaman gaflet ederse, şeytan onun kalbini yutar, onunla konuşur ve onu arzulandırır.*"

Şeytanın amacı, herhangi bir şekilde insanı yoldan çıkarmaktır. Başka özel bir arzusu yoktur. Hakkanî, melekî ve nefsânî hâtırların hiçbiri, fenâ[16] hâli hariç kesilmezler ve bu mana bir şim-

---

16 Arapça, fânî olmak, yok olmak mânâsına gelir. Nesnelerin, sûfînin gözünden silinmesine fenâ denir. Zıddı bekâ'dır. Hind Nirvana'sı farklı bir muhtevaya sahiptir. Hind mistisizminde hiçlik, fenayı ifâde etmesine rağmen, İslâm tasavvufunda kul hiç olmaz; hiçin yerine Allah'ın sıfatları geçer. Bu, şu mânâdadır: Kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huyları terk eder; fenâya ererek, tam hale gelir, olgunlaşır. Ancak, bu giden kötü sıfatların ve ahlâkın yerini, Allah'ta mükemmel olarak bulunan ilâhî sıfatlar veya ilâhî huylar alır. Yani Hind mistisizmindeki gibi, yokluğa gidiş, yokluk, hiçlik söz konusu değil; aksine mükemmel olan Allah'ın sıfat ve ahlâkında yenilenme, yükselme hususu gündemdedir. Kuşeyrî, fenâyı üçe ayırır: 1. İlk fenâ, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fânî olması, 2. İkinci fenâ, Hakk'ı temaşa eden kulun, Hakk'ın sıfatlarından da fânî olması, 3. Üçüncü fenâ, Hakk'ın varlığında yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fânî olmasıdır. İbn Arabî'ye göre fenâ, kulu Allah'a ulaştırır. Bu durumda kul, bütün nefsî arzularını terk eder ve kendini Allah'ın irâdesine teslim eder.

Fenâ hâli, kulun benliğinin kaybolması ile, tevhîdin gerçekleşmesi demektir. Bu hâl, tevhîdin en yüksek derecesidir. Kul, Allah tefekküründe o derece boğulur ki, benlik bilincini de kaybeder hale gelir. Buna fenâ fi't-tevhid denilir.

Fenâ halinde kulun niyetleri, davranışları, ahlâkî planda düzelme gösterir. Tefekkür planında görülen bu durum, fiillere de yansır.

Fenâ fillah tâbiri de şu şekilde açıklanır: Kulun zât ve sıfatının, Hakk'ın zât ve sıfatında fânî olması. Kul, bu durumda bütün dünyevî ilgilerinden uzaklaşır, Allah'ın birlik dergâhına tam bir teveccühle yönelir.

şekten daha uzun sürmez. Yeniden varlığının şekliyle fenâ sınırından şuhûda döndüğü zaman, bu üç hâtır da geri dönerler.

Şeyh Mecdüddîn Bağdâdî (r.a.), bu dört kısım hâtıra üç kısım daha eklemiştir ki bunlar ruh, kalp ve şeyh hâtırıdır. Bazıları dördüncü olarak akıl hâtırını, bazıları da yakîn hâtırını eklemişlerdir. Aslında bu beş hâtır ilk dört hatırın içinde bulunmaktadırlar. Zira ruh ve kalp hâtırı melek hâtırının altındadırlar. Akıl hâtırı ise, eğer ruh ve aklın yardımcısıysa, melek hâtırı cümlesinden; ve eğer nefis ve şeytanın yardımcısıysa, şeytan hâtırı cümlesindendir. Şeyh hâtırında ise -ki manası şeyhin himmet mededinin tâlib müridin kalbine bağlanması ve böylece bir engelin aşılması ve müşkülün hallolması demektir- mürid, müşkülünün açılması için şeyhinin kalbinden yardım talep eder ve ondaki müşkül, müride açılır ve keşfolunur. Bunu Hakkanî hâtırın içine dâhil edebiliriz. Zira şeyhin varlığı, gayb âlemine açılan bir kapı mesabesinde olup her an müridin kalbine yardım ulaştırmaktadır. Yolun hâtırı ise, mücerred şekler karşıtı vârid olup o da hakkanî hâtırın içindedir. Bu dört hâtırın aslı, şeytanî ve melekî hatırdır; zira Hak Teâlâ, bir kuluna kendine yakınlık hil'ati giydirmek isterse, ilk önce te'yid etmek ve nusret vermek için kalp ve ruh askerleri olan mülk cemâatini inzâl eder ki ruhu ve kalbi tasdik edilmiş ve yardım edilmiş olsun. Eğer bir kulu azaba mübtelâ kılarsa, şeytanın askerlerini nefsine yardımcı olmaları için gönderir ki nefsi kuvvetlensin ve aşağı himmetle süflî merkeze ve tabiat mahalline düşsün ve ondan nefsânî hâtırlar vücûda gelsin. Hâtırların gerektiği gibi ayırt edilebilmesi imkânsızdır; ancak kalp aynasını hevâ ve tabiattan kurtarıp zühd ve takvâ ile cilâlayan, böylece hâtırların hakîkat sûretlerinin kendisine olduğu gibi keşfolunan kimse hariç. Bir kimse zühd ve takvâda bu dereceye ulaş-

mamış olduğu hâlde, hâtırları ayırt etmek isterse yolu şudur ki; önce hâtırı şeriat ölçüsüne tutmalı, eğer farz ve fazilet cinsinden ise onu kabul etmeli, haram ya da mekruhlardan ise reddetmelidir. Eğer mübahlardan ise, nefse muhâlefete hangisi daha yakınsa onu seçmelidir. Zira genellikle nefis kötü şeylere eğilimlidir ve bilmelidir ki nefsin arzuları iki kısımdır. Bazısı hazlar ve bazısı haklardır. Haklar zarûret olup bedenin kıvâmı ve hayatın bekası onlara merbût ve meşrûttur. Hazlar ise, bu sınırdan fazla olan her şeydir. Öyleyse haklar ve hazları ayırmak onun hâlinin gereklerindendir. Hakları almalı ve hazları nefyetmelidir. Başlangıç ehli için zarûret haddinde ve haklarda durmak lazım ve onu aşmak günahtır. Ancak sonlardakiler için genişlik yolunun açılmış olması mümkündür ve böyle bir kime zarûret darlığından müsâmaha ve kolaylık genişliğine geçmiş olabilir. O zaman Hak Teâlâ'nın izniyle ve daha önce zikredilen genişlik ilmini tahkîk şartıyla haz hâtırlarını alabilir.

Dokuzuncu Fasıl: Mürid, murad ve meczûb sâliki tanıma ve müridin murada ihtiyacı hakkında

Tasavvuf ehli, mürid ve murad lafızlarını iki anlamda kullanmaktadırlar. Biri muktedî (uyan) ve muktedâ (uyulan) ve diğeri muhib (seven) ve mahbûb (sevilen). Muktedî manasındaki mürid o kimsedir ki; basiret gözü hidâyet nûruyla görür olur, kendi eksikliğine bakar ve kemâl talebinin ateşi zâtında alevlenir ve murâdına ulaşmayıncaya ve Hak Teâlâ'ya yakın olmayıncaya kadar da yatışmaz. Ehl-i irâde olarak adlandırılan kimsenin, iki âlemde Hak'tan başka bir murâdı var ise veya bir an bile olsa murâdını talepten geri kalıyorsa, o kimse irâde ismine lâyık değildir. Şeyh Ebû Abdullah Hafif (r.a.) şöyle demiştir: "*İrâde, kalbin muradı talep etmek için yukarı çıkmasıdır;*

hakîkati ise, ciddiyetin devamı ve rahatı terk etmektir". Ebû Osman Hirî şöyle demiştir: "*Mürid, kalbini Allah'tan başka her şeyden öldürendir. Yalnızca Allah'ı, O'na yakınlığı ve O'nun yüzünü ister, O'nun müştâkıdır. Rabbine olan şevkinin şiddetinden dünya şehvetlerini kalbinden çıkarmıştır*". Yine o şöyle demiştir: "*Müridin kalbinin cezası amellerin ve makamların hakîkatinden bunların zıddıyla mahcûb kalmasıdır*".

Muktedâ anlamındaki murâd ise, tasarruftaki velâyeti eksikleri tamamlama mertebesine ulaşmış ve çeşitli istidatların ihtilâfını ve irşâd ve terbiye yollarını ayân nazarıyla gören kimsedir. Böyle bir şahıs, ya meczub sâliktir ki ilk önce nefsânî sıfatların helâket mahallerini belirlemiş ve sonra ilâhî cezbelerin yardımıyla kalbî aşamalardan ve rûhî mi'râclardan geçerek keşf ve yakîn âlemine ulaşmış ve müşâhede ve muâyeneye dalmıştır. Ya da sâlik meczubdur ki önce cezbelerin yardımının gücüyle makamât meydanlarını katetmiş, keşif ve ayân âlemine ulaşmış ve daha sonra yolun merhale ve menzillerini daha yolun başında görmüş ve hâlin hakîkatini ilim sûretinde bulmuştur. Bu iki şahsın da şeyhlik ve muktedâlık mertebesi kesindir. Ancak henüz mücâhede darlığından müşâhede fazlasına ulaşmamış ebter; sâlik ve seyr u sülûkün inceliklerine, makam ve menzillerin ve korkunç yerlerin hakîkatlerine henüz vâkıf olmayan ebter, meczûb şeyhlik makamına layık değillerdir ve onlara müridin istidadında tasarruf velâyeti ve tarîkat kanununa uygun terbiye yetkisi verilmemiştir. Bu yüzden onların yaptığı her tasarrufun fesâdı, salâhından çok olacaktır.

Müridin varlığının ve ondaki kemâl istidadının misali, kuş olma istidadına sahip yumurta gibidir. Eğer yetişkin bir kuş tarafından himaye edilir ve himmet görürse, doğum ve yumurtadan çıkma heyecanı güçlü bir şekilde ona hâkim olur. Bir

müddet sonra ruhâniyet hayatının tasarrufu ve kuş olmanın kemâl husûsiyetleri onda vücûda gelir ve sonunda yumurta sûretindeki elbisesini çıkararak kuşluk sûreti hil'atini giyer ve istidadının kemâline ulaşır. Eğer yumurta, uçma kuvveti olmayan ve henüz bulûğa ulaşmayan bir kuşun altına konulur ve bu durumda bir müddet zaman geçerse, yumurtadaki kuş olma istidadı fâsid olur ve bir daha ıslâh olmaz. Aynı şekilde, eğer sâdık mürid kendi varlığını tekmil mertebelerine ulaşmış kâmil bir şeyhin tasarrufu altına bırakırsa; seyir, uçma, sülûk ve cezbe onda bir araya gelir ve itaatkâr ve teslim olur. Varlık yumurtasından hakîkat kuşu ortaya çıkar: "*Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır*". Hüviyyet havasında uçar, üretme ve doğurma mertebesine ulaşır. Oysa acemi bir sâlik veya acemi bir meczubun tasarrufu altına girerse, ondaki insâniyet kemâli istidadı fâsid olur, kemâl makamına ulaşamaz ve kâmillerden olamaz. İlâhî hikmet-i bâliğa[17] ve sünnet-i câriyenin sûret âlemindeki muktezâsı gereği, doğum, üreme ve insan nevinin bekası; çiftlerin arasında şehvet bağı, fiil ve infial, tesir ve teessür vâsıtası ile iki cinsin izdivâcı olmaksızın gerçekleşmediği gibi, mana âleminde de tam ve mutlak ubûdiyet olan insânî hakîkatın sırrı, mürid ve murâdın muhabbet bağıyla izdivâcı olmaksızın ve mürid muradın tasarruflarını kabul etmeden ortaya çıkmaz; daha önce zikrettiğimiz ikinci doğum budur.

Babasız çocuğun varlığının ilâhî kudrette mümkün olması –İsâ'nın (a.s.) varlığı gibi– ancak hikmette imkânsız olması gibi; mürid ve muradın izdivâcı olmaksızın manevî doğum da kudret âleminde mümkün –ki nitekim bazı meczubların durumu böyledir-, lâkin hikmet âleminde imkânsızdır. Diğer taraftan,

17 Hedefe ulaşmanın en yüksek ve son sınırına varmış, olgunluğa, mükemmele ulaşmış hikmet.

babasız doğum bazı afetleri de beraberinde getirir. İsâ'nın (a.s.) doğumunun bazı Hıristiyanların dalâlete düşmesine sebep olduğu gibi ki onlar, lâhût[18] ve nâsûtta[19] onu Allah'ın oğlu olarak adlandırdılar. Aynı şekilde bir meczub, kâmil ve mükemmil bir şeyhin irşâdı yoluyla değil de, kendiliğinden keşif sahibi olursa, diğerleri onun yol açacağı afetten emin olmazlar.

Muhib manasındaki mürid, meczub sâliktir. Mahbub manasındaki murad ise, şeyhlik manası kendisinde münhasır olan sâlik meczubdur. Zira muhibbin mücâhede ve meşakkati, mükâşefe ve müşâhedesinden öncedir. Mahbub ise, keşfinin hakîkati ictihâdının sûretinden önce olan kimsedir. O halde bu anlamda mürid ve muradın manası, ilk şekildeki muradın manasının aynısıdır. Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah dilediğini ona seçer ve kendisine yöneleni hidâyete erdirir*". Bu âyet, muhib ve mahbubun durumuna işarettir. Zira seçmenin illeti, ilâhî takdirdir; kulun elde etmesi değil. Hidâyet şartı ise, yönelme mukaddimesidir ki bu kulun fiilidir. O halde bu sûrette seçme mahbubun hâli, hidâyet muhibbin hâlidir.

Muhibler makamât yollarında tertib ve tedrîce uymadan ilerleyemezler. İlk önce makam-ı ednâ'nın gereklerini yerine getirmeden makam-ı a'lâ'ya ulaşamazlar. Bu şekilde birinci mertebeden ikinci mertebeye, ikinciden üçüncüye, üçüncüden dördüncüye ve tedrîcen bütün makamları bu tertiple ve seyr u sülûk adımıyla katederler. O zaman yollar onlar için cezbeye dönüşür ve seyir tayr'a dönüşür, mücâhede müşâhedeye ulaşır. Muğâyebe (kaybolma), muâyeneye (gözden geçirme) varır. Bu makamda muhiblere hilâfet menşûru yazılır, şeyhlik hil'ati giydirilir ve tasarrufta bulunma izni verilir. Zira bu mertebe, gayb

---

18 Ulûhiyyet âlemi.

19 İnsanlık âlemi.

ve şehâdet, Allah ve yaratılmışlar arasındaki orta makamdır. Bu makamda, kulun varlığı Rahmân'ın arşı olur ki bir yüzü gayb âleminde, diğer yüzü şehâdet âlemindedir. Öyle ki bu şekilde birinci yüzüyle gayb âleminden rahmet feyzlerini alır ve ikinci yüzüyle şehâdet âlemine ve insanlara ulaştırır.

Mahbuplar ise, hâlin başlangıcında cezbe yardımıyla yürüdükleri için, bir cezbeyle makamât dairelerinin meydanlarını katederler ve muhiblerin bütün amellerinin hâsılı bir cezbede ortaya çıkar. "*Hakk'ın cezbelerinden biri, bütün insanların ve cinin ameline eşittir*". Zira bütün makamların sefâsı, onların hâlinin sefasında ortaya çıkmış ve onların rûhâniyeti, keşif ve vicdan fezâsında makamât bağlarından kurtulmuştur.

Makamların kayıtlarına bağlı kalmak, henüz keşif âlemine varmamış muhiblerin avamı içindir ki onların seyri, nefislerinin sıfatlarının karanlıklarını yok etmek içindir. Her bir makamda onlara mahsûs zulmet sıfatlarından biri yok olur; öyle ki nefislerinin zemini rubûbiyet nûruyla tamamen aydınlık hâle gelir: "*Yer rabbinin nûruyla aydınlandı.*" Mesela masiyete olan meyil, nefsin zulmetlerinden biri olup nasuh tevbe makamında zâil olur. Dünyaya rağbet bir zulmet olup zühd makamında zâil olur. Hakk'ın rızka kefâletine itimadın azlığı bir zulmet olup rıza makamında yok olur. Bu şekilde her makamda bir zulmet zâil olur; öyle ki nefislerin bütün zulmetleri makamların cümlesinin seyrinde ortadan kalkar ve yakîn çehresinin cemâli, zulmânî hicâblar arkasından keşfolur. Keşiflerinin sülûke olan takaddümünden dolayı, mahbubların varlıklarının bütün cüzleri ve bâtınlarının her tarafı, menzilleri ve makamları seyir ve ictihâd kademiyle katetmeden önce yakîn nûruyla aydınlandığı ve nefislerinin sıfatlarının karanlıkları yok olduğu için bütün makamların hülâsası onlarda var olmuş ve

onlar bu hususta herkesten ayrı olmuşlardır. Rağbet etmelerine rağmen zâhid, sebeplere yapışmalarına rağmen mütevekkil ve hoşlanmaz görünmelerine rağmen razı olabilirler. Zira onların varlığı kendileriyle değil, Hak iledir.

Cüneyd'e (r.a.): "*Mürid ve muradın manası nedir?*" diye sordular, şöyle dedi: "*Mürid, ilim yularının kendisini kontrol ettiği; murad ise, Hakk'ın riayeti altında olan kimsedir. Mürid seyir ve hareket sahibi, murad ise uçuş sahibidir. Hareket eden, uçana yetişemez.*" Zünnûn (r.a.) Bâyezîd'in yanına elçi gönderdiğinde şöyle dedi: "*Ona de ki: Ne zamana kadar uyur ve rahat eder? Kafile ilerlemekte.*" Bâyezîd elçiye şöyle cevap verdi: "*Kardeşime de ki: Bu adam bütün gece uyuyor ve kafileden ileride sabahlıyor.*" Zünnûn bu cevabı işittiğinde şöyle dedi: "*Maşallah! Bu onun sözüdür. Bizim hâlimize layık değildir.*" Ebû Saîd Harrâz ise şöyle demiştir: "*Allah'ın has kulları, Allah'ın mes'uliyetlerini üstlendiği ve nimetini onlar üzerine tamamladığı, onlar için kerâmetini hazırladığı kimselerdir. Talep hareketlerinden onları sâkıt etmiş ve hareketleri muhabbet ve zikirle bir arada olan amele ve hizmete dönüşmüştür. Onlar Allah'la münâcâttan faydalanır ve O'na yakın olurlar*".

Mutlak murad ve mahbub Kâinatın Efendisi'dir (aleyhi efdalussalavât). Zira yaratılışın maksadı, O'nun varlığıdır ve kâinat, O'nun küçük çocuğudur: "*Sen olmasaydın, varlığı yaratmazdım*". Hiçbir enbiyâ ve evliyâya bu hil'ati (mahbubluk) bağışlamamışlardır. Zira muhiblik makamından mahbubluk makamına yükselme, O'na kâmil bir şekilde tâbi olmadan gerçekleşmez. "*De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin*".

Hazreti Risâlet'in, habipblik makamına sahip olan ve mahbubluk makamına ulaşmak isteyen Hz. Mûsâ (a.s.) ile il-

gili sözü de bu anlamdadır: "*Eğer Mûsâ bin İmran yaşasaydı, bana uymaktan başka bir şey yapmazdı.*" İsâ (a.s.) bu mertebeyi istediği için, onu yıllardır göklerde mevkuf tutmaktadırlar ki Resûl'ün (s.a.v.) bi'setinden sonra ona ihtiyaç duyulduğunda, emrin işaretiyle nüzûl edecek ve Mustafavî dini ihyâ ederek ve sünnet-i nebevîye tâbi olarak mahbubluk makamına ulaşacaktır. Hiç kimse mahbubluk olmadan muhibliğin hakkına erişemez. Zira Allâhu Teâlâ'ya Allah'tan başkasıyla ulaşılmaz. Ebû Ali Dekkak şöyle demiştir: "Mûsâ, mürid olduğu için şöyle dedi: '*Rabbim göğsümü genişlet.*' Muhammed (s.a.v.) ise murad olduğundan, ona şöyle dediler: '*Senin göğsünü genişletmedik mi?*' Aynı şekilde Mûsâ, '*Bana göster*' dedi ve cevap geldi: '*Beni göremezsin.*' Muhammed'e ise şöyle dediler: '*Görmedin mi Rabbini?*' ".

Bil ki Hakikat-i Mustafavî'nin cezbinde kadîm muhabbetin misali, mıknatısın demiri çekmesindeki husûsiyet gibidir. O halde mıknatısın başka demiri çekme husûsiyetini kendi meczubu ve mahbubuna bağışlaması gibi, her câzibin husûsiyeti kendi meczûbuna sirâyet eder. Nitekim ilk mahbub ve meczub olan Muhammedî ruh, mü'minlerin ruhlarını cezbetme özelliğini muhabbet-i kadîme mıknatısından almış ve binlerce sahâbe, ruhunu âlemin köşe bucağından kendine çekmiş ve her biri istidatı ölçüsünde o özellikten nasiblenmişler ve tâbiinin ruhlarını kendilerine çekmişlerdir; aynı şekilde tâbiin ruhları da rasih ulemâ ve meşâyihin ruhlarına. Bu husûsiyet asırdan asıra, bâtından bâtına intikal etmiş, müridlik-muradlık silsilesi düzenlenmiş ve her mürid murad olmuştur. Bu mana Resûlullah'a (s.a.v) tâbi olmanın bereketindendir. Öyleyse, kim meşâyihe uyma kemâli vasıtası ve onların ruhlarına ittisâl râbıtasıyla Peygamber'in (s.a.v.) ruhuna mut-

tasıl oldu ise, onda ilâhî muhabbet husûsiyeti meydana gelmiş ve mahbubluk ve muradlık mertebesine erişmiştir. Zira meşâyihin ruhları muhabbet ve tâbi olma yoluyla tertipli şekilde Peygamber'in ruhuna bağlanmış ve bu vasıtayla ilâhî muhabbet husûsiyeti hepsine sirâyet etmiştir. Öyleyse ilâhî muhabbeti başka bir şeyhten miras alan ve kendi irâdesinden tamamen arınmış kâmil ve mükemmil bir şeyhin ruhuna bağlanmayan bir mürid, asla mahbubluk ve muradlık makamına ulaşamayacak ve bir başkasında tasarruf ve velâyet makamını elde edemeyecektir. İşte müridin murada olan ihtiyacının şerhi budur. *Allah en iyi bilendir.*

Onuncu Fasıl: İnsanların hallerinin ihtilâfının (farklılığının) tanınması hakkında

Bil ki insanların tabakalarının mertebeleri, derecelerinin farklılığına binaen üç kısımdır: Birinci kısım vâsıl ve kâmillerin mertebesi olup ulyâ (yüce) tabakadır. İkinci kısım kemâl yolunun sâliklerinin mertebesi olup vustâ (orta) tabakadır ve üçüncü kısım ise noksan mekânının mukimlerinin mertebesi olan suflî (aşağı) tabakadır. Vâsıllar mukkarreb ve sâbıklardır, sâlikler ebrâr ve ashâb-ı yemindir; mukimler ise şerli kimseler olup ashâb-ı şimâldir.

Vusûl ehli üç taifedir. Birinci grup kemâle vusûllerinden sonra Hakk'ın kendilerini, nâkısları tamamlamak için insanlara geri gönderdiği enbiyâdır. Onların varlığını gayb ve şehâdet râbıtası kılmıştır ki halkı Hakk'a davet etsinler ve mülk ve melekûtu mamur hâle getirsinler.

İkinci grup sûfî meşâyihi olup Resûlullah'a (s.a.v.) tâbi olma kemâli vâsıtasıyla vusûl mertebesine ulaşmışlar. Daha sonra da yine O'na uyma yoluyla halkı davet etmek için dön-

meye mezun ve memur olmuşlardır. Nitekim Kelâm-ı Mecîd bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*De ki: Bu benim yolumdur. Bir basiret üzere Allah'a davet ederim ben ve bana uyanlar da*". Bu taife kâmiller ve mükemmiller olup, ezelî inâyetin fazlı onları cemde ve tevhîd denizinin diplerinde gark olduktan sonra fenâ balığının karnından ayrılık sahiline ve bekâ meydanına ulaştırarak kurtarmış ve halâs etmiştir ki halkı necâta ve derecelere yönlendirsinler.

Üçüncü taife ise, kemâl derecesine vâsıl olduktan sonra onlara halkı davet etmek için dönüş ilanı gelmemiş ve cem denizinde gark olmuş, fenâ balığının karnında öylesine nâçiz ve yok olmuşlardır ki ayrılık sahiline ve bekâ nahiyesine onlardan asla bir haber veya eser ulaşmamıştır. Gaybet kubbelerinin sakinlerinin yoluna ulaşmış ve hayret diyarının mukimlerinden olmuşlar; kemâl ve vusûldan sonra tekmil velâyetiyle görevlendirilmemişlerdir.

Sülûk ehlinin kısımları

Seyr-i sülûk ehli iki kısımdır: Birinci kısım, maksad-ı a'lâ tâlibleri olup Allah'ın yüzünün müridleridirler: "*Onun yüzünü isterler*". İkinci kısım ise, cennet tâlibleri ve âhiret tâlibleridirler: "*Ve sizden kim âhireti isterse*".

Hak tâlibleri de iki kısımdır: Mutasavvıfa ve melâmetiyye. Mutasavvıflar nefsin bazı sıfatlarından kurtulmuş, sûfîlerin bazı sıfat ve halleriyle sıfatlanmışlar ve onların hallerinin sonundan haberdar olmuşlardır. Lâkin henüz bazı nefsânî sıfatları bâkî kaldığı için yakınlık ehlinin ve sûfîlerin hedef ve gayelerine ulaşmaktan aciz kalmışlardır.

Melâmetîler ise, ihlâsın manasına riayet ve sıdk kaidesini muhâfaza hususunda son derece çaba gösteren, gizli olarak

ibâdette bulunan ve hayır işlerini insanların gözlerinden korumakta aşırı dikkatli olmayı vâcib bilen, bir dakika bile sâlih ameller işlemekten geri kalmayan ve bütün müstehab ve faziletlere sımsıkı sarılmayı lüzumlu gören cemâattır. Bütün vakitlerini ihlâsın manasını tahkîke ayırmak onların meşrebleridir. Zevkleri ise yalnızca Hak Teâlâ'nın nazarının onların amel ve hallerini seyretmesidir. Günahkâr bir kimsenin günahını belli etmekten çekindiği kadar, onlar da riyaya yol açması muhtemel olduğu için hayır amellerini gizlerler ki ihlâs kaidesine bir halel gelmesin. Bazıları onlar hakkında şöyle demişlerdir: "*Melâmetî, hayrını izhâr etmeyen ve şer işlemeyen kimsedir*". Bu cemâat her ne kadar azîzü'l-vücûd ve şerîfü'l-hâl olsalar da yaratılmışlık varlığının hicâbı onların nazarlarından henüz tam olarak çekilmemiştir. Bu yüzdendir ki tevhîd cemâlinin müşâhedesinden ve tefrîdin muâyenesinden mahcûb (örtülü) kalmışlardır. Zira halkın gözünden amelleri gizlemek ve halleri örtmek kendi nefsini ve halkın varlığını görmenin alâmetidir ki bu da tevhîdin manasına manidir. Ve nefis de başkaları cümlesindendir; bu yüzden kendisi kendi hâlini gördüğü sürece, başkalarından amel ve hallerini saklayamamış demektir.

Bunlar ve sûfîler arasındaki fark, kadîm inâyetin cezbesinin, sûfîlerin varlığını kendilerinden tam olarak arındırmış ve halk ve enâniyet hicâbını onların şuhûd nazarından kaldırmış olmasıdır. İbadetleri yerine getirirken ve hayırları işlerken kendilerini ve insanları görmezler. İnsanların hâllerini bilmelerine mezundurlar ve amellerini gizlemek ve hâllerini örtmekle mukayyed değillerdir. Eğer zamanın maslahatını ibâdeti izhârda görürlerse onu izhâr ederler; eğer gizlemekte görürlerse gizlerler. O halde melâmetiler muhlisler, sûfîler ise "*Şüphesiz biz onları hâlis bir şekilde âhiret yurdunu zikreden ihlâs sahipleri kıldık*" vasfedilen ihlâs sahipleridirler.

Âhiret tâliblerinin kısımları

Âhiret tâlibleri ise dört kısımdır. Zâhidler, fakirler, hâdimler ve âbidler.

Zâhidler iman ve yakîn nûruyla âhiret cemâlini müşâhede eden ve dünyayı pis ve çirkin olarak açık sûrette gören ve onun rezil fâni sûretine iltifattan yüz çeviren ve hakîkî bâkî cemâle rağbet eden cemâattir. Bu cemâatin sûfîlerden farkı, zâhidin kendi nefsinin hazzı ile Hak'tan mahcub olmasıdır ki cennet nefsin haz makamıdır: "*Orada nefislerin arzu ettiği ve gözlerin haz aldığı her şey var*". Sûfî ise, ezelî cemâlin müşâhedesi ve ebedî zâtın muhabbeti ile iki âlemden mahcubdur. Dünyadan yüz çevirdikleri gibi âhirete de rağbetleri yoktur. Sahîh bir hadiste buyurulduğu gibi: "*Dünya âhiret ehline, âhiret dünya ehline haramdır ve Allah ehline ise ikisi de haramdır*". Öyleyse sûfînin mertebesi, zâhidin mertebesinden ileri olup o nefsin hazzından da uzaktır.

Fakirler ise, dünya malı ve esbâbından hiçbir şeye sahip olmayan kimselerdir ve ilâhî fazl ve rızayı talep ederek vatanlarından hicret etmiş ve alıştıkları şeyleri ve yerleri terk etmişlerdir. "*Hicret eden fakirler ki onlar Allah'tan bir fazl ve rızvan arayıp, Allah'a ve resûlune yardım ederken yurtlarından ve mülklerinden çıkarılmışlardır*". Bu taifenin mallarını ve yurtlarını terk etmelerinin üç sebebi vardır: Birincisi, hesabın hafif tutulmasına dair ümit veya cezadan korkudur; zira helâl için hesap vermek, haram için cezalandırılmak gerekir. İkincisi fazl ve sevap beklentisi ve cennete girmede yarışma. Nitekim bir gün Cebrâil (a.s.) Hz. Risâlet'e (s.a.v.) nâzil olarak şöyle müjde vermiştir: "*Ümmetinin fakirleri cennete zenginlerden yarım gün önce girerler ki bu sizin zamanınızla beş yüz yıllık bir süredir*". Üçüncü olarak ibâdetleri çoğaltmak için hâtırı

cem etmek, derûndan ferâgat etmek ve kalbin huzur bulması amacıyladır.

Fakirin melâmetîlerden ve sûfîlerden farkı, onun cennet tâlibi ve nefsinin hazzının isteklisi olmasıdır; oysa ötekiler Hak ve yakınlık tâlibidirler. Fakirlikte bu mertebeden ileri bir makam vardır ki o melâmetî ve mutasavvıf makamından üstün olup sûfînin has vasfıdır. Zira sûfînin mertebesi, fakirin mertebesinden ileri olmakla birlikte fakirlik makamının hülâsası onun makamında mevcûddur. Sûfînin fakirlik makamından geçmesi, onun için şart ve gereklidir. Geçtiği her makamın sefâ ve özünü süzüp kendi makamının rengini verir. Öyleyse fakirliğin sûfînin makamında ilâve bir sıfatı mevcûddur ki o da kendisinin bütün amel, hâl ve makamlarına olan nisbetini kesmesi ve onları sahiplenmemesidir. Öyle ki hiçbir amel, hâl ve makamı kendinden görmez ve kendine mahsûs bilmez. Hatta kendini bile kendinden bilmez. O hâlde, onun ne varlığı, ne zâtı ve ne de sıfatı vardır. Mahvda mahv ve fenâda fenâ olmuştur. Bu, meşâyihin fazileti hakkında sözler söylediği fakirliğin hakîkatidir. Bundan önce fakirlik manasında zikredilen şeyler, fakirliğin sûreti ve şeklidir. Şeyh Ebû Abdullah Hafif şöyle demiştir: "*Fakirlik sahiplenmenin olmaması ve sıfatların ahkâmından çıkmaktır*". Bu kapsamlı bir had olup fakirliğin şeklini ve hakîkatini içermektedir. Bazıları ise şöyle demiştir: "*Fakirlik sahip olmamak ve sahip olunmamaktır*".

Sûfînin makamının fakirin makamına olan üstünlüğünün sebebi, fakirin fakirlik makamını istemesi ve nefsinin hazzı illetiyle mahcub olmasıdır. Oysa sûfînin hiçbir irâdesi yoktur. Fakirlik ve zenginlik sûretinde onun irâdesi Hakk'ın irâdesinde mahvolmuş; hatta irâdesi Hakk'ın irâdesinin kendisi olmuştur. Bu sebeple, eğer fakirlik sûretini ve şeklini irâde ederse, kendi

irâde ve ihtiyarı yüzünden mahcub olmaz. Zira onun irâdesi, Hakk'ın irâdesi olur. Ebû Abdullah Hafif şöyle demiştir. "*Sûfî, Allah'ın muhabbet sebebiyle kendisi için seçtiği kimsedir; fakir ise, Allah'a yakın olmak için kendi isteğiyle fakirliği seçen kimsedir*". Bazıları da şöyle demiştir: "*Sûfî, sıfat ve âdetlerden ayrılan; fakir ise, hiçbir şeyi olmayan kimsedir*".

Ebû Abbâs Nehâvendî (r.a.) ise şöyle demiştir. "*Fakirliğin sonu, tasavvufun başlangıcıdır*". Bazı meşâyih ise şöyle demiştir: "*Sadık fakir, zenginlikten zenginin fakirlikten kaçtığı gibi kaçar*". Zira zenginliğin kendisine gelmesiyle, fakirliğin fâsid olacağından korkar. Zenginin, fakirliğin gelmesiyle zenginliğinin yok olacağından korkması gibi. Nitekim bir gün zenginin birisi, on bin dirhemi İbrahim Edhem'e getirip kabul etmesini isteyince, İbrahim reddetmiş ve "On bin dirhemle adımızı fakirler defterinden silmek mi istiyorsun?" demiştir.

Fakirlik ve zühd arasındaki fark şudur ki, fakirlik zühd olmadan da mümkün olabilir. Nitekim bir kimse, henüz bâtınında dünyaya rağbet olduğu hâlde, yakîn sebebiyle güçlü bir irâdeyle dünyayı terk edebilir. Aynı şekilde, fakirlik olmadan zühd de olabilir. Nitekim birisi dünyevî mülk ve esbâba sahip olduğu halde, onlara rağbeti olmayabilir.

Fakirliğin şekli ve hakîkati vardır. Şekli mâlikiyetin olmamasıdır. Hakikati ise, sıfatların ahkâmından çıkmak ve bir şeyi kendisine mahsûs kılmamaktır. Fakirliğin şekli zühdün sûreti ve onun emâreleridir. Zühdün manası ise, dünyaya rağbetten sarf-ı nazar etmektir. Hak Teâlâ, bazı velîlerini izzet kubbeleri altında başkalarının nazarından korumak isterse, onların zâhirlerine, rağbetin sûreti olan zenginlik libası giydirir. Öyle ki zâhir ehli onları dünyaya rağbetli kimselerden sanarlar ve hâllerinin güzelliği mahremlerin gözlerinden örtülü kalır. Fa-

kirlik ve zühdün hakîkatinin aslı, hassın vasfı ve sûfînin hâlinin gereğidir. Ancak fakirliğin şekli, bazı sûfî şeyhlerinin ihtiyarındadır. Bundan amaçları enbiyâya uymak, dünyadan az bir şeyle yetinmek ve tâlibleri fakirlik sûretiyle, hâl diliyle davet ve celb etmektir. Onların bu manadaki ihtiyarları, Hakk'ın ihtiyarına dayanır, uhrevî lezzetlerin talebine değil.

Hâdimler ise, fakirlere ve Hak tâliblerine hizmeti ihtiyar edinmiş cemâattir. Dâvûd'a (a.s.) şöyle hitâb gelmiştir: "*Ey Dâvûd! Beni taleb eden birini gördüğünde ona hizmetkâr ol*". Zamanlarını farzları eda ettikten sonra onların ihtiyaçlarını gidermek ve rahatlarını sağlamak amacıyla çalışmakla geçirirler ve bunu nafile ibâdetlere üstün tutarlar. Onların ihtiyaçlarını karşılamak için şer'an günah olmayan her işi yaparlar; bazıları çalışır, bazıları dilenir ve bazıları fetihlere katılırlar. Alma ve vermedeki nazarları Hak üzeredir ve halkı, almada Hakk'ın vermesinin râbıtası ve vermede kabulün vasıtası bilirler. Bu makamın izzetinden dolayı bir grup, hâdim ve şeyhin hâlini birbirine benzetmişler ve hâdimle şeyh arasında fark görmemişlerdir. Fark şudur ki; hâdim ebrâr (iyiler) makamında, şeyh ise mukarrabler (yakınlar) makamındadır. Zira hâdimin hizmeti ihtiyar etmesinden kastı, âhiret sevabına ulaşmaktır; aksi takdirde bu işi görmezdi. Oysa şeyh Hakk'ın muradıyla kaimdir; kendi nefsinin muradı ile değil.

Âbidler ise uhrevî sevaba nâil olmak için sürekli ibâdet eden, nâfileler hususunda çok fazla titizlik gösteren ve gereklerini yerine getirmeye dikkat eden cemâattir. Bu vasıf sûfîde de mevcûddur; ancak onlar illetler ve garazların bulanıklığından arınmış ve aklanmışlardır. Zira onlar, Hakk'a Hak için ibâdet ederler, uhrevî sevap için değil. Zâhidler ve âbidler ara-

sındaki fark ise, dünyaya rağbet ile birlikte ibâdetin sûretinin mümkün, zühdün manasının ise gayri mümkün olmasıdır. Âbidlerle fakirler arasındaki fark ise, zenginlik ile birlikte bir kimsenin âbid olabilmesinin bazen mümkün olması, bazen olmamasıdır.

O hâlde vâsılların üç ve sâliklerin altı taife oldukları malum oldu ve bu dokuz taifeden her biri; biri hak, biri bâtıl olmak üzere iki benzere sahiptir.

Enbiyânın hak benzerleri Resûlullah'a (s.a.v.) tâbi olma yoluyla ve basiret sırrıyla halkı Hakk'a davet eden sûfî ulemâsı ve tarîkat meşâyihidir. Bâtıl benzer ise, iftira ve bühtân yoluyla nübüvvet iddiasında bulunan ve yalan ve iftirayla kendilerine vahiy nisbet eden kimsedir. "*Allah'a karşı yalan uydurup iftira düzenden ve kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken bana da vahiy geldi diyenden daha zalim kimdir*". Bu kimseye mütenebbi (yalancı peygamber) derler. Tıpkı Resûlullah (s.a.v.) dönemindeki Müseylemetü'l-Kezzâb gibi. Risâlet döneminin sona ermesinden sonra bu heves kuşu, kimin başına yumurtasını koymak istediyse, hepsinin âkıbetleri harâb oldu ve cehennem çukurunun dibine yuvarlandılar.

Sûfîlerin hak benzerleri mutasavvıflar olup sûfîlerin hâllerinin sonundan haberdar ve ona kavuşmaya isteklidirler; ancak nefislerinin sıfatlarının bağları, onları maksatlarına erişmekten alıkoyar ve asılı tutar. Onların bâtıl benzerleri ise, kendilerini sûfîlere benzeten; ancak onların akîde ve amellerinden uzak ve boş olan, itaat halkasını boyundan çıkarak mübahlık merasında otlanan ve "Şeriat hükümlerine bağlılık, avamın vazifesidir; zira onların nazarı eşyanın zâhiriyle sınırlıdır. Oysa havas ve hakîkat ehli bu hâlden yüce olduğundan, zâhir şekline uymamalarında bir sakınca yoktur ve onların ihtimamı bâtınî

huzura riayet etmektir" diyen kimselerdir. Bu taife Bâtıniye ve Mübâhiye olarak adlandırılırlar.

Vâsıl meczubların hak benzerleri ise, sülûk ehlinden olan ve seyirleri henüz nefis sıfatlarının menzillerini katetme merhalesinde bulunan ve taleb harâretinin yakıcılığından varlıkları endişe ve ızdırab içinde olan ve Zât'ın keşfi sabahının ışıklarının zuhûr etmesinden ve fenâ makamına yerleşmeden önce, bazen o keşfin şimşeklerinden bir şimşeğin şuhûd nazarlarında parlayıp aydınlandığı ve fenâ makamına vâsıl olan nesîmlerden bir kısmının kalp meşamına (burnuna) ulaştığı kimselerdir. Öyle ki onların sıfatlarının karanlıkları, o şimşeğin nûrunun parlaklığı ile yok olup dağılır ve bu esinti, bâtınlarındaki taleb ateşinin yakıcılığını ve şevk ızdırâbını giderir ve huzur bağışlar. Ancak bu şimşek gidince ve nesîm kesilince nefis sıfatlarının talep harareti ve şevk ızdırabı tekrar geri döner. Sâlik varlık sıfatlarının elbisesinden tamamen arınmak, soyunmak ve fenâ denizinde gark olmak ister ki bir defa ve kesin olarak varlık yorgunluğundan kurtulsun. Bu hâl henüz onun makamı hâline gelmediğinden ve zaman zaman ona nâzil olduğundan ve bâtını tamamen bu makamı arzuladığından, böyle kimseyi vâsıl meczubun hak benzeri olarak adlandırmışlardır.

Vâsıl meczubların bâtıl benzerleri ise, fenâ denizinde gark ve tevhîdde yok oldukları iddiasında bulunan taifedir. Bunlar, hareket ve durmalarını kendilerine nisbet vermezler ve "Bizim hareketlerimiz, hareket ettiren birisi olmadan hareketi imkânsız olan kapıya benzer" derler. Bu mana doğru olmasına rağmen, bu cemâatin hâli için doğru değildir. Zira, onların bu sözden amaçları günah ve isyânları için özür getirmek ve halkın kınanmasından kurtulmak için onu Hakk'ın irâdesine havâle etmektir. Bu taifeyi zındıklar olarak adlan-

dırırlar. Sehl bin Abdullah'a (r.a.): "Bir kimse, 'Benim fiilim Hakk'ın irâdesiyledir, tıpkı bir kapının muharriki ile olan ilişkisi gibi' diyor" dediklerinde şöyle cevap vermiştir: "Eğer bunu söyleyen kimse şeriat usûlüne riayet ediyor ve ubûdiyet ahkâmını muhâfaza ediyorsa, sıddıklar cümlesindendir. Eğer şeriat hükümlerine muhâlefet etmekten çekinmeyen ve korkmayan bir insan ise, bu sözleri fiillerini Hak Teâlâ'ya havâle etmek ve kendi nefsinin ve insanların kınamasından kurtulmak için söylemektedir ve zındıklar cümlesindendir".

Melâmetîlerin hak benzerleri ise, halkın nazarlarının müsbet veya menfi olmasının üzerinde pek durmayan cemâattir ve çabalarının çoğu, bâtıl örf ve adetleri tahrip etmek ve onlardan kurtulmaya çalışmak hususundadır. Hallerinin rahat fikirli ve temiz kalpli olmaktan başka bir sermayesi yoktur. Zâhid ve âbidlerin merasimlerini yapmazlar ve nafile ibâdetlere fazla önem vermez, azîmetlere sarılmazlar; yalnızca farzlarla yetinirler. Dünyevî mal ve mülk peşinde de değildirler. Kalp temizliğiyle kânîdirler ki fazla bir hal de talep etmezler. Bunlar Kalenderiye olarak adlandırılırlar. Bu taife riyâsızlıkları yönünden melâmetîlere benzer; ancak farkları, melâmetîlerin bütün fazilet ve nafilelere sarılmaları ve onu halkın gözünden saklamalarıdır. Lakin Kalenderler farz haddini aşmazlar ve amellerini gizleme veya açığa vurma hususunda herhangi bir kayda sahip değillerdir. Ancak bugün Kalenderî adıyla tanınan taife İslâm ipini boyunlarından çıkarmış olup saydığımız sıfatlardan yoksundurlar ve bu isme lâyık değillerdir; onlara Haşeviye demek daha doğru olur.

Melâmetîlerin bâtıl benzerleri ise, ihlâs iddiasında bulunan ve fisk ve fücûrda aşırıya giden zındıklardır. "Bizim bu yaptığımızdan amacımız, halkın bizi kınaması ve yüz çevirmesidir.

Hak Teâlâ'nın insanların ibâdetine ihtiyacı yoktur ve günahları ona bir zarar vermez" derler. Günahı yalnızca insanlara eziyet etmek ve ibâdeti yalnızca iyilik ve ihsânda bilirler.

Zâhidlerin hak benzerleri ise henüz dünyaya rağbetleri tam olarak kesilmemiş ancak bu rağbetten kurtulmak isteyen taifedir ki bunlara mütazahhit denir. Zâhidlerin bâtıl benzerleri ise, insanlar kendilerini kabul etsin ve beğensin diye dünya zinetlerini terk eden ve dünya malını toplamaktan kaçınan, böylece insanlar arasında mevki edinmek isteyen taifedir. Bazen onların hâllerini görenler, dünyadan tam olarak yüz çevirdiklerini sanabilirler; oysa onlar malı terk ederek makamâtı almışlardır. "*Dünyayı dünya için terk ettiler*". Bazen kendilerinin bile kendilerinden haberi olmayabilir ve dünyevî mal ve mülkle meşgul olmadıkları için, gerçekten de dünyadan tamamen yüz çevirmiş olduklarını sanabilirler. Bu taife Murâiye olarak adlandırılır.

Fakirlerin hak benzerleri ise, zâhirini fakirlere benzeten ve bâtınlarıyla fakirliğin hakîkatını isteyen kimselerdir. Ancak hâlâ zenginliğe meyilleri olup fakirliğe zorla tahammül etmektedirler. Oysa hakîkî fakir, fakirliği Hak Teâlâ'nın has bir nimeti bilip bu nimete karşılık sürekli olarak şükür vazifesini yerine getirir. Fakirlerin bâtıl benzeri ise, zâhirini fakirlere benzeten ve bâtını onun hakîkatinden habersiz kimsedir. Tek amacı iddia izhârında bulunmak ve halkın kabul ve ihtirâmını kazanmaktır. Bu taife de Muâriye olarak adlandırılır.

Hâdimin hak benzeri, her zaman Hakk'ın kullarına hizmet eden ve bâtınen onlara yaptığı bu hizmeti dünyevî amaç ve menfaat uğruna yapmamış olmaya dikkat eden ve niyetini hevâ ve riyâdan temizlemeye çalışan kimsedir. Ancak henüz zühdün hakîkatine ulaşmamıştır. Bazen iman nûrunun gale-

besi ve nefsin gizlenmesi hükmünce bazı tasarruf ve hizmetleri kabul edilir; bazen ise nefis galebe çalar ve hizmetine hevâ ve riyâ karışır. Hizmete lâyık olmayan kimselere övgü ve teşekkür beklentisinden dolayı hizmet eder ve hizmete gerçekten lâyık olan diğerlerini hizmetten mahrum eder. Böyle kimseye mütehâdim derler. Hâdimin bâtıl benzeri ise, hizmetten maksadı uhrevî niyet olmayan kimse olup halka hizmetle dünyevî çıkarları hedef edinir. Bu şekilde mal ve mülk toplar. Bu işin istediği amaca ulaştırmadığını görürse onu terk eder. O halde onun hizmeti mal ve makam sevgisinden kaynaklanmaktadır ve dünyalık toplamak ve bunlarla gururlanmak içindir. Onun hizmetten bütün hedefi nefsânî lezzetlere kavuşmaktır. Böylesine müstahdem denir.

Âbidlerin hak benzeri ise, vakitlerini ibâdetle geçiren, ancak tabiat kalıntılarının varlığı ve nefis tezkiyesinin kemâle ermemesi sebebiyle ibâdet, amel ve zikirleri kesintiye ve te'hire dûçâr olan veya henüz ibâdet lezzetini almadığından güçlükle ibâdet eden kimsedir ki böylesine müteabbid denir. Âbidlerin bâtıl benzeri ise, Murâiye cümlesinden bir şahıs olup ibâdetteki amacı insanların kendisini beğenmesidir ve kalbinde âhiret sevabına iman yoktur. Başkasının kendisini gördüğünü bilmezse ibâdet etmez. *Riya ve gösterişten Allah'a sığınırız.* Tevfik ondandır.

DÖRDÜNCÜ BÂB

Sûfîlerin bazı ıstılâhları hakkında olup on fasıldan ibarettir

Birinci Fasıl: Hâl ve makamın beyanı hakkında

Sûfîlerin nezdinde hâlden maksat, ulvî âlemden zaman zaman sâlikin kalbine inen gaybî vâriddir. Bu hâl devam eder; öyle ki sonunda ilâhî cezbe kemendi ile onu makam-ı ednâ'dan makam-ı a'lâ'ya çeker. Tarikatın burhânı olan Cüneyd (r.a.) şöyle buyurmuştur: "*Hâl, kalbe nâzil olan ve devam etmeyen inmedir*". Makamdan maksat ise, sâlikin adımının altında yer alan, onun istikamet mahalli olan ve zevâl bulmayan sülûk mertebelerinden bir mertebedir. O hâlde üstünlük nisbeti olan hâl, sâlikin tasarrufu altına girmez; tersine, sâlikin varlığı onun tasarruf mahallidir. Oysa aşağı nisbeti olan makam, sâlikin tasarruf mahallidir. Bu yüzden sûfîler şöyle demişlerdir: "*Haller bağış, makamlar kazançtır*". Hiçbir makam hâlin müdahalelerinden masun değildir ve her hâl, bir makamın karşılığı ve dengidir.

Meşâyihin (r.a.) hâl ve makamlar hakkındaki sözlerinin farklılığının kaynağı, bazılarının bir şeyi hâl olarak adlandırırken, diğerlerinin onun makam olduğunu söylemeleridir. Zira tüm makamlar, başlangıçta hâldirler ve sonra makama dönüşürler. Tevbe, muhâsebe ve murâkabe başlangıçta hâl, değişken ve yok olucu iken, daha sonra makam hâline gelirler. O hâlde bütün hâller kesbedilebilir ve bütün makamlar bağıştır. Fark şudur ki; hâllerde vergiler zâhir kazançlar gizli, makamlarda kazançlar zâhir vergiler gizlidir. Bazı Horasan şeyhleri şöyle demişlerdir: *"Haller amellerin varisleridir"*. Ali bin Ebî Tâlib'in (r.a.) sözü de bu anlamdadır: "*Göklerin yollarını bana sorun; zira ben onları yerin yollarından daha iyi tanırım"* yani "üstünlük konumundan göklere benzeyen hâllere erişme yollarını bana sorun" demektir. Bunlar tevbe, zühd, sabır gibi makamlardır ki hâllerin nâzil olmasının vasıtasıdırlar. Bazı şeyhlere göre, hâlin sebâtı ve istikrarı olmamalıdır; şimşek gibi bir an görünüp sonra yok olmalıdır. Eğer bâkî ve sabit kalırsa, "hadisü'n-nefs"[1] olur.

Eğer değişmezsen hâl değildir adın
Bütün hâller zevâl bulur.

Bazılarına göreyse sabit ve bâkî kalmadığı müddetçe hâl olarak adlandırılmaz. "Hâl olmasının gereği sabit olmasıdır; şimşek gibi bir an yanıp sönen şeye hâl demek doğru değildir" derler. Bu görüş, Şeyh Şihâbeddîn Suhreverdî'nin görüşüdür ki şöyle demiştir: "Hâlin kalıcı olması hadisü'n-nefs olmasını gerektirmez; yalnız hâl zayıf olur ve nefis de güçlü olursa, onu

1 İçten geçirilen şey, içten söylenen söz. Nefsin fısıltı ve vesvesesi.

yollar ve lem'alar (parıltılar) vaktinde yok eder. Ancak güçlü hâller hiçbir zaman nefisle karışmaz; tıpkı yağın suyla karışmadığı gibi. Şimşek ışıklarının bir an parlayıp yok olduğu her vâride mutasavvıflar lâyih (bir anda parlayan, içe doğan), lâmih (parlayan), tâli' (doğan), târık (içte parlayan ışık) ve bâdî (kalpte ortaya çıkan tecellî) derler. Zuhûru gizlemeyi, keşfi örtmeyi gerektirir. Nitekim şöyle demişlerdir:

Sanki komşudan ateş almaya geldin
Beni gördün ama benle görünmedin
Kapıdan aceleyle geri döndün
Ve evin içine girmedin.

Ebû Osman Hırî şöyle demiştir: "*Kırk yıldır Allah benim hoşlanmadığım bir hâl vermedi*". Bu söz, rızanın devamına işarettir. Rızanın da hâl olduğunda şüphe yoktur; öyleyse hâlin sürekliliği hadisü'n-nefs olmayı gerektirmez.

Aynı şekilde, sâlikin içinde bulunduğu makamı katetmeden üst bir makama yükselmesinin mümkün olup olmadığı hususunda ihtilâf ettiler. Cüneyd (r.a.) şöyle demiştir: "Kulun önceki hâli bitmeden daha yüksek bir hâle yükselmesi mümkündür. Ancak yine de ilk hâlden bazı kısımlar onun için eksik kalmıştır. Üst hâle yükseldiğinde, önceki hâlini müşâhede eder ve onu tashih eder". Abdullah Ensârî (r.a.) ise hiçbir makamın üst bir makama çıkmadan tashih edilemeyeceğine inanır. Ancak sâlik, yüce makamdan aşağı makama bakar, ondan haberdâr olur ve onu tashih eder. Şeyh Şihâbeddîn Suhreverdî'ye göre ise, sâlik içinde bulunduğu makamı tashih etmeden üst bir makama yükselemez. Ancak yükselmeden önce makam-ı a'lâ'dan ona bir hâl nâzil olur ve onun nüzûlünün vasıtasıyla makamı müstakîm olur ve böylece bir makamdan başka bir makama

yükselmesi kendi kesbiyle değil, Hakk'ın tasarrufu ve ilâhî bağışla olur. Aşağıdan yukarıya terakki yakınlaşmadıkça, yukarıdan aşağıya hâl nâzil olmaz. Kulun Allah'a yakınlaşmasının, Allah'ın kula yakınlaşmasıyla bağlantısı hadiste de geçtiği üzere bu şekildedir: "*Kim bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir zir'a yaklaşırım*". Bu hadisin manası, makam ve hâller ile muvâfık ve mutâbıktır. Zira kulun makam ve sülûkteki yakınlığı kesb, hâlin nüzûlü sûretinde ise ilâhî cezbe vasıtasıyladır.

İkinci Fasıl: Cem ve tefrika hakkında

Cem'[2] lafzı, sûfîlerin ıstılâhında ayrılıkların bertarafından, izâfelerin düşürülmesinden ve Hak Teâlâ'nın şuhûdunun teklenmesinden ibarettir. Tefrika[3] lafzı ise, farklılıkların varlığına,

---

2 Bir araya gelmek, toplamak, biriktirmek gibi manaları vardır. Tasavvufî bir terim olarak şöyle açıklanır: Öncesiz (kadîm) ile sonradan olan (hâdis) arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Zira, cem' hâlindeyken, ruh basireti, Allah'ın zât cemâlini müşâhedeye doğru çekilir. Eşyaları ayırt edici akıl, kadîm olan zât nurunun kendisine galip gelmesiyle örtülü kalır. Hak geldiğinde bâtıl kaybolduğu için, hudûs ile kıdem arasını ayırt etmekten uzaklaşır. Bu hâle cem' adı verilir. Sonra, izzet perdesi zâtın vechi üzerine örtülünce, ruh madde âlemine dönüş yapar. Bu hâle de, tefrika hâli denir. Cem'e, makam olarak yerleşmemiş başlangıç durumundaki müridler, cem' ve tefrika arasında gelir giderler. Kâşânî cem'i, halkın gözden silinip, sadece Hakk'ı müşâhede etmesidir, diye tarif eder.

3 Arapça, ayrılık demektir. Dünyaya, masivaya dalmak, cem'den uzak kalmak. Meşguliyet sebebiyle, hâtırın gayb âleminden uzak kalması. Tefrika, cem'in akabindedir. Cem asıl, tefrika fer'dir. Fer' olmadan asl olmaz. Tefrikasız cem zındıklıktır; cemsiz tefrika inkârcılıktır. Cem'i göz önünde tutmadan tefrikaya işaret

ubûdiyetin ve rubûbiyetin isbâtına, Hakk'ın halktan farkına işarettir O halde tefrikasız cem' zındıklık, cemsiz tefrika ise iptaldir. Tefrika ile cem'in birlikte olması sarîh hak ve sahîh itikattır. Zira cem' hükmü ruha ait olup, tefrika hükmü kalbe aittir. Ruh ve cisim arasındaki birliktelik devam ettiği müddetçe, cem' ve tefrikanın birlikteliği varlığın gerekliliklerinden olacaktır. O halde muhakkik ârif, müşâhede mahalli olan ruhla cem', mücâhede aracı olan cisimle tefrika makamında olmalıdır. Cüneyd'e (r.a.) ait bu iki beyt bu anlamdadır.

Seni hakîkaten bâtınımda buldum ve dilim senle sırlaştı
Birleştik bir yandan ve ayrıldık bir yandan
Eğer azametinle benim gözümden gizli olsan bile
Vecd ve şevkle bâtınıma yakınsın.

Vâsıtî şöyle demiştir: "*Nefsine baktığında ayrıl; rabbine baktığında birleş; başkasıyla kaim olduğunda cemsiz ve tefrikasız fâni olursun*". Bu hâle sûfîler, cem'in cem'i (cem'u'l-cem') derler. O halde her kim ibâdette kendi kesbine bakarsa, tefrika makamında kim Hakk'ın fazlına bakarsa, cem' makamındadır. Kim de kendinden ve amellerinden tamamen fâni olursa, cem'u'l-cem' makamındadır. Ebû Ali Dekkak şöyle demiştir: "*Sana nasib edilen her şey tefrika, senden alınan her şey cemdir*". Cüneyd (r.a.) ise şöyle demiştir. "*Vecde yakınlık cem' ve onun beşeriyette yokluğu tefrikadır*". Hülâsa-yı kelâm şudur ki: Hakk'ın şuhûdunun istilâsı ve zuhûrun galebesinde halkın gayb ve setrde olması cem'; ve halkın varlığının şuhûdunda, Hakk'ın gaybeti tefrikadır. Ebû Saîd Harrâzî şöyle demiştir: "*Cem'in manası, Allah Subhânehu'nun kendini onların varlı-*

---

eden kişi, yaratıcıyı reddetmiş; tefrikayı dikkate almadan cem'e işaret eden de, Hakk'ın kudretini inkâr etmiş olur.

ğında kılmasıdır. Tıpkı kendilerinin kendileri için olması gibi, varlıklarını kendileri için yok eder ki varlıkları Allah için olsun. Allâhu Teâlâ'nın, 'Ben onun kulağı gözü ve eli olurum: öyle ki benim vesilemle duyar, görür ve tutar' sözünün manası da budur. Zira onlar, önceden kendileri için kendileri tasarrufta bulunurlardı; oysa artık Hakk'ın vesilesiyle Hak için tasarrufta bulunurlar".

Üçüncü Fasıl: Tecellî ve istitâr (gizlenme, örtünme) hakkında

Tecellîden maksat, Hak Teâlâ ve Tekaddes'in hakîkat güneşinin, beşerî sıfatlar bulutlarının yok olmasıyla keşfolunmasıdır. İstitâr ise, hakîkat nûrunun beşerî sıfatların zuhûru ve zulmetlerin sıklığı sebebiyle örtülmesidir. Bazıları bu hususta şöyle demiştir. "*Tecellî, Hak Azze ve Celle'nin zâtı boyanmadan beşerî hicâbın kalkmasıdır; istitâr ise, beşeriyetin seninle gaybın şuhûdu arasında mani olmasıdır*".

Tecellî üç kısımdır. Birincisi, zâtın tecellîsidir ve alâmeti, eğer sâlikin varlığından bir şey kalmışsa, onun nurlarının galebesiyle zâtının fenâ bulması ve sıfatlarının parçalanmasıdır ve buna "sa'ka" (baygınlık) derler. Nitekim Mûsâ'nın (a.s.) hâli de böyle olup bu tecellîyle onu kendinden almış ve fânî kılmışlardır: "*Rabbi dağa tecellî edince, onu paramparça etti; Mûsâ bayılarak yere düştü*". Hak Teâlâ'yı görmeyi ve zâtın müşâhedesini talep etmiş, ancak henüz fenâ sonrası bekâya ulaşmadığı ve varlığının sıfatlarının kalıntıları mevcûd olduğu için, "*Bana göster*" işaretiyle zâtın nûrunun nefse tecellî vaktinde varlığı parçalanmış ve dağılmıştır. Görme ve müşâhede tâliblisi olan bâkiye de ortadan kalkmıştır. Eğer fânî varlığın kalıntılarından tamamen arınmış ve hakîkati varlığın fenâsından sonra

mutlak bekâya ulaşmış olsaydı, ezelî nûrla ezelî zâtı müşâhede ederdi. Bu, Resûlullah'a (s.a.v.) bağışlanan hususî bir hil'at ve yalnızca ona tattırılan bir şerbettir. Bu kadehin dibinde kalan şerbeti ise, onun tâbilerinin havaslarının canına içirdiler ki sonunda şöyle buyurdu: "*Allah'a görüyormuşsun gibi ibâdet et!*" Bu manâ, nebînin velîye olan üstünlüğünün gereği değildir; zira velî kendiliğinden değil, Resûlullah'a (s.a.v.) uymanın kemâli sebebiyle bu mertebeye erişebilir. Abdullah bin Ömer (r.a.) bir gün tavaf hâlindeykeni bir kimse ona selam verdi; ancak o selamı almadı. Daha sonra bu durumu kendisine şikâyet ettiğinde, Abdullah şöyle dedi: "*Biz o mekânda Allah'ı görüyorduk*".

Tecellînin ikinci kısmı, sıfatların tecellîsidir ve alâmeti ise Zât-ı Kadîm azamet, kudret, kibriyâ, ceberût gibi celâl sıfatlarıyla tecellî ederse, huşu' ve huzu' vermesidir. "*Allah bir şeye tecellî ettiğinde ona huşu' ettirir*". Eğer şefkat, rahmet, lütuf ve kerâmet gibi cemâl sıfatlarıyla tecellî ederse, neşe ve ünstür.[4] Bunun manası; Ezelî Zât Teâlâ ve Tekaddes'in, dönüşüm ve değişim sıfatına sahip olduğu için, bazen celâl ve bazen de cemâl sıfatıyla mütecellî olması değildir; lâkin istidatların ve yaratılışın farklılığı mucibince, bazen celâl sıfatı zâhir olur ve cemâl sıfatı gizli kalır ve bazen de bunun tersi olur.

Tecellînin üçüncü kısmı fiillerin tecellîsidir ve alâmeti, insanların fiillerinden kat-i nazar etmek; hayır ve şerri, fayda ve zararı onlara nisbet etmeyi terk etmek ve insanların övgü ve yergisinin, kabul ve reddinin kişi için aynı olmasıdır. Zira ilâhî fiilin mücerred müşâhedesi, insanların fiilleri kendilerine nisbet etmelerini engellemektedir.

---

[4] Üns: Kalbde, Cemâl-i Hazreti İlâhiyye müşâhedesinin eseri; Allah'ın insan kalbinde görünmesi.

Sâlike sülûk makamlarında gelen ilk tecellî, fiillerin tecellîsidir; daha sonra sıfatların tecellîsi ve ondan sonra Zât'ın tecellîsi gelir. Zira fiiller sıfatların eserleridir ve sıfatlar Zât'tan kaynaklanır. O hâlde fiiller insanlara sıfatlardan daha yakın, sıfatlar ise Zât'tan daha yakındır. Fiillerin tecellîsini şuhûda "muhâzara",[5] sıfatların tecellîsinin şuhûduna "mükâşefe"[6] ve Zât'ın tecellîsinin şuhûduna "müşâhede"[7] denir. Müşâhede ruhların, mükâşefe sırların ve muhâzara kalplerin hâlidir. Bazıları bu hususta şöyle söylemişlerdir: "*Hakk'ın sırları için tecellîsinin alâmeti, sırrın tabirin hâkim olduğu şeyi müşâhede etmemesidir. Öyleyse tabir eden veya anlayan kimsenin işi ise delil getirmektir. Hakk'ın Celâlinin şuhûdu değil*". Müşâhede meşhûdun varlığıyla kaim olan kimsede gerçekleşebilir; kendisiyle kaim olanlarda değil. Zira hâdisler (yaratılmışlar), kıdem nûrunun tecellîsine takat getiremezler.

Onun cilvesine bakmak istedi
Takat getiremedi ve kederi onu kuşattı.

Şâhid meşhûdda fânî olmadıkça ve onunla bâkî olmadıkça onu müşâhede edemez. Rivayet ederler ki; Mecnûn'un kabilesinden bir grup ayrılık şiddetinin Mecnûn'u nasıl perişan ettiğini gördüklerinden, şefâatçi olarak Leylâ'nın kabilesinin yanına giderler ve şöyle derler: "Ne olur, bir an olsun Mecnûn'un

5 Kalbin daima burhân akışının huzurunda oluşu.

6 Kahır sonucu tevbenin tahakkuk edişinin karşılığıdır. Halin fazlasıyla tahakkuk edişinin karşılığı anlamında ya da işaretin tahakkuk edişinin karşılığı olarak da kullanılır.

7 Eşyayı tevhîd delilleriyle görmek demektir. Hakk'ı eşyada görmeye de denir. Şüpheden uzak bir şekilde gerçekleşen yakîn hakikati anlamında da kullanılır.

gözü Leylâ'nın cemâlinin müşâhedesiyle nurlansın ve şenlensin". Leylâ'nın kabilesi, "Bu kadarına bir beis yoktur" derler. Lakin Mecnûn'un, Leylâ'yı görmeye takati yoktu. Sonunda onu hazır ettiler ve Leylâ'nın peçesini kaldırdılar. Mecnûn'un Leylâ'ya göz ucuyla bakmasıyla bayılıp yere düşmesi bir oldu.

Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın tecellîsi insanların örtülmesine (görülmemesine) ve Hakk'ın örtülü olması insanların zuhûruna sebep olur. Nitekim şöyle demişlerdir. "*Ben kendimden gâib olduğumda o zâhir olur ve o zâhir olduğunda beni gizler.*" Öyleyse ne zaman Hak Teâlâ fiilleriyle tecellî ederse, halkın işleri onda gizlenip örtülür ve ne zaman sıfatlarıyla mütecellî olsa, halkın sıfatları ve fiilleri onda örtülür gizlenir. Ne zaman Zâtıyla tecellî etse insanların zâtı, sıfatları ve filleri onda örtülü ve gizli hâle gelir. Hakîm-i Mutlak, hikmet âleminin maslahatı ve kendi huzurunun havassına rahmet eserlerini yaymak için istitârın kaynağı olan nefislerin sıfatlarının kalıntılarını bâkî bırakır ki hem onlara hem de diğerlerine rahmet olsun. Onlara olan rahmeti, nefislerin maslahatına kıyâm etmeleri ve onun kalıntılarıyla yakınlık derecelerini elde etmeleridir. Diğerlerine olan rahmeti ise, fenâda ve cem' denizinde onları yok etmekten ve zevk almaktan koruması sayesinde, onların varlığından diğerlerinin istifade etmesidir. Bu sebeple Şeyh (r.a.) şöyle buyurmuştur: "*Hak Teâlâ istitâr yerini havassında bâkî bırakır ki O'nun tarafından onlar ve diğerleri için bir rahmet olsun. Havas için nefislerinin maslahatlarıyla kıyâm etsinler diye, diğerleri için ise istitâr yeri olmazsa havas cem'in cem'inde gark oldukları için onlardan faydalanamazlardı diye. Onların zuhûru, Vâhid ve Kahhâr olan Allah içindir*"

Bazı kalp sahibi ulemâ da şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) istiğfâr etmesi bu setirden dolayıydı ki şuhûdda gark olmasın ve onun beşerî varlığı vasıtasıyla insanlar ondan faydalan-

sın. Hak Teâlâ, Hz. Resûl'ün (s.a.v.) nefsinin cinsiyle ümmeti minnette bırakmış ve şöyle buyurmuştur: "*Size kendi nefsinizden bir elçi gelmiştir. Sizin sıkıntıya düşmeniz onun gücüne gider; size pek düşkün, müminlere şefkatli ve merhametlidir*".

Dördüncü Fasıl: Vecd ve vücûd hakkında

Vecdden murad, Hak Teâlâ'dan kalbe gelen ve bâtını bulunduğu şekilden değiştirerek hüzün veya neşe gibi yeni vasfa çeviren vâriddir. Cüneyd (r.a.) şöyle demiştir: "*Vecd, vâcidin cümle sıfatlarını kesen ve Zâtını neşeli kılan şeydir*". Ebu'l-Abbâs Atâ ise şöyle demiştir: "*Vecd, vâcidin bütün sıfatlarını kesen ve zâtını hüzünlü kılan şeydir*". Vecd sahibi, henüz nefsânî sıfatların hicâblarından sıyrılmamış ve kendi varlığı sebebiyle Hakk'ın varlığından mahrum kalmıştır. Bazen onun varlık hicâbında bir delik meydana gelir ve oradan Hakk'ın varlığının nurları ona ulaşır ve onu aydınlatır. Daha sonra tekrar hicâb oluşur ve o mevcûd yok olur. O hâlde vecd, önceki ve sonraki yokluğun ortasındaki aradır. Vücûd'dan kasıt ise, vâcidin vücûdunun, mevcûdun şuhûdunun nûrunun galebesiyle gâib ve nâçiz olmasıdır. Cüneyd'in (r.a.) buyurduğu gibi:

Vücûdum vücûdumu sakladığımdır
Bana şuhûddan ortaya çıkan şeyle.

O halde vecd muhdesin sıfatı, vücûd kadîmin sıfatıdır. Zünnûn'un sözü de bu manaya işarettir: "*Vücûd mevcûd ile kaim olan ve vecd, vâcid ile kaim olandır*". Bu sözün anlamı şudur ki: Vecd sahibi henüz kendi vücûdundan fânî olmamıştır. O halde onun vâcididir ve vecd onunla kaimdir. Vücûdun sahibi kendi vücûdundan tamamen fânî olmuş ve mevcûdun yani Hak Teâlâ'nın vücûduyla kaim ve bâkî olmuştur. Öyleyse

vücûdun sahibi vâcidin zâtı yani kulun zâtı değil, Mevcûd'un zâtı yani Allâhu Teâlâ'nın Zâtıdır ve vücûd onunla kaimdir. Dolayısıyla vâcidin manası hakîkatte vücûdunun olmaması, vücûdun vâcidinin olmamasıdır. Şiblî'nin (r.a.) dediği gibi: "*Ne zaman kaybettim zannetiysem buldum ve bulduğumu zannettiysem kaybettim*". Kim kendi vecdini gördüğü için mevcûdun vecdinin şuhûdundan mahcûb kalırsa, onda neşe meydana gelir ve kim mevcûdun vecdidin şuhûdu ile kendi vecdini görmezse, neşe ondan gider. Nitekim Cüneyd'in (r.a.) sözü de bu manadadır.

Vecd bende neşe meydana getirir
Vecdde mevcûd olan beni vecdi görmekten yoksun kılar
Vecd, rahatı vecdde olan kimseyi neşeli kılar
Vecd Hakk'ın huzurunda yok ve hiçtir.

Vecd vücûdun mukaddimesidir. Zira her vecd, beşerî varlık kalesinin fethinde ilâhî cezbe âleminden gelen mancınık mesabesindedir. Varlık kalesi teslim olunca, vecd vücûd olur. O halde vecdin sonu, vücûdun başlangıcıdır. Yani vecdin vücûdu, vâcidin vücûdunun yokluğunun sebebi ve vâcidin vücûdunun yokluğu, mevcûdun vücûdunun şartıdır. Ebu'l-Huseyn Nûrî'nin sözü de bu manaya işarettir: "*Vecd, vücûdun mevcûdda yok olmasıdır*". Şiblî ise şöyle demiştir: "*Vecd, mevcûdun izhârıdır*". Vecdin kendi izâfelerini atması tevhîd, o izâfeleri kendisine nisbet vermesi ise küfürdür. Bâyezîd'in dediği gibi: "*Vecdimin zikri, tevhîdimin küfrüdür*". Bu manada Şiblî de (r.a.) şöyle demiştir: "*Vecd benim indimde inkârdır*".

Vecd eğer şuhûddan değilse
Benim indimde küfürdür
Hakk'ın şâhidi olanın
Varlığının şâhidi yoktur.

Vecd, vücûdun mukaddimesi olduğu gibi, tevâcüd de vecdin mukaddimesidir. Tevâcüdün manası, vecdi çağırmak ve celb etmektir. Her ne kadar tevâcüd, sûreten tekellüf olsa ve tekellüf sıdkın muhâlifi olsa dahi. Lâkin mütevâcidin niyeti, tevâcüd sûretinde rabbânî esintileri hissetmek cihetinden Rahmânî feyz yardımlarını kabul yönünde küllî teveccüh olduğu için, sıdk ile tezat değildir. Şeriat bu babda izin vermiş, hatta emretmiş ve şöyle buyurmuştur. "*Ağlayın, ağlamazsanız ağlar gibi yapın*". Tevâcüd, bidâyet ehlinin vasfı; vecd, sülûk ehlinin hâli ve vücûd, vusûl ehlinin hâlidir.

Beşinci Fasıl: Sekr ve sahv (mestlik ve uyanıklık) hakkında

Sûfîlerin örfünde sekr, aklın nûrunun, zâtın nûrunun ışığında kaybolması sebebiyle zâhirî ve bâtınî ahkâm arasında ayırım yapma gücünün kaybolmasıdır. Bu sözün anlamı şudur ki; vecd ehli iki kısımdır: Zâtın muhibleri ki onların vecdinin kaynağı zâttır ve sıfatların muhibleri ki onların vecdinin kaynağı sıfatlar âlemidir. Zâtın umûm ve sıfatların husus olması sebebiyle, sıfatların muhiblerinin vecdinde, zâtın muhiblerinin vecdindekinin aksine birçok fetret ve duraksama meydana gelir. Aynı şekilde sıfatlar âleminden olan vecd, zâtın nurlarının eserlerinden olan vecd kadar kuvvetli değildir. O halde zâtın vâcidi, vecdin başlangıcında vâridin gücü ve galebesi yüzünden hâlin saltanatına mağlup olur ve kalbî göz ve temyiz râbıtası olan aklı, zâtın nurlarının ardı ardına gelmesi ve galebesi neticesinde gizlenir ve kaybolur. Temyizin ipi, onun tasarruf ve ihtiyarından çıkar; öyle ki tefrika olan zâhir hükmünün mahallini, cem' olan bâtın hükmünün mahallinden ayıramaz. Gayret hazinesinin saklıları olan rubûbiyet sırlarını

gizlemeye gerekli ihtimamı göstermez ve ifşaatta bulunur ve "Subhânî" ve "Ene'l-Hak" gibi misallerde bulunur. Sûfîler bu vecdi, galebe gücü ve yoğunluğu sebebiyle hâl, temyiz gücünün gitmesi sebebiyle sekr olarak adlandırırlar.

Sahv ise, temyiz gücünün geri gelmesi ve cem' ve tefrika hükümlerinin ait oldukları mahal ve mekâna geri dönmeleridir. Bunun beyanı şöyledir ki; sâlikin vücûdu zâtın nurlarının galebesi hâlinin nihâyetinde fânî ve helâk olduğu için Hak Teâlâ ikinci kez ona bâkî bir vücud bağışlar ki zâtın nurlarının parlaklığında dağılıp parçalanmasın ve onun fânî olan her vasfı geri dönsün. Böylece temyiz râbıtası olan akıl da Hak Teâlâ'nın bekasıyla bâkî olarak hudûs kirinden mutahhar olarak geri döner. Ruh ve nefis arasında berzah olur ki hiçbirisi kendi haddini aşmasın ve diğerine isyân etmesin. Cem' hükmünü istikrar mahalli olan ruh âlemine irca eder ve tefrika hükümünü kendi mahalli olan nefis âlemine gönderir. Fiillerin tertibi, sözlerin tehzibi, edeblerin hıfzı ve sırların gizlenmesi hepsi tekrar geri döner; öyle ki zevâl afetinden güvende olurlar. Vâsıtî (r.a.) şöyle demektedir. "*Vâcidin dört makamı vardır: Birincisi gaflet, ikisincisi hayret, üçüncüsü mestlik ve dördüncüsü uyanıklıktır. Misali ise şöyledir ki birisi denizin ismini duyar, sonra denize yaklaşır, sonra denize girer ve sonra dalgalar onu kaplar*". Tevâcüd vecdin mukaddimesi olduğu gibi, tekâsür de sekrin mukaddemesidir. Sâdık mütesâkir henüz sekr makamına ulaşmamış, onun müştâkı ve muntazırıdır ki hâlin galebesinin tasarrufu bir anda onu tefrikanın elinden kaçırsın ve cem'de gark etsin. O halde mütesâkir vecd ehli, sekran vecdin galebesinin ehli ve sâhi (uyanık) vücud ehlidir. Diğer bir tabirle mütesâkire zevk ehli, mestlere içme ehli ve sâhiye rey ehli denir. Zevk sahibi, vecd ateşi çabuk sönen vâciddir. Tıpkı bir

kimsenin su karıştırılmış şarabı tatması gibi. İçme ehli ise ise, vecdi sürekli ve peş peşe olan ve bu vecdin galebesi akıl kuvvetini mağlub ettiği vâciddir. Bunun misali, peş peşe içki kadehlerini içen ve temyiz kuvvetini kaybeden birisine benzer. Reyyân ise, hâlinin kuvvet ve temekkününün çokluğundan dolayı, vecdin sürekliliği ve yoğunluğu karşısında değişmeyen ve etkilenmeyen vâciddir. Tıpkı sürekli içen ve şarabın tabiatı kendi vücûdunun bir parçası olan ve ne kadar içerse içsin sarhoş olmayan ve temyiz gücünü kaybetmeyen birisi gibi.

Hak şarabı kadehlerini birbiri ardına içtim
Ne şarap bitti ve ne ben doydum.

Altıncı Fasıl: Vakit ve nefis hakkında

Sûfîler vakit lafzını üç anlamda kullanırlar. Bazen vakit diyerek kula gâlib olan kabz ve bast[8] veya hüzün ve neşe

[8] Kabz ve bast, sâlikte bulunan iki zıt hali anlatır. Biri emin olunan şeyden korkmak, diğeri de korkulan şeyden feraha çıkmak ve ondan emin olmak anlamlarını ihtiva eder. Sûfîler kabz ile korkuyu, bast ile de ümidi kastederler. Allah'ın tehdidinden korkan sûfî, kabz hâlinde olur. Allah'ın müjdesi ile sûfî, bast durumuna geçer. Sûfîlerden bazıları, "Allah cemâl sıfatı ile tecellî ettiğinde kulu bast, celâl ile tecellî ettiğinde kabz hâlindedir" diye yorum yapmışlardır. Sûfîlere göre Kâbız ve Bâsıt olan, Allah'tır. Kabz'a; nimetin elden gitmesi, sevgiliyi kaybetme ve mahzurlu olanın hücumundan kaynaklanan korku gibi anlamlar yükleyen sufîler, bast'ı, müridin güven ve ümit hali olarak tanımlamışlardır. Ancak bast'ta sevgiliye yakınlık düşüncesi, mahzurlu olanın yok olmasının şuuru söz konusudur. Havf ve reca ile kabz ve bast arasındaki fark şudur: Havf ve reca, iyi olsun, kötü olsun, istikbâlde vukuu düşünülen bir şeye aittir. Kabz ve bast ise, geleceğe değil, içinde bulunduğumuz zaman ve hâle aittir.

gibi vasıfları kastederler. Bu vaktin sahibi bu hâlin galebesinin çokluğundan ve onunla dolu olduğundan başka bir hâli idrâk edemez. Mesela kabz (daralma) sahibi bu hâlin galebesinden o kadar müessir ve doludur ki ne geçmiş basttan (genişleme, açılma) bir eser bulur, ne de gelecek basttan bir haber. Bütün vakitleri o anki vaktinin renginde görür. Diğerlerinin hâllerindeki tasarrufu da kendi hâlinin vasfına göredir. Başkaların hâllerini tanıma hususundaki yanlışının kaynağı da budur ki; kendi hâliyle muvâfık bulduğunu doğru ve ona aykırı olan her hâli yanlış bilir. Vaktin bu manası genel bir tefsîr olup hem sâlik hem de sâlik olmayan için geçerlidir.

Bazen de vakit lafzından maksat aniden ve birdenbire gaybden gelerek sâlikin tasarrufuna galebe çalıp onu kendi hâlinden alan, hükmüne teslim alan ve boyun eğdiren hâldir. Bu vakit sâliklerin husûsiyetidir ve "*Sûfî vaktinin oğludur*" sözü bu manaya işarettir. "*Falan, vaktin hükmündedir*" sözü de bu anlamdadır. Yani Hakk'ın murâdıyla kendi murâdını terk etmiş, onun ihtiyarıyla kendi ihtiyarını atmıştır, onun hâlinin vasfı şöyledir:

Ben senin zâtında kendi zâtımdan mahcûbum
Sıfatlarında kendi vasfımdan meslûbum
Zâtım ve sıfatlarım, senin zât ve sıfatlarında fâni oldu
Benden bir şey kalmadı ne varsa senindir.

Yine şöyle demişlerdir:

Aşk beni senin olduğun yerde durdurdu
Artık ne geri, ne ileri gidebilirim.

Eğer bir kimse, gayb hükmüne teslim ve razı olmazsa çatışma meydana gelir ve onun kahrı galebe çalar. Bu yüzden

şöyle demişlerdir. "*Vakit bir kılıçtır*". Kılıcın iki özelliği vardır: Birincisi yumuşaklık ve uysallık, ikincisi ise hiddet ve keskinlik. Kim ona yumuşak davranır ve yavaşça dokunursa, onu yumuşak ve uysal bulur ve her kim ona büyüklük taslarsa, onun hiddetinden yaralanır. Bunun gibi, vaktin de iki vasfı vardır: lütuf ve kahır. Her kim ona uyar ve hükmüne teslim olursa, lütfundan faydalanırken ona muhâlefet eden, kendi gücü ve kuvvetiyle onu savmak isteyen kimse onun kahrına mağlup olur. Nitekim bu hususta şöyle demişlerdir:

Tıpkı kılıç gibi, yumuşak davranırsan yumuşak
Sert davranırsan sert bulursun.

Vaktin kılıca benzetilmesinin başka bir manasıda şudur ki; vakit Hak Teâlâ'nın emri ve irâdesiyle tüm hallere ve irâdelere galip gelir ve kendi hükmü gereğince onları keser; tıpkı kılıcının kesmesi gibi. Şu iki beyit bu anlamdadır:

Vakit kılıç gibi işleri keser
Cihanın hâkiminin kabzasında
Onun emriyle işleri keser
Hak bu kılıcı kınından çıkarıp sallar
Ortaya çıktığında tekrar gizler.

Vaktin üçüncü anlamı ise, mâzî ve istikbâl arasında bulunan şimdiki zamandır. "*Falan vakit sahibidir*" dediklerinde, "yani şu anki vazifelerini eda etmekle meşgul ve şu anda önemli ve evlâ olan sebebe ihtimam gösteriyor" demektir. Bu durum, onu sürekli geçmişi hatırlamaktan ve geleceği düşünmekten alıkoyar ve vakitleri zayi olmaz. Şu söz bu manaya işaret etmektedir:

Kim vaktini idrâk ederse vakti vakit
Kim onu zayi ederse vakti düşmanıdır.

Cüneyd (r.a.) şöyle demiştir: "*Geçmişte oyalanmak insanı gelecekten alıkoyar. Kim vaktini tanımazsa vakti ölür. Vakit azizdir, ölürse idrâk edilemez.*" Fakirlerden birine "*Vakit nedir?*" diye sordular; şöyle dedi: "*Ezelde senin için ayrılanla ve ebedde sana ulaşacak olanla meşgul olmaman ve iki nefes arasında Allah'ın senin üzerindeki muradını korumandır.*" Fetret ve zevâl bu vakte yol bulamaz; ancak hâlle boyandıkları için bu vakit kendilerinde bazen mevcûd olan ve bazen olmayan sâliklere nisbet edilmeleri durumu hariç. Onlar vaktin mevcûd olduğu zamanlar dışında, ömürlerinin hesabına itibar etmezler. (Kendilerini yaşamış kabul etmezler.)

Eğer zamanından bir teki safa ile geçtiyse
Murad olan işte odur ve nerede o tek an.

Vâsıllar ve temkîn ehli için ise bu vakit daimî ve süreklidir. Zevâl ve fesâd ona yol bulamaz. Nitekim Şiblî şöyle demiştir: "*Vakit sonsuz ve sahilsiz bir denizdir.*" Şu söz de ona aittir:

Vaktin sende fani olduğundan, sonsuz ve ebedîdir
Bana kendimi unutturdun mücerred hâle geldim
İşimde garib, kendimde garib
İnsanların içinde yalnız ve garib düştüm.

Bu vaktin sahibi, hâlin tasarrufundan çıkmıştır ve ikinci manasıyla vakit onda mutasarrıf değil, tersine o vakitte tasarruf sahibidir. Yani her vakti önemli ve evlâ olduğu yerde kullanır. Bu kimseye bazı mutasavvıflar "İbnu'l-vakt" değil, "Ebu'l-vakt" derler.

Nefes ise, müşâhede hâlinin devamı ve muhabbet ehlinin kalplerinin hayatının ona bağlı olduğu medetlerin birbiri ardına ve peş peşe gelmesidir. Tıpkı cismânî hayatın bekasının devamına ve sürekliliğine bağlı olduğu nefeslerin ardı sıra gelmesi gibi. Eğer bir saat yeni nefeslerin yardımı ve onun yayılmasının tesiri kalpten kesilecek olursa, bedenin tabiî harâretinin şiddetinden yanar; eğer bir an bile müştak muhibbin kalbinin hakîkatinden şuhûd mededi kesilecek olursa, susuzluktan ve şevkin şiddetinden kavrulur. Nefes ve ikinci manasıyla vaktin farkı odur ki; vakit, fetret ve durgunluk mekânında bir hâl ve zâhiri ve gizlisi, gelmesi ve kesilmesi olan vârid iken; nefes ise, fetret ve zevâlden mücerred daim bir haldir. Bu yüzden şöyle demişlerdir: "*Vakit başlangıç ehli için nefes ise, sondaki içindir.*"

Yedinci Fasıl: Şuhûd ve gaybet hakkında

Şuhûddan[9] murâd huzurdur (hâzır olmak). Kalp hâzır olduğuna şâhiddir[10] ve o şey onun (kalbin) meşhûdudur. Eğer halkın hâzırıysa, onun şâhididir. Sûfîler meşhûda şâhid derler. Çünkü

9 Arapça, görmek, müşâhede etmek demektir. Kâşânî şuhûdu, "Hakk'ı, Hak vasıtasıyla görmektir" diye tanımlar. Zıddı gaybettir. Ve bu gaybet, nefsin nazlarından uzaklaşıp görmemek anlamındadır.

10 Arapça gören, şâhid olan, şehâdet eden demektir. Sâlikin kalbinde hazır ve mevcud olan, kalbin iştigal ettiği düşünceye denir. Kalbi istilâ eden ilim ise, şâhid-i ilm, vecd ise şâhid-i vecd olarak anılır. Bir kimse bir başkasına kalbden ilgi duyar ve ona bağlanırsa, bu sevdiği şahıs, o kimsenin şâhididir. Aklın, fikrin meşgul olduğu şeye şâhid denmesi, sanki zihnen meşgul olunan şeyin gözönünde imiş gibi bulunmasındandır. Şâhid, temâşâ edilen zuhurlar, feyz ve tecellî manalarında da kullanılmıştır.

kalbin hâzırı olduğu her şey, aynı zamanda kalbin hâzırıdır. Ne zaman şâhid lafzını vakit siğasıyla mutlak olarak kullanırlarsa, muradları Hak Teâlâ ve Tekaddes'dir. Eğer "şevâhid" (cem sigasıyla) derlerse, maksatları halktır. Hakk'ın vahdeti ve halkın kesreti sebebiyle bu durum böyledir. Şuhûd lafzını mücerred olarak kullanırlarsa muradları Allah'ın huzurudur. Zira onların kalpleri, daima Hakk'ın şâhidi ve hâzırıdır ve şuhûd ehli iki kısım olup bunlar murâkabe ashâbı ve müşâhede erbâbıdır.

Gaybet[11] ise, şuhûdun karşısındaki vasıftır ve iki kısımdır: Yerilmiş gaybet, Hakk'ın şuhûdunun mukabelesindeki gaybet ve övülmüş gaybet halk'ın şuhûdunun mukabelesindeki gaybettir. Bu da iki kısımdır: Mübtedîlerin[12] gaybeti, hakkın şuhûdunun galebesi sebebiyle mahsûsâttan (gözle görülür şeyler) olan gaybettir. Mutavassıtların[13] gaybeti, Hakk'ın şuhûdunun galebesiyle kendi varlığından gaybet olup bu gaybetin sonu ve fenânın başlangıcıdır. Müntehîlerin[14] makamı ise gaybet hâlinden ileridir. Zira gaybet kendi varlığının darlığından tamamen kurtulamamış, genişlik makamına ve mutlak varlığa ulaşamamış ve gaybı ve şehâdeti ihâta edememiş kimsenin hâlidir. Mezmum (yerilmiş) olan gaybet ehli, halkın şâhidliğiyle Hakk'ın şuhûdundan

---

11 Arapça, bir şeyin başka bir şeyde kaybolması hâli. Kalbin, maddî âlem ile ilgisini kesmesi. Hissin kendisine vârid olan şeyle meşgul olmasından dolayı kalbin, halkın halleriyle ilgili olarak gelişen olaylara dair bilgiden uzaklaşması.

12 Arapça, yeni başlayan, acemi demektir. Bir şeyi yeni öğrenmeye başlayan öğrencilere, mübtedî (işin başında) denir. Tasavvufî olarak, tam anlamıyla kendini Allah'a vererek, tasavvufî sulûke azm kuvveti ile başlayan kişi anlamına gelir.

13 İşin ortasında olan Hak yolcusu.

14 Müntehî demek, sona varmış, (Fânî-fillah) ve (Bâkî-billah) olmuş demektir.

gâibdirler. Övülmüş gaybet ehli ise, Hakk'ın şâhidliğiyle halkın şuhûdundan gâibdir. Kemâl ehlini ise ne Hakk'ın şuhûdu halkın şuhûdundan gâib kılar, ne de halkın şuhûdu Hak'tan. Şuhûd ve övülmüş (mahmûd) gaybetin peş peşe ve birbiri ardına gelmesi sâlikler ve telvîn ehli içindir. Vâsıl ve mütemekkinler (istikamette derinleşenler ve yerleşenler) için Hak Teâlâ'nın şuhûdunun devamından başka bir hâl yoktur ve onlar için ne övülmüş, ne de yerilmiş gaybet vardır.

Şiblî (r.a.) hâlin galebesinin başlangıcında ve keşif sabahının ışıklarının zuhûru esnasında, bir gün Cüneyd'in (r.a.) yanına gitti. Cüneyd'in zevcesi orada bulunmaktaydı ve tesettüre girmek istedi. Cüneyd, "Şiblî gâibdir, sen kendi işinle meşgul ol dedi" ve Şiblî'yle konuşmaya devam etti bir müddet sonra Şiblî aniden ağlamaya başladı. Cüneyd hanımına "Şimdi gizlenmenin vaktidir, Şiblî kendine geldi" dedi.

Mahbûbun şuhûdunda halktan gaybetin mübtedîlerin hâli olduğunun ve müntehîlerin ondan geçmiş olduklarının delili, Yûsuf'un (a.s.) muhabbetinde temkîn (sabit) derecesine sahip olan ve onun şuhûdunun kendisini hislerden gâib kılmadığı Züleyhâ'nın kıssasıdır. Oysa Yûsuf'un muhabbetinde ve onun cemâlinin şuhûdunda mübtedî olan dostları ve kendisini kınayanlar, Yûsuf'un şuhûdunun hâlinin galebesiyle hislerden gâib oldular ve ellerini kestiklerinin farkında olmadılar.

Ellerini kesenler onun cemâlinin müşâhedesinde
Kendilerinden geçtiler ve sıfatları kayboldu
Kendilerini öyle kaybettikler ki
Zevki ve derdi hissetmez oldular
Azizin karısı ise Yûsuf'la kaim olduğundan
Kendini kaybetmedi ve elini kesmedi
Zira Yûsuf kendi elini kesmezdi.

Sekizinci Fasıl: Tecrîd ve tefrîd hakkında

Tecrîdden maksat zâhirî olarak dünya arazlarını, bâtınî olarak ise hem dünyevî hem de uhrevî karşılıkları terk etmektir. Bu cümlenin açıklaması şöyledir ki; hakîkî mücerred, dünyadan (el çekmesinden) dolayı bir karşılık beklemez; yalnızca Hazreti İlâh'a yakınlık fikrindedir. Her kim zâhiren dünya arazını terk eder ve bâtınında bunun karşılığını dünyada veya âhirette bekler ve umarsa, hakîkatte mücerred olmuş olmaz; aksine takas ve ticaret yapmış olur. Aynı şekilde tüm ibâdet ve itaatlarda nazarı rubûbiyetin hakkını eda etmek olmalıdır, başka bir karşılık veya garaz değil. Tefrîd ise, amelleri kendi nefsine nisbet etmekten kaçınmak, onları görmezden gelmek ve Hak Teâlâ'nın kendine olan nimet ve minnetini göz önünde tutmaktır. Nitekim bu hususta şöyle söylemişlerdir.

Sahip olduğun her hidâyeti ey derviş
Hakk'ın hediyesi bil, kendi çaban değil
Canın secdesini de ondan bil ki
Bulut bile güneşten faydalanır.

O halde tecrîdin hakîkati olan karşılık beklentisinin terki, tefrîd hâlinin gereğidir. Zira tecrîd, itaat ve ibâdet tevfîkini kendi fiili ve kesbi değil de, ilâhî nimet bilen kimse, ondan bir karşılık beklemez; aksine kendi varlığını minnete gark olmuş görür. Tecrîdin sûreti (zâhiri) onda dâhil olduğu için, tecrîdin hakîkatı için gereklidir; ancak tefrîdin gereği değildir. Zira tefrîdin sebeplerinin var olmasıyla hâsıl olabilir ve tecrîdin hakîkatı tecrîdin sûretinin gereği değildir. Çünkü karşılığı terk etmeyle birlikte beklenti olabilir, aynı şekilde tefrîd tecrîdin gereği değildir. Zira karşılık beklentisini terk etmeye rağmen, kendisini kesbetmede pay sahibi görebilir.

Dokuzuncu Fasıl: Mahv ve isbât hakkında

Sûfîlerin nezdinde mahv, kulun varlığının yok olmasından ibaret olup; isbât ise, mahvdan sonra yeniden tahakkukuna işarettir. Mahv ve isbât, ezele bağlı ve sonsuz irâdeye aittir. "*Allah dilediğini mahveder ve dilediğini sabit kılar.*" Mahvın üç derecesi vardır: Aşağı derece yerilmiş sıfatların ve kötü amellerin mahvıdır. İkinci derece, övülmüş ve yerilmiş bütün sıfatların mutlak olarak mahvolmasıdır. Yüksek derece ise, zâtın mahvıdır. Her mahvın mukabilinde bir isbât vardır. Fena ve beka ile mahv ve isbâtın manası birbirine yakındır. Mahv ve fenâ ile isbât ve bekâ arasındaki fark, dakik bir işaret ve latîf iman olmaksızın idrâk edilemez. Bu fark şudur ki; bekâ zâtın fenâsından sonra ortaya çıkar; oysa isbâtın zâtın fenâsından sonra ortaya çıkması şart değildir. Nitekim tezkiye ashâbı ve tahliye erbâbı için razı olunmuş ahlâk ve güzel ameller, yerilmiş ahlâk ve kötü amellerin mahvolmasından sonra ortaya çıkar. Aynı şekilde, fiillerin ve sıfatların tam olarak fenâsı, zâtın fenâsından önce olmaz; oysa onun mahvı zâtın mahvına bağlı değildir. O halde mahv ve isbât, fenâ ve bekâdan daha geneldir. Zira beşeriyetin mahvı ve rubûbiyetin isbâtı hariç, fenâ ve bekâ ıstılâhlarını kullanmazlar. Mahv manasında başka birkaç lafiz daha kullanılır. Sahk, mahk ve tams gibi. Bunlar arasında fark olduğu da söylenebilir; şöyle ki; "sahk" sıfatların ayânlarının, "mahk" zâtın aynının mahvı, "tams" ise sıfatların ve zâtın eserlerinin mahvıdır.

Onuncu Fasıl: Telvîn[15] ve temkîn hakkında

Temkîn kalbin kurb (yakınlık) mahallinde yerleşip karar kılması sebebiyle hakîkatin keşfinin sürekli ve devamlı olma-

---

[15] Telvîn renkten renge girme; temkîn ise mekân tutma anlamlarına gelir. Telvîn, bir hâlden diğer hâle geçmeyi veya bir ma-

sıdır. Telvîn ise kalbin, nefsin sıfatlarının ardı ardına bir gelip bir gitmesi sebebiyle keşif ve örtünme arasında değişmesinden ibarettir. Bir kimse nefsin sıfatlarının haddinden geçip kalbin sıfatlarının âlemine ulaşmadığı müddetçe, ona telvîn ashâbı demezler. Zira telvîn, muhtelif hallerin ardı ardına gelmesinden ibarettir. Nefsin sıfatlarıyla mukayyed olana hâl sahibi demezler. Öyleyse telvîn henüz sıfatlar âlemini aşmamış ve zâta ulaşmamış kalp erbabına denilebilir. Zira sıfatlar birçoktur ve telvîn, çokluğun olduğu yerde olur. Zâtın keşfinin erbâbı ise, telvîn haddinden geçmiş ve temkîn makamına ulaşmışlardır. Zira Zât'ta vahdet sebebiyle değişme meydana gelmez. Telvînden ancak kalbi, kalbî makamdan ruhî makama yükselen ve sıfatların çokluğunun tasarrufundan çıkan ve zâta yakınlık fezâsına yerleşen kişi kurtulabilir. Burada bir latîfe vardır ve o da şudur ki; kalp, kalbî makamdan ruhî makama ulaştığında, nefis de nefsî makamdan kalbî makama intikal olur. Daha önce kalbe ait olan daralma, genişleme, hüzün, neşe, korku ve ümit gibi, telvîn de bu makamda nefsin ârızı olur ve nefis, kalbin nâibi olarak telvîn sahibi olur. Bu telvîn, varlığında yakîn ve keşif nûru örtülmediği için temkînin hakîkatini çürütmez. Beşeriyet şekli ve adetleri kaldıkça, tabiatların değişimi tam olarak yok olmaz; ancak bu değişim, temkîn sahibini temkîn makamından çıkarmaz.

---

kamdan diğer bir makama atlamayı ifade eder. Temkîn ise, istikamette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir. İkisi birbirinin mukabili gibidir. Telvîn hal ehlinde, temkîn ise makam sahiplerinde olur.

BEŞİNCİ BÂB

Müstehsinât hakkındadır ve on fasıldır

Birinci Fasıl: İstihsânın manası hakkında

İstihsândan maksat, sünnette aşikâr bir delil ve kesin bir kanıt olmadığı hâlde mutasavvıfların, tâliblerin hâlinin salâhı için kendi ictihâdlarıyla koydukları bir işin beğenilmesi ve bir şeklin kabul edilmesidir. Hırka giymek, dergâh inşa etmek, sema' için toplanmak, kırk gün inzivâda oturmak vs. gibi. Gerçi bunların seçimi ve icrâsı sünnetten tamamen bağımsız değildir. Onların, müridlerin ve irşâd tâliblerinin zâhirine önem vermeleri ve bu örf, adet ve şekillere riayet edip âdâbı muhâfaza etmeleri, bâtınların huzurunun elde edilmesi, âfetlerin men edilmesi, vakitlerin korunması ve muhabbet ve ülfet ilişkisinin vurgulanması sebebiyledir. Tekellüf, riya, şöhret talebi, kendilerini başkalarından ayırmak veya üstün tutmak bu hususta ve diğer tüm hususlarda onların maksatlarından uzaktır. Onları inkâr eden perişan taife, bu cemâatin, bu adetler ve halleri seçmelerinin ve benimsemelerinin yalnızca isim ve şe-

kilden ibaret olduğumu zannederler ve zayıf akıllarına ve pis tabiatlarına, onların hâlleri çirkin ve kötü görünür. Onlara dil uzattıkları ve kınadıkları da olur ve "Bu tarîkat bid'attır ve bid'at dalâletin ta kendisidir" derler ve şu hadise sarılırlar: "*İşlerin kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır ve her sonradan ortaya çıkan şey bid'at ve her bid'at dalâlettir*". Bunların cevabı şudur ki; yerilmiş bid'attan maksat sünnete muhâlif olan şeydir. Ancak sünnete muhâlif ve aykırı olmayan her yenilik, maslahat içerirse yerilmiş olmaz, tersine övülmüş olur; tıpkı birisi içeri girdiğinde ayağa kalkmak gibi. Zira bu adet Resûlullah (s.a.v) döneminde sünnet değildi; nitekim O'nun yanında ayağa kalkmazlardı. Ancak sonradan müslümanlar arasında yaygın bir adet oldu ve bundan maksat, karşılıklı üns oluşması ve soğukluğun giderilmesidir. Bu mana maslahatın ta kendisi olup maslahat, şeriatta muteber ve uyulması gereken bir ilkedir. Aynı şekilde kitap yazmak ve istinbat ilimlerinden ders vermek Peygamber'in (s.a.v.) zamanında sünnet olmayan işlerdendi. Ancak zamanla İslâm ulemâsı İslâmî ilimlerde birçok kitap yazmış ve bazı ilimleri de kendilerinden çıkarmış ve istinbat etmişlerdir. Tıpkı fıkh usûlü, kelâm usûlü ve fıkıhtaki ictihâdî meseleler gibi. Hiç şüphe yoktur ki bu ilimleri çıkarmak ve okutmak beğenilmiş bir iştir. Zira sünnetin korunması, ahkâm ilmi ve İslâm dininin kaidelerinin muhkem olması bu ilimlere bağlı ve onlarla irtibatlıdır. Öyleyse her yenilik dalâlet olsaydı, bu işlerin hepsinin de dalâlet olması gerekirdi. Hâl böyleyken, bu cemâatin bazı âdetler ve şekiller benimsemesi neden kötü olsun? Kaldı ki amaçları, bunlarla tâliblerin nefislerini tezkiye etmek ve hakîkat yolunun rağbetlilerinin kalplerini tasfiye etmek, yakîn nurlarına ulaşmak ve din kaidelerini korumaktır. Bu yüzden bu âdetler müstehâb ve müstahsendir.

İkinci Fasıl: Hırka giyme hakkında

Sûfîlerin örf ve adetlerinden birisi de, eski giysiyi değiştirerek hırka giymektir. Meşâyih, müridlerin hallerinde tasarrufta bulunmaya başlarken, bunu müstehab kabul etmişlerdir. Ümmü Hâlid hadisi hariç, bu hususta sünnette bir delil yoktur. Bu rivayete göre, birkaç giysiyi Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna getirdiklerinde, Resûlullah içlerinden siyah ve küçük birini alarak cemâata döndü ve şöyle dedi: "*Bunu kime giydireyim?*" Herkes sustu. Hazret buyurdu: "*Ümmü Hâlid'i benim yanıma getirin!*" Ümmü Hâlid'i getirdiler ve yün giysiyi ona giydirdiler. Peygamber şöyle dedi: "*Bunu eskit ve yıprat.*" Bu sözü iki kez tekrar etti. Bu giyside sarı ve kırmızı birkaç nakış vardı. Oraya bakıp şöyle diyordu: "*Ey Ümmü Hâlid! Bu senadır.*" Habeş dilinde "sena" güzel demekti. Sûfîlerin âdeti olan hırka giymeyi haklı göstermek hususunda bu hadise tutunmak doğru değildir. Bu nedenle sünnette bu hususta sarîh bir delil olmamakla birlikte, bazı faydalar içerdiği ve sünnete muhâlif olmadığı için güzel ve beğenilen bir hareket kabul edilmiştir. Zira güzel şeylere uymak meşrû bir yoldur. Bu yüzdendir ki Mâlik'in (bin Enes) nezdinde sünnette delili olmayan mesâlih-i mürsele[1] muteberdir.

Bunun faydalarından biri, âdetlerin değişmesi, tabiî ülfetlerin ve nefsânî hazların kesilmesidir. Zira nefis yiyecek, içe-

[1] Bir kısım maslahat ve menfaatler de vardır ki, bunlara dinen itibar edilip edilmeyeceğine dair herhangi bir nas yoktur. İşte bu tür mahlahatlara serbest bırakılan maslahatlar anlamına gelen "Mesâlih-i Mürsele" adı verilmiştir. Mesela: Kur'ân-ı Kerim'i, yazıldığı deri, taş ve benzeri şeylerden toplayarak tek kitap haline getirmek; para basmak ve buna benzer işler "Mesâlih-i Mürsele"ye dayanılarak yapılan hususlardır.

cek ve cinsî yakınlıktan zevk ve lezzet aldığı gibi, giyinme hususunda da haz ve zevk sahibidir. Nefis giymeye alıştığı her giysiden haz alır ve tatlılık bulur. O halde sûretî giysinin değişmesi, âdetin değişmesi, âdetin değişmesi ise ibâdetin ta kendisidir. Bu yüzden hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Ben âdetleri kaldırmak için gönderildim.*" Giysi hususundaki âdetin değişmesi, diğer âdetleri de tesir altında bırakır.

Başka bir faydası da, kötü akranların ve insan şeytanların yakınlık kurmalarına mani olur ki; onlar benzer kıyafet ve şekle sahip olan insanlarla sohbet etmeye meyilli olurlar. Öyleyse müridin zâhir şeklinde ve kıyafetinde değişiklik ortaya çıktığında, nefsânî zevkler sebebiyle onunla sohbet etmeye ve yakınlık kurmaya meyilli olan akran ve dostları ondan ayrılır. Zira hırka, şeyhin, müridin varlığına düşen velâyetinin gölgesidir ve şeytan ehl-i velâyetin gölgesinden kaçar. Hadiste buyurulduğu üzere, "*Şeytan Ömer'in gölgesinden kaçar*". Aynı şekilde müridin, iyilerle ve hayır sahipleriyle sohbet etmesi vâcibdir ki onların rengini alabilsin. Bunun gerçekleşmesi için de şerlerden ayrılmak ve kopmak şarttır ve bu sayede iyilerin sohbetini kabul etmek müridde mümkün hâle gelir. Tıpkı yağa bulanmış bir giysi gibi, o yağ temizlenmedikçe boyanması ve renklenmesi mümkün hâle gelmez.

Başka bir faydası da, zâhirindeki tasarruf yoluyla şeyhin, müridin bâtınındaki tasarrufunu izhâr etmektir. Zira zâhirin tasarrufu, bâtının tasarrufunun alâmetidir. Müridin bâtını, önce şeyhin velâyetinin tasarrufu altına girmez ve onu kâmil ve mükemmil olarak tanımazsa, zâhiren de ona teslim olmaz, itaat etmez ve irâde perçemini onun tasarruf eline vermez. Müridlerin perçemini tutmak bu mananın sûretidir.

Diğer bir fayda da, müridin, Hak Teâlâ'nın murâdını kabulü hususunda müjdelenmesidir. Zira hırka giymek, şeyhin müridi kabul ettiğinin alâmetidir ve şeyhin kabulü de Hakk'ın kabulünün işaretidir. O halde velâyet sahibi bir şeyhin elinden hırka giyen mürid, Hak Teâlâ'nın kendisini kabul ettiğini bilmelidir. Onun şeyh ile sıdk-ı irâde ve hüsn-ü kabul râbıtasıyla oluşturduğu karşılıklı ülfet ve ictima, sırr-ı sâbıka ve hüsn-ü hâtimeyi kendisinde müşâhede ettiği bir ayna olur. Zira bedenlerin ülfeti, ruhların tanışıklıklarının neticesidir. Tanışıklık ise gayb âleminde birlikteliğin ve cinsdaşlığın alâmetidir. Hadiste geldiği üzere: "*Ruhlar çok büyük ve mücehhez ordulardır. Birbirlerini tanıyanlar, birbiriyle dost olur; birbirlerini tanımayanlar, ayrılırlar.*" Aynı şekilde ferâset sahibi şeyhin elinden hırka giymek, müridin şeyhine olan sırr-ı irâdetinin ve şeyhin müride olan muhabbetinin sûretidir ve bütün yüce hâller bu iki mananın izdivâcının neticesidirler.

İrâde hırkası, teberrük hırkası ve velâyet hırkası

Hırka iki çeşittir: İrâde hırkası ve teberrük hırkası. İrâde hırkası odur ki; şeyh basiret nûrunun nüfûzuyla ve hüsn-ü ferâset ile müridin bâtınî hâllerine bakar ve onda hüsn-ü sâbıka eserlerini görür. Onun Hak Teâlâ'yı talepte ve irâde etmede sâdık olduğunu müşâhede eder ve Hakk'ın ondaki hüsn-ü inâyetini göstermek ve onu müjdelemek için ona hırka giydirir. Kalp gözü hırkanın taşıdığı rabbânî hidâyet nesîminin kokusuyla aydınlanır; tıpkı Ya'kûb'un gözünün Yûsuf'un gömleğinin nesîmi ile görmeye başlaması gibi.

Teberrük hırkası ise odur ki; bir kimse hüsn-ü zan sebebi ve teberrük niyetiyle şeyhlerin hırkasını giymeyi arzu eder. Böyle bir tâlib kendi irâdesinden arınan ve şeyhin irâdesiyle

irâdelenmiş irâde ehlinin şartlarına sahip değildir. O müride iki şey tavsiye ederler: Birincisi, şeriat ahkâmına riayet etmek ve ikincisi, tarîkat ehline karışmak. Zira onlarla karışma sebebiyle başka bir hemcinsliğin hâsıl olması ve irâde hırkası giymesi mümkündür. O hâlde irâde ehli ve sıdk-ı azamet erbâbı hariç, irâde hırkası diğerlerine yasaktır. Teberrük hırkası ise, şeyhlere hüsn-ü zannı olan herkes hakkında uygundur.

Bazıları bu iki hırkaya velâyet hırkasını da ilâve etmişlerdir. Ve o şudur ki; şeyh müridde velâyet eserlerini ve vusûl alâmetini tekmil ve terbiye derecesinde müşâhede ederse, onu kendi niyâbetine ve hâlifeliğine nasb ederek bir yere gönderirse, halkın terbiye ve tasarrufu hususunda ona icâzet verirse, ona velâyet hil'atini ve kendi inâyet teşrifini giydirir ki işini kolaylaştırsın ve insanların ona itaat etmesini hızlandırsın.

Üçüncü Fasıl: Renkli hırkanın seçilmesi hakkında

Muâmele ve murâkabe ehlinin düşüncesini, beyaz elbisenin muhâfazasına ihtimamdan ve onu yıkamayla meşgul olmaktan kurtarması ve kirleri göstermeme salâhiyeti sebebiyle renkli hırka giymek, meşâyihin istihsanlarındandır. Gerçi sünnette beyaz giyinmenin faziletli olduğu bildirilmiştir: "*Giysinizin hayırlısı beyazdır.*" Sûfîlerin indinde bunun (beyazın) müstehab olduğu, hadd-i zâtında kesin ve sabittir. Ancak vakitleri ibâdetle ve saatleri virdle dolu olan taifenin beyaz giymesi ve onun temizliğiyle meşgul olması, vakitleri ve virdleri muhâfaza hususunda onlara mani olacağı için renkli elbise daha iyidir. Zira, şüphesiz nafile ibâdetlerin fazileti, elbiselerin hayırlısının faziletinden daha fazladır. Ne zaman faziletli bir işle meşgul olmak daha faziletli bir işe mani olursa, o faziletli işi terk etmek fazilettir. Mavi renk sûfîlerin seçtiği

renktir. Gerçi siyah renk kirleri göstermemede maviden daha kâmildir. Bu durumun sebebi şu olabilir ki; bu âdetin çıkarıcısı olan veya tarîkat önderlerinden birisi mavi giyindiyse, diğerleri de ona olan ihtiram ve muhabbetlerinden dolayı ve teberrük maksadıyla kendilerini ona benzetmek için bu rengi seçmiş olabilirler ve böylece seleften halefe bu uygulanan bir örf olmuştur. Mutasavvıflardan bir taife, renk seçimi hususunda çok titiz davranmışlardır. Bazıları, "Sûfîler hâllerine münasib olan rengi giyinmelidirler" demişlerdir. Siyah renk, nefsin sıfatlarının karanlığına dalmış ve gark olmuş kimsenin hâline münasibdir. Bu renk ona şâmil ve onu ihâta edicidir. İrâde ehlinin hâli ise böyle değildir. Zira, onların zâtındaki Hak talebi ve irâde nûrunun ışığının bereketiyle, varlık karanlığının bir kısmı yok olur. O halde siyah elbise, onun hâline uygun değildir. Nefislerin sıfatlarının karanlıklarından tamamen kurtulup mutlak sefâya henüz ulaşmadıkları için de beyaz elbise, halleri için münasib değildir. Onların hâlleri için en uygun olan mavidir; zira mavi renk, nûr ve karanlığın, sefâ ve bulanıklığın karışımından mürekkebdir. Bu mananın sûretini mumun alevinde görmek mümkündür. Çünkü alevin iki tarafı vardır; bir tarafı mutlak nûr ve diğer tarafı sırf karanlık. İki taraf arasında, nûrla karanlığın birbirine kavuştuğu yerde mavi renk oluşur. Beyaz elbise ise, meşâyihin hâline münasibdir ki nefis sıfatlarının pisliğinden ve bulanıklığından tamamen kurtulmuşlardır.

Bu şekil ve misaller doğru olmalarına rağmen, zahmet ve zorluklarla iç içe girmiş olup bunlara uymanın fazla fazileti yoktur. Zira tarîk ehli üç fırkadır: Birinci fırka mübtedîlerdir. Onların işi, şeyhin yanında ihtiyar ve irâdelerini terk etmektir ve giyecek, yiyecek ve benzeri hususlarda şeyhin irâde et-

mesinin dışında hiçbir şey onlara caiz değildir. İkinci fırka, mutavassıtlardır. Onların hâli, Hak ile ihtiyar ve irâdenin terkidir ve mahsûs bir elbise seçme irâdeleri yoktur. Vaktin gerektirdiği ne ise onun hükmüne uyarlar. Üçüncü fırka ise, müntehîlerdir. Onlar Hakk'ın ihtiyarı ile muhtardırlar. Dileyip seçtikleri her şeyde âzâddırlar. Hakikî mürîd, irâde ve ihtiyarını, basiret sahibi kâmil şeyhin tasarruf eline bıraktığından ve ona teslim olup itaat ettiğinden; şeyh, onu tabiî âdetlerden ve nefsânî sevgilerden ayırır ve onun bütün dinî ve dünyevî işlerinde tasarrufta bulunur. O hâlde onun özel bir elbiseden hoşlandığını ve zevk aldığını görecek olursa, onu çıkarttırır ve başka bir elbise giydirir. Mesela, eğer onun yumuşak ve latîf bir elbiseden hoşlandığını görürse, onu çıkartarak sert ve kaba bir hırka giyindirir. Riyâ ve kendini beğenme sebebiyle bu elbiseden hoşlandığını görürse, güzel bir elbise giyindirir. Aynı şekilde, elbisenin rengi ve şekli hususunda da eğer mahsûs bir renk ya da şekle meyli olduğunu görürse, ondan men eder. Cümle hâllerinde durum bu şekildedir. Öyleyse, müridin elbisesinin şekli ve renginin seçimi, şeyhin nazarına ve şeyhin nazarı ise vaktin maslahatına bağlıdır. Böyle olduğu için de siyah, mavi ve beyazın fazla bir önemi yoktur. Şeyh belki de farklı vakitlerde müridin o andaki hâline münasib farklı elbiseler giyindirir. Bazı şeyhler ise, müridlerinin elbiselerini değiştirmemiş ve daha önceki şekillerini ve elbiselerini korumalarını buyurmuşlardır. Zira onların nazarı, hâlin gizlenmesine ve gösterişin terkine matuf idi. Şeyhler, tabibler gibi ve müridler de farklı hastalar gibidir. Hangi şeklin faydalı olduğunu görürlerse, o şekilde tedavide bulunurlar. O hâlde onların cümle tasarrufları, sevap ve salâha dayalı olup felâh ve tevfîke ulaştırır.

Dördüncü Fasıl: Dergâh ve faydası hakkında

Dergâh inşası ve bu mahallin sûfîlerin toplanma ve sükûnet yeri olması sonradan ortaya çıkmış olmasına rağmen, sûfîlerin güzel ve müstehab işlerinden biridir. Bununla birlikte Hazreti Peygamber (s.a.v.) zamanında fakir sahâbelerin meskeni olan suffa ve dergâh arasında benzerlik ve alâka vardır. Zira suffa, Medîne'de Hz. Peygamber'in fakir sahâbelerinin sükûnet ve toplanma mahalli idi. Meskeni olmayan kimse orada ikamet ederdi. Eğer birisi Medîne'ye gelir ve yanında kalacağı tanıdığı olmazsa, suffada kalırdı. Talha'dan (r.a.) rivayet edildiği gibi: "Eğer birisi Medîne'ye gelir ve yanında kalacağı tanıdığı olmazsa suffada kalırdı. Ben de suffada kalanlardan birisiyim." Hiç şüphesiz bu sıfattaki bir dergâhın inşa edilmesi, İslâm ümmetinin ziynetlerinden birisidir. Zamanımızda sûfî ilimlerinin eskimesi ve âdetlerinin ortadan kalkması sonucunda bu kaide de oluşan eksiklik, onun aslının sıhhatine ve faydasına bir hâlel meydana getirmez.

Dergâh kurmanın faydası hakkında

Dergâh inşa etmenin birçok faydası vardır. Bunlardan biri, kalacak yeri olmayan fakir ve kimsesizlerin sığınacağı bir yer olmasıdır. Herkesin bir evi ve meskeni olduğu gibi, dergâh da onların evi ve meskenidir. İkinci olarak, orada kalma sebebiyle sûfîlerin birbirleriyle bir araya gelmesi ve sohbeti çoğalır. Bir arada ibâdet edip, yemek yiyip, oturup, sohbet ettiklerinden dolayı zâhir ve bâtınları birleşir ve müttehid ve müttefik olur. Bu vasıtayla aralarındaki ülfet, muhabbet ve sefâ artar, güçlenir ve kalpleri, nefisleri, ruhları ve cisimleri birbirlerinin nurlarının yayılmasından faydalanır ve feyizlenir. Zâhir ve bâtınlarının birleşmesinin bereketi ve dua ve namazlarının

eseriyle, yakınlarının ve etraftakilerin çehresine nûr yansır ve bela ve azap inmesinden kurtulurlar. Rivayette geldiği üzere, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz Allâhu Teâlâ sâlih bir Müslüman vasıtasıyla aile efradı ve komşularından yüz kişiden belaları def eder.*" Ve yine şöyle buyrulmuştur: "*Allah bir kimsenin salâhı ve doğruluğu sebebiyle evlâdını, torunlarını, ev halkını ve komşularını ıslâh eder. O, onların arasında olduğu müddetçe ilâhî himayeden faydalanırlar*". Bazı hakîmler şöyle demişlerdir: "İbadet mahallerinde iyi niyetle ve temiz kalple seslerin yükselmesi, feleklerin icad ettiği düğümleri açar".

Üçüncü fayda ise, aynı yerde kaldıklarından dolayı birbirlerinin hâllerinden haberdar olur ve birbirlerine murâkıb olurlar, her birinin nazarı değerinin üzerinde olur ki muhâlif bir amelde bulunmasınlar. Sürekli olarak yeni ve korunmuş olurlar; ahlâk, ameller, sözler ve fiillerin tehzîbine (ıslâhına) riayet hususunda son derece gayret gösterirler; birbirlerinin yanlışlarını ve eksikliklerini söylerler ve uyarırlar:

Sanki senin bir muhafızın düşüncemi
Diğeri bakışımı ve dilimi koruyor.

Beşinci Fasıl: Dergâh ehlinin âdetleri ve husûsiyetlerinin beyanı hakkında

Bil ki dergâh ehli iki taifedir: Misafirler (yolcular) ve ikamet edenler. Sûfîlerin yolculuktaki âdetleri şudur ki; eğer bir dergâha gitmek isterlerse akşamdan önce oraya varmaya çalışırlar. Eğer yolda herhangi bir özürden dolayı gecikirlerse ve akşam olduysa, o geceyi bir camide veya bir köşede geçirirler ve ertesi gün güneş yükselirken dergâha giderler. Dergâhta tahiyyat namazı kılmak âdetten olduğu için, önce iki rekât na-

maz kılarlar ve daha sonra orada hazır bulunanlarla selamlaşır, musâfaha ederler ve birbirlerine sarılırlar. Âdet olduğu üzere, orada ikamet edenler yeni gelen misafire bir miktar yiyecek sunarlar; misafir fazla konuşmaz ve soru sorulmadığı takdirde bir şey söylemez. Üç gün boyunca dirileri ve ölüleri ziyaret etmek gibi önemli işler hâricinde dergâhtan dışarı çıkmazlar ki yolculuğun sebeb olduğu bâtınî değişiklikler önceki hâline dönsün, toparlansın ve şeyhler ve ihvân ile görüşmeye hazır hâle gelsin. Zira sohbetten daha hayırlı olan haz, bâtının birleşmesinin nûrundan meydana gelir. Kelâmın ve dinlemenin nûru, kalbin nûrâniyeti miktarınca olur. Dergâhtan dışarı çıkmak isteğinde, dergâh ehlinin izni olmadan bu işe kalkışmamalıdır. Aynı şekilde, her işte onların iznini, onayını ve görüşünü almalıdır. Üç gün geçtikten sonra, eğer orada kalma niyeti varsa ve boş vakti bıulunuyorsa, kendisine söylenen hizmetleri yerine getirmelidir; eğer vakti ibâdetle doluysa başka, "*meşguliyet olarak ibâdet yeter.*"

Dergâh ehli misafirlerin gelişini aziz ve değerli bilmeli, onlara güzel yüz ve sevecenlikle yaklaşmalıdır. Hâdim onlara hafif bir yemek getirmeli, güzel yüz ve hoş dille konuşmalıdır. Eğer sûfîlerin âdetleri ile bezenmemiş bir yolcu dergâha gelirse, ona hakaret gözüyle bakmamalı, onu dergâhtan çıkarmamalı ve geri çevirmemelidir. Zira birçok velî ve sâlih, bu cemâatin âdetlerine sahip değildir. Eğer onlara eziyet eder ve incitirlerse, bâtınlarının müteessir ve perişan olma ihtimali vardır ve bu iş, bu kimsenin dinine ve dünyasına zarar verebilir. En güzel ahlâk, insanlarla güzel geçinmek ve onlara iyi davranmaktır. Söz ve fiil olarak büyüklenmek, habis nefsin neticesidir.

Rivayette gelmiştir ki bir gün bir bedevî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mescidine bevletmiştir. Sahâbelerden bazıları ona eziyet

etmek isteyince, Hz. Resûlullah (s.a.v.) onlara mani oldu ve bir kova su getirerek orayı temizlemelerini istedi ve o bedevîye, dinin hürmeti gereği iyi davrandılar. Eğer bir kimse dergâha gelir ve orada kalma salâhiyetinin olmadığı anlaşılırsa, yemek verdikten sonra güzel yüz ve tatlı dille o kimseyi geri çevirmelidirler.

Hizmet ehli, sohbet ehli ve halvet ehli

Dergâh mukimleri üç taifedir: Hizmet ehli, sohbet ehli ve halvet ehli. Hizmet ehli, dergâha yeni gelmiş mübtedîler[2] taifesidir. Onlara hizmet etmelerinin buyrulmasının sebebi, bu vesileyle muâmelât ve münâzelât[3] ehlinin kalplerinin makbulü ve manzuru olmaları, onların rahmet ve şefkat nazarından faydalanıp, onlarla yakınlık ve üns bulmaları, yabancılık ve uzaklık libasından sıyrılmalarıdır. Böylece sohbet ehliyetini ve onun

---

2 Arapça, yeni başlayan, acemi demektir. Bir şeyi yeni öğrenmeye başlayan öğrencilere, mübtedî (işin başında) denir. Tasavvufî olarak, tam anlamıyla kendini Allah'a vererek, tasavvufî sulûke azm kuvveti ile başlayan kişi anlamına gelir. Bu kişi, tarikat edeblerini vazife edinir. Sağlam bir irâde ile hizmete sarılır. Mevlevîlik'te 1001 günlük çileye giren canlar, mübtedî olarak değerlendirilirler. Başlangıçta verilenleri tam anlamıyla yapanlar, maneviyat yoluna kabul edilirler.

3 Münazele: Arapça, menzillerde yol alma, mesafe alma, biri iniş, biri çıkış durumunda bulunan iki kişinin yüzyüze gelmesi. Hakk'ın, kulun kalbinde kendine doğru gelme isteğini yaratması ve bu münasebetle karşılaşma halinin meydana gelmesi. Çıkış (suud, uruc), Allah'a gidiş, iniş (nüzul), Allah'ın kula gelişidir. Bu gidiş ve gelişin birbirlerine yaklaşmasına münazele denir. Bir hadis-i kudsîde, bu hususa şöyle işaret edilir: "Bana yürüyerek gelene, koşarak giderim".

faydalarını elde ederler, sohbetin bereketiyle sözleri ve fiilleri hürmet ve edeple bezenir ve daha sonra da halvet ehli olurlar. Halvetteki vakitleri ibâdetle dolu olan yaşlılar için halvette olmak daha iyidir. Gençlerin ise sohbet cemâatinde bulunmaları daha iyidir ki nefisleri orada bulunanlara kendi hâl, söz ve fillerinin sûretini açacağından âdâbın muhâfazası ve hürmetin riayeti ile ilmin kayıtlarına bağlı kalırlar. Ebu Yakub Susi (r.a.) şöyle demiştir: "*Yalnızlığa yalnızca kuvvetli kimseler tahammül edebilirler. Bizim gibiler içinse cemde olmak daha münasip ve daha faydalıdır. Herkes kendi görüşü ve ma'rifetiyle amel eder.*"

Dergâh ehlinin ibâdetten nasipleri olduğu gibi hizmetten de nasipleri olmalıdır ve dinî ve dünyevî önemli hususlarda birbirleriyle yardımlaşmayı lazım bilmelidirler. Hizmete layık kimse, zâhirini mutasavvıflara benzeten ve bâtınında onlara hürmet eden, ya da yalnızca hürmet eden kimsedir. Bu iki cihetten de mutasavvıflara benzemeyen kimseye hizmet ettirilmesi ve kendisiyle bir arada bulunulması doğru değildir. Bu kendini büyük ve yüksek görme yüzünden değil ona şefkat cihetiyledir. Zira bazen onlardan beşer olmanın gereği bazı haller vaki olur ve ihtiram ve muhabbet nazarı olmazsa bunlar o kimseye çirkin görülür. Bu yüzden onları inkâr eder ve zararı faydasından çok olur. Eğer yemekler dergâhtan olursa ve dergâhı vakfeden yalnızca irâde ehli ve tarîkat sâliklerinin kullanması için şart koymuşsa kendilerini vasıllara benzeten, onların şekilleriyle şekillenen ve kalıplar muamelelerinden kalpler menzillerine ulaşamayanlara caiz değildir. Dergâh vâkıf değil ve orada basiret sahibi bir şeyh olursa müritleri vaktin maslahatı gereği ve istidat ölçüsünce terbiye eder. Eğer maslahatı kesbi terk ve dervişlikte görürse onlara tevekkül ve sebepleri terk etmeyi buyurur. Eğer kesbi layık görürse onu buyur. Dergâh

ehli ihvan olur ve bir şeyh bulunmazsa, vaktin iktizasına göre bu üç yoldan birini seçerler: Eğer kaviy sâliklerden ve tevekkül ve sabır ehlinden iseler oturmaları ve sabretmeleri daha iyidir yoksa kesp veya dilencilikten birisini seçebilirler.

Dergâh ehli mümkün olduğunca birbirlerinin zâhir ve bâtınlarına riayet etmelidirler, yemek zamanı bir sofraya oturmalıdırlar ki zâhiren ayrılmasınlar ve zâhirî birliğin bereketinin eseri bâtınlarına sirâyet etsin. Birbirleriyle muhabbet ve sefa içinde yaşamalı ve kin ve nefreti hatırlarına dahi getirmemelidirler. Eğer birisi diğerine kızarsa önce onu yok etmelidir, riya ve nifak ile onunla yaşamamalıdır. Zira nifak üzerine kurulu hiçbir sohbetin dostluğa hayrı yoktur. Ebu Muhammed Ruveym'in (r.a.) sözü bu manadadır: "*Sûfîler birbirlerinin bâtınlarından karanlığı uzaklaştırmadıkça iyiliğe ulaşmazlar. Eğer karanlıkla uzlaşırlarsa yok olurlar.*" Zira buradaki uzaklaştırmadan maksat göğüsleri temizleyerek ve kalpleri insaf ve adalet vasıtasıyla kin ve nefretten saflaştırarak muhâlefet kökünü kalpten sökmektir. Ne zaman zâhiren birbirleriyle iyi ve dost geçinir de bâtınları birbirine karşı kinli ve nefretli olursa onlardan hayır beklenmez ve helâk olmaları gözlenir. Eğer birisi bir yanlış yapar ve günah işlerse onda ısrar edip durmamalı ve hemen istiğfar ederek o hâlini terk etmelidir. Kötülüğe maruz kalan da o kimsenin pişmanlığını ve tevbesini geri çevirmemelidir. Zira bu hususta vaat vardır. Sürekli olarak zâhir ve bâtınla birbiri ile müttefik ve mütekabil olmaya çalışmalıdır. Tüm insanlarla ve hususen birbirleriyle olan bütün kinlerden saf ve mücerred hâle gelmelidirler ki başkaları için ertelenmiş olan cennet, çabuklaştırılmış olan cennet olsun ve değerlerinin vaadi onların nakdi olsun. "*Göğüslerindeki kini çekip çıkardık, kardeşler olarak karşılıklı divanlarda otururlar*"

ayeti onların hâline işaret etmektedir. Sûfî ve fakirin kalbinde kine ve nefrete nasıl yer olabilir ki onun kaynağı dünya sevgisidir ve onlar ise dünyayı terk etmek ve ona iltifattan yüz çevirmek ile mahsûs ve mümtazdırlar. İstiğfardan sonra sünnet olan ortaya yiyecek bir şeyin getirilmesidir, tıpkı seferden birisinin geldiğinde olduğu gibi. Zira kötülük ve cinayet sebebiyle cemiyetin huzur dairesinden çıkan bir cani tefrika ve gaybet seferine çıkmış demektir. O halde yeniden huzur dairesine döndüğünde "yol hakkı" olarak yiyecek getirilmelidir ki sûfîler buna "garamet" derler. Şartı ise şudur ki; bir kimse nefsi ile zâhir olduğunda ona misliyle karşılık verirler ki nefsin karanlığının eseri kalbin nûru ile giderilsin. Öyleyse hem cani hem de cinayete (kötülüğe) maruz kalan kimse cinayette ortaktırlar. Zira eğer kötülük yapılan kimse ona nefisle ya da kalple karşı koysaydı nefsânî zulmet kalbî sıfatın nûrunda yok olur ve kin ve vahşet düşüncelere hâkim olmazdı. Gerçek sûfî sürekli kalbini temiz tutmaya ve onda kin ve düşmanlığın meydana gelmesine mani olmaya çalışan kimsedir. "*Allah fazlı ve keremiyle bu halle bizi rızıklandırsın*"

Altıncı Fasıl: Halvetin beyanı hakkında

Şüphesiz sûfîlerin âdeti olan halvete çekilmek sonradan ortaya çıkmış bir iş olup onların güzel amellerindendir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde sünnet olan yalnızca sohbet etmek idi ve bunun fazileti diğerlerinden daha fazladır. Bu sebepledir ki sahâbeyi başka bir sıfata değil sobhete nispet etmişlerdir. Zira onlar için hiçbir vasıf Hz. Resûlullah ile sohbet etmekten daha üstün değildi. Çünkü bu sayede nübüvvet azametinin bereketiyle onların nefisleri itminana ulaşmış, ismet nûrunun aydınlığıyla nezahat ve taharete kavuşmuş, kalp-

ler nifak, şekavet ve düşmanlığın menşei olan dünya sevgisinden yakînî cemâlin müşâhedesiyle arınmış ve ilâhî muhabbet ve teslimiyetle birbirlerine karşı sefa ve sevgi dolu hâle gelmişlerdir. Şüphe yoktur ki sohbet onlar için her şeyden daha faziletli ve bütün ibâdetlerden daha kâmil idi. Daha sonra risâlet güneşi gayb örtüsüyle örtüldüğü için sahâbelerin nefisleri itminan hâlinden yavaş yavaş ayrılmaya başlamış ve görüş ayrılıkları, cidâl ve muhâlefet ortaya çıkmıştır. Zamanın ilerlemesiyle iş öyle bir hadde varmıştır ki sohbet buğzedilen ve kendisinden kaçılan bir şey hâline gelmiş, halvet ise beğenilen ve sevilen bir şey olmuştur. Bu yüzden Hak talipleri dinin selâmeti için halvet ve uzleti seçmişlerdir. Bu cemâatın reisi Cüneyd'in (r.a.) buyurduğu gibi: "*Kim dininin salim kalmasını ve cismi ve kalbinin mutlu olmasını isterse insanlardan uzaklaşmalıdır. Zira bu zaman vahşet zamanıdır ve akıllı kişi bu zamanda halveti seçendir.*" Halvet risâlet döneminde sünnet olmamakla birlikte ondan önce Resûlullah (s.a.v.) ilâhî muhabbetin galebe çalması için Hakk'a iştiyâk sebebiyle halveti severdi. Bazen Hira mağarasına gider ve orada gecelerini zikir ve ibâdet ile geçirirdi öyle ki sonunda Kureyş onun hakkında şöyle dedi: "*Muhammed (s.a.v.) rabbine âşık oldu*" Hz. Aişe'den (r.anha) gelen bir rivayette şöyle zikrolunmaktadır. "*Vahiyden Resûlullah'a ilk gelen şey sadık rüyaydı. Yalnızca fecrin doğuşunda sadık rüya görürdü ondan sonra halvete çekilmeyi severdi. Hira mağarasına gidiyor ve geceleri orada ibâdet ediyor, azık için Hatice'nin yanına geri dönüyordu. Bu durum Hira mağarasında ansızın Hakk'ın ona tecellîği ettiği ve vahiy meleğinin geldiği ana kadar devam etti.*"

Bu sûfîlerin, halveti seçmeleri hakkında tutundukları rivayettir. Ancak bu halvetin kırk gün olarak tayin edilmesi Resûlullah

(s.a.v.)ın hadisine dayanmaktadır. "*Kim Allah için, kırk gün ihlâsla sabahlarsa hikmet çeşmeleri kalbinden diline akar.*"

İlâhî kelâm Mûsâ'nın (a.s.) halktan ayrılması ve Allah (c.c) ile mülakata gitmesi hususundaki ayet-i şerifede şöyle buyurmaktadır: "*Biz onunla otuz gece için sözleştik ve on daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği süre kırk geceye tamamlandı*" Allâhu Teâlâ Mûsâ'ya konuşma vaadinde bulundu ve onun ölçüsünü ve yerini bildirdi. Önce "otuz gün ve gece oruç tut" dedi ve sonra on gün daha ekledi ve kırk gün tamamlandı. Mûsâ bu müddet içinde bir şey yiyip içmedi ve Hak Teâlâ'ya ibâdetle meşgul oldu ki sonunda ilâhî konuşmaya layık hâle geldi. Eğer Mûsâ'nın (a.s.) Hak ile konuşma ve ona yakınlık istidadı kazanmak için kırk gün halvete ve oruca ihtiyaç varsa diğerlerinin ihtiyacı çok daha fazladır. Aynı şekilde Hz. Resûl'ün de (s.a.v.) gençliğinde ve vahyin başlangıç arefesinde Hak Teâlâ'ya sığınması ve insanlardan ayrılarak az bir yiyecekle sürekli zikirle meşgul olması da Hak taliplerinin bu ameli yerine getirmesinin müstehap hatta vâcib ve lazım olduğuna delalet etmektedir. Ancak şeriatın vadeyi kırk gün olarak belirlemesine gelince; bu hikmetin ne olduğu hususu gizli bir iş olup enbiyâ ve evliyânın hasları hariç kimse bunu bilmez. Şeyhul İslâm (r.a.) *Avariful Maarif* adlı kitabında bu hususa işaret ederek şöyle demiştir: "*Hak Teâlâ cenneti onun varlığıyla mamur ettikten sonra Âdem'i yeryüzünde kendi hilâfetine nasbetmek ve onu bu dünyanın da mimarı kılmak istediğinde ona bu âleme uygun bir terkip bağışladı. Onu toprağın unsurlarından yarattı ve kırk gün boyunca yoğurarak terbiye etti. Onun bu âleme aidiyetine sebep olan her gün ondaki bir sıfatın varlığına işarettir*" Her bir aidiyet ve bağ onun ezelî cemâli müşâhedesinin önünde bir perde oldu ve her bir hicâb gayb âleminden uzaklaşmasına sebep oldu. Her bir uzaklık şehâdet âlemine bir yakınlaşmaya

sebep oldu. Hicâblar sıklaşıp Hazret'ten uzaklık çoğalınca ondaki bu âlemi imaret salâhiyeti sona erdi. Öyleyse halvetin sıhhatinin şartı olan kırk gün ihlâsla halvette bulunan kimse için kırk hicâb ortadan kalkar, yok olur ve insânî latîfe uzaklık seyrinden hüsn ve cemâlin cemi ve ulum ve maarifin kaynağı olan Hazreti İlah'ın yakınlık vatanına döner. Ezelî cemâlin müşahadesi onun için muhakkak ve musavver olur, himmet nazarı iğrenç dünya ziynetlerine iltifat sapıklığından masun ve mahfuz kalır, hikmet çeşmeleri kalbinden taşar ve diline akar. O halde halvetinin sıhhatinin ve şartlarının hıfzının alâmeti hikmetin zuhûr etmesidir. Hikmetin zuhûru ise hicâbın kalkmasının ve şeksiz müşâhedenin delilidir. Bu mevzuda hikmetten murat dünyadaki zühdün neticesi olan bir ilimdir. Nitekim rivayette şöyle gelmiştir: "*Şüphesiz hâkim dünyada zâhid olandır.*" Şüphe yoktur ki hicâblar basiretin önünden kalktığında ve ezelî cemâl ortaya çıktığında dünya ziynetlerine olan rağbet baki kalmaz Nefis ve onun sıfatlarının zulümatı hariç sâlikin yolunda hicâb yoktur. Öyleyse halvet, nefsin riyazet ateşiyle onda eridiği ve tabiat pisliklerinin kendisinde arındığı bir pota gibidir. Bu şekilde latîf ve ince olur, şeffaflaşır öyle ki onun arkasından gaybın sûreti görünür. Riyazetten murat ise muradın terk edilmesi ve çaba ve gayret gösterilmemesidir.

Halvetin sûreti ise birkaç çeşit muhâlefet ve riyazetlerin birleşmesinden oluşmaktadır. Bunlardan biri yemeği azaltmak, ikincisi uykuyu azaltmak, üçüncüsü kelâmı azaltmak, dördüncüsü insanlarla karışmayı terk etmek, beşincisi zikri devamlı hâle getirmek, altıncısı düşünceleri (havatır) yok etmek, yedincisi murâkabeye devam etmek. Bu şekilde bunlardan her biriyle onun karanlığı, pisliği ve kirliliğinin bir bölümü erir ve saf, hafif ve latîf bir hâle gelir.

Yedinci Fasıl: Halvetin şartları hakkında

Sûfîlerin nezdinde halvet kırk günle sınırlı ve mahsûs değildir. Zira halktan kesilmek ve Hak ile meşgul olmak beğenilen bir iş olup ömür devam ettiği müddetçe bu durum sürmelidir. Birisi Şiblî'den bir nasihat isteyince o şöyle cevap verdi: "*Yalnızlığa riayet et, ad ve alâmetini yok et ve ölene kadar uzlete çekil.*" Kırk gün tayin etmenin faydası o dur ki; genellikle keşfin başlaması, şart olan bu müddetin tamamlanmasıyla ortaya çıkar. Eğer bir kimse bu devlete ulaşırsa ömrünün sonuna kadar zamanlarını Hakk'a itaat ve halktan kopma ile doldurmalıdır ve bundan büyük bir nimet yoktur. Eğer başaramazsa ve bu tevfîke ulaşamazsa arada sırada bu halveti tekrarlamalıdır. En azı yılda bir defa halvete oturmalıdır. Kırk gece gündüz nefsi, evkatı korumaya, evrada ilzama ve âdâba riayet etmeye alıştırdığında ümit edilir ve beklenir ki onun hükmü insanlarla sohbet ve karışma zamanlarına da sirâyet etsin ve zuhûru halvetin himayesinde olsun. Halveti de zuhûr vakitlerinin imarına yardımcı ve muavin olsun. Halvetin faydaları onun şartları eda edilmezse gerçekleşmez. Öyleyse kim halvete kesin bir şekilde karar verirse ilk şart; niyetini ihlâslı hâle getirmeli ve dünyevî araz ve uhrevî garazlardan temizlemelidir. Zira amellerin sevabı niyetlere göredir. Maksat olan niyet amelden ne kadar üstün olursa sevabı da o kadar üstün ve kâmil olur. Şüphesiz hiçbir maksut ve maksat Hazreti İzzet'e yakınlıktan efdal ve ekmel değildir. Zira ondan başka olan bir şey hudûsla mevsum, fena noksanlığıyla mevsûftur. Bâtının tahareti hususunda muhdese iltifat etmek bid'at, onunla yakınlık uzaklığın ta kendisidir, öyleyse kimin iki âlemde Hak Subhânehu'dan başka bir muradı olursa hakîkatte muhdes ve uzaktır. Onun Hak Teâlâ ile mukaleme ve münacat liyakatına ve Hazreti Kuds'a yakınlık is-

tidatına ulaşabilmesi için bu şeylerden temizlenmesi lazım ve vâcibtir. O halde niyeti ubûdiyet makamının tahkîki ile Hazreti Rubûbiyet'e yakınlık ile sınırlı olmalı, makam, riya, gösteriş, kerâmet zuhûru ve kudret ayetlerinin keşfi gibi talepleri olmamalıdır. Halvet ve riyazetten amaç ve muratları Hz. İzzet'e yakınlık değil de kerâmet ve olağanüstü işler zuhûru olan taife, istediklerinden bazılarına ulaşsalar dahi bu hile ve istidracın ta kendisi olup uzaklık, hamakat ve boş bir gurur sebebidir. Zira meşguliyetlerden feragat etmek, yemeği azaltmak ve zikre devam etmek, bâtının tasfiyesi, kalbin nûrlanması ve nefislere tesir hususunda oldukça önemlidir. Eğer kerâmet talibinin derunu halvet vasıtasıyla saflaşır, aydınlanır ve onda bazı iktisabî olmayan ilimlerin sûretleri ortaya çıkar, güzel düşünceler oluşur ve bazı nefislerde tasarrufta ve tesirde bulunursa halvetteki yüce maksudun ve yüksek maksadın bu olduğunu zanneder. Şeytanın gururlandırmasıyla mağrur olur ve başkalarına hakaretle ve küçümseyerek bakar. Neuzübillah şeriatın hürmeti ve nübüvvetin vakarı kalbinden silinebilir. Bu kimse hudut ve ahkâmı terk etmek, helal ve haramı aşmak hususunda da ihtimam göstermez ta ki şeriat koyucusundan yüz çevirir ve İslâm'ın aşikâr yolundan merdut ve matrut olur. Eğer kerâmet, niyetinde muhlis ve azîmetinde sadık bir kimsenin yolunda zuhûr ederse onun yakîninin kuvvetlenmesine ve azîmetinin sebâtına sebep olur. İhlâs şartına riayet edildikten sonra eğer zulmü defetmek, gıybet için helallik almak, kin, öfke ve hasetten uzaklaşmak gibi şeri borçları varsa önce bunlardan kurtulmalı ve derununu herkese karşı saf ve pak kılmalıdır. Eğer kendinde düşüncesini alıkoyan bir mülk görürse onu malikiyetinden çıkarmalı, ailesi varsa onu bırakmalıdır ki zâhiri ve bâtını mücerred ve müfret olsun. Daha sonra

kâmil bir gusül almalı, elbise ve namaz kıldığı yerin temizliğine dikkat etmeli ve halvet için bir yer seçmelidir ki meşguliyet ve manilerden uzak olsun. Halvet yerinin girişine geldiğinde şöyle demelidir: "*Rabbim beni doğruluk yerine dâhil et ve doğruluk yerine çıkar. Benim için katından bir yardımcı kıl.*" Namaz kılacağı yere gittiğinde sağ ayağını öne koyarak şöyle demelidir: "*Bismillahi ve billahi velhamdülillahi, vesselatu vesselamu alâ Rasulillah, Allah'ım beni bağışla ve benim için rahmetinin kapılarını aç.*" Daha sonra huşu ve huzu ile iki rekât namaz kılmalıdır. Birinci rekâtta Fatiha'dan sonra şunu okumalıdır: "*Kim bir kötülük yapar ya da bir nefse zulmeder ve sonra istiğfar ederse Allah'ı bağışlayan ve esirgeyen bulur.*" İkinci rekâtta da "*Rabbimiz sana tevekkül ettik, sana döndük ve dönüş sanadır*" demelidir. Sıdk ve tevazu ile bütün günahlarından istiğfar etmeli ve derununda Hazreti İzzet'ten başkasına iltifat etmekten kaçınmalıdır.

Edep kıbleye doğru oturmaktır, mümkün olduğu müddetçe teşehhüd şeklinde oturmalı ve Hazreti İzzet'in huzurunda olduğunu ve Resûl'ün (s.a.v.) orada hazır olduğunu tasavvur etmelidir ki vakar, ihtiram ve edebe riayet edebilsin. Sürekli içinden zâhir ve bâtınını ubûdiyete ibâdet etme, onu sena etme şeklinde ve ilâhî hükümlere uyma görüntüsünde Hak Teâlâ'nın nazarına sunmayı istemelidir ki bu sayede ilâhî esintilere ve sonsuz feyzin nüzûluna layık ve müstehak olabilsin.

Halvette, niyeti ihlâslı kılıp, tevbe edip ve Hak ile meşgul olmayı devamlı hâle getirdikten sonra yedi şarta daha riayet edilmesi gerekir. Birincisi sürekli abdestli olmak, daima abdestli olmaya gayret göstermek lazımdır. Ne zaman kendinde bir yorgunluk veya halsizlik görse hemen abdest almalıdır ki taharet nûru zâhir ve bâtınına yansısın ve kalp nurlarının yar-

dımcısı olsun. İkincisi sürekli oruçlu olmaktır. Daima oruç tutmalıdır ki bu sünnetin bereketi tüm vakitlerine şamil olsun. Üçüncüsü az yemektir. Her seferinde bir ratıldan[4] fazla yememelidir. Eğer ekmek ve tuzla yetinirse daha iyidir. Eğer ekmekle beraber yemek de yerse yemek miktarını ekmekten azaltmalıdır. Her gece önceki miktardan bir miktar azaltmalıdır. Öyle ki eğer başlangıçta bir ratıl yiyorsa son on günde yarım ratıla inmelidir ve eğer kuvvet sahibiyse ve yarım ratılla başlamışsa son on gün azaltarak çeyrek ratıla inmelidir.

Halvet ehli üç gruptur. Güçlüler, orta seviyedekiler ve zayıflar. Zayıflar her akşam iftar ederler. Orta seviyedekiler iki akşamda bir ve güçlüler üç akşamda bir. Eğer isterse yemeğin hepsini akşamın evvelinde veya gecenin sonunda yiyebilir veya birazını akşamın başında birazını gecenin sonunda da yiyebilir ki bu daha iyidir. Zira hem ibâdet gücü hem de gece teheccüde kalkma gücü elde eder. Yemeği azaltmak kin, zulüm ve pisliğin kaynağı olan huyları azaltma ve temizleme hususunda çok etkilidir.

Dördüncü şart ise uykuyu azaltmaktır. Mümkün olduğunca uyumamalıdır. Uyku bastırdığında abdest tazeleyerek ve virde devam ederek uykuyu uzaklaştırmalıdır. Hiçbir şekilde uykuyu uzaklaştıramaz ve irâdesi olmadan dalarsa kendine geldiğinde abdest almalı ve vazifesiyle meşgul olmalıdır. Zarûret ve mecburiyet üzere olan her uyku ibâdettir. Zira itaat ruhunu ve ibâdet zevkini yok eden hislerin yorgunluğu ve nefsin bitkinliği onun sayesinde ortadan kalkar ve itaat ruhunu ve ibâdet zevkini sağlayan hislerin sefası ve bâtının açılıp genişlemesi onunla gelir. Öyleyse vakitleri ibâdetle dolu olma-

[4] Ratl: Bir litre kadar olan bir sıvı ölçeği.

lıdır. Sürekli uyanık kalmak vücuttaki rutubeti yok etmek ve nisyân, isyân, cehâlet ve gaflete yol açan unsurları azaltmak açısından son derece etkili ve nefsi öldürmek ve kalbi ihya etmek için çok faydalıdır. Sehl Abdullah'ın buyurduğu gibi: "*Kim bu mertebeye ulaşmak isterse birçok şeyle birlikte şu dört şeyle amel etmelidir. Müptedi sâlik için bu dört şeyden kaçış yoktur: Sükût, uzlet ve nefsânî istekleri terk ve iki yıl boyunca gece ibâdeti. Bundan daha azı olmaz ve Allah ile olan hâli bir olmalıdır. Sükût ile hâli tanınır, uzlet ve halvet ile zarar ve ziyan ondan uzaklaşır, dünya işinde insanlarla meşgul olma ondan el çeker ve yalnızca kendiyle meşgul olur. Şehvetleri terk ile dünyadan kopar ve gece ibadetiyle kendindeki cehâleti öldürür ve kalbini ameliyle diriltir.*"

Beşinci şart ise konuşmayı azaltmaktır. Sürekli olarak dili insanlarla konuşmaktan alıkoymak lazımdır. Zira sözün afeti çoktur. Nitekim hadiste geldiği üzere Mu'âz Cebel Resûl-ü Ekrem'e: "*Söylediğimiz sözlerden sorguya çekilecek miyiz*" diye sormuş, Resûlullah (s.a.v.) ise "*İnsanları sözlerinden başkasıyla mı yüzüstü çevirir ve hor kılarlar*" buyurmuştur.

Akıllı kimse nasıl olur da sükûtu kendisine şiar ve destur edinmez hâlbuki onda hiçbir afet yoktur. Oysa kelam güzel de çirkin de olsa afetten uzak değildir. Zira kemâl-i tezkiyeye varmadıkça ve sıfatlarının aslı yok olmadıkça nefis için güzel kelamda bir kâmil haz ve tat vardır ve bunun ucb sıfatını doğurması ve hicâbları kalınlaştırması mümkündür. Rivayetlerde gelmiştir ki; Ömer bin Abdulaziz (r.a.) ne zaman bir şey yazar ve ondaki lafız ve ibarelere istihsân gözüyle bakacak olursa hemen onu yırtar ve başka bir ibare yazardı ki kelamın güzelliğinden dolayı ucba kapılmasın. Çirkin sözün cezalandırılmayı beraberinde getireceğinde ise şüphe yoktur. O halde bu afetten

kurtulma ve selâmet yolu sükût ve konuşmamaktan başka bir şey değildir. Tevbe makamının sıhhati sükûtsuz mümkün değildir. Sehl Abdullah'ın (r.a.) dediği gibi "*Sükût uzletsiz, tevbe sükûtsuz sahîh olmaz.*" Hak Subhânehu Zekeriya ve Yahya'nın (a.s.) kıssasında Zekeriya'nın sessizliğini muradına ve talebine ulaşmasının delili ve işareti kıldı ve şöyle buyurdu: "*Senin işaretin, sapasağlam iken, üç tam gece insanlarla konuşmamandır.*" Meryem ve İsa'nın (a.s.) kıssasında da Meryem'in konuşmamasını İsa'nın konuşmasının mukaddimesi kıldı:

Meryem önce susmadıkça
İsa dile gelmedi.

İsa'nın nutku nasıl Meryem'in sükûtundan sonra açıldıysa, talibin kalbinin İsa'sı da nefsin Meryem'inin sözden kesildiği zaman dile gelecektir.

Altıncı şart ise düşünceleri (havatır) nefyetmektir. Sürekli olarak bütün düşünceleri, zikir kuvvetiyle ve kalbi ilâhî nazarın mütalaasıyla meşgul ederek zâhir ve bâtınından uzak tutmalıdır. Bazı düşünceler müstehap hatta farz amellerin teyit edicisi olmasına rağmen bu yola yeni başlamış talip düşünceleri ayırmaya muktedîr değildir. O halde bununla meşgul olmak onun için bir çeşit nefis sözü olur ve mahzurludur: "*Öyle yırtıldı ki yama tutmaz.*" Nefsin sözünden (hadisunnefs) kasıt şudur: İnsanî nefis ilâhî tercüman olan ruh-u natıka ile irtibat içinde olduğundan ve ondan feyz yardımları aldığından nutkiyet (konuşma) sıfatıyla donanmıştır. Bu yüzden sürekli olarak mahbubu ve maşuku olan kalbi ile konuşma ve sohbet etme arzu ve fırsatındadır. Ne zaman kalbi kendisine yönelmiş görür ve başkasının sözünü dinlemediğini görürse hemen onunla konuşmaya başlar ve konuşulan, duyulan, görünen, ta-

dılan, hissedilen koklanan gibi geçmişe ait konuları tezkir yoluyla kalbe iletmeye başlar. Ya da arzu ve isteklere ait gelecekle ilgili işleri düşünceye getirir ve kendi sözüyle kalbin ilâhî ruh ve kelamın sözünü duymasını engeller ki kalp sürekli meşgul olsun ve başkasından yüz çevirsin. O halde halvet ehli ne zaman kalpten düşünceleri uzaklaştırmaya ve tevhîd manasını isbât etmeye dikkat ederse nefis sözünün aslı tedrîcen yanar, yok olur ve nefis sessiz hâle gelir. Kalp kulağı onun sözünün yankısından kurtulur ve ilâhî kelâmı duymaya yatkın hâle gelir ve "*Bu ümmette konuşturulanlar vardır ve Ömer onlardandır*" sözüyle süslenir.

Yedinci şart ise amelin devamlı olmasıdır. Sürekli olarak zâhir ve bâtınını ibâdet ve ubûdiyet giysisiyle bezemeli ve her zaman o vakitte evla ve daha önemli olan ibâdetle meşgul olmalıdır.

Bu durumun tertibi şöyledir ki; yeni başlayan mübtedî namazın farzları ve sünnetleriyle yetinmeli ve diğer vakitlerini zikirle geçirmelidir. Şeyhler bütün zikirlerin içinden "*Lailahe illallah*" zikrini seçmişlerdir zira o red ve isbâttan oluşan mürekkep sûrettedir ve zakir bu kelime diline geldiğinde kalp ve dili arasındaki uyum ve mutabakatı kontrol eder. Red (nefis) kısmında bütün yaratılmışları fena gözüyle görür ve isbât kısmında kadîm varlığı (Allâhu Teâlâ) beka gözüyle müşâhede eder ki bu kelimeyi tekrar etmek sûretiyle tevhîdin sûreti kalpte yer etsin. Şecere-yi tayyibe misali onun aslı kalp yerinde sağlam ve sabit ve dalları ruh göğünde yükselmiştir. "*Güzel söz, güzel bir ağaç gibidir ki onun kökü sabit, dalı ise göktedir.*" Bu makamda sıfatın zikri kalbin gereği hâline gelir ve peşinden onun medetleri gelir. Dil zikrinin kesildiği anlarda bu medetler yok olmaz veya azalmaz. Bundan sonra şöyle bir yere varır

ki; zikrin sıfatı kalpte cevher hâline gelir ve onun hakîkatı kalbin hakîkatiyle bir hâle gelir. Zâhir zikirde, zikir kalpte ve kalp zikrolunanda fani ve mahv olur. Bu makamda zikrin manası olan tevhîd kelimesinin sûreti kalbin zâhirî vechinden yok olmasına rağmen, hakîkati bâtın vechinde sabit hâle gelir. "Zikir, zikreden ve zikredilen aslında tek bir şey olurlar" denilen şey bu halden ibarettir.

Orta seviyedekiler için ise farz ve sünnetleri eda ettikten sonra Kur'ân tilavetine devam etmek evladır. Başlangıç ehlinin zikre devam etmesiyle ortaya çıkan husûsiyet onlarda Kur'ân okumakla hâsıl olur. Buna ilave olarak muhtelif ayetlerin tilaveti vasıtasıyla bazı sıfatların tecellî etmesi, çeşitli manaların, anlayış ve ilimlerin inceliklerinin ortaya çıkması gibi şeyler de onlarda ortaya çıkar.

Zikrin nûru kendileri için zatî sıfat hâline gelmiş olan ileri derecedekiler (müntehiler) için ise en faziletli vird ve en kâmil amel namazdır. Zira namaz öyle bir kâmil ibâdettir ki onda zikir, tilavet, uzuvların huşusu, kalbin huzusu gibi ibâdetlerin hepsi mevcûdtur. O halde nefis ona rağbet ve itaat hususunda kalple muvafik ve mutabık olduğu müddetçe ve namazın şeklinden münacat ve üns zevki, yakınlık ve münadat ruhunun medetleri musallinin varlığına muttasıl ve mütevatir olduğu müddetçe ona riayet ve onu korumak evla ve efdaldir. Eğer nefiste kerahat ve yorgunluk meydana gelirse vakit hükmü uyarınca namaz derecesinden tilavet derecesine inmek evladır. Zira tilavet namaza nisbetle daha kolay ve sadedir. Eğer Kur'ân okumak da ağır gelir ve yorgunluğa sebep olursa ondan zikir derecesine inmek evla olur. Zira yalnızca zikre dikkat etmek ve tek cümleyi zikretmek nefis için çok sayıda elfazı ve farklı manaları muhâfazadan daha kolaydır. Eğer dil ile zikirde de

melalet nedeniyle müşkül meydana gelirse murâkabe olarak adlandırılan Hak Teâlâ'nın kendi hâlinden haberdar olduğunu bilme hâline devam etmek evladır. Eğer murâkabede de kusur oluşursa bu noktada bir saat istirahat ederek uzuv ve hislerini amel yorgunluğundan rahatlık uykusuna vermelidir ki yorgunluk ve bitkinlik nefsinden çıksın ve bir kez daha rağbet ve irâde ile amellere dönebilsin. Nefsi zorla ve ikrahla yapmaktan hoşlanmadığı, yorulduğu ve takatini aşan ameli yaptırmaktan sakınmalıdır. Zira rivayette şöyle gelmiştir: "*İbadet Allâhu Teâlâ'yı yormaz. Zira Allah yorulmaz ve bıkmaz ancak siz yorulursunuz ve bıkarsınız.*" Yine başka bir rivayette şöyle nakledilmiştir. Allâhu Teâlâ Dâvûd'a (a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Ey Dâvûd inhiraf ve kalp karanlığından çekin zira ben ayıp ve noksanı bağışlarım ancak yorgunluk ve bitkinliği bağışlamam.*"

O halde halvet ehli tüm vakitlerini bu virdlerle doldurmalıdır ki gaybî varitlere yol açılsın, nitekim şöyle demişlerdir: "*Virdi olmayan gaybe giremez.*"

Sekizinci Fasıl: Vakıaların beyanı hakkında

Halvet ehli bazen zikir esnasında iken ve zikirde gark olmuş haldeyken öyle bir hâle gelirler ki varlıklardan gâib olur ve gaybî işlerin hakîkatlerinden bazıları onlara keşf olur, tıpkı uyuyan birisinin görmesi gibi. Mutasavvıflar bunu "vakıa" olarak adlandırırlar. Bazen huzur hâlinde gâib olmadan da bu mana oluşabilir ki bu duruma "mükâşefe" derler. Vakıa çoğu halde uykuyla müşabih ve münasiptır. Vakıaların bazıları sadık, bazıları kaziptir, tıpkı rüyaların olduğu gibi. Mükaşefe ise asla kazip değildir. Zira mükâşefe ruhun beden zırhından soyutlanmış olduğu halde gaybe ait işleri mütalaa etmesinden dolayı teferrüt hâle gelmesinden ibarettir. Birçok vakıa ve rüyada ne-

fis ruh ile ortaktır ve bazen de müstakil. Sıdk ruhun sıfatı kizb (yalancılık) ise nefsin sıfatıdır. Öyleyse mükâşefelerin hepsi sadık ve vakıa ve uykuların bazısı sadık bazısı kaziptir.

Bu sözün açıklaması şöyledir ki; vakıa ve rüyaların her biri üçe ayrılır: Birinci kısım mücerred keşiftir ve bu şöyledir ki; bir kimse ruhun mücerred gözüyle, sûret hayâlinden henüz gayb hicâbında olan bir hâli uykuda veya vakıada görür. Ondan sonra ona göründüğü gibi şehâdet âlemindekilere görünür veya gayb hicâbından şehâdet âlemine gelir ancak gören kişinin zâhir hissinden gâib olması sebebiyle onun için henüz gayb hükmündedir. Mesela bir kimsenin rüyasında bir yerde belli özelliklerde bir define gizli olduğunu görmesi gibi. Araştırdığında rüyada gördüğü sıfatta olduğunu görür. Bu kısmın mücerred keşif adlandırılmasının sebebi hayâl gücünün bunda hiçbir tasarrufta bulunmamış olması ve onun hayâl elbisesi giymemiş olmasıdır. Eğer bu mana müşâhede yoluyla idrâk edilirse idrâk eden ruhun basireti olacaktır. Eğer gâibten ses duyma yoluyla malum olursa idrâk vasıtası ruhun duyması olacaktır. Rivayet edilir ki, bir vakit Bağdat'ta tevekkülle geçinen ve isteme yolunu kapatan bir derviş varmış. Bir gün ihtiyacı son noktaya ulaştığında niyazı için dilenmek istemiş ancak pişman olmuş ve kendi kendine şöyle demiş: "Kaç zamandır Hak Teâlâ ile üzerinde geçirdiğim hâli şimdi de bozmayayım." Sabretmiş ve o gece rüyasında gâibten bir ses duymuş ki şöyle diyormuş: "Falan yerde mavi bir fırka var, onda birkaç kese altın var, git onu al ve ihtiyaçların için kullan." Uykudan uyandığında işaret edilen yere gitmiş ve söz konusu hırkayı orada bulmuş. Bu rüyayı sadık rüya olarak adlandırırlar ve bu rüya nübüvvetten bir cüzdür. Zira Resûlullah (s.a.v.) vahyin başlangı-

cında ne zaman bir rüya görse o rüya daha sonra gerçekleşirdi. Hz. Aişeden gelen rivayette geçtiği üzere: "*Resûlullah'a (s.a.v.) vahiyden gelek ilk şey uykudaki sadık rüyaydı. Sabahı gerçeklemeyen hiçbir rüya görmedi.*" Vakıanın bu kısmının misali Kâbe'nin yanında yaşayan ve Bağdat'ta dostu olan dervişin misalidir. Bir gün dostunun vefat haberini işitti, müteessir oldu, tahkîki olarak bilmek istedi bir an gâib oldu ve vakıada gördü ki o dostu Bağdat pazarının ortasında katırına oturmuş olduğu halde geliyor. Kendine geldiğinde dostlarını vakıanın sûretinden ve dostunun sıhhatinden haberdar etti. İşi iyice araştırınca o kişinin o sırada dervişin aynen gördüğü hal üzere olduğu anlaşıldı. Derviş o sırada Bağdat pazarının demircilerinin çıkardığı sesleri dahi duyduğunu söyledi. Bu kısımda asla kizb olmaz zira bu keşifte ruh müteferridin müşâhedesindedir ve ondan yalan beklenemez. Bu keşif, nebevî haberlerin şâhidliğinin delaletinin yanında ruhların, cesetlerden ayrıldıktan sonra bu âlemin görülebilen duyulabilen ve benzeri cüzlerine şuuru olduğuna delildir. Zira şüphesiz o derviş dostunun hâlinin müşâhedesini ne zâhir hissini iptal etme yoluyla gördü ne de bâtın hissi gözüyle. Yani hayâl kuvveti görülen şeylerin manasını rüya ve vakıada hayâl giysisiyle ve tabire muhtaç olacak şekilde görmedi. Ruhun cüziyata şuuru zâhir ve bâtın hislere dayalı değildir. Aksine hisleri kullanmadan dolayı onda birkaç şekil oluşur ki bedenden ayrılma esnasında o şekillerle mahsûsatı derk eder, mesela görme hissinden faydalanmasıyla görme şekilleri onda meydana gelir, duyma hissini kullanmayla duyma şekilleri ve bunun gibi bütün hislerde böyledir. Kim de burada görülecek şeyleri müşâhede etmediyse orada da görmekten mahrum kalacaktır: "*Kim bu dünyada körse âhirette de kördür.*" Bu ayet bu manaya işarettir.

Rüya ve vakıanın kısımlarından ikincisi keşf-i muhayyeldir.[5] Bu şu şekildedir ki; insan ruhu rüya ya da vakıada gaybe ait bazı işleri derk eder ve nefis de ona asılı ve bağlı olması hasebiyle onunla o hususu derk etmede ortak ve müdahil olur. Hayâl kuvveti ona hayâl hazinesindeki mahsûsattan münasip bir sûret elbisesi giydirir ve o elbise içinde onu müşâhede eder daha sonra tabir ehli ya da şeyh o rüya veya vakıanın tefsîrinde hayâli sûretten geçerek ruhun derk ettiği hakîkati anlar ve beyan eder. Nitekim bir müezzin Ramazan ayında İbni Sirin'e (r.a.) gelerek şöyle demişti: "Rüyamda insanların avretlerini kapattığımı mubah müşaretlerini engellediğimi gördüm." İbn-i Sirin ona şöyle dedi: "Sen müezzinsin, zamanından önce ezan okuyor ve bu şekilde insanların mubah yakınlığına mani oluyorsun." İbni Sirin, onun hayâl kuvvetinin, ruhun derk ettiği mana olan mubah mübaşerete mani olmayı hayâl sûretinde avret yerlerini örtmek olarak gördüğünü anladı. Zira şehâdet âleminde örtmenin tasarrufu engelleme anlamına geldiğini görmüş ve bu sûret hayâl hazinesinde baki kalmıştı. Aynı şekilde mürit kendisini vahşi hayvanlarla, yılan ve akreplerle kâfir ve mülhitlerle mücadele ve savaş hâlinde görürse şeyh bilir ki o nefsiyle cihat makamındadır. Bazen gazap ve şehvet sıfatının manasını yırtıcı ve vahşi hayvan olarak müşâhede eder, bazen düşmanlık ve habisliği yılan ve akrep sûretinde görür. Bazen de isyânkârlığını ve itaatsızlığını küffar ve mülhitler şeklinde görür. Eğer çölleri ve ovaları aştığını ya da nehirleri ve denizleri katettiğini veya havaya yükseldiğini ya da ateşten geçtiğini görürse şeyh onun seyir hâlinde olduğunu ve nefsin sıfatlarının menzillerini katetmekte olduğunu, bunu asıllarının

---

[5] Rüya türünden hayal ürünü olarak ortaya çıkan ve tabiri gereken keşfe keşf-i muhayyel denir.

sûretleri olan dört tabiat şeklinde müşâhede ettiğini bilir. Eğer toprağın cüzlerinin lazımı olan durgunluk, yorgunluk, cehâlet, kasavet, zulüm ve kin gibi sıfatlardan geçtiğini görürse, hayâl gücü onu vakıa ehlinin gözünde ve hayâl elbisesinde ovaları ve çölleri geçiyormuş gibi gösterir. Eğer suyun cüzlerinin lazımı olan şer nefislerle karışma, onlarla bir arada olma, onların renklerini alma ve sohbetlerinden etkilenme, unutkanlık ve uykuya meyil gibi sıfatlardan geçtiğini görürse hayâl gücü onu nehirlerden ve denizlerden geçme görüntüsünde gösterir. Eğer havanın cüzlerinin lazımı olan şehvete ve mal çokluğuna meyil ve çabucak hal değiştirme gibi sıfatlardan geçtiğini görürse hayâl gücü onu havaya yükselmek, mesafeleri aşmak şeklinde cilvelendirir. Eğer gazab, kibir, makam ve yükselme hırsı gibi ateşin cüzlerinin lazımı olan sıfatlardan geçtiğini görürse hayâl elbisesinde bunu ateşten geçmek gibi müşâhede eder ve nefsin geçtiği sıfat menzillerinin sonuncusu budur. Allâhu a'lem şu sözün manası da budur: "*Sıddıkların başından çıkarılan son şey makam sevgisidir.*" Eğer ruhun hakîkati ona keşfolunsa onu güneş şeklinde müşâhede eder, eğer kalbin hakîkati ona keşf olunursa ay şeklinde müşâhede eder. Eğer kalbin sıfatları onda tecellî bulursa yıldızlar şeklinde görür ve bu şekilde ona keşfolan her hakîkati münasip bir hayâl giysisinde müşâhede eder. Bu yüzden bu kısmı keşf-i muhayyel adlandırmışlardır. Bu kısımda kizbin müdahele imkânı vardır ancak sırf yalan gerçekleşmez zira ruhun idrâkinden yoksun değildir. O halde ruhun idrâki sırasında nefsânî düşünceler rûhânî derk ile yapışık olmazsa ve ruhun hayâl gücü ruhun idrâklerinin hakîkatleri hariç hayâl elbisesi giydirmezse o vakıa veya rüyanın tamamı sadıktır. Eğer bazı nefsânî düşünceleri rûhânî idrâk ile birleşik olur ve hayâl gücü hepsine hayâl elbisesi giydirirse onların

bazıları sadık, bazıları kazip olur. O halde tabirci ve te'vîlci tabir ve te'vîl ilminin kuvveti ile rûhânî idrâklerin hakîkatlerini nefsânî düşüncelerin pisliğinden ayırmalı ve temizlemeli, onu tabir ve te'vîl etmelidir.

Hayâl-i mücerred ise nefsânî düşüncelerin kalbe galebe çalması ve onun galebesiyle ruhun gayb âlemini mütalaadan hicâblı kalmasıdır. Öyleyse rüya veya vakıa hâlinde o düşünceler kuvvetlenir, hayâl gücü hepsine hayâl elbisesi giydirir ve onları müşâhede eder öyle ki o düşüncelerin sûretleri olduğu gibi tasarrufsuz ve örtüsüz şekilde görünür ve müşâhede olur. Mesela bir kimse sürekli olarak define bulmak düşüncesinde olur, bu düşünce ona galip hâle gelir ve rüyasında define bulduğunu görür. Ya da halkın kendisini beğenmesini isteyen bir riyazet ehli vakıada insanların kendisine secde ettiğini görür. Tabirci ve şeyh bu müşâhedelerin nefsin arzusunun neticesi olduğunu bilmeli, ona itibar etmemeli ve onu bâtıl hayâl olarak adlandırmalıdırlar. Bu hâl eğer uyku sırasında gerçekleşirse ona karışık rüyalar, eğer vakıada olursa yalancı vakıa denir. Bu bölümde asla sıdk olmaz. Zira bu düşüncenin kaynağı ruhun hiçbir payı olmaksızın müstakil olarak nefistir ve sıdk nefsin sıfatlarından değildir.

Vakıaların sıhhatinin iki şartı vardır: Biri zikirde gark olmak ve varlıklardan gâib olmak. İkincisi ise ihlâsın varlığı ve sırrın başkalarının mülâhazasından tecrîd olmuş olmasıdır. Muhlisin hakkında ise mücerred hayâlin muhayyelin keşfi olması mümkündür. Onun zikirde gark olması ve Hazreti Vehhâb'ın hazır olması sebebiyle keşfin ruhu nefsin hayâli kalıbına üflenebilir. Bu durumda vakıanın sûreti doğru olup te'vîl edilebilir. Bu şekil dışında vakıa ve rüya bütün hallerde birbirlerine benzerdirler. Zira mücerred hayâl rüyada asla gerçekleşmez ve ancak vakıada mümkündür.

Şu halde bilindi ki vakıalarda ve rüyalarda hem sıdk hem de kizb olabilir. Mükaşefede sıdk dışında bir hâlin gerçekleşmesi imkânsızdır zira mücerred keşfin bir parçası değildir. Mükaşefe ve uykudaki keşf-i mücerred arasındaki fark mükâşefenin uyanıklık hâlinde olması uyku ve vakıanın ise varlıklardan gâib halde olmasıdır.

Kulun mükâşefedeki idrâki gayp âlemindeki ya da şehâdet âlemindeki bir şeye aittir. Gayb âleminde olan birinci kısım da ya şehâdet âleminde zuhûru mümkün değildir; cennet, cehennem, arş, kürsi, levh, kalem vs gibi, ya zatî sûrette mümkün olan yani olması mümkün olup da henüz sûreti gayb âleminden şehâdet âlemine gelmemiş olan şeyler veya arızî şeylerdir. Mesela melekler ve mücerred ruhlar ki bunların şehâdet âleminde zuhûr etmeleri arızî durum dışında gerçekleşmez tıpkı Cebrâil'in misalinde olduğu gibi. Zira o Hz. Risâlet'e (s.a.v.) her nâzil olduğunda beşer sûretinde nâzil olurdu, bazen Dihiye Kelbî'nin bazen de bedevî bir şahsın sûretinde olurdu. Sahîh bir hadis-i şerifte Hazreti Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir. "Bir gün son derece beyaz bir elbise ve simsiyah saçlı bir bedevî Hz. Resûl'e (s.a.v.) geldi ve yanına oturarak dizini dizine koydu. İslâm, iman ve ihsân hakkında peygambere sorular sordu ve aldığı cevaplardan memnun oldu. O şahıs gittikten sonra Resûl (s.a.v.) şöyle buyurdu: "O soru soranın kim olduğunu biliyor musunuz "*Allah ve Resûlü daha iyi bilir*" dediler. Peygamber (s.a.v.) "Cebrâil idi ve Hazreti İzzet'ten size dininizi öğretmek için geldi" dedi. Hz. Ömer onu bu sûrette müşâhede ettiği gibi mecliste hazır olan diğer sahâbeler de onu bu şekilde gördüler.

O halde buradan malum oldu ki o sûret onun hayâl gücünün tasarrufunun neticesi değildi. Aksi halde hallerin fark-

lılığı hasebince herkes onu farklı bir sıfatta görmeliydi. Tıpkı mücerred ruhların bedenden ayrılma veya beşer sûreti şeklinde olması hâlinde olduğu gibi. Şüphesiz melekler ve mücerred ruhların beşer sûretinde temsil olmaları arızî bir sûrettir ve onların zatî sûretlerinin zuhûru gayb âlemi dışında muhâldir. Bu temsil ruhaniyetlerinin sûretler âlemindeki tasarruf kuvvetindendir ki istedikleri beşer sûretinde görünebilmektedirler. Rivayette geldiği üzere "*Cennette alışverişin yapılmadığı bir pazar vardır. Orada erkek ve kadınların çehreleri vardır insan ne zaman bir çehreye meylederse o pazara girer.*" Yine meşâyihin (Kaddesellahu ervahehum) buyurduğu "Sülûk mertebelerinden öyle bir mertebe vardır ki bu mertebe sahibi kendisini istediği yerde gösterebilir" sözü de bu kaideye dayanmaktadır.

Mükaşefenin ikinci kısmı, ruhun idrâkinin şehâdet âleminde bir şeye bağlı olduğu şekildedir, tıpkı Resûlullah'ın (s.a.v.) Mekke'de Mescid-i Aksa'nın sûretini görmesi gibi. Zira miractan döndüğünde ve kıssayı anlattığında Mekkeli kâfirler bu durumu inkâr ettiler ve "eğer doğru söylüyorsan Mescidi Aksa'nın kaç tane sütunu olduğunu söyle" dediler. Derhal hicâblar açıldı, mükâşefe gerçekleşti ve Hazret sütunları saydıktan sonra doğru olarak cevap verdi. Aynı şekilde Şam'dan gelen kafilenin durumunu sordular. Hicâb kalktı ve Resûlullah kafilenin Mekke'ye bir menzil uzaklıkta olduğunu ve ertesi sabah Mekke'ye varacağını söyledi ve aynen buyurduğu gibi oldu. Diğer bir meşhur kıssa da Hz. Ömer'in Sâriye'yi orduyla Nehavend'e gönderip Medîne'de minberde hutbe okumasıdır. Hutbe sırasında ansızın mükâşefe gerçekleşmiş ve düşmanın Müslümanlara tuzak kurduğunu görmüştü. "*Ya Sâriye dağa, dağa*" diye seslendi. Sâriye duydu, dağa yöneldi ve zafere ulaştılar. Avariful Maarif'te şöyle zik-

redilmiştir: Hemedan'daki bir şeyhin oğlu Ceyhun yolculuğuna gitmiş. Bir gün Şeyh mükâşefede oğlunun gemiden Ceyhun'a düşmek üzere olduğunu görmüş. Ona haber vermiş ve düşmemesi için uyarmış. Oğlu yolculuktan dönünce şöyle demiş: "Az kalsın Ceyhun'a düşecektim, babamın sesini duydum ve kendimi korudum." Şeyhulislam bu hikâyeyi o şeyhin kendisinden rivayet ediyor. Buna benzer hikâyeler meşâyihten çokça nakledilmiştir.

Sadık müridin halveti bunlara benzer keşif ve kerâmetleri talep etmek için olmamalı ve himmet ve niyeti bunlarla sınırlı ve kısıtlı olmamalıdır. Zira buna benzer keşifler İslâm âdetlerindi kabul etmeyen ve şeriat yolunda olmayan Brahmanlar ve rahipler için de mümkündür. Buna benzer şeylerin onlarda gerçekleşmesinin hile ve istidractan başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Bu sebeple her geçen gün daha da gururlanırlar ve reşat yolundan daha da uzaklaşırlar. Eğer sadık ve muhlislerin yolunda bu tür olaylar gerçekleşirse bu onlar için kerâmettir; zira bu, yakînlerinin takviyesine ve ibâdetlerinin artmasına sebep olur.

Dokuzuncu Fasıl: Semanın beyanı hakkında

Mutasavvıfların güzel işlerinden biri bazı zâhir ulemâsının inkâr ettiği bir iş olan gına' dinlemek için toplanmak ve bu iş için okuyucular getirmektir. Onların inkârlarının sebebi bu âdetin bid'at olmasıdır. Zira risâlet döneminde, sahâbe ve tabiin zamanında, selef ulemâ ve meşâyih döneminde bu iş olmayıp bazı geç dönem meşâyihi bu işi çıkarmış ve güzel saymışlardır. Bu itiraza cevap şudur ki; bid'at olmasına rağmen bu iş sünnete aykırı değildir. Bu yüzden kınanmış da değildir, hususen faydaları olduğu göz önüne alınacak olursa.

Faydalarından biri odur ki; bazen ibâdet ve amel çokluğundan dolayı riyazat ashâbının ve mücâhede ehlinin kalp ve nefislerinde yorgunluk ve bitkinlik meydana gelir. Bu daralma ve bezginlik amellerin ve hallerin azalıp bozulmasına sebep olur. Bu sebeple sonraki şeyhler bu arızayı gidermek ve bu hadiseyi def etmek maksadıyla güzel ve ahenkli sesler ile heyecan verici ve teşvik edici meşru şiirlerden oluşan rûhânî bir tertip oluşturmuşlardır ki onların hâli düzelsin ve yeniden şevk ve heyecanla amellerine devam edebilsinler.

İkinci fayda odur ki; seyr-i sülûk esnasında nefislerin sıfatlarının zuhûru ve hâkim olması sebebiyle sâliklerde çok kez durgunluk ve hicâblar meydana gelir ki bu yüzden bir müddet haller yolu onlara kapalı kalır. Bu ayrılığın uzun sürmesi iştiyâk sûretinin azalmasına sebep olur. O halde dinleyici, canına lezzet veren güzel bir sema veya kendi hâlini vasfeden bir gazel dinlediğinde, onda şevkini ve muhabbet arzusunu tahrik ve teşvik eden güzel bir hal oluşabilir ve durgunluk ve hicâbları ortadan kaldırarak mezid kapısının açılmasına sebep olabilir.

Üçüncü fayda ise şudur ki; henüz seyirden tayra, sülûktan cezbeye ve muhiplikten mahbupluğa ulaşmamış bir sülûk ehlinin sema esnasında ruh kulağı açılabilir, ezelî hitâbın ve ilk ahdin lezzetini hatırlayabilir. Böylece ruh kuşu silkinip harekete geçerek varlık tozunu ve hudûs pisliğini üzerinden atar, kalp ve nefis elbisesinden ve bütün âlemlerden mücerred hâle gelir.

Seni andığımda varlığımı titreme sarar
Tıpkı yağmurda ıslanan bir serçe gibi.

O anda Zat'ın yakınlığı fezasında uçmaya başlar ve sâlikin seyri uçmaya, sülûku cezbeye, sevmesi sevilmeye dönüşür. Bir

anda seyr-i sülûkla yıllar boyu katedemeyeceği mesafeleri kateder. Eğer semayı inkâr eden birisi bu faydalara karşılık semada ortaya çıkması muhtemel afetleri söz konusu ederse, deriz ki: o afetleri defetmek vâcibtir, yoksa afetin meydana gelmesi mümkün olduğu için semayı terk etmek lazım gelmez. Amellerin en hayırlısı olan namaz bile bazıları için felah vesilesiyken: "*Namazlarında huşu içinde olan mü'minler felah bulmuştur*" bazıları için ise hüsran (veyl) vesilesidir: "*Namazlarında yalancı olanlara yazıklar olsun.*" Hüsrana sebep olan gaflet ve sehvin muhtemel olmasına rağmen bunlar yüzünden namazı terk etmek caiz değildir. Ancak insafen, bu zamandaki insanların ve mutasavvıfların âdeti olan sema şekli vebalin ta kendisi olup inkâr edilmelidir. Zira bugün müşâhede edilen topluluğun çoğunun amacı nefsânî davalar ve tabiî hazlardır, sıdk, ihlâs ve hâli artırma talebi değil ki, bu tarik aslında bunlar üzerine kurulmuştu. Bu cemâatin sema meclislerinde hazır bulunmalarının sebebi bazıları için orada ikram edilen yemeğin arzusu, bir kısmı için raks, eğlence, işret, bazıları için münkerat ve mekruhatı seyretme arzusu, bir diğer kısım için dünyevî lezzetler, bazıları için vecd ve hâl izhârı iken bir kısmı için ise şeyhlik pazarını canlı tutmaktır. Oysa bunların hepsi vebal ve dalâletin ta kendisi olup diyanet ehlinin inkâr ettiği şeylerdir. Bu maksatlardan herhangi biri üzerine meydana gelen toplulukta hâli artırma ve bâtınî sefa talebi mümkün olmaz ve bu yoldan kaçınmak evladır. Bu durum yalnız şimdiki zamanda değil, şeyhlerin zuhûr ve sûfîlerin içtima zamanı Kavmin Reisi Cüneyd'in (r.a.) döneminde bile böyleydi. Cüneyt hâlin sonunda gına dinlemiyordu. "Artık neden dinlemiyorsun" diye sordular, "*kim ile dinleyeyim*" dedi. "*Kendin için dinle*" dediler, "*kimden dinleyeyim*" dedi. Bu söz şuna işarettir ki; sema hem-

dert yârânlar ile olmalıdır ve dert sahibinden, sıdk ve irâdeyle söyleyen kimseden dinlemelidir, yalnızca ücret almak amacıyla söyleyenden değil. Bu iki mesele de o zaman değerli ve az bulunan şeylerdi. Öyleyse bu zamanda nasıl olur? O halde bir kimse için böyle bir toplulukta bulunma imkânı olursa bunu ganimet bilmelidir. Ancak onu terk etmeyi dinin selâmeti için evla bilmesi durumu hariç.

Şüphe yoktur ki güzel ses ilâhî nimetlerden biridir. "*Allah insanlardan dileğinde artırır*" ayetinin tefsîrinde bu fazlalık ve artırmanın güzel ses olduğunu söylemişlerdir. İnsanın ruhunun güzel sesleri ve münasip nağmeleri dinlemekle lezzet alıp rahatlaması çok ilginçtir ancak daha da ilginci bazı hayvanların ondan zevk almasıdır. Mesela deve çobanın nağmeleriyle ağır yükleri kolaylıkla taşıyabilir ve normal mesafenin birkaç katı mesafeyi neşeyle taşıyabilir.

Daki'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Bir gün çöldeki Arap kabilelerinden birine gittim, onlardan biri beni evine misafir etti ve ziyafet verdi. Yemekten önce evde bağlı halde siyah bir köle gördüm, ölü birkaç deve de çadırın kapısının yanında yatıyordu. O köle bana şöyle dedi: "Sen bu gece benim efendimin yanında misafirsin ve o misafirlerine çok fazla değer verir, zannedersem sen şefaatçi olursan beni bu bağlarımdan kurtarır." Yemek hazır olunca ev sahibine şöyle dedim: "Bu köleyi azat etmedikçe yemek yemeyeceğim." Ev sahibi bana dönerek: "Bu köle benim bütün malımı telef etti ve fakirlik toprağına oturttu" dedi. "Nasıl" dedim. "Benim geçimim bu develerin kazancı sayesindeydi. Bu kölenin son derece güzel bir sesi var. Bu develere ağır yük yükledi ve o güzel sesiyle onları sıcak tuttu ve üç günlük yolu bir günde aldırdı. Menzile varıp da yükleri boşalttıklarında hepsi yere yıkıldılar ve can verdiler.

Şimdi bu köleyi sana bağışladım" dedi. Ertesi gün onun sesini duymak ve develerin ne tepki vereceğini görmek istedim. Ev sahibi köleye söylemesini emretti. Orada bağlı bir deve vardı. Sesi duyunca başını çevirdi ve ipini kopardı, ben ise onun sesinin olağanüstü güzelliğinden bayıldım ve yere düştüm. Daha sonra ev sahibi köleye susmasını emretti."

Güzel sesten hoşlanmamak kalbin öldüğünün veya bâtın kulağının sağırlaştığının alâmetidir: "*Sen ölüye duyuramazsın ve sağır çağrıyı işitmez*" ve "*Onlar duymaktan acizdirler*" ayetleri bu tarifenin vasfıdır. Bir gün Şafii bir yoldan geçiyordu. Birisi onunla yoldaş oldu ve bir kavalın nağme okuduğu bir yere vardılar. Şafii durdu ve yanındakine "bu şeyi işitmekten bir zevk duyuyor musun" dedi. Adam "hayır" deyince Şafii "belli ki hüsn-ü bâtın sahibi değilsin" dedi. Cüneyd'e "sakin ve vakarlı bir şahsın birden bire bir nağme duyunca yüzünde ıztırap ve endişe izlerinin oluşması ve beklenmeyen hareketlerde bulunmanın sebebi nedir?" diye sorunca şöyle cevap verdi: "Hak Teâlâ ezelî ahit ve ilk misakta benî âdemin zerreleri ve zürriyetine "*Elestü birabbiküm*" buyurdu. Bu hitâbın tatlılığı ve kelamın lezzeti onların ruh kulaklarında baki kaldı. Ne zaman güzel bir ses ve nağme duysalar o hitâbı hatırlıyor ve onun zevkiyle hareket ediyorlar." Zünnûn-i Mısrî'nin sözünün anlamı da budur: "*Güzel sesler Allah'ın temiz kadınlara ve erkeklere emanet ettiği ilâhî işaretler ve hitaplardır.*" Semnun Muhib de (r.a.) şöyle demiştir: "*Sema ruhlar için Hak'dan bir nidadır. Vecd ise ruhların bu nidaya cevaben kendilerinden geçmesi, Hakk'a ulaşması, mutluluk ve visalin alâmeti olarak ağlamasıdır.*" Semnun'un sözünü ettiği ağlama ferahlama ağlaması olarak bilinen ağlama şeklidir. Zira ağlamanın sebebi korku, şevk, ferahlama veya vicdandır. Şeyhul İslâm, *Avarif*te vicdan

ağlamasının ve ferahlama ağlamasının farklı şeyler olduğunu bildirmiştir. Ferah ağlaması bir kimsenin çok fazla mutluluktan dolayı ağlamasıdır. Tıpkı aniden haber alamadığı oğlunun veya sevdiğinin yoldan dönüşünü gören müştak birisinin ferah çokluğundan ağlaması gibi. Bu hususta şöyle demişlerdir:

Mutluluk ve sevincim doldu taştı
Öyle ki bu sevinç çokluğu beni ağlattı.

Vicdan ağlaması ise şöyledir ki; hakkul yakînin parlamalarından birisi parladığında kıdem ve hudûs çarpışır ve vacidin hadisler tarafında olan varlığının bakiyesi hudûs ve kıdemin çarpışması sonucunda dağılma yoluyla yok olur ve bu hâlin eseri gözyaşı damlalarının akması şeklinde zâhir olur. Nitekim şöyle demişlerdir. Sema, nefsi ölü ve kalbi canlı olanlardan başkasına fayda vermez. Ebu Ali Dakkak şöyle buyurmuştur: "*Sema avama haramdır zira onlar nefsânî hayatları ile dinlerler, zâhidlere mubahtır zira onlar mücâhede erbabıdır. Bizim dostlarımıza ise müstehaptır, zira onlar kalbî hayatları ile dinlerler.*" Şiblî'ye (r.a.) sema nedir diye sordular, şöyle cevap verdi: "*Zâhiri fitne bâtını ibrettir. Kendisine ma'rifet için işaretler gelen kimsenin ibreti dinlemesi helaldir yoksa fitneye müptela olur.*" Cüneyt (r.a.) ise şöyle buyurmuştur: "*Sema onu isteyen için fitne bulan için rahatlamadır.*" Semanın özelliği beşeriyet velâyetine saltanat süren her şeyi takviye etmesi ve güçlendirmesidir. Öyleyse sırları Hakk'ın muhabbeti ve kulluğuyla meşgul ve dolu olan kimseler için sema yardımcı ve yardır. Kapleri hevâyla dolu olan bazıları içinse helâk ve vebal sebebidir. İmamların semanın helal ve haramlığı hususundaki sözlerinin farklılığının sebebi de işte budur. Zünnûn (r.a.) şöyle buyurmuştur: "*Sema Hak'dan gelen bir varittir, gelir ve kalpleri Hakk'a*

yöneltir. Öyleyse kim Hakk'ın vesilesiyle onu dinlerse hakîkate ulaşır kim de onu nefsiyle dinlerse zındık olur."

Semada vecd başlangıç ehli için kemâl hâl olmakla birlikte son ehli için noksan bir hâldir. Zira vecd, şuhûd hâlini yeniden bulmak ve kaybettikten sonra elde etmektir. Öyleyse semadaki vacid hakîkatte yoksundur. Şuhûd hâlinin yokluğunun sebebi vücûd sıfatlarının zuhûrudur. Varlığın sıfatları ya zulmanîdir, nefsânî sıfatlar olan bâtıl ehlinin hicâblarıdır veya kalbî sıfat olan nûranî sıfatlardır ve hakîkat ehlinin hicâblarıdır. Semada vecdin sebebi ya yalnızca güzel nağmeler ve uyumlu sesler olup ondan lezzet almak yalnızca ruhun nasibidir veya seslerin ve beyitlerin manasının birleşmesinden oluşup ondan lezzet almak hakîkat ehli için ruhlar ve kalplerde, bâtıl ehli için ise ruhlar ve nefislerde müşterektir. Ruhun zevk almada tek olduğu saf nağmelerde, hakîkat ehlinde kalp, bâtıl ehlinde nefis gizlice kulak asar. Son ehlinde varlık hicâblarından kurtuldukları, şuhûd hâlinde devamlı oldukları ve sürekli sırrî hitaplar duydukları için sesleri duymak onların hâlinde değişiklik meydana getirmez. Zira değişiklik farklı bir hâlin hücum etmesi ile oluşur. Daimî şuhûd ve sürekli dinleme ehli için şuhûd hâli ve hitap duymak acaip ve ilginç değildir ki ondan dolayı halleri değişsin ve farklı davransınlar.

Sehl Abdullah Tusteri'nin (r.a.) ashâbından birsi şöyle demektedir: "Uzun yıllar Sehl'in sohbetinde bulundum ve hiçbir zaman zikir, Kur'ân ve başka bir şeyi duymaktan dolayı hâlinin değiştiğini görmedim. Ancak ömrünün sonlarında onun yanında "*O gün sizden fidye alınmaz*" ayeti okununca birden bire hâli değişti, öyle titremeye başladı ki az kalsın düşecekti. Daha sonra bu durumun sebebini sorduğumda şöyle dedi: "*Evet zaaf bana galip geldi.*" Aynı şekilde "*O gün Mülk*

Rahman'ındır" ayeti okunduğunda hâli değişti ve ıstıraba düçar oldu. Daha sonra eski hâline geldiğinde ashâbından olan İbni Salim bu hâlinin sebebini sorunca şöyle dedi: "O hal zayıflıktan idi." "Eğer zayıflık buysa kuvvet nedir" dediler. "Kuvvet kişinin hâlinin kuvveti ile yutmayacağı, hazmetmeyeceği hiçbir vâridin şahsa inmemesi ve bu varitten dolayı değişikliğe uğramamasıdır" dedi.

Bir gün Memşad Dineveri mübtedîlerin sema hâlinde bulundukları bir yerden geçiyordu onu görünce semayı terk ettiler. "Kendi hâlinize gidiniz. Eğer dünyanın bütün eğlenceleri kulağımda toplansalar dahi bir zerre miktarı beni maksadımdan ayıramaz ve derdime şifa veremezler" dedi. Sehl Abdullah'tan şöyle rivayet edilmiştir. "*Namazdan önceki hâlim namazdaki hâlim gibidir.*" Bu, şuhûd hâlinin sürekliliğinin alâmetidir. Kim bu hâle sahip olursa semadaki hâli semadan önceki hâli gibi olacaktır. Sürekli hazır olan ve sema bekleyen kalp duyduğu her sesi ilâhî bir hitap olarak anlayacaktır, o halde onun seması beşerî nağme ve sözlere bağlı değildir. Ebu Osman Mağribi'nin dediği gibi: "*Kim sema iddiasında bulunur da kuşların sesini, kapıların ve rüzgârın çıkardığı sesi dinlemezse bil ki onun iddiası iftira ve bâtıldır.*" Aksine sema kendi içinden gelir ve dışarıdan bir ses sahibine ihtiyaç duymaz. Hısri'nin dediği gibi:

Sesi duyulunca kesilen kimsenin semasını ne yapayım
Senin seman kesilmeyen ve sürekli bir semadır.

Bir kimsenin seması sürekli olursa kalbi daima gaybe hazır olur ve bâtınî kulağı nefis sözünden boş olur. Bazen ilâhî hitap işitir ve bazen varlığının zerrelerinin tesbihini. Bazen derunundan işitir ve bazen dışarıdan.

Bir gün Şiblî Bağdat pazarında birinin "Hıyar on dang[6]" diye bağırdığını duydu. Feryat ederek şöyle dedi: "Eğer hıyar (iyiler) on dang ise kötülerin durumu nasıl olur." Bir gün bir kalp sahibi birisinin "çöl kekiği" diye bağırdığını duydu kendisinden geçerek bayıldı. Kendine geldiğinde ne olduğunu sordular şöyle dedi: "Ben Hak Teâlâ'nın "Dinle ki iyiliğimi göresin" dediğini duydum." Emirel Mü'minin Ali'den şöyle rivayet edilir: Bir gün çan sesi duyduğunda ashâbına şöyle dedi: "Ne dediğini biliyormusunuz?" "Hayır" dediler. "*Subhan olan Allah hakiki Hak'tır, Baki olan Samed'dir* diyor" dedi.

Ebu Abdurrahman Sulemi'den şöyle rivayet edilmiştir: "Bir gün Ebu Osman Mağribi'nin yanına gitmiştim. Bir çark kurmuş ve onunla kuyudan su çekiyordu. Çarktan ses geliyordu. Ebu Osman bana "ey Eba Abdurrahman ne söylediğini biliyor musun?" dedi. "Hayır" dedim. "Allah, Allah diyor" dedi.

Sema ehli üç tabakadır denmiştir. Bir grup hakîkat ehli olup onlar sema esnasında kendileriyle Hakk'ın muhataplarıdır. Diğer grup münacat ehlidir ki semadan duydukları beytlerin manaları vasıtasıyla Hakk'a hitap ederler ve onlar hakka işaret ettikleri şeyde doğrudurlar. Üçüncü grup ise mücerred fakirler olup bütün dünya alakalarından ve afetlerden kopmuşlardır ve onların seması kalp güzelliğiyledir ve bu grup selâmete daha yakındır.

Onuncu Fasıl: Semanın âdâbı hakkında

Semanın edeplerinden birincisi, sema meclisinde bulunma niyetinin ihlâslı olmasıdır. Bu meclise katılma sebebinin ne olduğunu araştırmalıdır. Eğer nefsânî bir istek ise ondan ka-

---

6 Bir para birimi.

çınmayı vâcib bilmelidir. Eğer niyeti sıdk ve kulluk, hâli arttırma isteği ve toplulukta bulunma bereketine nail olmak olur ve hevâ pisliklerinden ve tabiat davasından uzak olursa ve bu toplulukta, hazır bulunması fırsat sayılan bir şeyh veya bir büyük bulunursa veya sema ehli muvafık kardeşlerden ve sadık taliplerden olursa böyle bir sohbette bulunma tevfîki ganimet sayılmalıdır. Eğer niyet hevâ şaibesinden ve tabiat tesirinden saf ve hâlis değil ise onu ihlâslı hâle getirme ve saflaştırma hususunda ince nazarlar ve latîf amellerden istifade edilmelidir. Eğer ilk sebep sıdk iddiası ve hâli çoğaltma talebi olur da daha sonra ona nefsânî şaibe eklendiyse, birinci niyete itibar edilmelidir. Heva şaibesini Hakk'a sadık tevbe, nefsin şerrinden ona sığınmak ve istihare takdim etmek sûretiyle yok etmeye çalışmalıdır. Eğer ilk niyet nefsânî sebeplerden olur ve daha sonra ruhsat bulma sûretiyle sâlih bir niyet ilk niyete eklenirse birinci niyeti muteber kabul etmelidir, eklenen niyeti değil ve böyle bir içtimadan kaçınmayı vâcib bilmelidir. Eğer toplulukta zalimlerin lokması varsa, kadınlar ve yeni yetme gençler yer alırsa veya bu toplulukla yakınlığı bulunmayan birisi orada hazır bulunursa ya da böyle bazı haram ve çirkin işlerin olacağını bilirse o meclise katılmamalıdır. Mesela sema zevkine sahip olmayan ve bu işleri inkâr eden sözde zâhid veya makam sahibi dünya erbabından birisi ya da yalan yere gösteriş için vecd izhârında bulunan ve yalan vecdiyle hazır bulunanların vaktini dağıtanların bulunduğu yerlerden sadık taliplerin kaçınması lazımdır.

Bir kişi sema meclisinde hazır olduğunda edeple oturmalı, bâtını ve zâhirinin sükûn, vakar ve şiarına dikkat etmeli, beden uzuvlarını gereksiz hareket ve fuzuli fiil ve sözlerden sakındırmalıdır. Mümkün olduğu müddetçe hareket

etmemeli özellikle şeyhin huzurunda küçük bir vecd kıvılcımıyla mustarip olmamalı, hâl şarabının birkaç damlasıyla sarhoş olmamalı ve tekellüf ve zorlamayla nara atmamalı, bağırmamalıdır. Eğer neuzubillah vecd ve hâl nüzûlatının tesirleri olmaksızın vecd izhârı ve hâl iddiasında bulunursa bu iş nifak ve günahın ta kendisi hatta daha çirkin, daha rezil ve daha aşağılık bir haldir.

Rivayet edilir ki Şiblî'nin ashâbından olan Ebul Kasım Nasrabadî hadis ilmi ve rivayetinin çokluğu ile meşhur ve maruf bir zat olup zamanında Horasan'ın şeyhi idi. Semaya karşı son derece alaka ve muhabbeti vardı ve zamanının çoğunu onunla geçirirdi. Bir gün Ebu Osman Hıri'nin dost ve şakirtlerinden olan ve Cüneyd'in de sohbetinde bulunan Ebu Amr bin Necid ile bir toplulukta tartışmaya başladılar. Ebu Amr semaya fazla gittiği için onu yeriyor ve kınıyordu. Nasrabadî şöyle cevap verdi: "*Doğru öyledir ancak bir kişinin mubah sözler söylediği ve diğerlerinin sustuğu her topluluk herkesin gıybet ettiği yerden hayırlıdır.*" Bunun üzerine Ebu Amr: "*Yazıklar olsun Ebul Kasım semada ayağın kayması bir yıl gıybetten daha kötüdür*" dedi.

İbni Amr'ın cevabının manası şudur ki; semada çok sayıda kayma vardır. Bunlardan birisi Allâhu Teâlâ ve Tekaddes'e iftira etmek ve yalan söylemektir. Semada vecd izhâr etmek mütevâcidin[7] Hak Teâlâ'nın kendisine bağış ikram ettiğini ima etmesidir. Hak Subhânehu'ya yalan yere iftira etmek büyük günahlardandır. İkincisi sema meclisinde hazır bulunanlardan bazı hâl sahiplerinin hâl izhârıyla gururlanmalarıdır. Oysa gururlanma ihanet ve ihanet red ve beraate sebep olur. Rivayette

---

[7] Mütevâcid: Sahte, yapma olarak vecde gelen kimse.

geldiği üzere; "*Kim gururlanırsa bizden değildir.*" Üçüncüsü itikat sahiplerinin sâlihlerin hakkındaki akîdelerinin bozulması ve onlardan yardım alma yolunun kapanmasıdır. Zira oradaki bazıları o kimsenin gururlanmasıyla mağrur olabilir ve onun sâlihlerden olduğuna inanabilirler. Bu kimseler daha sonra ondan akîdeyi bozacak bir şeyin sadır olması durumunda sâlihler hakkındaki düşüncelerini tamamen bâtıl edebilirler zira başkalarının hâlini onun hâliyle kıyaslar. Bu yüzden sâlihlerin mededi ondan kesilir ve başkalarına hayrı kesmek şerrin ve günahın ta kendisidir ve buna benzer günahlar çoktur.

Öyleyse sadık vecdlerin yolu semanın hararetinden varlıkları tamamen pişinceye kadar hareketsiz kalmak olmalıdır. Hareket etmemelidir, yalnızca artık engelleyemediği sûrette hareket gerçekleşmelidir, titreyen birisinin kendini titremekten alamaması gibi. Gerçi meşâyih bidayet ehli için tevacide ruhsat vermişlerdir. Tevacidin manası; bir kimsenin vecdin ve hâlin manası yoluyla değil kalbin rahatlaması ve nefsin dinlenmesi için seslerle ahenkli bir şekilde hareketlerde bulunmasıdır. Böylece nefis, amelleri yerine getirmenin verdiği yorgunluktan bir saat de olsa kurtulur ve kalp tedbir ve teklif külfetinden rahat olur ve bu bâtıl işten Hakk'ı talep hususunda yardım ister. Zira raks şeran mubah işlerden olmasına rağmen hakîkat ehli ve ciddiyet erbabınca bâtıl bir iştir. Gerçi Hakk'ın talebine yardımcı olan her bâtıl ibâdetin kendisidir. Ebu Derda'dan rivayet olunmuştur ki "*Ben nefsimi bâtıl bir şeyle rahatlatıyorum ki hak şeyde bana yardımcı olsun.*" O halde o bâtıl, hakîkatte bâtıl kisvetindeki haktır. Mütevacidin tevacidden niyeti bazı vecdlerin muvafakatını almak ve bu sayede onun hâlinden nasiplenmek olabilir. Bu mana bidayet ehli için ruhsat olmakla beraber meşâyihin hâline ve onların makamlarına uygun ve

layık değildir. Zira onların zâhirî ve bâtınî halleri hep tam bir ciddiyet ve hakkaniyet içinde olup oyun ve eğlencenin onlar indinde yeri yoktur.

Aynı şekilde bilinçli bir şekilde feryat etmemelidir. Hususen meşâyihin huzurunda, ancak dayanma gücünün ve vakar kudretinin sona ermesi hariç. Tıpkı nefes olmazsa kalbi yanacak birisinin mecburen nefes alması gibi olmalıdır.

Rivayet edilir ki; Cüneyd'in sohbetlerine katılan bir genç sema esnasında sık sık feryat ederdi. Bir gün Cüneyt onu bu işten men etti ve "bir kez daha sema esnasında feryat edersen bizim sohbetimizden uzak ol" dedi. O genç ondan sonra bir daha semada feryat etmedi. Bir süre sonra saçının her bir telinden ter damlar hâle geldi nihayet bir gün bu duruma tahammül edemedi ve feryad ederek can verdi. Sırrı Sakati şöyle demiştir: "*Vacidin feryat etmesinin şartı kılıçla yüzüne vurulduğu zaman bir acı hissetmemesidir.*" Bu sözün manası feryadın sıhhati için hislerden gâib olmanın şart olmasıdır. Şeyhulislam bazıları istisna olmak üzere bu şartın genelliğini bütün vacitler için kabul etmemektedir. O şöyle demiştir: "*Bu iş bazı vacidlerde nadiren ortaya çıkar. Bazen vacid gaybten bu mertebeye ulaşır. Ancak sesi yavaş ve fısıltı hâlindedir ve ıztırarla birleşik bir çeşit irâdeyle beraberdir.*"

Semada isteyerek hareket ve feryat etmek reva olmadığı gibi ne bilinçli ne de hâlin galebesi ve irâdesini yitirmesi sonucu giysilerini yırtmak revadır. Zira bu sûrette hem hâlin manası olmaksızın iddiası vardır hem de mal israf olur. Aynı şekilde okuyucuya hırka atma hususunda niyet sâlih, şarbesiz ve riyasız olmalıdır. Vecdin ve şevkin tahrikinin karşılığı olmak üzere ve onun sözlerinin teşvikçisi olması için okuyucuya bir rahatlık vermek niyetiyle olmalıdır.

Sema ehlinden okuyucuya giden hırka iki çeşittir; sahîh ve yırtık. Sahîh hırkanın hükmü şudur ki; eğer vacid hırkayı yalnızca okuyucuya bağışlamak için atarsa başka birisinin onda hakkı ve payı yoktur. Eğer maksadı okuyucuya has olmazsa ve mecliste emir sahibi bir şeyh hazır bulunursa kendi içtihadına göre maslahat görürse ister okuyucuya, isterse de başka birisine verir ve hiç kimsenin itiraz etmeye hakkı yoktur. Zira onun tasarrufları basiret ve tecrübe sebebiyledir. Eğer semada hazır bulunanların hepsi ihvan olur ve şeyh bulunmazsa hırkayı okuyucuya verirler. Zira vecde sebep olan ve hırkanın atılmasını sağlayan onun sözüdür: "*Kim bir kimseyi öldürürse ganimeti onundur.*" Bazıları hırkanın topluluğa ait olduğunu söylemişlerdir. Zira vecde sebep olan şey yalnızca okuyucunun sözü değil sözün ve o topluluğun birleşmesinin bereketidir. Bu grubun sözlerine delilleri Bedir olayının kıyasıdır. Bu savaşta İslâm ordusundaki gençler ganimetin hepsine sahip olabilmek için düşmanları öldürmede aceleci davranmışlardı. Yaşlılar ise "biz sizin destekçiniz ve yardımcınız idik ganimeti bizsiz götürmeyin" dediler. Bunun üzerine tartışma çıkmıştı. Bu hususta Hazreti Risâlet'e (s.a.v.) müracaat edince şu vahiy nâzil olmuştur: "*Sana savaş ganimetleri sorarlar. De ki ganimet Allah ve Resûl'ünündür.*" Daha sonra Resûlullah elde edilen ganimeti eşit olarak onların arasında paylaştırmıştı. Bazıları "Okuyucu eğer cemâatten ise topluluk ile ortaktır. Yoksa nasibi yoktur" demişlerdir. Bazıları ise "Eğer ücretle tutulduysa nasibi yoktur, değilse pay sahibidir" demişlerdir. Eğer muhiplerden birisi ortaya bir mal getirirse ve hazır bulunanlar buna razı olursa herkesin hırkasıyla gitmesi ve o malı okuyucuya vermeleri evladır. Eğer birisi hırkayı atmakla kendi hırkasıyla gitmemeye niyet ettiyse onun hırkasını okuyucuya vermelidir.

Vecd sahibinin galebe ve irâdesi olmadan yırttığı yırtık hırka ise ehil olsun veya olmasın mecliste hazır bulunanlara paylaştırılmalıdır. "*Zira ganimet vakıaya şâhid olanındır.*" Ehil olmayanın pay almasının şartı bu cemâata karşı hüsn-ü zan beslemesi ve onların hırkalarının teberrük olduğuna inanmasıdır. Eğer bir kimse dağıtım zamanı hazır olur ve sema zamanı hazır bulunmazsa ona da bir pay vermelidir. "*Hısım, akraba, yetimler, yoksul ve çaresizler de hazır bulunurlarsa ondan onları da rızıklandırın.*" Eğer atılan hırkaların bazıları sahîh ve bazıları yırtık olursa şeyh hazır bulunur ve maslahat görürse sahîh hırkayı da yırtık hırkaya uyarak yırtmalı ve hazır bulunanlar arasında taksim etmelidir ve hiç kimse ona itiraz etmemelidir.

Rivayet edilir ki Nişabur'daki bir davette fakihler ve sûfîler bir araya gelmişlerdi. Fakihlerin Şeyhi Ebu Muhammed Cuveyni, sûfîlerin şeyhi ise Ebul Kasım Kuşeyri idi. Bir sûfî sema esnasında vecdin galebesiyle hırkasını attı ve sema bitince sûfîler hırkayı paylaştırdılar Ebu Muhammed Cuveyni bazı fakihlere dönerek yavaşça: "*Bu bir israf ve malı zayi etmektir*" dedi. Ebul Kasım Kuşeyri bu sözü duydu ancak taksim işi bitene kadar bir şey söylemedi. Daha sonra hadimi çağırarak "Bu toplulukta kimin renkli bir seccadesi var bir bak ve getir" dedi. Seccadeyi getirince tecrübeli ve bilgili birini çağırarak "Bu seccadeyi mezatta kaça satın alırlar" dedi. O kişi "bir dinar" dedi. "Eğer bir parça olsaydı kaça alırlar" dedi. O kişi "Yarım dinar" dedi. Daha sonra Muhammed Cuveyni'ye dönerek; "Buna zayi etmek demezler" dedi.

Hırkayı yırtmanın ve bulunanlara dağıtmanın aslı Enes Malik'ten gelen şu hadis-i şeriftir: "*Biz Resûlullah'ın (s.a.v.) huzurundaydık, Cebrâil (a.s.) ona nâzil oldu ve "Ey Allah'ın elçisi*

ümmetinin fakirleri cennete zenginlerden yarım gün önce girecekler ve bu beş yüz yıldır" dedi. Resûlullah (s.a.v.) sevindi ve "İçinizde bizim için şiir okuyacak birisi var mı" dedi. Bir bedevî "Evet ya Resûlullah" dedi. Resûlullah oku buyurunca bedevî okumaya başladı:

Aşk yılanı ciğerimi soktu
Bu derde ne bir tabip ne bir büyücü var
Yalnız vurulduğum maşuk hariç ki
Derman ve panzehirim onun yanındadır.

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) vecde geldi ve diğerleri de ona uyarak vecde geldiler. Öyle ki abası omuzlarından yere düşmüştü. Daha sonra kendilerine geldiler ve her biri kendi yerine geri döndü. Muâviye bin Ebu Süfyan "Vecdin ve neşen ne güzel ya Resûlullah" deyince Hz. Peygamber ona "Sus ey Muâviye sema esnasında mahbubun zikriyle vecde gelmeyen kerim değildir" dedi. Daha sonra abasını dört yüz parçaya bölerek orada hazır bulunanlara dağıttılar."

Hadis ehli bu hadisin sıhhatinde ihtilâf etmişlerdir. Eğer bu hadis sahîh ise mutasavvıflar teğanni dinlerken hareket etmek, elbiseyi yırtmak ve hazır bulunanlara paylaştırmak hususunda en iyi delile sahip sayılır. *Allah en iyi bilendir.*

ALTINCI BÂB

Edep hakkında olup on fasıldır

Birinci Fasıl: Edebin beyanı hakkında

Edep kelimesi ahlâkı güzelleştirmek, sözleri ve fiilleri temizleyip saf hâle getirme demektir. Fiiller iki kısımdır: Kalplerin fiilleri niyet, kalıpların fiilleri ise amel olarak adlandırılır. Ahlâk ve niyetler bâtına, söz ve ameller zâhire aittir. O halde kâmil edip, zâhir ve bâtını ahlâk, söz, niyet ve amellerin güzellikleri ile süslenmiş kimsedir. Ahlâkı sözleri ile mutabık, niyetleri amelleri ile muvafık olmalıdır. Göründüğü gibi olmalı, olduğu gibi görünmelidir. Öyleyse her sadık talip sürekli olarak zâhir ve bâtınını muhâlefet ve kötülük çirkinliklerinden temizlemelidir ki müeddep olabilsin. Şeyhul İslâm'ın (kuddusallâhu ruhehu) sözü bu manaya işaret etmektedir: "*Edep zâhir ve bâtını arındırmaktır.*" Kim zâhir ve bâtının tehzibinde sürekli olarak hallerini kontrol ederse ahlâk ve ahvalinin sözlerinden farklı olmasını istemez ve eğer bir hâl, makam ya da ahlâktan bahse-

der ve kendisini bunlarla sıfatlanmış görmezse o sözü kötü edep bilir.

Rivayet edilir ki Sırri Sakati (r.a.) sabrın anlamı hakkında konuşurken bir akrep üzerine çıktı ve onu sokmaya başladı, Sırri aynı şekilde tavrını değiştirmeden sözlerine devam etti ve bu şekilde akrep onu birkaç kez soktu. Yanındakiler: "*Neden onu kendinden uzaklaştırmadın*" diye sorunca, "*Allâhu Teâlâ'dan utandım. Bir hâl hakkında konuşurken o hâle muhâlif hareket etmek istemedim*" dedi.

Bir gün bir dervişe "Fakirlik nedir?" diye sordular. "Ben gelinceye kadar biraz bekleyin" dedi ve birazdan geri geldi. Sordukları soruya cevap olarak, "*Fakirlik bir şeye malik olmamaktır*" dedi. Soruya neden geç cevap verdiğini sorduklarında, "Bir dirhemim vardı, sözüm ve fiilim aynı olsun diye mülkümde bir şey olduğu halde fakirlikten bahsetmek istemedim" dedi.

Adabın bir cüzü de daima uzuvları sâlih amellerle hallendirmektir. Zira insan beşeriyet sûretinde olduğu müddetçe zâhirî edeplere riayet etmek hiçbir hâl ve makamda ondan düşmez. Ebu Hüseyin Nuri şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın kulunda hiçbir makam, hâl ve ma'rifeti yoktur ki onlarla şeriatın âdâbı sakıt olsun. Şeriatın âdâbı zâhirin ziynetidir, Allâhu Teâlâ uzuv ve organların güzel adaptan yoksun olmasına izin vermez.*" Bir kimsenin zâhirinde âdâbın güzelliklerinin eseri görünmediği müddetçe bâtını da henüz müeddep olmamış demektir. Zira zâhirin edeplenmesi bâtının edepli olduğunun alâmet ve işaretidir. Resûlullah (s.a.v.) namazda sakalıyla oynayan birisini gördüğünde: "*Kalbi haşyet içinde olsaydı uzuvları da olurdu*" buyurdu.

Rivayet edilmiştir ki Ebu Hafs Nişaburi (r.a.) Bağdat'a geldiğinde Cüneyt onu görmeye gitti. Dostlarının onun ya-

nında ayakta durduklarını ve işaretini beklediklerini gördü: "*Ya Eba Hafs ashâbını meliklerin edebiyle edeplendirmişsin*" deyince, Ebu Hafs ona şöyle cevap verdi: "*Ya Ebal Kasım hayır, lakin zâhirî edebin güzelliği bâtınî edebin nişanesidir.*"

İbni Ata'ya "Edep nedir?" diye sordular, "*İyi işlerle birlikte olmaktır*" dedi. "Bu sözün manası nedir" diye sorunca, "*Manası Allah'a gizlice ve açıkça, edep ile ibâdet etmendir, eğer böyle olursan sen edeplisin yoksa değilsin*" dedi ve şu beyti okudu: "*Ne zaman konuşsa tatlılık gelir, ne zaman sussa tatlılık gelir.*"

Sırri Sakati (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Bir gece virtleri tamamladıktan sonra mihraba doğru ayağımı uzattım ve şöyle bir nida duydum: "*Ey Sırri melikler böyle otururlar.*" Hemen ayağımı çektim ve "İzzetine and olsun ki bundan sonra asla ayağımı uzatmayacağım" dedim. Cüneyt buyurdu ki: "O hadiseden sonra altmış yıl yaşadı ve ne gündüz ne de gece ayağını bir daha asla uzatmadı." Akıl sahibi edip bir dakika dahi zâhirî veya bâtınî, sırrî veya aşikar âdâbın inceliklerinden geri kalmaz. Zira adap zâhirde ihmal edilirse zâhirî, bâtında ihmal edilirse bâtınî cezaya duçar olunur.

Mutasavvıflardan biri şöyle nakletmiştir: Bir gün tavaftayken tek gözlü bir adam gördüm ki: "*Allah'ım senden sana sığınırım*" diyordu. Bu sözünün anlamını sordum. Bir gün güzel bir gence şehvet nazarıyla baktım, anında başıma bela geldi ve bir gözümü kaybettim ve sonra şöyle bir ses duydum: "*Bakışına bir ceza, devam edersen biz de devam ederiz*" dedi.

Cüneyt'ten şöyle nakledilmiştir: Bir gün Şuniziyye camisinde cenaze namazı kılmak için bir cemâatle birlikte bekliyordum. Bir dervişin camiye geldiğini ve orada bulunanlardan bir şeyler istediğini gördüm. Bu derviş bir işle meşgul olsa ve başkalarından bir şey istemeseydi daha iyi olurdu diye dü-

şündüm. O gece uykuda bir ölüyü yanıma getirdiklerini ve bunu "Ye" dediklerini gördüm. "Ölü bir adamın etini nasıl yiyeyim?" dedim. "Dün yediğin gibi" dediler. O ölünün dün camide gördüğüm derviş olduğunu gördüm. Dün onun hakkında aklıma gelen düşüncenin cezası olduğunu anladım. "Ben onun gıybetini dilime getirmedim, yalnızca aklımdan geçti" dedim. "Bilmez misin senin aklından geçirmen diğerlerinin dile getirmesi gibidir" dediler. "Tövbe ettim" dedim. Hemen onu önümden kaldırdılar.

Ebu Ubeyd Kasım bin Sellam şöyle nakletmiştir: Mekke'de kaldığım dönemde bazen kazayı hacet ederken Kâbe'nin karşısında dururdum, bazen uyurken Kâbe'ye arkamı döner, bazen de ayağımı Kâbe'ye doğru uzatırdım. Bir gün hanım arifelerden olan Ayşe Mekkiye (r.a.) bana bu hususta nasihatte bulundu ve şöyle dedi: "*Ey Eba Ubeyd, senin ilim ehlinden olduğun söyleniyor, benden bir kelime duy ve edep dışı oturma yoksa ismin yakınlar divanından silinir.*" Abdullah bin Mübarek ise şöyle söylemiştir: "*Edepte gevşeklik gösteren sünnetlerden mahrum kalmakla cezalandırılır. Sünnetleri eda etmekte gevşeklik gösteren farzlardan mahrum kalmakla cezalandırılır. Farzları yerine getirmekte gevşeklik gösteren ise ma'rifetten mahrum kalmakla cezalandırılır.*" Ebu Ali Dakkak: "*Mürit edep dairesinden çıktığında geldiği yere geri döner*" demiştir. Abdullah bin Mübarek de şöyle demiştir: "*İnsanlar edep hakkında çok şey söylemişlerdir. Biz ise nefsi tanımaktır deriz.*" Bu sözün manası şudur ki; edebi terk etmenin sebebi cehâlet, cehâletin kaynağı ise nefistir. O halde kim onu ilimle dizginlerse müeddep olur. Cüneyt (r.a.) şöyle buyurmuştur: "*Kulluk edep dairesinde olmak, isyan ise edepsizlik yapmaktır.*" Ebu Ali Dakkak (r.a.) şöyle demiştir: "*Kul itaatiyle cennete, itaatteki edebiyle Allâhu Teâlâ'ya*

ulaşır." Abdullah bin Mübarek ise şöyle demiştir: "*Edep hizmetlerin en üstünüdür.*" Enes Malik ise şöyle demiştir: "*Ameldeki edep amelin kabul olduğunun alâmetidir.*" Ebu Nasr Sirac Tusi şöyle demiştir: "*İnsanlar edebi muhâfaza hususunda üç kısımdır. Birinci kısım dünya ehli olup edepleri belâgat ve fesâhat, ilimleri muhâfaza, padişahların destanları ve Arap şiirlerindendir. İkinci kısım din ehli olup edepleri nefisleri riyazet, uzuvları edep hadları muhâfaza ve şehvetleri terk etmektir. Üçüncü kısım havas olup edepleri kalplerin temizliğinde ve sırlara riayet, ahdlere vefa, vakitleri muhâfaza, düşüncelerdeki iltifatları azaltma ve sır ve aşikârda aynı olmaktadır. Güzel edep talep zamanları, huzur vakitleri ve yakınlık makamlarındadır.*"

Bil ki bütün edeplerin kaynağı nebevî ahval ve ahlâk ile Mustafavî fiiller ve sözlerdir. Ona uyan herkes uyduğu miktarca onun edebinden nasiplenmiştir. Öyleyse edebin kemâli, o hazrete tâbi olmanın kemâline bağlı olup, bu sûfîlerin husûsiyetlerindendir. Adabın Hazreti Risâlet'ten (s.a.v.) olmasının sebebi onun müeddibinin Hazreti İzzet olmasıdır. Nitekim buyurduğu üzere: "*Beni Rabbim edeplendirdi ve ne güzel edeplendirdi. Sonra bana mekarim ahlâkı emretti ve affedici ol, marufu emret ve câhillerden yüz çevir*" buyurdu.

İkinci Fasıl: Hazreti Rubûbiyetin âdâbı hakkında

Bil ki edebi muhafaza etmek hem muhabbetin semeresi hem de onun tohumudur. Muhabbet ne kadar kâmil olursa muhibbin Hazreti Mahbub'un âdâbına riayetine ihtimamı da o kadar fazla olur. Edebin sûreti sevende ne kadar zâhir olursa, Hazreti Mahbubunun ona nazarı daha fazla olur, bu sebepten Ebu Osman Hıri şöyle demiştir: "*Muhabbet sahîh olduğunda, muhibbin edebe riayeti de güçlenir.*" O halde ilâhî mu-

habbet bir kulun kalbinde ne kadar sabit ise Hazreti İzzet'in âdâbının riayetine ihtimamı da o kadar fazla olur. Onun zâhirî ve bâtınî tehzibi kendisini sürekli olarak ilâhî muhabbet ve rızayet sûretinde onun nazarına sunacak şekilde galip gelir, suç ve günah sûretinde değil. Hazreti İzzet'e yakınlığı ne kadar fazla olursa onun şahsında âdâbın inceliklerine dikkat daha kuvvetli olur. Şüphe yoktur ki Hazreti Malik'in yakınlarının işi, dünyevî sultanların vezir, nedim ve bunlar gibi etrafındaki kimselerin hata ve yanlış yapmalından daha zor ve daha tehlikeli olacak, onlardan çok daha fazla edep istenecektir.

Hazreti Ulûhiyet'in âdâbından birisi Rubûbiyetin cemâlinin müşâhedesinde nazardan başka bir şeyle meşgul olmamak ve gayrıya iltifat etmemektir. Rivayetlerde kulun namaza kalktığında hakîkatte Hazreti İlah'a hâzır olduğu nakledilmiştir. O halde kul başkasına bakarsa Âlemlerin Rabbi: "Ey kul, kime bakıyorsun? Senin için benden daha iyi olana mı bakıyorsun? Ey Âdemoğlu bana dön ki ben senin için o baktığından daha iyiyim." Rivayetin aslı şöyledir: "*İnnel abde iza kame ilas salati fe innehu beyne yedeyyir rahman fe iza iltefete kale lehu rabbu ila men teltefit? İla men huve hayrun leke minni? İbni Âdeme ekbil ileyye feene hayrun leke mimmen teltefite ileyhi.*" [Kul namaza durduğunda Rahman'ın iki eli arasındadır. Başkası ile meşgul olduğunda Rabbi ona şöyle der: "Kime yöneldin? Senin için benden daha hayırlı olan birisine mi? Ey âdemoğlu bana yönel ki ben senin yöneldiğin kimseden daha hayırlıyım."]

Benim bir hayâlim var ki daima gözümdedir.
Sırrı kalplerde gizlidir.
Onu zikrettiğimde tüm varlığım kalp
Ve ona baktığımda tüm varlığım göz olur.

Diğer bir edep padişaha yakınlık ve Hazreti İzzet'te muhadese mecali ve onun indinde makam elde etmekle kendi mertebesini unutmamak, ubûdiyet haddini, fakirlik ve acziyet izhârını aşmamaktır ki bu yüzden tuğyana düşmesin. Meşhur bir hikâyede şöyle anlatılmaktadır: Bir gün (Gazneli) Mahmut yalnız olarak Eyaz'ın odasına gitmeye karar verdi. Vardığında Eyaz'ın karşısında yırtılmış bir post ve eski bir külahın bir çiviye asılmış halde durduğunu gördü. "Bu ne?" diye sorunca Eyaz şöyle cevap verdi: "Sultana kulluk yolunda devlet eli bana intizam bağışladığından üzerimden bu iflas elbisesini çıkardı ve kerâmet hilatini giydirdi. Bunun için ben de insan nefsinin gereği olan unutkanlığı def ve isyânı menetmek için onu gözümün önüne astım. Ne zaman ona baksam kendi geçmiş hallerimi hatırlıyor ve mertebe ve değerimi unutmuyorum, sultanın ihsânıyla elde ettiğim süslü külah, kemer ve altın işlemeli elbiseden dolayı gururlanmıyor ve haddi aşmıyorum. Biliyorum ki benim zatî elbisem odur ve şu anda sahip olduklarımın hepsi sultanın fazlındandır." Kelâm-ı Mecîd iki âlemin efendisinin (salâvatların en faziletlisi ve tahıyyatların en temizi ona olsun) Hazreti Kurb'un bu iki edebine riayet etmesi hakkında şöyle buyurmaktadır: "*Göz şaşmadı ve haddi aşmadı.*" Mûsâ da (a.s.) Hazreti İlah'a yönelme hususunda göz kaymasına uğramamasına rağmen hâlinin doluluğundan, ilâhî kelâmı dinlemenin lezzetinden ve yakınlık bulmanın zevki ve tevhîd kâselerini içmenin verdiği kalp mestliğinden dolayı aklî gücünü kaybetti. Kulluk haddinden çıkarak genişlik ve ferahlık arzusu ile "*Göster bana, göreyim seni*" nidasında bulundu ki maveradan izzet hitâbı gelerek onun talebini reddetti ve şöyle buyurdu: "*Beni göremezsin*", daha sonra mele-i ala'dan şöyle bir ses geldi: "*Toprak kim, Rablerin Rabbi kim.*"

Diğer bir edep, ilâhî kelâmı dikkatlice dinlemek ve emirleri ve yasakları dinlemenin hüsnüyle nefis sözünün dinlemeyi terk etmektir. İlâhî kelâmı dinlemek demek, ne zaman kendi diline veya başkasının diline namazda veya namaz dışında Kur'ân-ı Mecîd'den bir kelime gelirse o kelimeyi hakikî mütekellimden işitmek ve kendi veya diğerlerinin dilini ortada yalnızca vasıta bilmektir ki Hak Teâlâ onu sebep kılarak kendi kelamını onun kulağına ulaştırmaktadır. Tıpkı ağaç vasıtasıyla kadîm hitâbın kendini "Şüphesiz ben, ben Allah'ım" şeklinde Hazreti Mûsâ'nın kulağına iletmesi gibi. İlimlerin saf hâle gelmesi ve Kur'ân kelimelerinin anlayış inceliklerinin mübarek hâle gelmesi nefsin sükûtu ve onun sözünü dinlemeyi terk etmekle mümkün olur. Bu ayetin manası da bu hakîkati işaret etmektedir: "*Kur'ân okunduğunda hemen onu dinleyin ve sükut edin, umulur ki rahmet olunursunuz.*"

Başka bir edep ise dilek ve hitâbı güzelleştirmek edebidir. Şöyle ki eğer dilek ve hitap emir, nehiy ve nefiy sûretlerinden ne kadar uzak olursa, edebe o kadar yakındır. Nitekim İbrahim (a.s.) asilere bağışlanma ve rahmet dilerken emir cümlesi kullanmaktan kaçındı ve şöyle dedi: "*Kim bana isyan ederse şüphesiz sen bağışlayansın, esirgeyensin.*" "*Onları bağışla ve esirge*" demedi. Aynı şekilde İsa (a.s.) ümmetten azabın kaldırılmasını isterken ve Hazreti İzzet'ten mağfiret dilerken hitabını emir ve nehiy şeklinden uzaklaştırdı ve şöyle dedi: "*Eğer onlara azap edersen onlar senin kullarındır ve eğer bağışlarsan şüphesiz sen azizsin, hekimsin.*" "*Onlara azap etme ve onları bağışla*" demedi. Yine Eyüp (a.s.) şifa ve rahmet talebinde emir sığası kullanmadı ve şöyle dedi: "*Bu dert bana dokundu ve sen merhametlilerin en merhametlisisin.*" "*Bana merhamet et*" demedi. İsa (a.s.)

kendisine gelen "*İnsanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki ilah olarak kabul edin diye sen mi söyledin?*" ilâhî hitâbına cevaben şöyle dedi: "*Ben bana öğrettiğini söyledim.*" "*Ben söylemedim*" demedi ki nefiy sûretinden uzak olsun ve Hazretin edebini muhâfaza etmiş olsun.

Diğer bir edep ise ilâhî nimetlerin eserlerinin zuhûrunda kendi varlığını ve nefsini yok görmektir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Arz bana gösterildi, onun doğusunu ve batısını gördüm.*" "*Ben gördüm*" demedi. Kendi varlığını fiile nispet etmeyerek gizledi ki edebe daha yakın olsun. "*Sana övgüyü sayamam, sen kendini sena ettiğin gibisin.*"

Bir diğer edep ilâhî sırları korumaktır. Rubûbiyet sırlarından birine vâkıf olduğunda o sırrın emini ve koruyucusu olmalıdır. Hiçbir şekilde onu ifşa etmek caiz değildir. Aksi takdirde yakınlık makamından uzaklaşır ve gazaba uğrar. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Rubûbiyet sırrını ifşa etmek küfürdür.*"

Bana Leyla'nın sırrını sordular, reddettim
Onları Leyla hakkında şaşırttım ve hataya ittim
Bana sen onun eminisin, bize ondan haber ver diyorlar
Oysa onun haberini versem, emini olmam ki.

Başka bir edep; dilek, dua, susma ve sükût vakitlerinin edebine riayettir. Bu mana dua ve dilek için ganimet ve fırsat olan lütuf, rahmet ve genişlik vakitlerinin ve aynı şekilde sükûtun ve dilekten kaçınmanın gerektiği kahır, gazap ve darlık vakitlerinin bilinmesine bağlıdır. Kim bu edebe riayet etmez ve dua vaktinde sükût, sükût vaktinde dua ederse vakti boşa gitmiştir. Nitekim Ebul Hüseyin Nuri şöyle demiştir: "*Kim vaktin edebine riayet etmezse vakti zayi olmuştur.*"

Bu iki edepten sonra dua vakitlerinde kendi hâl ve makamına uygun dilekte bulunması şarttır. Eğer yakınlık makamlarının başlangıcında ve genişlik ve ferahlık için izinli değil ise genişlik ve ferahlık dileğinde bulunmaması gerekir. Şiblî'nin söylediği: "*Hak'dan sözle genişlik dilemek edebi terk etmektir*" sözü bu makamdadır. Hazreti Celâl'in haşmeti değersiz şeyleri istemeye manidir. Bir gün Şiblî (r.a.) dünya ehlinden birisine haberci göndererek ondan dünyevî bir şey talep etti. O kimse şöyle cevap verdi: "Dünyayı da âhireti talep ettiğinden talep et." Şiblî ise ona: "Sen hasissin, dünya da ve Allah değerlidir, âhiret de. Hasisi hasisten, değerliyi değerliden diye cevap verdi. Eğer yakınlığın sonlarında ve Hak'dan genişlik istemeye izinli olsaydı dua ve isteğinde genişlik talep edebilirdi. Nitekim Mûsâ (a.s.) hâlin başlangıcında dünyanın aşağılık ve değersiz oluşu sebebiyle Hazreti İzzet'ten uhrevî hacetler dışında dünyevî hacetler istemedi ve değersiz şeyler istemeden ihtişam ve istizam hicâbında kaldı. Nihayet Hak Teâlâ yakınlıkta onu daha yukarıda bulunan başka bir mertebeye ulaştırdı ve değersiz şeyler isteme hususunda ona izin verdi ve şöyle buyurdu: "*Ey Mûsâ, ekmeğin için tuz olsa dahi dile benden.*" Bu sebepten yiyeceğe ihtiyacı olduğunda şöyle dedi: "*Rabbim, bana indireceğin her hayra fakirim.*" O halde her vaktin ve her hâlin bir edebi olduğu malum oldu. Bu nedenle Ebi Hafs Haddad (r.a.) şöyle buyurmuştur: "*Tasavvufun hepsi âdaptır. Har vakit için edep, her hâlin için edep, her makam için edep vardır. Kim vakitlerin âdâbının gereğini yerine getirirse erlerin değerine erişir, kim de âdâbı zayi ederse yakın olduğunu zannetse de uzak, kabul edildiğini sansa da merduttur.*"

Hazreti Kurb'un âdâbı çoktur. Kim bu yedi edebi muhâfaza ederse umulur ki diğer edeplerin inceliklerine riayetten nasip-

siz kalmaz. Hülasa, fena hâli ve cemde gark olma hâli hariç hiçbir hâlde Hazret'in edebi kuldan düşmez, zira edebe riayet varlık farklılığını iktiza eder ve ikiliğe yol açar, oysa fena hâlinde değişme ve farklılığın sebebi olan kulun varlığı bertaraf olur. Bu sebeple Hak Subhânehu şöyle buyurmuştur: "*İsimlerim ve sıfatlarım ile mesul tuttuklarımı edeple mesul tuttum, zatımın hakîkatini açtıklarımı ise helâk ettim. Öyleyse bu ikisinden istediğini seç. Edep ya da yok olma.*" Bu sözün manası şudur ki; zatın tecellîsi fenayı iktiza eder ve fenada ise edep sakıt olur. İsimler ve sıfatların tecellîsi ise varlığı iktiza eder ve varlıkta âdâbın korunması vâcib olur. Aynı şekilde Reisul taife Şeyh Cüneyd'in (r.a.) sözü de bu manadadır: "*Muhabbet gerçekleştiğinde edebin şartları sakıt olur.*" Zira muhabbetin nihayeti muhibbin mahbupta fani olmasıdır ki böylece ikilik ortadan kalkar. Edebin şartı varlıktaki farklılıktır. Oysa böyle bir halde edebe riayet edebi terk etmektir. Ebul Abbas bin Ata (r.a.) bazı dostlarının arasındayken ayağını uzattı ve şöyle dedi: "*Edep ehli içinde edebi terk, edeptir.*" Aynı şekilde birgün Resûlullah (s.a.v.) Ebubekir ve Ömer (r.a.) ile oturmuş ve mübarek bacağının bir kısmı görünmekteydi, birden Osman içeriye girdi ve Resûlullah (s.a.v.) bacağını örttü ve: "*Ben meleklerin kendisinden utandığı kimseden utanırım*" dedi. Bu hâl Hz. Osman'ın Resûlullah (s.a.v.) indindeki azametine delalet etmesine rağmen Resûlullah (s.a.v.) ile Ebubekir ve Ömer (r.a.) arasındaki hâle nispetle daha aşağıdır. Zira o hâl bir olmaya daha yakındır.

Bende tutulmuşluk, öfke ve hayâ var
Kerem ve vefa ehliyle karşılaştığımda
Nefsimi kendi tabiatına ve hâline bırakırım
Dilime gelen her şeyi pervasızca söylerim

Üçüncü Fasıl: Hazreti risâletin âdâbı hakkında

Hakikat ve muhabbet ehli arasında malum ve muhakkak bir gerçek vardır ki mahbubun mahbubu mahbuptur. Kim mahbubunun mahbubunu sevmezse bu onun muhabbetinin garazlı olduğunu gösterir. Böyle birisi aslında kendi nefsinin muhibbidir, mahbubunun değil. Mahbubunu nefsinin faydalanma vesilesi ve lezzet alma mahalli bildiği için sevmektedir, zatını ve hakîkatini değil. Sadık muhipler hevâ illetinden ve nefis muradından saf ve varlık şaibesinden hâlis hâle geldiklerinden kendilerini mahbup için isterler, mahbubu kendileri için değil. Kendi varlıklarını ona feda edenler, onu kendilerine feda etmezler. Onun muradını kendi muradına mukaddem bilirler ve hatta mahbubun muradı hariç onların hiçbir muradı yoktur. Mahbubun mahbubu mahbup olduğu gibi Hazreti Mahbub'a erişme vesilesi de mahbuptur. İman ve yakîn ehli için apaçık ayan ve beyandır ki Resûl (s.a.v.) hem İlah'ın mahbubu ve hem de Hazreti Sultan Teâlâ ve Tekaddes'in vesilesidir. O halde ilâhî muhabbetin iktizası Resûl'ün (s.a.v.) muhabbetini gerektirir. Muhabbet olan her yerde Hazreti mahbubun âdâbına riayetin vâcib olduğu da malum olduğundan bütün iman ehline ve hususen keşif ve ayan erbabına Hazreti Nübüvvet'in âdâbına riayet etmek ve Cenabı Risâlet'in görkem ve ihtişamını muhâfaza etmek vâcib ve lazımdır. Resûlullah (s.a.v.) sûret ve cismâniyet olarak yalnızca zâhiri görenlerin gözünden gâib ve gizli olmasına rağmen, sıfat ve ruhaniyeti basiret erbabının nazarında açık ve ayandır. Onun şeriatının sûreti ruhaniyetinin kalıbıdır. O halde onun şeriatı âlemde baki kaldıkça sûreti manasıyla hazır olacak ve hayatının medetleri ümmetin ruhlarının ve nefislerininki ile birleşik ve bağlı olacaktır. "*Ey iman eden-*

ler ne zaman sizi, size hayat verecek bir işe çağırırsa Allah'ın ve Resûl'ün bu çağrısına icâbet edin." Bu şekilde şeriatın sûreti hayat feyzinin rabıtası olduğu gibi diğer taraftan hayatın kabulünün vasıtasıdır. Resûl (s.a.v.) sünnetinin ihyasını kendi ihyası olarak zikretmiş ve bu manada "*Kim benim sünnetimi ihya ederse beni ihya etmiştir*" buyurmuştur. O halde onun şeriatı ve sünnetinin ümmet ile olan nispeti hem hayat verici hem de ihya olucudur.

İşin özü ve edeplerin aslı muhabbet ilişkisini sağlamlaştırdıktan ve meveddet şartlarını tekmil ettikten sonra nebînin huzurunun mülâhazasına ve Mustafevî cemâlin murâkabesine devam etmektir. Şöyle ki; kul Hak Subhânehu ve Teâlâ'yı sürekli olarak kendi zâhir ve bâtın tüm hallerine vâkıf ve agâh bildiği gibi, Resûl'ü de (s.a.v.) kendi zâhir ve bâtınına agâh ve hazır bilmelidir ki onun vakar ve taziminin sûretini göz önünde bulundurmakla daima âdâbının muhâfazasını sağlar ve ona gizli veya açık muhâlefet etmekten utanır ve bir dakika bile onun sohbetinin âdâbını terk etmez. Edeplerin muazzamı, kendi düşüncesinde hiçbir yaratılmışın menzil kemâli ve mertebe yüceliği cihetinden ona denk olabileceğine veya hiçbir sâlikin onun hidâyetinin delaleti olmaksızın Hazreti İzzet'e yol bulabileceğine veya hiçbir velînin onun velâyet nurlarından iktibas etmeksizin başkasını irşâd velâyetine kudret yetirebileceğine veya mükellemiyet ve muhaddesiyet derecesinde yakınlık makamına sahip olsa bile hiçbir erenin onun yardımından müstegna bir şekilde bir makama erebileceğine imkân ve mecal vermemektir. Zira bütün mevcudatın feyiz dağıtıcısı nebevî mutahhar ruh ve Mustafevî mukaddes nefis olup onun vasıtası olmaksızın Hazreti Ulûhiyet'ten hiçbir medet ulaşmaz. Her kim şeytanın gururlandırmasıyla mağrur olur

ve zamirinde istiklal ve istiğna[1] düşüncesi oluşursa şüphesiz o Cenabı Ulûhiyet'in merdudu ve rubûbiyet dergâhının matrutudu olur, aldanmış ve hüsrana uğramış şekilde yakınlık makamından "*yüzüstü bir şekilde*" uzaklık çukuruna düşer. "*Fazlalıktan sonra azlıktan Allah'a sığınırız.*"

Diğer bir edep itikat kaidesini muhkemleştirdikten sonra onun sünnet yolunu kâmil bir şekilde izlemektir ve bu yolda sürekli çaba göstermektir. Resûl'ün (s.a.v.) sünnetine uyma hususunda edepli bir şekilde son derece gayret göstermeli, bu hususta ihmalde bulunmayı caiz bilmemeli ve yakînen bilmelidir ki sünnetlere ve nafilelere riayet etmeden mahbupluk derecesine ulaşamayacaktır. Hadiste buyurulduğu üzere: "*Kul nafilelerle bana öyle bir yakınlığa ulaşır ki onu severim.*" Kendi kendine nafileleri çoğaltmanın muhip ve müritlerin derecesi olduğunu, mahbup ve muradın ondan müstağni olup farzları ve sünnetleri eda etmekle vazifesini yerine getirmiş olduğunu sanmamalıdır. Zira mahbupluğun kendisi sünnetlere ve nafilelere uyulduğunun alâmetidir. Resûl'ün (s.a.v.) her sünnetini nebevî varlık denizinden ayrılan bir kol bilmelidir ki onun feyzi ve cereyanı ile ümmetin kalp ve nefisleri zemininde, muhabbet tohumları, hakîkat gelincikleri ve yakîn reyhanları yetişir. Onunla sûreten veya manen nispeti olan sadat-ı kiram, hakîkat ulemâsı ve tarîkat meşâyihi gibi onun şeklî veya manevî evladı ve nebevî ilimlerin varisi olanları da Resûl'ün (s.a.v.) muhabbeti hürmetine sevmeli ve onlara hürmet ve tazimi vâcib bilmelidir.

---

[1] Zenginlik, ihtiyaçsızlık anlamında Arapça bir kelime. Allah'a vasıl olanın O'nunla yetinmesi hali. Bu durumda başka şeye ihtiyaç duyulmaz. Allah ile istiğna güzel, fakat Allah'tan istiğna çirkindir, küfürdür. "Allah'a tevekkül et! Zira O vekil olarak kuluna yeter!" (Ahzab / 48)

Göz için bin fidye verirler
Sevgili için ise bin kişiye hürmet ederler.

Hülasa itikat, söz ve fiillerdeki tüm hallerde Resûl'ün (s.a.v.) tazim ve hürmetini ilâhî tazimle birlikte yerine getirmelidir. "*Ki siz Allah'a ve Resûl'üne inanasınız, onun izzetini takdir edesiniz, ona saygı gösteresiniz*" ve ona itaati, Hakk'a itaatin gereği bilmelidir. "*De ki Allah'a ve Resûl'üne itaat edin.*" Hz.Muhammed'e (s.a.v.) iman ve onun risâletini ikrar etmeden Allah'a ve onun birliğine iman, sahîh ve makbul değildir ve sünnetler olmaksızın yalnızca farzların edası Hazreti İzzet'e ulaşmanın yolu değildir. Onun Hak Teâlâya yakınlık misali olan "*Kâbe kavseyn*" bu manaya gelmektedir. Onun tazimini tıpkı Hakk'ın tazimi gibi ve ona itaati aynı Allah Subhânehu Teâlâ'ya itaat gibi görmelidir. "*Kim Resûle iman ederse Allah'a itaat etmiştir.*" "*Sana uyanlar Allah'a uymuşlardır.*" Ve "*Ev Edna*" (*Belki de daha yakın*) lafzından kasıt belki de bu manadır. Hakk'ın ismini anarken ve yazarken takdis, tenzîh ve tazim ile yâd ettiği gibi Resûl'ün (s.a.v.) ismini de söylerken ve yazarken salâvat ve teslimat ile tazim ve hürmet etmelidir. Vallâhul Muvaffak.

Dördüncü Fasıl: Müridin şeyh ile âdâbı hakkında

Bil ki müridin şeyhin sohbet âdâbına riayet etmesi en önemli edeplerdendir. Zira âdâbı muhâfaza kalplerin muhabbetine sebep olur. Bu yüzden ruhun cemâli müşâhedesi ve aklın kemâli, âdâbın güzellikleri şekli hariç ortaya çıkmaz. O halde her ne zaman mürit şeyhin sohbetinde müeddep olursa şeyhin kalbinde muhabbet oluşur ve ilâhî rahmetin nazar yeri olur. Zira Hak Teâlâ daima kendi dostlarının kalbine rahmet, inayet ve riayet nazarıyla bakmaktadır. Öyleyse şeyhin kalbinde yer etmek

ve orada mekân edinmekle ilâhî rahmetin eserlerinin bereketi ve sonsuz feyzin nüzûlleri onun varlığını kuşatır. Şeyhin onu kabul etmesi Hak Teâlâ'nın, Resûl'ün (s.a.v.) ve şeyh ile Resûl arasında aracı olan bütün meşâyihin onu kabul ettiğinin sahîh bir alâmeti ve sarîh bir delilidir. Şeyhin terbiye haklarından bazılarının karşılığı hüsn-ü âdâba riayet dışında eda edilemez. O halde manevî baba nispetinde olan ulemâ ve meşâyihe ihtiram ve tazim, haklarının büyüklüğü karşısında eda edilen bir haktır ve onu ihmal etmek taksir ve isyândır. Rivayette şöyle gelmiştir: "*Bizim içimizde büyüğümüze ihtiram göstermeyen ve küçüğümüze şefkatli davranmayan ve âlimimizin hakkını bilmeyen yoktur.*" Hakk'ın rubûbiyet sebeplerinden en yakın sebep olan şeyhin haklarını eda etmeyen kimse ilâhî hakları eda etmekte de eksik ve yetersiz kalır. "*Kim yakın rabbini zayi ederse yüce rabbine varamaz.*" Şeyhin müritleri arasındaki varlığı, nebînin sahâbeler arasında varlığını hatırlatır. Zira şeyh halkı Resûl'e uyma yoluna davet etmekle Resûl'ün naibi olur. "*Şeyh kavminde nebînin ümmetinde olduğu gibidir.*" Adabın cüziyatında müsahama mümkün olduğu halde külliyatı on beş edep olup müritlerin şeyh karşısında bunlara riayet etmesi vâcibtir.

Birincisi Şeyhin, müritleri terbiye, irşâd, tedip ve tehzib hususunda yegâne olduğuna itikat etmektedir. Zira eğer başkasını onun karşısında veya ondan daha kâmil olarak görürse muhabbet ve ülfet ilişkisi zayıflar ve bu yüzden şeyhin sözleri ve halleri onda fazla bir etki yaratmaz. Zira şeyhin sözlerinin müritte nüfuz etmesinin rabıtası muhabbettir. Muhabbet ne kadar kâmil olursa, müridin şeyhin terbiyesinden faydalanma istidadı o kadar fazla olur.

İkinci edep şeyhin sohbetinin gereklerinde azim ve sebat gösterilmesidir. Kendi kendine kapıların açılmasının yalnızca

ve yalnızca şeyhin hizmetinde bulunmakla ve sohbetinin lüzumunu yerine getirmekle olacağını tasavvur etmelidir. "Ya onun dergâhında can veririm ya maksadıma ulaşırım" diye düşünmelidir. Alameti de şudur ki; şeyhin reddetmesi ve uzaklaştırmasıyla dönmemelidir, zira meşâyih, müritlerinin hallerini anlamak için çok defa farklı şekillerde onları imtihan ederler. Ebu Osman Hiri, Şah Kirmani (r.a.) ile birlikte Ebu Hafs Haddad'ı ziyaret maksadıyla Nişabur'a geldi. Ebu Hafs'ın velâyet nûrunu müşâhede edince, onun saâdet verici nazarı hallerinin cezbelerini kuvvetlice cezp etti ve kendi bağlılarının halkasına bağımlı kıldı. Dönme vakti gelince Şah Kirmani'den orada kalmak için izin istedi, bu sırada henüz çok gençti. Ebu Hafs onu yanından uzaklaştırdı ve "bizim meclisimizde oturma" dedi. Ebu Osman onun işaretine uyarak zâhiren geri döndü, ancak kendi kendine onun evinin önüne bir çukur kazarak Ebu Hafs izin verinceye ve yanına çağırıncaya dek oradan çıkmamaya azmetti. Ebu Hafs onun hâlindeki sadâkatı ve bağlılığındaki samimiyetini görünce onu yanına çağırdı, terbiye etti, kendi yakınlarından ve has ashâbından kıldı ve kızını ona nikâhladı ve kendinden sonra hâlifeliğe tayin etti. Ebu Osman onun ölümünden sonra otuz yıl şeyhinin hâlifeliğini yaptı.

Üçüncü edep şeyhin tasarruflarına teslim olmaktır. Onun nefsi ve malında tasarrufta bulunmasının yolunu açmalı ve her ne buyurursa itaat etmeli, teslim ve razı olmalıdır. Zira onun bağlılığı ve muhabbeti bu yol dışında belli olmaz ve sadâkatinin ölçüsü yalnızca bu ölçüyle bilinir. Nitekim Kelâm-ı Mecîd bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Ama hayır Rabbine andolsun ki onlar aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda seni hâkim yapmadıkça ve sonra da senin kararına kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyetle tabi olmadıkça, inanmış olmazlar.*"

Dördüncü edep itirazı terk etmektir. Hiçbir şekilde kendinde zâhirî ve bâtınî olarak şeyhin tasarruflarına itiraz hakkı görmemelidir. Her ne zaman şeyhin hallerinden bir şey ona müşkül gelirse ve onun aslını anlamazsa Mûsâ ve Hızır'ın (a.s.) kıssasını hatırlamalıdır. Mûsâ (a.s.) nübüvvete, ilminin çokluğuna ve Hızır (a.s.) ile birlikteliğe duyduğu alakaya rağmen onun bazı tasarruflarını inkâr etti ve esrarın ortaya çıkmasından ve hikmetinin beyan olmasından sonra inkârdan ikrara döndü. O halde şeyhin tasarruflarından ilminin almadığı her şeyi anlayışının kısalığına ve ilminin azlığına bağlamalıdır, o tasarrufun fesâdına değil. Böylece bağlılığın ve muhabbetin azalma girdabından çabuk şekilde kurtulabilir. Cüneyd'in (r.a.) müritlerinden biri bir gün şeyhe sual sordu ve daha sonra aldığı cevaba itiraz etti. Cüneyt (r.a.) şöyle buyurdu: "*Eğer bana inanmıyorsanız beni bırakın.*"

Beşinci edep iradeyi terk etmektir. Dinî, dünyevî, küllî, cüzî, hiçbir işe şeyhin irâdesine ve görüşüne başvurmaksızın başlamamalıdır. Şeyhin izni olmaksızın yememeli, içmemeli, giymemeli, bağışlamamalı, uyumamalı, almamalı, vermemelidir. Aynı şekilde oruç, iftar, nafileleri çoğalmak, farzları kısmak, zikir, tilavet ve murâkabe gibi hiçbir ibâdete şeyhin izni ve tayini olmadan başlamamalıdır. Bir gece Resûlullah (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) evinin yanından geçiyordu, teheccüd namazında Kur'ân'ı hafif sesle okuduğunu duydu, daha sonra Hz. Ömer'in (r.a.) evinin yanından geçerken onun namazda Kur'ân'ı yüksek sesle okuduğunu duydu. Sabah Hazreti Resûl'ün (s.a.v.) yanına geldiklerinde Hz. Ebu Bekir'den neden teheccüd namazında Kur'ân'ı hafif sesle okuduğunu sordu. Ebu Bekir: "*Kendisine seslendiğim beni duyuyor*" dedi. Ömer'den neden yüksek sesle okuduğunu sorunca: "*Şeytanı kovuyor ve uyuyan-*

ları uyandırıyorum" dedi. Bunun üzerine Hazret: "Ne bu kadar sessiz, ne de bu kadar yüksek sesle, ikisinin ortasında bir sesle okuyun" buyurdu ve şu ayet nâzil oldu: "*Namazda sesini çok fazla yükseltme, çok fazla da alçaltma, ikisinin ortası bir yol tut.*" Bu durum muktedânın olduğu yerde sahîh de olsa kendi görüşüyle hareket edilemeyeceğine işarettir.

Altıncı edep şeyhin hatırına riayettir. Şeyhin mekruh bildiği hiçbir işi yapmamalıdır. Şeyhin affi, güzel geçinmesi, hilminin kemâli ve ahlâkının güzelliğine güvenme sebebiyle onu küçük ve değersiz saymamalıdır. Zira meşâyih kerahet ve rıza hususunda müritlerin nefislerine oldukça müessirdirler.

Yedinci edep vakıaların keşfinde şeyhin ilmine müracaat etmektir. Vakıaların keşfinde ister rüyada ister uyanıklıkta olsun şeyhin ilmine müracaat etmeli ve istiklal ve istibdattan kaçınmalıdır. Zira o vakıanın menşe ve kaynağı müridin nefsinde gizli bir irâde olabilir ve ilmi erişmediği için onun sıhhatine hükmeder ve bu şekilde müşküller ortaya çıkabilir. Oysa şeyhe arz ettiğinde, şeyh ilminin genişliğiyle o vaziyete vâkıf olur ve eğer sıhhatli olursa şeyhin hükmünden sonra yakîn ederek onu icra etmeye çalışmalıdır, aksi takdirde önüne şüpheler çıkacaktır.

Sekizinci edep şeyhin kelamını can kulağıyla dinlemektir. Daima şeyhin sözlerine dikkat etmeli ve onun dilini Hakk'ın kelamının vasıtası bilmelidir. Yakîn etmelidir ki o, Allah'ın sözünü söylemektedir, hevâsının değil ve "kendiliğinden konuşmaz" mertebesine erişmiştir. Onun kalbini ulum incileri ve maarif mücevherleriyle dolu dalgalı bir deniz bilmelidir ki bazı vakitler ezelî inayetin esintileri sayesinde dalgalanmakta ve bazı inci ve mücevherleri dil sahiline atmaktadır. O halde şeyhin kelamının faydalarından ve kazançların-

dan nasipsiz kalmamak için daima hazır ve dikkatli olmalı ve o söz ve kendisi arasında uyum ve benzerlik aramalıdır. Kendi kendine şöyle tasavvur etmelidir ki; sanki istidat diliyle Hakk'ın dergâhından salâh talebinde bulunmakta ve istidadı ile münasip şekilde gaybten bir hitap varit olmaktadır. Şeyh ile konuşurken nefsinden ayrı olmamalıdır ki riyakâr olmasın ve ilim ve ma'rifet izhârında bulunmaktan kaçınmalı, kelamın güzelliği sûretiyle kendini cemâl ve kemâl sıfatında arz etmemelidir. Zira müridin kendi sözünü beğenmesi ve onu söylemek için fırsat beklemesi, onu muhabbet makamından uzaklaştırır ve kalbinde bir perde oluşturarak şeyhin kelamını duymasına mani olur. Bazı müfessirler "*Ey iman edenler, Allah'ın ve elçisinin emrinin önüne geçmeyin.*" ayetinin tefsîrinde şöyle demişlerdir: "Resûlullah'ın (s.a.v.) meclisinde bulunan bazı kimseler, ne zaman birisi bir soru sorsa hemen ona cevap ve fetva vermeye çalışıyorlardı. Nitekim izzet hitâbı bu ayet ile onları edeplendirdi ve bu hareketlerinden nehyetti."

Dokuzuncu edep sesi kısmaktır. Şeyhin huzurunda sesini yükseltmemelidir. Zira büyüklerin huzurunda sesi yükseltmek edebi terk etmek ve vakar elbisesini çıkarmaktır. Bir gün Ebu Bekir ve Ömer (r.a.) arasında Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda bir tenazu meydana geldi ve seslerini yükselttiler. Onları tedip etmek için şu ayet nâzil oldu: "*Ey iman edenler, sesinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin.*" Daha sonra onlar seslerini o kadar kıstılar ki anlaşılmaları zor hâle geldi ve onlarla ilgili şu ayet indi: "*Resûlullahın indinde seslerini azaltanların kalplerini Allah takvâ ile imtihan etmiştir.*"

Onuncu edep nefsi fazlalıktan menetmektir. Şeyhin huzurunda ne söz ne de fiil ile fazlalık yapmamalıdır. Zira fazla-

lık ihtişam hicâbının ve vakar giysisinin ortadan kalkmasına ve feyiz yolunun kapanmasına sebep olur. O halde kendisiyle hitapta tazim ve ihtiram yolunu korumalı ve "*ya seyyidi*" veya "*ya mevlayi*" demelidir. İlk önceleri sahâbe Resûlullah'a (s.a.v.) hitap ederken tazim ve hürmet etmez, "*Ya Muhammed, Ya Ahmed*" derlerdi. Nihayet şu ilâhî hitap onların tedibi hususunda nâzil oldu: "*Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla konuşmayın yoksa siz farkında olmadan amelleriniz bâtıl olur.*" Bu ayetten sonra kendisine hitap ederken "*Ya Resûlallah, Ya Nebiyallah*" demeye başladılar. Aynı şekilde Beni Temim'den bir grup gelerek Resûlullah'ın (s.a.v.) hücresinin önünde "*Ya Muhammed, yanımıza gel*" diye seslendiler, bunun üzerine Kelâm-ı Mecîd nâzil olarak: "*Gerçek şu ki seni hücrelerin arkasından çağıranların çoğu akıllarını kullanmazlar, eğer sen onların yanına gelinceye kadar sabretseydiler onlar için daha hayırlı olurdu.*" Şeyhin huzurunda söz hususunda fazlalık ve kalabalık yapma yolu kapalı olduğu gibi fiilde de onun hürmet ve vakarını korumayı vâcib bilmelidir. O halde şeyhin huzurunda namaz vakti hariç seccade sermemeli, semada mümkün olduğu ve gücü yettiğince kendini hareket ve feryattan alıkoymalı ve şeyhin huzurunda gülmekten sakınmalıdır.

On birinci edep kelam vakitlerini bilmektir. Ne zaman dinî veya dünyevî önemli bir hususta şeyhle konuşmak isterse önce şeyhin hâlini araştırmalı, kendisini dinleyecek vakti olup olmadığını bilmeli ve acele etmekten kaçınmalıdır. Konuşmadan önce Hazreti İzzet'e yönelmeli, şeyhle sohbet hususunda edep tevfîki talep etmeli ve o Hazretten yardım dilemelidir ki bu ulûhiyete yakınlaşmada sadaka mesabesindedir. Nitekim Hz. Resûl'ün (s.a.v.) ashâbı o hazretle konuşma-

dan önce sadaka vermekle memur edildiler. "*Ey iman edenler, Peygamber (s.a.v.) ile konuştuğunuzda bu konuşma için sadaka verin.*" İbni Abbas bu ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak şöyle demektedir: "İnsanlar Resûlullah (s.a.v.) ile sohbette aşırıya gidiyor ve ona soru sorma hususunda çok ısrar ediyorlardı ve bu da Hazreti Peygamber'i (s.a.v.) üzüyor ve yoruyordu. Daha sonra bu ayet nâzil olunca münafık ve muvafık birbirinden ayrıldı." Rivayet edilmiştir ki bu ayet ile Ali'den (r.a.) başkası amel etmemiştir. Bir dinar vermiş ve Resûlullah (s.a.v.) ile sohbet etmiştir. Bu sebeple Ali bin Ebi Talib'in (r.a.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki benden önce ve benden sonra hiç kimse onunla amel etmemiştir.*"

On ikinci edep kendi mertebesinin haddine riayet etmektir. Şeyhe soru sorarken haddini korumalı ve kendine kapalı olan halden başka bir hâli açmamalı ve ne makamı ne de hâli olan bir şeyden bahsetmemelidir. Zira bunun bir faydası olmayıp, tersine zararı vardır. O halde kendi hâlinin zaruriyetlerinden başkasını sormamalıdır. Kelam-ı Kadîm şu ayetle boş şeyler sormayı yasaklamıştır: "*Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokabilecek olan şeyler hakkında soru sormayın.*" Faydalı söz işitenin anlayışı kadar olan söz, faydalı soru ise dinleyenin mertebesi oranında olan sorudur.

On üçüncü edep şeyhin sırlarının saklı tutulmasıdır. Şeyhin gizlediği kerâmet, vakıat veya başka bir durumdan mürit haberdar olduğu takdirde onu açıklamak için ruhsat aramamalıdır. Zira şeyh o hâli saklamakla dinî veya dünyevî bir maslahatı göz önünde tutmuş olabilir ki müridin ona ilmi olmaz ve o hâlin açıklanması fesâda yol açabilir. O halde şeyhin sırları onun yanında şu iki beyte yer alan şiir gibidir:

Ben insanların sırlarına sahibim
Onların sırlarını birbirlerine söylemem
Herkesin kalbinde sırlarını sakladığı bir yer var
Hiç kimse buraya ulaşamaz ve haberdar olamaz.

On dördüncü edep kendi sırlarını şeyhin yanında açıklamaktır. Sırlarını şeyhten gizlememeli ve Hak Teâlâ'nın kendisine verdiği her kerâmet ve bağışı açıkça veya işaretle şeyhine bildirmelidir. Zira sadece nefsinin kendi sırlarından bir sırdan haberdar olması ve onun ilminde tek ve yalnız olması, bâtınında bir ukdenin oluşmasına yol açar ki bu ukde şeyhin medet ve fütûh[2] yolunu kapatır. Bu hâli şeyhe açar açmaz o ukde ve set anında yok olur.

On beşinci edep, şeyhten naklettiği her şeyin muhatabın anlayacağı kadar olmasına dikkat etmektir. Anlamı açık olmayan ve dikkat gerektiren veya dinleyicinin hakîkatini kavrayamayacağı şeyi söylememelidir. Zira muhatabın muradını anlamadığı hiçbir sözde fayda olmadığı gibi, zarar olması mümkündür. Aynı şekilde dinleyicinin şeyh hakkındaki akîdesinin bozulması da mümkündür.

Mürit bu edeplere dikkat ve riayet ettiği takdirde maksut olan ilâhî rahmetin nurları ve sonsuz bereketin eserlerinin nüzûlü, şeyhin sohbeti vasıtasıyla onun sırrında ve aşikârında zâhir olur ve mukarribler cümlesinden olur.

---

2 Beklenmedik birşeyin ele geçmesi. Zahirdeki fütûha "fütuhûl-ibade", batındakine de "fütuhûl-halâve" denir. Bu iki fütûhtan başka, bir de "fütûhul-mükâşefe" vardır. Rızık, ibâdet, ilim, marifet, keşf vs. gibi maddî ve manevî nimetlerin sâlike açılması, gaybî kemal halleri ile ortaya çıkma şeklinde tanımlar getirilen fütûh; manevî feyz, gönül açıklığı gibi manaları da ihtiva eder.

Beşinci Fasıl: Şeyhlik âdâbı ve fazileti hakkında

Nübüvvet derecesinden sonra Resûlullah'a (s.a.v.) tabi olma yoluyla halkı Hakk'a davet etme hususunda hiçbir derece nübüvvete niyabet derecesinden efdal değildir. Şeyhlikten murat da bu niyabettir. O halde şeyhlik ve terbiye derecesi derecelerin en faziletlisidir. Şu sahîh hadis şeyhliğin mertebesinin yüceliğine işaret etmektedir: "*Muhammed'in nefsini elinde tutana andolsun, eğer isteseydiniz yemin ederdim ki Allah'ın indinde kulların en sevgilisi, Allah'ı kullarına sevdiren ve kulları Allah'a sevdiren ve yeryüzünde nasihat vererek yüreyen kimsedir.*" Zira bu mana meşâyihin hâlinin vasfıdır. Çünkü şeyhin müridin kalbinde tasarrufta bulunmasının sebebi onun gönül aynasından hevâ ve tabiat pasını temizlemektir ki bu sayede ehediyet cemâlinin ve samediyet celâlinin nurları orada yansır ve basiret onun müşâhedesini ihâta etmekle dolar ve cezbolur. Bu şekilde ilâhî muhabbet onun kalbinin derinliklerine yerleşir. O halde Hak Subhânehu'ya karşı kulların kalbinde muhabbet oluşması meşâyihin işidir, aynı şekilde Hak Subhânehu'nun kullarını sevmesi de Resûlullah'a tabi olma tarikiyle şeyhin müridi terbiye etmesiyle oluşur ki bu da ilâhî muhabbetin bir semeresi ve neticesidir. Nitekim Azze ve Celle şöyle buyurmuştur: "*De ki eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin.*"

Şeyhin müride karşı olan vazifeleri ve âdâbı

Müridin şeyhe karşı riayet etmesi gereken ve ihtiramın hakkı olan edebi olduğu gibi şeyhin de müride karşı olan terbiye hakkı olan edebi vardır. Anlayışın ihâta ettiği kadarıyla şeyhlik âdâbı on beştir.

Birincisi niyeti ihlâslı kılmak ve sebebi araştırmaktır. Önce kendine bakmalı iddiasının sebebi öne çıkmak, şeyhlik yapmak, insanların sevgisini kazanmak ve üstünlük taslamak olmamalıdır ki insanoğlunun nefisleri bunlarla kaimdir. Nefsinden emin olsa ve ondaki tabiat ateşlerinin sönmüş olduğunu görse bile şüphe etmelidir, zira belki de kalpleri celbetme ve halkı kendisine yöneltme arzusu öylesine ince ve latîftir ki, gizli kalmış ve kendisi bu durumdan habersizdir. O halde bazı taliplerin ve müritlerin hürmet ve hüsn-ü zan sebebiyle kendine müracaat ettiklerini ve hidâyet ve irşâd talep ettiklerini gördüğünde aceleyle onlarda tasarrufta bulunmaya kalkışmamalı, beklemeli ve içten bir şekilde çokça yalvararak ve dua ederek Hazreti İlah'tan hâlinin hakîkatini öğrenme talebinde bulunmalıdır. Şüphe hicâbı kalkıp ilâhî tanıtma ile yakîn olarak Hakk'ın o cemâati kendisine göndermesindeki muradını bilmelidir. Eğer bunun iptila ve imtihan olduğu malum olursa ondan kaçmayı vâcib bilmeli ve gizli illetleri idrâk etmekle meşgul olmalıdır. Eğer Hakk'ın muradının kendi vesilesiyle talipleri ve irşâda muhtaç olanları terbiye etmek olduğunu anlarsa Hakk'ın işaretine boyun eğmeli ve basiret ile o işe koyulmalıdır.

İkinci edep istidadı tanımaktır. Tasarrufta bulunmadan önce müridin istidadına bakmalıdır. Eğer onda mukarriblerin yolunda suluk etme istidadını görürse onu hikmetle ve yakınlık ehlinin halleri anlatmak yoluyla davet etmelidir. Eğer iyilerin yolunun istidadından fazlasına sahip olmadığını görürse onu güzel bir öğüt, teşvik, uyarma ve zikir ile cennete davet etmeli ve cehenneme karşı korkutmalıdır. Yakınlık mertebesi için yeterli istidada sahip olanları ise şeklî amellere ve zâhirî ibâdetlere teşvik ettikten sonra murâkabe, sırra riayet, düşün-

celeri temyiz gibi kalbî amellerle vazifelendirmelidir. Yakınlık derecesi müsteidlerini hâlis kulluğa ve şeklî amellere yöneltmeli ve sevdirmelidir. Aynı şekilde eğer müridin salâhını sebeplerden kopma ve kaçınmada veya onları koruma ya da kesp veya terk etmede görürse onun hâline münasip ve muvafik olan hâli emretmelidir. İşin aslı olan fıtratları ayıramayan ve yetenek ve istidat çeşitlerinin ma'rifetine sahip olmayan bir kimsenin müritte tasarrufta bulunması caiz ve sahîh değildir. Şeyhul İslâm bu manada şöyle demiştir: "*Çöl ehli toprakları ve ağaçları tanır. Bütün ağaçları ve zeminleri bilir. Her meslek erbabı kârını ve zararını bilir, hatta kadın eğirdiği yününü, kalınlığını ve inceliğini bilir. Hal böyleyken şeyhin müridinin hâlini ve onun salâhına olacak şeyi bilmemesi pek şaşılacak bir iştir.*"

Üçüncü edep müridin malına tenezzül etmemektir. Hiçbir şekilde müridin malına veya hizmetine tamah etmemeli ve beklentide olmamalıdır. En iyi sadaka olan terbiye ve irşâdı bir şey karşılığında bâtıl etmemelidir. Rivayette şöyle gelmiştir: "*Hiçbir sadaka verenin sadakası insanlara ilim öğretenin sadakasından daha faziletli değildir.*" Ancak ilâhî bir işaret veya sahîh bir ilimle maslahat icabı onda tasarrufta bulunması gerektiğini veya ona sahip olması gerektiğini bilirse o zaman belki o malda tasarrufta bulunabilir. Eğer mürit bir defada bütün malından ve mülkünden kurtulmak isterse, şeyh yalnızca müridin bu amelden sonra düşüncesinin ve fikrinin teselli olacağını ve mallarıyla meşgul olmayacağını bildiği takdirde buna izin verebilir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Ebubekr'e (r.a.) bütün malını infak etmesi için izin vermiştir. Ancak eğer müritte hâlâ endişe ve tedirginlik kalacağını hissederse bir miktarı ayırmalı ve fazlalığı infak etmesine izin vermelidir. Nitekim Cüneyd'in

(r.a.) müritlerinden biri bütün malını infak etmek istediğinde Cüneyt ona izin vermedi ve kendisine gerekli kadarını ayırmasını, fazla geleni infak etmesini buyurdu ve "Zira ben bütün malını infak ettikten sonra nefsinin bir şey talep etmeyeceği hususunda emin değilim" dedi.

Dördüncü edep îsâr[3]dır. Şeyhin hazları terk etmesi ve zâhirî bağlılıklardan kurtulması gereklidir ki bu hâlin eserlerini gören müritte sıdk ve yakîn çoğalsın, dünyevî bağımlılıklardan kurtulması kolay olsun ve inzivaya olan rağbeti artsın. Feyiz yollarına mani olan şeyhin hâline töhmet ukdesi ortadan kalksın ve bâtını şeyhin tasarruflarının sıhhatine kesin olarak inansın. Eğer şeyhe bir zenginlik gelirse ihtiyaç miktarından fazlasını fakirlere ve miskinlere dağıtmalıdır.

Beşinci edep davet esnasında fiil ve sözün muvafık olmasıdır. Ne zaman müridi bir fiile veya onun terkine davet edecek olsa önce onun manası kendi hâlinde zâhir olmalıdır ki mürit o daveti fiilin yardımıyla, töhmetsiz bir şekilde kolayca kabul edebilsin. Zira yalnızca dilin nefisler üzerinde fazlaca bir tesiri yoktur. Nitekim bu hususta şöyle demişlerdir: "*Bakışının sana faydası olmayan kimsenin sözünün de faydası olmaz.*" Öyleyse maslahat olan, fakirliği zenginliğe tercih etmesidir ki müritte tasavvufun ölçüsü ve sülûkun şartı olan fakirliği kolayca kabul edebilsin. Şeyhin nezdinde fakirlik ve zenginlik bir olsa dahi bunu yapmalıdır. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "*Fakirlik ve zenginlik, hangisine bindiğime önem vermediğim iki binektirler.*"

---

3 Arapça, seçmek, üstün saymak demektir. Fayda ve zararda başkasının kârını, iyiliğini kendi önünde tutmak. Bu, aşırı şefkat ve merhamet eseridir. Buna diğerkâmlık da denir.

Altıncı edep zayıflarla dost olmaktır ve onlara yumuşak davranmaktır. Ne zaman bir müritte irâde ve azîmet zaafı görse ve nefse muhâlefet ve dünyevî lezzetleri terk hususunda zayıflık hissetse ona yumuşak davranmalı ve izin verildiği ölçüde ruhsatla davranmalıdır ki o mürit yolun başında müteneffir olmasın, umulur ki zaman geçtikçe ve fakirlerle oturup kalkması arttıkça hâli düzelir. Zira bu şekilde belki de ruhsat çukurundan azîmet doruğuna ulaşır. Bir gün birisi Ahmet Kalansi'nin (r.a.) sohbetine katıldı ve dünyadan el etek çekti. Ahmet onda bir zaaf görüyordu. Ne zaman eline bir para geçse onun için ekmek, helva ve et alıyor ve: "Bu kimse dünya nimetlerinden el çekmekle birlikte onlarla yaşamaya alışmış, bu yüzden yumuşaklık ve itidallikle davranmak ve lezzetlerden menetmemek gerek" diyordu.

Yedinci edep kelamı saf hâle getirmektir. Mürşit sözünü dünyevî meselelerden arındırmalıdır ki müride faydalı tesir edebilsin. Zira sözün kalpteki tesiri tohum gibidir, eğer tohum fasit olursa meyve vermez. Sözün bozukluğu ve fesâdı ona hevâ ve hevesin karışmasıdır. Söze hevânın karışması ya dinleyenlerin kalbini celbetmek amacıyla olur ki bu mana meşâyihin hâline yakışmaz. Veya kendi sözünün güzelliğinden dolayı nefsin ucba kapılmasıyla olur ki bu sıfatın nefiste zuhûr etmesi hakîkat ehli indinde cinayetin ta kendisidir. O halde müritle konuşma hususunda şeyhin önce kelam tohumunu hevâya ait pisliklerden temizlemesi ve daha sonra müridin kalp toprağına saçarak onu Hakk'a emanet etmesi gerekir ki onu nisyân kuşunun çalmasından ve şeytanın tasarruf afetinden korusun ve onun meyvesini salim bir şekilde yetiştirsin. Kendi sözünün güzelliği sebebiyle nefsinin ucba kapılmasından kurtulmak, ilâhî fazlın nurlarını görmek ve sonsuz nimetlerin eserlerini

mülâhaza ederek nefis gözünün onun nurlarının parlaklığı karşısında kör olması ve onun aydınlığında ucub sıfatının karanlığının dağılması ve yalnız sözünün değil kendi varlığının dahi ardı ardına gelen nimet denizlerinin dalgalarının içinde bir damla olduğunu anlaması haricinde yok olmaz.

Sekizinci edep kelam hâlinde kalbi Hazreti İlah'a yükseltmektir. Müride bir söz söyleyeceği zaman önce kalbiyle Hazreti İlah'a yönelmeli ve ondan zaman için önemli, faydalı ve dinleyenin salâhına olan sözü talep etmelidir ki dili hak ile konuşsun ve sözü ve ifadesi sadık olsun. Böyle konuşan birisi kendi kelamı karşısında diğer dinleyenlerle eşit durumdadır. Nitekim meşâyihten birisi kelam esnasında müritlerine: "Bu sözü dinlemede ben de sizinle eşitim" dedi. Bu söz orada hazır bulunanlardan bazılarına zor, müşkül geldi. Zira "her konuşan dinleyenden daha önce ne diyeceğini bilir ve dinleyen kişi ondan daha sonra haberdar olur. O halde nasıl olur da bu ikisi eşit olabilirler" diye düşündü. Bu kimse o gece rüyasında bu kimsenin kendisine şöyle dediğini gördü: "Dalgıç, sahildekilerden daha önce inci ve mercan toplamasına rağmen, topladıklarını sahile getirip açarken ve onların içini seyrederken sahildeki seyredenlerle eşit durumdadır." Uykudan uyandıktan sonra tenbih oldu, şüphesi ortadan kalktı ve şeyhin sözünün maksadını anlamış oldu.

Dokuzuncu edep işaret ve kinaye ile konuşmaktır. Müritte kötü veya mekruh bir hal olduğunu bilir ve onu uyarmak, hâlini ıslâh etmek ve o kötü sıfatı yok etmek isterse, sözünü açıkça ve onu belli ederek değil, cemâatin içinde kinaye ve işaret yoluyla sözü bu hâle ve fiile getirmelidir. Öyle bir şekilde konuşmalıdır ki hatalı mürit şeyhinin maksadını ve ne demek istediğini anlamalıdır. Mesela eğer onun nef-

sinde amel ve hallerinden dolayı ucub veya kuvvet ve kemâl iddiası ya da istikamet yolundan sapma veya inhiraf görürse, topluluğa yönelerek o sıfatın yerilmişliğiyle ilgili münasip bir hadis ya da şeyhlerin sözünden bir hikâye naklederek, icmâlî bir sûrette o mekruha işaret etmelidir ki tüm bulunanlar ondan faydalanabilsinler ve diğer yandan maksat hâsıl olsun. Bu şekilde nasihat etmek hikmet ve hoşgörü yoluna daha yakındır.

Onuncu edep müridin sırlarını korumaktır. Müridin sırlarını saklamalı ve mükâşefe ve kerâmetinden bildiği şeyleri izhâr ve ilan etmemelidir. Onunla halvette konuşurken bu halleri küçümsemeli, değersiz göstermeli ve onların ilâhî nimetlerden olmasına rağmen onlarda vukuf ve onlara nazar etmenin müridin yolunun kapanmasına sebep olacağını belirtmelidir. Nimetlerin hakkının şükürle karşılık vermek olduğunu ve dikkatini ondan uzaklaştırması gerektiğini, nimeti mülâhaza yerine nimet vereni görmek gerektiğini, aksi takdirde noksan ve hüsranda kalacağını söylemelidir.

On birinci edep müridin hatalarını bağışlamaktır. Eğer müritte bir taksir veya hizmeti terk veya edebi ihmal görürse onu affetmeli ve incelik, yumuşaklık, lütuf ve atıfet ile onu o hizmet ve edeplere yöneltmeli ve teşvik etmelidir. İbni Ömer (r.a.) vasıtasıyla Resûlullah'dan (s.a.v.) gelen bir rivayette şöyle denilmektedir: "Bir gün birisi Hazreti Risâletin huzuruna gelerek, "*Ya Resûlullah, hizmetçiyi kaç defa bağışlayayım*" deyince, Hazret *"günde yetmiş defa"* buyurdu."

On ikinci edep kendi hakkından geçmektir. Müritten tazim ve ihtiram beklentisinde olmamalıdır. Gerçi bu onun hakkı olup, bu işi yerine getirmek mürit için en önemli edeplerdendir. Ancak şeyhin bunu beklemesi beğenilir bir iş olma-

yıp bu hususta tevazu göstermek ve hakkından geçmek son derece iyi işlerdendir. Dukki (r.a.) şöyle nakletmektedir: "Mısırdayken bir gün bir camide fakirlerden oluşan bir cemâatle birlikte oturuyorduk ki içeriye Ebu Bekir Varrak girdi ve bir sütunun yanında durarak namaza başladı. Şeyhin namazı bitince gidip selam verelim dedik. Şeyh namazını bitirir bitirmez yerinden kalktı ve hızla yanımıza gelerek bize selam verdi. Bizim selam vermemiz ve bu edebi yerine getirmemiz daha evlaydı deyince, şeyh şöyle cevap verdi: "*Ma azzeballâhu kalbi bi haza kattun*" yani; hiçbir zaman insanların bana hürmet ve tazim göstereceklerі düşüncesine kapılmadım ve bu yüzden azaba uğramadım."

On üçüncü edep müridin hukukuna riayet etmektir. Sıhhat ve hastalık zamanında müridin haklarını korumalıdır. Onların muhabbetlerinin doğruluğuna itimat sebebiyle ihmalde bulunmak caiz değildir. Ebu Muhammed Ceriri'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Hacdan döndüğümde Cüneyd'in (r.a.) ziyaretine gittim. Önce ona selam verip, eve sonra gideyim ki şeyh bizi görmek için eve gelmek zahmetine katlanmasın dedim. Ertesi gün sabah namazını kıldıktan sonra Cüneyd'in geldiğini gördüm. Efendim ben siz zahmet çekmeyesiniz diye önce size selam verdim deyince şöyle cevap verdi: "*Ey Eba Muhammed, o senin faziletindi ve bu senin hakkın.*"

On dördüncü edep vakitlerini halvet ve görüşmelere ayırmaktır. Vakitlerini insanlarla görüşmeyle doldurmamalıdır. Halinin kuvvetli ve temkîn ve huzurunun kâmil olduğu iddiası bu duruma sebep olmamalıdır. Zira Resûlullah (s.a.v.) hâlinin kemâline ve temkîninin kuvvetine rağmen günün tamamını insanlarla sohbete ayırmazdı. Aksine rahmet fey-

zine nail olmak için bazen halveti seçer ve bazen de o feyzi insanlara ulaştırmak için onlarla sohbet ederdi. O halde şeyhin kendine has bir halveti olmalı ve bu halvette ibâdet vazifesiyle meşgul olmalı ve kendi ve diğerlerinin hâlinin salâhı için içten bir şekilde Hazreti Zülcelâl'e yalvararak yardım istemelidir ki cemâat önüne çıktığında halvetin himayeti ile insanlarla meşgul olma gailesinden güvende olsun. İnsan cüz ve terkibindeki farklılıklardan dolayı yalnızca bir işle sürekli meşgul olmayacağından amellerde durgunluk meydana gelmesi tabii hatta zorunlu olduğundan amellerinin durduğu veya ruh bulamadığı bu fetret vakitlerinde insanlarla sohbet etmelidir ki onun vasıtasıyla bu yorgunluk ve bitkinlik nefsinden çıksın. Böylece yeniden şevk ve istek ile halvete ve ibâdete dönsün ve insanlar onun fetret kısmından faydalansınlar ve kendisi de durgunluk vadisinden kurtulabilsin. Cüneyt (r.a.) dostlarına şöyle demiştir: "Eğer benim için iki rekât namaz kılmanın daha faziletli olacağını bilseydim asla sohbete gelmezdim."

On beşinci edep nafileleri çoğaltmaktır. Halin doluluğunun galebesi onu vakitlerini sâlih amellerle geçirmekten alıkoymamalıdır. Kendi kendine "benim bunlara ihtiyacım yok" diye düşünmemelidir. Zira Resûlullah (s.a.v.) hâlinin kemâline rağmen nafile ibâdetlere dikkat etmiş, teheccüd, kuşluk, ikindi namazı nafilelerini ve nafile oruçları ve diğer nafile ibâdetleri hiçbir zaman aksatmamış ve kendini müstağni görmemiştir. Rivayette gelmiştir ki bir gece namazını öylesine uzattı ki mübarek ayakları şişti. Hz. Ayşe (r.a.): "*Allah senin önceki ve sonraki günahlarını bağışlamadı mı?*" diye sorduğunda, "*Şükreden bir kul olmayayım mı?*" diye cevap vermiştir. Şeyhliğin bütün âdâbı budur.

Altıncı Fasıl: Sohbetin âdâbı salâhı ve fesâdı hakkında

Bil ki ebedî kimyâ-yı saâdet de sonsuz şekavet tohumu da sohbettir. Zira insanoğlunun nefsinde hiçbir şey, hayır olsun şer olsun sohbet kadar müessir değildir. Sohbetin salâhı ve faydasına kail olan Said bin Museyyeb ve Abdullah bin Mübarek ve diğerleri sohbeti tek kalmaktan daha faziletli bilmişler ve şu rivayetlere dayanmışlardır: "*İnsanlarla bir arada olan ve onların eziyetlerine tahammül eden mü'min, onlarla muaşeret etmeyen ve eziyetlerine tahammül etmeyen kimseden daha hayırlıdır.*" Ya da "*Allah indinde en sevgili olanınız dost olanınız ve dost olunanınızdır.*" Aynı şekilde şu hadis de aynı manadadır: "*Mü'min dost olan ve olunandır, dost olmayan ve olunmayan kimsede hayır yoktur.*" Bu manada başka rivayetler de mevcûdtur. Sohbetin fesâdına ve zararlarına mutekit olan İbrahim Edhem, Davud Tayi, Fazil bin İyad ve Süleyman Havvâs gibileri tek olmayı sohbete tercih etmişlerdir. Zira dinlerinin selâmetini onda bulmuşlardır. Hadis-i şerifte buyurulduğu üzere: "*Yakın bir zamanda Müslüman'ın en iyi malı koyun olacak ki onun vesilesiyle dağlardaki otlaklara ve yağış alan yerlere gidecek ve dinini fitnelerden koruyacaktır.*" Başka bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Öyle bir zaman gelecek ki hiçbir dindarın dini salim kalmayacak, ancak diniyle köyden köye, dağdan dağa ve delikten deliğe kaçan ve tıpkı bir tilki gibi hilelere başvuran kimse hariç.*" Ebu Bekir Varrak şöyle demiştir: "*Âdem'den günümüze kadar hiçbir fitne ortaya çıkmamıştır ki muaşeret ve görüşmeden kaynaklanmamış olsun.*" Bazıları da şöyle demişlerdir: "*Selâmet on cüzdür. Dokuzu susmak, biri ise uzlettir.*" Bazıları ise şöyle söylemiştir: "*Halvet asıl, muaşeret arızdır. Öyleyse asla riayet et ve zarûret miktarı hariç insanlarla bir arada olma. Muaşeret etti-*

ğinde susmalıdır zira sükût asıl, konuşmak arızdır. İhtiyaç miktarı dışında konuşmamalıdır."

Birinci taife, nebevî hadislerin işaretinden ve sohbetin değerini teşvik ve terğib etmesinden sonra akıl ve basiret gözüyle bakarak ilâhî hikmet-i baliğanın, ezelî takdir iktizasınca maarif, ahval, ahlâk ve adaptan birçok şerif husûsiyetleri ve latîf sırları âdemoğlunun nefis ve kalplerinde hazır halde yerleştirdiğini görmüşlerdir. İlâhî hikmet onları kendi emanetlerinin tevdi mahalli ve sohbeti ise ondan faydalanma yolu kılmıştır ki muaşeret ve karışma yoluyla o emanetler sahiplerine ulaşabilsin. *"Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder"* ve hadiste şöyle gelmiştir: *"İki mü'min, biri diğerinden faydalanmadığı halde görüşmezler."*

İkinci taife ise insanların çoğunun hevâ ve nefis ilişkisi sebebiyle birbirleriyle sohbet etmek istediklerini gördüklerinden ve ruh ilişkisi sebebiyle sohbet eden cemâatin dahi hevânın müdahalesinden ve nefsin teşebbüsünden arı ve saf olmadığını ve nefis ehlinin sohbetinin ise yalnızca karanlıkları arttırmaktan başka bir netice vermedini ve afet ve fitne rüzgârlarının bu yolla estiğini ve dağılarak çoğaldığını bilmişlerdir. Nitekim Abdullah bin Abbas (r.a.) şöyle demiştir: *"Acaba insanları bozan ve fesâda sürükleyen insanlardan başkası mıdır?"* Yine bu manada şöyle demişlerdir:

Allah tanımadığımız ve aramızda olmayan kişiye mükâfat versin
Ki bizim ve onun arasında dostluk ve aşinalık yoktur.
Zira bize insanlardan hangi zarar dokunduysa
Tanıdığımız ve dost olduklarımızdan gelmiştir.

Bu sebepten bu cemâat kötülerle sohbetten kaçındıkları gibi, iyilerin sohbetinden de kaçınmışlardır. Bir gün Süleyman

Havvâs'a: "İbrahim Edhem geliyor, görmek ister misin?" denilince; "İbrahim Edhem'i görmektense, yetmiş yırtıcı hayvan görmeyi tercih ederim, zira ne zaman onu görsem mecburen güzel sözler söylenir ve nefsim kendisinin güzel olduğunu düşünerek ucb gözüyle bakar ve oradan fitneler çıkar" demiştir. Sarih hak ve sahîh mezhep şudur ki; şartları olmaksızın ne sohbet ne de teklik yalnız başına övülmüş veya yerilmiş değildir. O şart da sohbet edilen kimsenin kendisine ve hâline nazar etmektir. Eğer hayır ve salâh ehlinden ise onunla sohbet etmek tek kalmaktan evladır. Eğer şer ve fesâd ehli ise tek kalmak onunla sohbet etmekten daha iyidir. Nitekim bu hususta şöyle demişlerdir:

İnsanın yalnız kalması, kötü birisi ile sohbet etmesinden hayırlı
Ve hayırlı birisiyle sohbet etmesi, yalnız kalmasından hayırlıdır.

Bunun sebebi şudur ki; Hak yolunun sâliklerinin kalp ve ruhları Hazreti İlah'ta cezb ve nefsânî bağlantılardan kopma ve şeytanî hiziplerin hezimeti hususunda birbirleriyle sohbet ve birliktelik yoluyla birbirlerini destekler ve yardım ederler. Rivayette geldiği gibi: *"Birbirleriyle görüşen mü'minlerin misali birbirlerini yıkayan iki elin durumuna benzer."* Melekler ordusunun cihad-i asgar mücahitlerine kâfirleri hezimete uğratma hususunda yardımcı oldukları gibi, nefis, hevâ ve şeytanın hezimeti hususunda da ruh orduları cihad-ı ekber mücahitlerine medet ve nusret ederler. Bu dayanışma ve yardımlaşmanın binası şeklî aidiyetlerden önce aralarında mevcûd olan cinsiyet-i aslî ve sohbet-i evvelidir. Bunun bu âlemdeki alâmeti, ruhların birbirlerini sevmelerine sebep olan tanışıklığıdır. *"Ruhlar büyük bir ordudurlar, birbirlerini tanıyanlar, birbirleriyle dost olurlar, tanımayanlar birbirlerinden ayrılırlar."* Buradan anlaşılmaktadır

ki insan ruhu mebde ve mead olan Hazreti İlah'a cezb olma ve şeytan ve nefse itaatten kaçınma yolunda iyi ruhların ordularından yardım ve kuvvet aldığı gibi, onun nefsi de menşesi ve ikamet yeri olan âlem-i sufliyi mesken tutmak ve orada kalıcı olmak ve ruh ve kalbi kemâl zirvesinden noksan çukuruna indirebilmek için şer ruhların ordularından yardım alır. O halde iyilerle sohbet beğenilir ve güzel bir iş olduğu gibi kötülerle sohbet etmek gazaba uğratacak ve korkulacak bir iştir. Rivayetlerde Allâhu Teâlâ'nın vahiy aracılığıyla Dâvûd'a (a.s.) şöyle hitap ettiği yer almaktadır: *"Ey Dâvûd neden tek ve yalnızsın?"* Dâvûd (a.s.): *"Ey Allah'ım senin için insanları unuttum."* İzzet hitâbı: *"Uyan ve kendin için kardeşler seç ve beni razı etmek hususunda seninle birlikte olmayan kişiden uzak dur. Zira o senin kalbini katılaştırır ve seni benden uzaklaştırır."*

O halde akıl sahiplerinin nezdinde ilâhî muhabbetten doğan her sohbet övülmüş ve beğenilmiş, hevâya ve fani lezzetlere dayanan her sohbet yerilmiş ve kaçınılması gerekir. Kelâm-ı Mecîd Allah dostlarının akıbetinin selâmeti ve güzel sonlarını, hevâ dostlarının akıbetinin vahametini ve kötü sonlarını şöyle haber vermektedir: *"O gün dostlar birbirine düşman olur, ancak muttakiler hariç."* Diğer bir ayet-i şerifede de şöyle buyurulmaktadır: *"O gün zalim ellerini ısırarak diyecek ki, ne olurdu, resûlle birlikte bir yol tutsaydım. Ah ne olurdu falancayı dost edinmeseydim."* Temiz sohbetin faydaları dünyada hâsıl olduğu gibi âhiretteki uzantısı da ebede ulaşır. Rivayetlerde gelmiştir ki birbirleriyle Allah için dostluk ve kardeşlik eden iki kişiden birisi yarın cennete davet edildiğinde: "Önce benim kardeşimin yeri nerededir?" diye soracaktır. Eğer menzili onunkinden aşağı ise onu da kendisiyle aynı menzile getirinceye kadar cennete girmeyecektir. Eğer onun ameli senin

amelin gibi değil, derlerse: "Ben amelimi ikimiz için işledim" der ve amellerinden istediklerini kardeşine verir ve onu da kendi derecesine çıkarır. Sohbetin faydası ancak onun şartlarına uymakla olur.

Sohbetin âdâbı

Sohbetin edepleri çoktur. Bu cümleden temel sayılabilecek yirmi tanesini bu muhtasarda zikredeceğiz, umulur ki diğer edepler bunlardan anlaşılabilir.

Birinci edep niyeti ihlâslı kılmak ve sohbet kardeşinin hükümlerine riayet etmektir. Sohbet taliplisi ilk önce niyetini fani illetler ve acil lezzetler pisliğinden temizlemelidir. Zira boş kaide ve sonlu illete dayalı her sohbet o illetin zevâl bulmasıyla zail olur ve sonu korku ve ayrılıkla biter. Cüneyt (r.a.) şöyle demiştir: *"Allah için dostluk yapan iki kişiden birisi diğerinden ayrılmaz ki birinin illetinden kaynaklanmamış olsun."* Sohbetin semeresi onun sonunda ortaya çıkar. Eğer sonu kopma ve korkuyla sonuçlanırsa, başlangıçta gösterdiği her çaba ve telaş zayi ve heba olur. Eğer hayatın son bulmasıyla biterse o dostluktaki çaba ve telaşın karşılığı verilir ve fayda ve menfaati çok olur. Resûl (s.a.v.) bu manaya işaret ederek şöyle buyurmuştur: *"Yedi kısım insan vardır ki kıyâmet günü Allah onları gölgelendirir. Onların içinde Allah için dostluk yapan, dostça yaşayan ve dost olarak ölen iki kişi de vardır."* Bu sözün manası şudur ki, dostluk ve kardeşlikten sevap alabilmek için güzel sonla bitmesi şarttır. Güzel son ise başlangıçtaki ihlâsa bağlıdır. O halde ilk önce niyeti illetlerin pisliğinden temizlemek, istihare namazı kılmak, tazarru ve yakarma ile Hazreti Zülcelâl'den sohbet bereket tevfiki ve güzel son istemek lazımdır ki onun şerrinden ve fesâdından masun ve mahfuz kalsın ve tevfik nazarına mahzar olsun.

İkinci edep cinsiyettir. Hak talipleri ve âhiret yolcularından başka kimseyle sohbet etmeyi istememelidir ki cinsiyet ve tenasüp oluşsun ve dinî faydaların semeresi ümit edilebilsin ve beklenebilsin. Kimin himmeti ve arzusu dünyevî menfaatlerle mahdut ve kalbi Hakk'ın zikrinden ve âhiret hallerinden gafil ve uzak ise onunla sohbetten çekinmeyi vâcib bilmek lazımdır. Nitekim ilâhî hitap buna işaret etmektedir: *"Zikrimizden yüz çevirenden ve yalnızca dünya hayatını isteyenden yüz çevir."* Hadis-i şerifte de şöyle gelmiştir: *"Dünya Allah'ın gazabına uğramıştır. Kim onun ipine yapışırsa onu cehennem ateşine çeker. Onun iplerinden biri evladı, talipleri ve dostlarıdır. Öyleyse kim onları tanırsa ister istemez dünyaya doğru çekilir."*

Üçüncü edep sır ve aleniliğin eşit olmasıdır. Sohbet dostuyla zâhirî olarak sefa ve hürmet içinde olduğu gibi, bâtınî olarak da sefa ve muhabbetli olmalıdır ki zâhiri ve bâtını muvafik ve mukabil olsun. Bu tekabül cennet ehlinin sıfatlarındandır. *"Biz göğüslerinden her kini çıkardık, divanlar üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir."* Cennet ehlinin zâhir ve bâtın sefa ve tekabüllerinin sebebi, onların kalplerinden kin ve nefretin çıkarılmasıdır. Kin ve nefretin kaynağı dünya sevgisi ile onun lezzetlerini ve makamlarını talep etmekten başka bir şey değildir. O halde sohbetlerinin rabıtası mal ve makam arzusu değil, ilâhî muhabbet olan taifenin kalpleri kin ve buğzdan temiz, zâhirleri ve bâtınları bir ve münasip olmalıdır. Ebu Hafs Haddad şöyle demiştir: *"Nasıl olur da Allah'la dost olan ve onun muhabbetinde ittifak eden ve onun sevgisinde birleşen ve onun zikrine alışmış kalplerde kin ve buğz bulunabilir. Zira o kalpler nefsânî isteklerden ve tabiat karanlıklarından arınmış ve temizlenmiş kalplerdir. Tevfik nûruyla süslenmiş ve birbirleriyle kardeş olmuşlardır."* O halde ne zaman dostuyla ilgili kalbine

kötü bir düşünce gelse kendini kınamalı ve o düşünceyi yok etmeye çalışmalıdır ve eğer kalbinde bir ağırlık ve kin bulursa nefsini suçlamalı ve onları ortadan kaldırmaya gayret göstermelidir. Ebubekr Kettani'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir: "Bir gün sohbetimize bir kişi katılmıştı ki ben kalbimde ona karşı bir ağırlık hissediyordum. Daha sonra bu ağırlığı yok etmek niyetiyle ona bir şey bağışladım ancak o ağırlık yok olmadı. Bir gün kimsenin olmadığı halvet bir yerde ona ayağını yüzüme koymasını istedim. Hürmeti muhâfaza cihetinden bu işten kaçındı ancak ısrar edince ayağını yüzüme koydu ve o ağırlık yok oldu."

Dördüncü edep tasarrufları devretmektir. Allah'ın haram kıldığından başka her şeyde dostların tasarrufu ve istifade hakkı ortak ve açık olmalı ve onları yalnızca kendisi kullanmamalı ve dostuyla eşit olmalıdır. O halde "şu benim, o benim" laflarını ağzına almamalıdır. Ahmed Kalansi'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir: "Bir gün Basra'ya gittim ve fakirlerden oluşan bir topluluğun içine katıldım. Bana ikram ve hürmet hususunda mübalağada bulunduklarını görünce, *"Abam nerede?"* dedim. Onların gözünden düştüm ve bir daha bana iltifat konusunda aşırıya gitmediler." Kim İbrahim Edhem (r.a.) ile sohbet ve dostluk talebinde bulunursa üç şart öne sürerdi: İlk iki şart ezan okuma ve dostlara hizmetin kendisine ait olması, üçüncü şart ise onların mallarında tasarrufta bulunma hakkına sahip olmaktı. Bir gün bir talip ile bu üç hususu konuşuyordu ki o kimse: "Bu üçüncü şartı yerine getirmeye söz veremem" deyince, İbrahim: *"A'cebeni sıdkuk"* yani "Bizim sohbetimize rağbet ve muhabbet hususunda sadık olduğunu iddia edip de bu kadarını yerine getirememene şaşırıyorum" dedi.

Beşinci edep külfeti terk etmektir. Külfetli bir şekilde yaşamamalıdır. Zira külfet tasavvuf yolundan uzaktır. Hadiste şöyle gelmiştir: *"Ben ve ümmetimin muttakileri tekellüften beriyiz."* Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a.) şöyle demiştir: *"Dostların en kötüsü seni başkalarının yanında muhtaç eden, özür dilemeye mecbur bırakan, ya da geçimini zora sokan kimsedir."* Cafer Sadık da (r.a.) şöyle demiştir: *"Dostlarımın en ağırı benimle birlikteyken beni zora sokan, en hafifi ise onun yanındayken yalnız başıma olduğum gibi olduğum kimsedir."* Ebu Hafs Bağdat'a geldiğinde Cüneyd'in (r.a.), dostları yüzünden her gün çeşitli ve rengârenk yiyeceklerle dolu sofra kurduğunu gördü. Ebu Hafs onu beğenmedi ve şöyle söyledi: *"Dostlarım kadınlar gibi oldular, onların önlerine çeşitli yemekler sunuluyor. Oysa bizim nezdimizde fütüvvet, külfeti terk etmek ve hazır olanı sunmaktır. Zira külfet dosttan ayrılmaya yol açar. Oysa külfeti terk edince misafir varlığıyla yokluğu bir olur."*

Altıncı edep kardeşin hatalarını görmezden gelmektir. Eğer tesadüfen kardeşinin hatasından haberdar olursa bilmezlikten gelmeli, geçerli bir özrü olabileceğini düşünmeli ve hatanın beşeriyetin gereğini olduğunu ve bundan tamamen kurtulmanın mümkün olmadığını hatırlamalıdır. Bir kimse büyüklerden birine: "Kiminle sohbet edeyim?" diye sordu. "Sûfîlerle; zira ne zaman senden çirkin bir iş görse, bir özrün olduğunu düşünür ve ne zaman bir iyilik görse, seni çok fazla yüceltmez ki ucba kapılmayasın ve helâk olmayasın" dedi.

Yedinci edep güzellikleri izhâr etmek, çirkinlikleri örtmektir. İnsanların yanında dostunun ayıplarını örtmeli ve güzelliklerini açığa çıkartmalıdır ki rabbanî ahlâkla ahlâklanabilsin. Çirkinliği örtmek ve güzelliği izhâr etmek ilâhî ahlâktan olup insanın sûretinde de bu mana saklı bulunmaktadır. Zira ilâhî

yaratıcı güzellik ve iyilik sûretlerini ortaya koymuş, çirkinlik ve kötülük kaynağı olan pislikleri ise gizli ve örtülü kılmıştır. İsa (a.s.) bir gün ashâbı ile konuşurken: "Sizden biri dostunuzu uyur halde görür ve rüzgârın onun giysisini açtığını ve avret yerinin göründüğünü fark etseniz, ne yaparsınız?" dedi. "Onu tekrar örteriz" dediler. "Hayır, böyle yapmıyorsunuz, onu daha da açıyorsunuz" dedi. "Subhanallah, böyle bir işi kim yapar?" dediklerinde, İsa (a.s.): "Sizden biri kardeşinizle ilgili bir gıybet dinlediğinizde ve ona başka bir ayıbını daha eklediğinizde veya duyduğunuz gıybeti mübalağa ederek naklettiğinizde bu işi yapmış olursunuz" dedi.

Sekizinci edep, tahammül ve iyi geçinmedir. Dostunun yükünü çekmeli ve ondan kaynaklanan zorluklara sabretmeli, nefsini ona küsmekten sakındırmalı, ona yalnızca salâh gözüyle bakmalı ve hiçbir menfaate ulaşmak veya zararı defetmek beklentisi içinde olmamalıdır. Zira böyle bir tahammüle iyi geçinme değil, yağcılık ve dalkavukluk derler. Tahammül kuvvetin alâmetidir. Kuvvet ne kadar çok olursa tahammül de o kadar çok olur. O halde tahammül eden kimse tahammülünde ilâhî nimeti görmeli ve onun takviye ve teyidini göz önünde tutmalıdır ki bu meşguliyeti onu mekruhları ve zorlukları görmekten alıkoysun. Bu nimetin elde edilmesinin sebebi dostun verdiği sıkıntılara katlanmaktır, bu yüzden ona karşı son derece tevazulu olmalıdır. Bu sebeple Cüneyt (r.a.) şöyle buyurmuştur: *"Sûfî toprak gibidir, iyi de kötü de ona basar; bulut gibidir, herkese gölge eder ve yağmur gibidir, herkesin susuzluğunu giderir."* Küsmek ve zor kullanmak güçlü nefislerden uzaktır. Ebu Ali Rudbari (r.a.) şöyle demiştir: *"Senden yukarda olana güç göstermek ahmaklık ve küstahlık, senin gibi olana karşı edepsizlik ve senden aşağı olana karşı zayıflıktır."*

Dokuzuncu edep nasihattir. Dostunda gördüğü ve nasihatte bulunmanın faydalı olacağı her ayıp ve kötü işte ona nasihat etmeli ve ikazda bulunmalıdır ki o işi terk etmeye gayret etsin. Muhabbetin alâmeti, kendi nefsi için beğenmediği ayıbı dostunun nefsi için de beğenmemesidir. O halde bu hususta göz yummak caiz değildir. Nasihat halvette olmalıdır, yoksa rezalet olur. Emîre'l-mü'minîn Ali'nin (r.a.) dediği gibi: *"İnsanların önünde nasihat, kötülemektir."*

Onuncu edep nasihati kabul etmektir. Eğer dostu nasihatte bulunursa, bunu minnet bilmelidir. Zira hiçbir nimet insanın yanlışının söylenmesi kadar büyük değildir, çünkü bu sayede ondan haberdar olur ve onu yok etmeye çalışır. Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: *"Allah bana ayıp ve hatalarımı söyleyene rahmet etsin."* Kim nasihati güzellikle ve severek kabul etmezse, sadâkatinde müşkül var demektir ve onun hakkında şu ayetin kınaması vardır: *"Ancak nasihat verenleri sevmiyorsunuz."*

On birinci edep isar ve fedakârlıktır. Dostunu bütün lezzetlerde kendinden evla bilmelidir. Mümkün olduğunca kendi menfaati ve lezzetlerini ona vermelidir hatta o şeye ihtiyacı olsa bile. Böylece umûm olarak şu ayetin methettiği sahâbeyi kiram zümresinden olur. *"Kendi ihtiyaçlarına rağmen diğerlerini tercih ederler."* Nefsinde bu sıfat oluştuğunda cidâl ve niza ondan kalkar. Zira inadın menşesi nefsin cimriliği ve haz talebidir. Ebu Said Harrazi şöyle demiştir: "Elli yıl sûfilerle sohbet ettim ve aramızda asla bir ihtilâf çıkmadı." "Nasıl?" dediler. "Her zaman nefsime karşıydım, nefsime taraf değil" dedi.

On ikinci edep insaftır. Her zaman kardeşlerine karşı insaflı olmalı, ancak insaf beklememelidir. Daima acziyet, noksan ve kusurunu itiraf etmeli, diğerlerinden bunu beklememelidir. Ebu Osman Hıri şöyle demiştir: "Sohbetin hakkı kendi

malını kardeşine vermen, onun malına heveslenmemen, insaflı olman, insaf beklememen, ona tabi olman ancak ondan sana tabi olmasını beklememen, ondan gelen küçük iyiliği büyük, kendi büyük iyiliğini küçük görmendir."

On üçüncü edep ahde vefadır. Verdiği her vaadi yerine getirmeli ve vefa göstermelidir, zira sözü tutmamak bir çeşit yalandır. Nebevî bir hadiste şöyle gelmiştir: *"Kardeşinle mücadele etme ve şaka yapma ve yerine getirmeyeceğin sözü verme."*

On dördüncü edep fazilet sahiplerine hürmet etmektir. Fazilet sahibi birisini görünce ona hürmet etmeyi vâcib bilmelidir. Resûlullah (s.a.v.) bir gün ashâb-ı suffa ile oturuyorken Bedir ehlinden bir grup geldi ve Resûlullah (s.a.v.) yanındakilere: "Siz kalkın, Bedir ehli otursun" dedi ve bu söz onlara ağır gelince: *"Size dağılın deyince, dağılın"* ayeti nâzil oldu. Rivayet edilir ki sûfî Ali bin Bendar, Abdullah bin Hafif'i ziyaret için Şiraz'a gitmişti. Bir gün beraber bir yere gidiyorlardı, Ebu Abdullah ona: "Sen öne geç" dedi. Ali Bendar: "Ne için?" diye sorunca, "Zira sen Cüneyd'i gördün ve sohbetine katıldın, ben ise böyle değilim" dedi.

On beşinci edep haklara riayet etmek ve onlarla amel etmektir. Dostlarının hukukunu, onlarla arasındaki muhabbet ilişkisinin kuvvetli olmasından dolayı hafife almamalıdır. Rivayette gelmiştir ki: *"Birisini sevdiğin zaman, onun ve babasının adını ve evinin yerini sor, hastalandığında ziyaretine git ve başı sıkıştığında yardımcı ol."* İbni Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Sebepsiz yere üç kez sohbetimizde hazır bulunmayana dünyada bir karşılık yoktur."

On altıncı edep küçüklere şefkatli ve yumuşak davranmak ve onlardan hizmet beklentisi içinde olmamaktır. Rivayet edilir ki İbrahim Edhem'in (r.a.) sohbetine katılan ve

onunla dostluk eden birkaç kişi vardı. İbrahim tarlada çalışarak veya bahçıvanlık yaparak elde ettiği şeyleri getirir ve akşam birlikte iftar yaparlardı. İbrahim bir gün çöle gitmiş ve gecikmişti, bunun üzerine dostları: "Gelin, biz iftar yapalım ki bundan sonra erken gelsin." Bir şeyler yediler ve yattılar. İbrahim geldiğinde onları uyuyor görünce acıdı ve: "Miskinler bir şey yemeden aç bir şekilde yatmışlar" dedi ve hemen bir parça undan hamur yapmaya başladı. Ellerini ve dizlerini yere koymuş, ateşi üfleyerek tutuşturmaya çalışıyordu. Dostları uyandılar ve: "Biz iftar yaptık" dediler. İbrahim: "Aç yattığınızı ve yemeye bir şey bulamadığınızı sandım" deyince, dostları kendi kendilerine: "Biz ona karşı nasıl davrandık, o bize nasıl davranıyor" dediler.

On yedinci edep sohbette itidale riayet etmektir. Sohbet sırasında hâlini çok açmaktan veya sıkmaktan korumalı, ifrat ve tefrîde düşmemelidir ki şaka ve açılma sebebiyle nefsi tuğyana düşmesin ve topluluk kötü topluluk olmasın. Sıkma ve ciddiyet de o derece olmamalıdır ki nefsin suskunluğuna, yorgunluğuna sebep olsun ve toplulukta hazır bulunan hayırlı kişilerin nefretini kazansın. Şafii (r.a.) bu manada şöyle demiştir: *"İnsanlarla kapalı ve ciddi olmak onların düşmanlıklarına sebep olur, açılmak ve şaka yapmak ise kötü arkadaşları celbeder. Öyleyse ciddiyet ve şaka arasında ol."* Mizah hususunda itidalden sonra dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, sadâkat yolunu korumaktır. Resûlullah'ın (s.a.v.) buyurduğu gibi: *"Ben şaka yaparım, ancak doğru olmayan bir şey söylemem."*

On sekizinci edep lüzumlu şeylere karşı hırslı ve istekli olmaktır. Dostun sohbetinin gerektirdiklerine karşı hırslı olmalı ve ondan ayrı kalmaktan kaçınmalıdır, hususen eğer ortada öğrenme ve öğretme mevzubahis ise. Hadiste geldiği

üzere: *"Kim bir köleye Allah'ın kitabından bir ayet öğretirse, onun efendisi olur. Onu yalnız bırakmamalı ve onun yerine başka birisini seçmemelidir, kim bu işi yaparsa elbiselerinden birini çıkarmıştır."* Rivayet edilir ki bir kimse bir müddet bir şahısla dostluk yapmıştı, ayrılmak istediğinde bu iş için izin istedi. Dostu: "Eğer hâli bizimkinden daha aşağıda birisinin sohbetini arıyorsan, bu reva değildir, eğer hâli bizim hâlimizden yukarıda birisini arıyorsan, bu doğru değildir, zira önce bizimle sohbet ettin ve başka birisini bize tercih etmen, bu sohbetin hakkına muhâliftir" dedi. Bunun üzerine o kimse: "Ayrılık isteği kalbimden çıktı" dedi. Eğer dostu bir günaha ve isyâna düçar olursa, hiçbir şekilde o günahtan dönmeyeceğini kesin olarak bilinceye kadar ayrılması doğru değildir. Anlatılır ki iki kişi Allah için kardeşlik akdi kurdular ve daha sonra biri hevâsına müptela olunca, dostuna: "Ben bir günaha düçar oldum, kardeşlik akdinden çıkmak ve dostluk akdini feshetmek istersen, serbestsin" dedi. Dostu: "Hayır, Allah'a andolsun ki bu yüzden seninle akdettiğimiz ahdi bozmayacağım. Allah'a ahdettim, sen bu günahtan vazgeçinceye kadar yemeyeceğim, içmeyeceğim" dedi. Bu sözünü yerine getirdi ve kırk gün yemedi ve içmedi ve bu müddet içerisinde her gün dostuna bu günahtan vazgeçip, vazgeçmediğini soruyor ve dostu, "hayır" diyordu. Nihayet kırk günden sonra dostu günahtan vazgeçtiğini söyledi.

On dokuzuncu edep ümitsiz vaziyette terk etmektir. Eğer dostu büyük günaha düşer ve düzelmesinden ümit kesilirse, onu terk etmek ve ondan ayrılmak zaruri olur. Ondan tamamen ayrılıp gerekip gerekmediği hususunda ihtilâf vardır. Bazıları Hak yolunda ona düşman olunması ve tamamen ondan ve amelinden uzak durulması gerektiğini söylemektedirler. Hz.

Ebuzer'in (r.a.) dediği gibi: *"Olduğu halden dönünce, onu önceden sevdiğin gibi ona düşman ol."* Bazıları o kimsenin kendisinden değil, amelinden uzak durulması gerektiğini söylemişlerdir. Hazreti İzzet'in Rasulullah'a (s.a.v.) buyurduğu gibi: *"Eğer sana isyân edecek olurlarsa de ki: Ben, sizin amellerinizden uzağım."* Hak odur ki eğer terk edilen böyle bir kimsenin itaate ve ibadete dönmesinden ümit kesilirse, Ebuzer'in (r.a.) dediği gibi, Hak için ona düşman olunmalı, eğer dönmesi ve tövbesi umuluyorsa, ayette zikredildiği gibi fiiline düşmanlık edilmelidir.

Yirminci edep terk edilen kimsenin hayırla yâd edilmesidir. Ayrılıktan sonra terk ettiği dostunu geçmiş sohbetlerinin hakkına riayet cihetinden hayırdan başkasıyla anmamalıdır. Anlatılır ki evli bir adam bir gün karısından iffet ve salâha muhâlif çirkin bir iş gördü. Ayrılmadan önce durumdan haberdar olan bir kimse olayın ne olduğunu sorunca, adam: "İnsan ehli hakkında hayırdan başka bir şey söylememelidir" dedi ve daha sonra karısını boşadı. Aynı adam tekrar meseleyi sorunca: "Ben o kadından ayrıldım ve şimdi bana yabancı bir kadın, bu yüzden onu hayırdan başka bir şekilde anmak doğru değil" dedi. Sohbetin edepleri hakkında riayet edilmesi gerekenler bunlardır. Tevfik Allah'tandır.

Yedinci Fasıl: Geçimin edepleri hakkında

Mutasavvıfların sebeplere yapışma ve tevekkül hususundaki halleri derecelerinin farklığı nispetinde farklıdır. Bazıları hallerinin zayıflığı veya vaktin salâhı nedeniyle rızık talebinde sebeplere tevessül ederler, bazıları ise hallerinin kuvveti ve irâdeyi terk nedeniyle Hak Teâlâ'nın kefaletiyle yetinirler ve ona tevekkül eder, taksim edilmiş rızka ulaşmak için hiçbir se-

bep ve aracı aramazlar. Birinci taife mütesebbipler olup bazıları kazanç, bazıları isteme yoluyla sebeplere tutunurlar, bazıları ise vaktin maslahatı nedeniyle kazanç ve isteme yoluna giderler. Nitekim İbrahim Edhem (r.a.) bazen dostlarının nafakasını temin etmek için bahçıvanlık yaparak veya tarlada çalışarak helal lokma kazanır ve bazen de yalnız iken ihtiyaç zamanlarında zarûret miktarınca isteme yoluna giderdi. Bir müddet Basra camisinde itikâfa girmişti ve her üç akşamda bir iftar yapıyordu. İftar akşamı dışarıya çıkıyor ve evlerden aldığı birkaç lokmayla yetiniyordu. Cüneyd'in hocası olan Ebu Cafer Haddad her iki veya üç gecede bir akşam ve yatsı namazları arasında dışarıya çıkıyor ve ihtiyacı kadarınca evlerden istiyordu. Ebu Said Harraz hâlinin başlangıcında iyice muhtaç hâle geldiğinde elini kaldırır ve "*Allah için bir şey*" derdi. Bu taife tam bir ihtiyaç ve zarûret olmaksızın ve gayb işaretiyle vaktin maslahatı olduğunu anlamaksızın isteme yoluna gitmez, mümkün olduğunca bir şey talep etmez ve bu işten sakınırlardı, zira şeriat teşvik ve korkutma yoluyla bu işten sakındırmıştır. Teşvik ve özendirme hususunda Sevban (r.a.) şöyle nakletmiştir: Bir gün Resûlullah (s.a.v.) ile birlikteydik, Hazret şöyle buyurdu: *"Kim bir şeye söz verir ve garanti ederse, ben ona cenneti vaat ediyorum."* Ben: *"Ben, ya Resûlullah"* deyince, *"İnsanlardan bir şey isteme"* buyurdu. Korkutma ise şu hadisteki gibidir: *"Sizden birisi sürekli insanlardan ister, sonunda Allâhu Teâlâ'nın huzuruna yüzünde hiçbir et olmadığı halde çıkar."*

O halde isteyenin edebi zorunlu kalmadıkça istememek ve mümkün olduğunca nefsini sabretmeye teşvik etmek ve gaypten bir kapı açılıncaya kadar bu hal üzere devam etmektir. Zira nefis ihtiyaçlara sabretme hususunda sebat gösterince Allah'tan hakîkî bir zenginlik gelir ve bu hususta şöyle demişlerdir:

Dara düştüğünde ve borç almak ve nefsine harcamak istediğinde
Nefsinden kendindeki sabır hazinesinden sana bağışlamasını iste
Eğer böyle yaparsa sen zenginsin
Yüz çevirirse bu durumdaki herkes gibi nasipsizsin.

Ancak mütevekkiller olan ikinci taife Hak Teâlâyla olan kâmil meşguliyetlerinden, tevhîd cemâlini müşâhede ettiklerinden ve yakîn nûrunu apaçık gördüklerinden dolayı rızık sebeplerinden hiçbirini aramaz ve hiçbir mahlûktan yardım istemezler ki sebeplerin müsebbibi, en sonunda istediği yoldan rızkını onlara ulaştırsın. Bir gün birisi Bâyezîd'e: "Biz seni hiç çalışırken görmüyoruz, geçimin nerden geliyor?" diye sorunca, Bâyezîd: *"Köpeğe ve domuza rızık veren mevlamın, Ebu Yezid'e vermediğini mi sanıyorsun?"* dedi. Bu taifeden bazıları ne isterlerse Hak'dan isterler, öyle ki sonunda şu üç halden biri verilir: Ya istediklerine ulaşırlar, ya ona karşı sabır verilir, ya da o istek gönlünden silinir.

Eğer toprak istersen büyük tepeden
Su istersen büyük nehirden iste.

Bunlardan bazıları ise ne halk, ne de Hak'dan hiçbir şey istemezler. Zira kendi irâdelerini, mutlak irâde ve ilimde mahv etmişlerdir. Bilirler ki ezelî ilim kendi ilimlerinden daha fazla maslahat ve niyazlarını ihâta etmekte ve küllî irâde kendi cüzî ilimlerinden daha çok ve daha kâmil uzuvlarının ihtiyaçlarını bilmektedir. Bu yüzden onun ilmine sual sormaz ve niyazsız olurlar. Hz. İbrahim'in (a.s.) dediği gibi: *"O'nun hâlimi bilmesi sualime yeter."* Bu yüzden *"Fakirin Allah'a ihtiyacı yoktur"* demişlerdir.

Mütevekkilleri, ashâb-ı futuh olarak adlandırırlar. Zira onların yemeleri gaybı fetihlerdendir. İhtiyaçları olmasa dahi ne-

fislerinin beklentisi ve haberi olmaksızın gaypten her gördüklerini kabul ederler. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Ömer Hattab'a (r.a.) ganimet malından bir şeyler bağışlarken, Hz. Ömer: "Ya Resûlullah, benden daha fazla ihtiyacı olan birisine ver" deyince, Resûlullah (s.a.v.): *"Onu al ve sahip ol veya başkalarına bağışla. Ne zaman beklentin ve isteğin olmadan bir maldan sana ulaşırsa, onu kabul et ve eğer bir şey ulaşmazsa, nefsine uyma."* Başka bir yerde ise şöyle buyurdu: *"İstemeksizin ve bilmeksizin kardeşinden güzel bir şey gelirse onu kabul et, zira o, Allah'tan gelen bir rızıktır."* Futuh ehlinin bazıları alma ve bağışlama hususunda izinleri yoktur, zira her iki halde de nefislerinde hevâ bulunması mümkündür. Bazıları almada izinsiz, bağışlamada serbesttirler, zira bağışlamada nefsin haz alması daha azdır. Bazıları ise bağışlamada izinsiz, almakta serbesttirler, zira almada yalnızca Hakk'ın fiilini ve irâdesini, vermede ise kendi fiil ve ihtiyarlarını görürler. Bazılarına ise ne almada, ne de vermede bir mani yoktur. Zira varlıkları tevhîd nûrunda parçalanmış ve eşyadaki tasarruflarında Hak ile ve hevâ pisliğinden korunmuşturlar. Bu taifenin âlemdeki varlığı altının büyüklüğünden daha aziz ve daha nadirdir. O halde rızıkları futuhtan olan, sebepleri terk edecilerin ve mütevekkillerin edebi, zatın tecellîsi veya tecellîyatın başlangıcı olan sıfatlar veya fiillerin tecellîsi derecesine ulaşmaksızın fetihleri alma ve bağışlamada ilim ve izin almadan acele etmemeleri ve hürriyet makamı hükümlerinden önce hürlerin menziline ayak basmamalarıdır.

Adım atmadan önce basacağın yeri tanı ve ölç
Zira gafletle yükselen herkes kayar ve düşer.

Kendi hâlini sahîh bir delil ve sarîh bir yakîn olmadan temkîn ashâbı ve yakîn ehliyle kıyaslamamalıdır. Zira belki de

câhillik ve gaflet kalıntıları sebebiyle o şahsın hâlinin hakîkati kendisine örtülü ve müphem kalır, ancak imtihan vaktinde kınayan kişiye malum olur ki hâlinin kınanması merdut bir iştir.

Gözyaşları yanaklardan süzüldüğünde
Gerçek ağlayan, ağlıyor gibi yapandan ayrılır.

Alışkanlık ve âdetlerinin kalıntılarından birazı bile mevcûd olduğu müddetçe onun hürriyet makamı kesin olarak gerçekleşmiş olmaz. *"Mukatip kölesi, son dirhemine kadar ödenmiş olan köledir".* İzinin sıhhati ya uyku yoluyla ya da keşf-i mücerred yoluyla malum olur. Nakledilir ki Şeyh Hammad vakıada ya da rüyada "bir miktar falan yiyeceği falandan al" şeklinde görmemiş olduğu hiçbir yiyeceği yemezdi. Veya başkaları rüyada gördükleri "falan yiyeceği Hammad'a ver" desturunca ona yiyecek getirir, Şeyh Hammad bunu alır ve kabul ederdi. Rivayet edilir ki Şeyh Abdulkadir Cili (Geylani) (r.a.) birini, müritlerinden olan bir şahsa yollayarak, falanın senin yanında bir miktar parası var, ondan birkaç altın ve biraz yiyecek gönder, diye haber gönderdi. Oysa mal sahibi şehirde değildi. O şahıs şeyhin yanına gelerek: "Emanet bir malda nasıl olur da tasarrufta bulunabilirim? Sen caiz olmayan bir fetva mı veriyorsun?" dedi. Şeyh bu işi yapmasını emretti ve o kimse şeyhe duyduğu hüsn-ü zan gereği emrine itaat etti ve tayin ettiği miktarı aşmadı. Birkaç gün sonra emanetin sahibinden o şahsa bir mektup ulaştı. Mektupta emanetten birkaç altın ve bir miktar yiyeceği Şeyh Abdulkadir'e götürmesini söylüyordu. Mektupta bildirilen miktar, şeyhin söylediğinin aynısıydı. Daha sonra Şeyh müridi emrine karşı teslim olmadığından ve duraklama gösterdiğinden dolayı uyardı ve: "Fakirlerin işaretinin ilim sıhhatinden yoksun olduğunu mu zannettin?" dedi.

Futuhun hakîkati Hak'dan almaktır, halktan değil. İster insanlar vasıta olsunlar, ister olmasınlar, ister sebebi malum olsun, ister olmasın. Ancak nefsin onda bir beklentisi ve tamahı olmaması şarttır. Şeyhul İslâm nakleder ki, bir gün bir adam Şeyh Ebu Suud'un yanına gelerek: "Bir miktar ekmek ayırarak her gün hizmetinize getirmek istiyorum, ancak sûfîlerin *"malum şumdur[4]"* demelerini düşünüyorum." Şeyh: "Biz böyle demeyiz, zira Hak Teâlâ'nın bize sunduğu her malumda biz onun fiilini müşâhede ederiz ve onu şum ve kötü değil, mübarek biliriz" buyurdu. Bazıları: *"Fakir sadakayı verenden alır, vasıtadan değil, demişlerdir kim vasıtadan kabul ederse fakir kılığındaki himmetsizdir."* O halde sûfînin vaktinin vazifesi ister dileme, isterse futuhta olsun edebe riayet etmek ve bütün kabul ve tasarruflarında Hak Teâlâ'ya olan sadâkati muhâfaza etmektir.

Sekizinci Fasıl: Bekârlık ve evlilik âdâbı hakkında

Ahbar-ı nebevî ve ahadis-i Mustafavîde bekârlık ve evliliğin fazileti hususunda ihtilâf ve farklılıklar mevcûdtur. Bazıları bekârlığın faziletinden bahsetmektedir. Mesela şu hadis gibi: *"İki yüz yıl sonra sizin hayırlılarınız hafiflerinizdir.* Ya Resûlullah, *"Hafiflik nedir?"* denilince, *"Hafif, ehli ve çocuğu olmayandır"* buyurdu.*" Aynı şekilde: "İnsanlara öyle bir zaman gelir ki erkek, karısının ebeveyninin ve çocuklarının elinde helâk olur. Onu fakirlik dolayısıyla kınar ve gücünün yetmeyeceği şeyleri ona yüklerler ve o zaman bu adam dinini kaybedeceği kazançlara girer."* Yine: "*Kendimden sonra erkekler için kadından daha zararlı bir fitne bırakmadım"* buyurdu. Diğer taraftan bazı

[4] Şum: Som, uğursuz.

hadisler nikâhın faziletine şâhidlik etmektedir. Mesela: *"Nikâh benim sünnetimdir, kim sünnetimle amel etmezse benden değildir. Evlenin, zira sizin varlığınızla ümmetlere iftihar edeceğim. Kimin imkânı varsa evlenmelidir, kim de bu imkânı bulamazsa oruç tutsun, zira oruç onun dermanıdır."* Aynı şekilde: *"Evlenin ve çoğalın, zira ben kıyâmet günü sizin varlığınızla ümmetlere iftihar edeceğim, bir düşük cenin bile olsa."* Bu ihtilâf ve tekabülün menşei nefislerin hallerinin farklı olmasıdır. Aşırı arzularının esiri ve şehvetinin mağlubu olanlar için takvâlarının zayıflığı ve ayrılığa ve nefsin isteklerine muhâlefete sabırlarının azlığı nedeniyle zinaya ve fuhuşa düşme korkusu bulunduğundan dolayı nikâh zaruri ve lazımdır. Talep ve irâdenin henüz başlangıcında olan ve seyri sülûkta muratlarını talep hususunda istekli ve heyecanlı olan ve nefislerin sıfatlarının kalıntılarından tam olarak kurtulmamış ve kaymaya müsait olanlar için tek kalmak ve bekârlık efdaldır. Nefisleri hevânın peşinde koşmayan, muhâlefet hafifliğinden kurtularak eminlik bulan ve kalple çekişme ve nizadan arınan ve kalbin işaret ve alâmetlerine uyarak ona icâbet eden taife için ise nikâh ve evlilik efdal ve evladır.

Dervişin birine: "Neden kadın istemiyorsun?" diye sordular. "Kadın, ere yaraşır, ben henüz erlik makamına ulaşmadım, nasıl kadın isteyebilirim?" dedi. Bir başkasına aynı sözü söylediler. "Benim şu anda nefsimi boşamaya olan ihtiyacım, nikâh ve evliliğe olan ihtiyacımdan fazladır. Nefsimi boşadığım zaman başka bir kadını alabilirim." dedi. Bişr Haris'e: "İnsanlar senin hakkında konuşuyor." dediler. "Ne diyorlar?" dedi. "Nikâh sünnetini terk ediyor, diyorlar" deyince, "Gidin onlara deyin ki, ben henüz farzlarla meşgulüm, sünnete gelmedim" diye cevap verdi.

Malum ve muhakkaktır ki, hakîkat yolunun sâliklerinin sülûkun başlangıcında dünyevî alaka ve bağları kesip yok etmek ve ruhsattan kaçınarak azîmet ipine sarılmaktan başka çareleri yoktur ki bunlar sülûkun şartı ve seyrin ölçüsüdürler. Evlilik, geçim sebeplerine bağlanmaya ve azîmet doruğundan ruhsat çukuruna inmeye sebep olur ve zâhidlikten sonra dünyaya rağbete yol açar ve hevânın tabiat ve alışkanlıklara yönelmesine sebep olur. İzdivaç ve evlattan kaçınmak ise düşünce ve fikri toplamaya, vaktin sefasına, ibâdetin çoğalmasına ve himmetin yücelmesine yol açar. O halde bekâr sâlik gücünün yettiğince azîmet ve mukavemete devam etmeli, boş vakti ve düşüncesinin toplu olmasını büyük bir ganimet saymalı, vaktin sefasının ve hâlin lezzetinin kıymetini bilmelidir ki kadına ihtimam ve bağlılık sebebiyle kederlenip hüzünlenmesin.

Sehl Abdullah'tan kadınlarla nikâh hususunda şöyle rivayet edilmiştir: *"Onların yokluğuna sabır, kendilerine sabretmekten, onlara sabretmek ise ateşe sabretmekten daha hayırlıdır."* Kim bekârlığa güzel bir sabırla sabreder de nefsinde yumuşaklık ve taahhüt meydana gelir, niza ve muhâlefet damarları ondan sökülüp kesilir, ilmin geminin tasarrufunda tabiat isyân ve isteklerini terk eder ve kalbi kolayca ram ve teslim olursa Hak Teâlâ ona dininde yar ve yardımcısı olacak, sâlih bir zevce bağışlar. Onun tertip ve tedbiri sayesinde işi kolaylaşır ve dünyanın afetlerinden ve sıkıntılarından mahfuz ve güvende kalır. Şeyh Abdulkadir Cili (r.a.) şöyle demiştir: "Uzun zamandır evlilik düşüncesindeydim, ancak vaktin kederinden korktuğumdan cüret edemiyordum ve harekete geçip geçmemekte karasızdım. Sonunda sabrım bitince kitabın sonuna gelmesini bekledim ve Hak Teâlâ bana dört kadın verdi ki onların her biri fedakârca mallarını bana verdiler ve infak ettiler."

Rasih ulemânın nikâhı bekârlığa tercih etmelerinin sebebi özel bir ilim olup, daha önce işaret ettiğimiz gibi buna genişlik ilmi derler. Bu ilim sayesinde nefse ne zaman hukukunun gereğinin yaptırılması ve ne zaman haz ve lezzetleri almasına izin verilmesi gerektiği malum olur. Hukuktan murat nefsin zarûretleri olup, bedenin kıvamı ve hayatın muhâfazası ona bağlıdır ve onsuz nefsin varlığını sürdürebilmesi imkânsızdır. Haz ve lezzetlerden maksat ise bu ölçüden fazla olan nefsin her türlü istek ve şehvetidir. O halde rasih ulemâ ve büyük mutasavvıflar bilirler ki nefis hafiflik, isyânkârlık ve şerden kurtuluncaya ve kalp ile dava ve nizadan kesin olarak vazgeçip, durulup, sükûna erinceye kadar hazları almaya ve yumuşaklığa müstahak değildir. Ne zaman ahkâm mecraları ve kudret tasarrufları altında sakin ve mutmain hâle gelir ve kalbe olan taalluk ve teşebbüsleri yok olur, onunla kalp arasında sulh ve muvafakat meydana gelirse, hazlara ve yumuşaklığa müstahak ve layık olur ve hazlar o zaman onun hukuku ve derdi ise derman hâline gelir. Cüneyd'den (r.a.) nakledilmiştir ki: "Bir gece âdetim olduğu üzere teheccüd virdini eda etmek için kalktım, ancak amellerimde bir tatlılık bulamıyordum. Uyumak istedim, olmadı, oturmak istedim yapamadım. Kapıyı açarak dışarıya çıktım, üzerine bir kilim sararak yürüyen birisini gördüm. Ayak sesimi duyunca başını kaldırarak bana baktı ve *"Ya Ebal Kasım ilas saati"* yani "şimdiye kadar bekledin mi?" dedi. *"Ya Seyidi min gayri mev'idin"* yani "biz sözleşmemiştik"- dedim. Yaklaştığımda şöyle dedi*: "Evet kalpleri harekete geçiren Allah'tan senin kalbini bana yönlendirmesini istedim."* "Ne istiyorsun, ihtiyacın nedir?" dedim. *"Nefis hastalandığında dermanı nedir?"* dedi. *"Onun isteğine muhâlefet etmek onun der-*

dinin dermanıdır" dedim. Daha sonra nefsine döndü ve: "Bu sözü duy, yedi kez söyledim ve Cüneyt söylemezse bu sözü dinlemem dedin, işte şimdi duydun" dedi. Bu sözü söyledi ve arkasını dönerek gitti, onu tanımadım ve bir daha ondan haber alamadım."

Böyle bir nefsin hazları onun hukuku olur ve istifade etmek tuğyan ve isyânına yol açmaz. Tersine onun her hazzı yakınlığının ve itaatinin derecesini artırır. Zira nefis ne zaman o lezzeti alsa kalbe de bir lezzet ve rahatlık ulaşır ve onun sükûnunu fazlalaştırır. Müşfik bir komşunun, komşusunun rahatlığı ve ferahlığıyla mutlu olması gibi. Kalp ne zaman sekinet elbisesi giyse, nefis de mutmainlik giysisi giyer. Nitekim şöyle demişlerdir:

Gökyüzü bulut giydiğinde
Yeryüzü de onun süslü yağışlarıyla yeni bir giysi giyer.

Her birinin hâlinin artması diğerinin hâlinin artmasına sebep olduğu için nikâh hazzı böyle bir nefis için fazilettir. Abdullah bin Abbas (r.a.) şöyle demiştir: *"Bu ümmetin en hayırlısı, kadınları çok olandır."* Süfyan bin Ayine (r.a.) ise şöyle demiştir: "Kadının çokluğu yalnızca dünya için değildir, zira Resûlullahın ashâbının en âlimi, en takvâlısı ve en zahidi olan Emîre'l-mü'minîn Ali'nin(r.a.) dört karısı ve on yedi cariyesi vardı." Bu hal sondakilerin hâli olup başlangıç ve tevessüt ehlinin kendilerini onlarla kıyaslaması doğru değildir. Birçok iddia sahibi bu makamı vehmederek mağrur olmuş, fitneye kapılmış ve ruhsat meydanına inerek kendilerini helâk etmişlerdir. *"Her helâk olan bir sebep üzere helâk olur ve her yaşayan bir sebep üzere yaşar."*

Sabahyıldızı doğduğunda
Sarhoş ve akıllı belli olur.

O halde bekâr sâliklerin edebi bu makama ulaşmadıkları müddetçe nikâhtan uzak durmaları, evlilik fikrini zihinlerinden çıkarmaları ve onu hayâl dahi etmemeleridir ki hayâl ve tefekkür kuvveti onda tasarrufta bulunmasın ve bu isteği güçlendirmesin. Ne zaman bir düşünceye kapılırsa Hazreti İlah'a tövbe ederek, ondan yardım ve medet talep ederek o düşünceyi yok etmelidir. Eğer bu düşünce kendisinden uzaklaşmazsa bir müddet oruç tutmalı ve yiyeceğini azaltmalıdır. *"Şüphesiz oruç derman ve ilaçtır."* Eğer bunun hâlâ sürdüğünü, devam ettiğini ve güçlendiğini görürse, sağlam bir istihare, kâmil bir ilim ve tam bir düşünüp tartma olmadan acele etmemelidir. Yalvarma ve yakarma ile bir kez daha Hazreti Zülcelâl'e yönelerek alçak gönüllü ve ağlamaklı bir şekilde yüzünü yere koymalı ve şu duayı okumalıdır: *"Allâhumme in kane hazel hatiru ukubeten li ala zenbin eznebtuhu feinni estağfiruke minhu ve atubu ileyke fağfirli ve tub aleyye inneke entet tevaburrahim."* [Allah'ım, bu düşünce eğer işlediğim bir günahın cezası ise o günahtan bağışlanma diliyorum ve sana dönüyorum, beni bağışla ve tövbemi kabul et. Zira sen, tövbeleri bağışlayansın, esirgeyensin.] Eğer hâlâ bu düşünce ortadan kalkmadıysa canlı ve ölü şeyh ve kardeşlere başvurarak yardım talep etmeli ve meselesini halletmesini Hazreti İlah'tan istemelidir. Yine de aynı şekilde bu düşünce varlığını sürdürürse Hak Teâlâ'nın isteğine hüsn-ü zan ederek güvenmeli ve bu işe başlamalıdır. Bu durumda kardeşlerin ona yardım etmeleri ve işini kolaylaştırmak için ellerinden geleni yapmaları gerekir.

Evliliğin edebi ise kadın seçiminde onun dinine bakmaktır, dünyasına değil. Nitekim bir hadiste şöyle gelmiştir: *"Ka-*

dın malı, güzelliği ve dini için nikâhlanır. Sen dindar kadınla evlen ki hayrını göresin." Onunla iyi geçinmelidir. İyi geçinmek onun haklarını ihmal etmemek, şeri hududunu korumaktır. İbni Abbas (r.a.): *"Kendinizi ve ehlinizi ateşten koruyun"* ayetini şöyle tefsîr etmişti: *"Onlara anlayışlı ve edepli davranın."* Evlilikte kendini üç afetten korumalıdır; Birincisi ehliyle fazla bir arada olmak ki bu nefsin afetidir. İkincisi rızık elde etmeye ihtimam etmemek ki bu kalbin afetidir. Üçüncüsü bâtının kadının güzelliğine bağlanması ki bu ruhun afetidir.

Fazlaca bir arada olmak ve birlikte yatmak üç çeşit müşkül çıkardığı için nefsin afetidir. Birincisi amel ve virtlerin kısalması ki bu hallerde kusura yol açar. Nitekim: *"Virdi olmayanın vâridi (kazancı) yoktur"* derler. İkincisi uyuyan tabiat ateşinin alevlenmesi ve donuk nefsin canlanmasıdır. Zira nefis ne zaman başka bir nefisle mahsûsen şehvetle bir araya gelir ve karışırsa, ilişkileri güçlenir ve takviye olur, ikisinde de ateş ve alev meydana gelir ve tabiat ateşi güçlenir. Üçüncüsü nefsin teslim olmasından ve itaat etmesinden sonra başkaldırması ve isyân etmesidir. Zira nefis hiçbir zaman tam olarak kalbe itaat etmez ve teslim olmaz, yalnızca kalp ilâhî cezbelerle güçlenip takviye edildiği için ona galebe çalar ve tıpkı kadir bir emirin elindeki aciz bir esir gibi nefsi itaati altına alır. Nefis kendini bu şekilde aciz müşâhede ettiğinden kendinde muhâlefet gücü görmez, mecburen ona itaat eder ve boyun eğer. Kalpten bir yumuşaklık ve şefkat gördüğü zaman onu itaatinin ve teslim olmasının karşılığında kalbin acıması ve lütfü olarak görür, kalbin zayıflığı ve güçsüzlüğü olarak değil. Ancak ne zaman şehvet hususunda itidal haddini aşar ve kalp tarafından bir engelleme ve ceza görmezse bunu kalbin zayıflığı, güçsüzlüğü ve kendi kuvveti olarak telakki eder ve tekrar

itaatten çıkmak ve başına buyruk olmak arzusuna kapılır. Bu yüzden şöyle demişlerdir: *"Nefis heveslendirilirse heves eder ve kanâat ettirilirse kani olur."*

Rızka ihtimamın kalbin afeti olmasının sebebi ise şekkin neticesi olmasıdır. Şek yakînin afeti, yakîn basiretin nûru ve basiret kalbin gözüdür. O halde kulun kalbindeki yakîn nûrunun şek karanlığıyla örtülü kalmadığının alâmeti ilâhî kefalet ve rabbanî teminata itimat etmesi ve hayatın başlangıcından ecele kadar olan taksim edilmiş, azalmayan ve çoğalmayan rızkın ulaşacağına kesin olarak inanmasıdır. Yine rızka ihtimam gösterme düşüncesinin kendisine musallat olmasının yakîn zayıflığının cezası ve ilâhî kefalete itimat azlığı olduğunu bilmesidir. Bir kimsenin kendi tedbirini vekil kılması rabbanî vekâlete razı olmamasının neticesidir.

Güzel kadınının güzelliğine olan bağlılığın ruhun afeti olmasının sebebi ise onun ilâhî muhabbetteki saflığına ve hâlisliğine mani olması ve Hazreti Kuddüs'e olan şevkinin hiddetini ve onunla yakınlık lezzeti ve zevkini azaltması ve zayıflatmasıdır. Zira cüzî, hadis, mütegayyir ve fanî güzellik ipine asılı kalarak küllî, ezelî, sabit ve bakî cemâlin müşâhedesini boş verir. Bu afetin ve birleşme afetini defetmenin yolu bir arada olduğunda ehline biri zâhir diğeri bâtın iki nazarla bakmasıdır. Zâhirî bakış hevâ yolunda ehliyle meşgul iken bâtını nazar Hakk'a bakmakta, bu afeti defetmek için ondan yardım ve medet talep etmekte ve onunla meşgul olmaktadır. Rabia Adviye bu manada şöyle demiştir:

Kalbimi sana mahsûs kıldım
Cismimi ise benimle olmak isteyene verdim
Cismim benimle olanın
Gönlümdeki maşukum ise sensin.

Buradan fitneye tutulan, mahlûkun cemâline bakmayı seven ve biz bu bakışımızla ilâhî cemâli görüyoruz iddiasında bulunan taifenin iddiasının yalan ve bâtın olduğu malum olmaktadır. Zira helale bakmak ruhun gevşemesine ve ilâhî muhabbet vazifesini eda etmede müşküle yol açıyorsa, gayri meşru bakıştan ne afetler doğacağını düşün. Bu cemâatin yanlışının kaynağı o bakış esnasında nefislerini şehvetten yoksun gördükleri için bu rağbetin şehvetten kaynaklanmadığını düşünmeleri olup bu yanlış bir zandır. Zira eğer şehvetin kalıntısı olmasaydı bakış rağbeti yalnızca şehveti heyecana getiren sûrete karşı olmazdı. Yalnızca o şehvet onlarda latîf hâle geldiğinden o letafetin sûretini anlamamaktadırlar. Bakış tekrarlandığı zaman hayâl ve derk kuvvetinin onda tasarruf etmesi ve o letafetin kirlenmesi ve eserinin sûrette belirgin hâle gelmesi mümkündür. Bu yüzden kalp tabipleri aşk heyecanını maşuka karşı olmasa bile cima olarak zikretmişlerdir. O halde kim bu hususta hâlinin sahîh olduğunu iddia ederse sözüne itibar edilmemeli ve yalancı kabul edilmelidir.

Dokuzuncu Fasıl: Seferin âdâbı hakkında

Şüphesiz yolculuk isyânkâr nefisleri ram etmek ve katı kalpleri yumuşatmak hususunda azim bir esere ve büyük bir faydaya sahiptir. Zira vatan ve dostlardan ayrılmak alışkanlık ve âdetleri terk etmek, musibet ve zorluklara sabretmek nefisleri ve tabiatları alışkanlık ve âdetlere bağlanmaktan kurtarır, azat hâle getirir, gafil ve habersiz kalplerden gaflet kasavetinin eserlerini yok eder. Yolculuğun nefisleri yumuşatmaktaki etkisi oruç ve namaz nafilelerinden daha az değildir. Ölülerin cildinde keseleme ve ovalamanın tesiriyle temizlik ve yumuşaklık meydana gelip, kefen giymeye hazır hâle geldiği gibi insanların da cildi mesabe-

sinde olan nefisler de *"Sonra ciltleriniz ve kalpleriniz Allah'ın zikriyle yumuşadı"* yolculuğun etkisiyle tabiî kir ve paslardan ve zatî huşunetlerden temizlenir. Tezkiye temizliğinin, itaat yumuşaklığının ve tuğyan sıfatının iman sıfatına dönüşmesinin belirtileri ortaya çıkar. Bu sebepledir ki şeriat sahibi (s.a.v.) yolculuğu teşvik etmiştir: *"Yolculuk yapın, sıhhat bulun ve zenginleşin."* Gerçi hakîkat taliplerinin ve tarîkat sâliklerinin hedeflerinin hâsıl olması ve maksatlarına ulaşması için yolculuk şart değildir. Zira meşâyihten bazıları ne başlangıçta ne de nihayette asla yolculuk yapmadıkları halde ilâhî tevfîke nail olmuşlar ve cezbe kemendi ile aşağı makamdan yüksek makama çekilmiş ve hem şeyhlik hem de terbiye makamına ulaşmışlar, hallerinin takviyesi ile söz ve fiillerinin tesiri vatanlarında olmuştur. Ancak meşâyihin birçoğu yolculuk yapmış olup, bazıları başlangıçta istifade etmek için, bazıları ise sonda faydalandırmak için, bazıları ise vakitlerinin ıslâhı ve hallerinin sıhhatini onda gördükleri için hem bidayet hem de nihayette yolculuk yapmışlardır. Mesela İbrahim Havvâs (r.a.) bir şehirde asla kırk günden fazla kalmamış, zira hâlinin salâhını ve tevekkülünün sıhhatini onda görmüştür. Resûlullah (aleyhi efdalus salâvat) şöyle buyurmuştur: *"Allah indinde en sevgili kimseler gariplerdir." "Garipler kimlerdir?"* diye sorulunca: *"Dinleri ile kaçanlar ve İsa bin Meryem'in huzurunda bir araya gelenlerdir"* dedi. Onların İsa (a.s.) ile bir araya gelmelerinin sebebi onun ömür boyu seferde olmuş olması ve dininin selâmeti için hiçbir yerde sürekli ikamet etmemiş olmasıdır.

Sefere çıkmaya niyetlenen kimse on iki edebe riayet etmelidir.

Birincisi sâlih bir niyeti olmalı ve muteber bir hedef tayin etmelidir. Muteber hedef ve maksatlardan biri ilim talep

etmektir. Hadiste geldiği üzere: *"Çin'de de olsa ilim talep edin."* Yine hadiste şöyle gelmiştir: *"Kim evinden ilim öğrenmek için çıkarsa o, Allah'ın yolundadır."* Hz. Aişe (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir: *"Allâhu Teâlâ bana vahyetmiştir ki kim ilim talep etmek için bir yol kat ederse cennetin yolunu onun için kolaylaştırırım."*

Diğer bir maksat meşâyih ve ihvan ile görüşmektir. Zira sadık talipler için yalnızca salâh ehliyle görüşmek ve felah erbabını bulmakla bile birçok faydalar ve menfaatler hâsıl olur. Saadet veren bir nazara mazhar olması ve bu saâdet sayesinde dinî ve dünyevî semerelere kavuşmaları mümkündür. Bu mana havas ehlinden uzak değildir. Zira Hak Teâlâ bazı yılanların bakışlarına öyle bir husûsiyet vermiştir ki bir kimseye baktıklarında o kimse helâk olur. O halde bazı has kullarının nazarlarına, talibe baktığında ona saâdet, kerâmet ve hayat bahşedecek bir husûsiyet vermesinde şaşılacak ne olabilir? Rivayet edilir ki Şeyh Ziyaddin Ebu Necip (r.a.) Mescid-i Haram'da minada tavaf ederken herkese bakıyor ve bakış ve nazarında aşırıya gidiyordu. "Ne yapmak istiyorsun?" diye sorduklarında, "Allâhu Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki onların bakışları saâdet vericidir, bu mekânın bu insanlardan yoksun olmadığını biliyorum ve onları arıyorum" dedi.

Diğer bir maksat alışılmış ve aşina olunan şeyleri bırakmak, kardeş ve dost ayrılığının acısını tatmaktır. Zira lezzetli ve sevilen şeylerden ayrılmaya sabredene çok fazla sevap verilir. Rivayette gelmiştir ki bir gün Medine'de doğan bir şahıs vefat etmişti, Resûlullah (s.a.v.) cenaze namazı kıldıktan sonra: *"Keşke doğduğun yerden başka bir yerde ölseydin"* buyurdu. "Neden?" diye sorduklarında, Resûlullah: *"İnsan doğduğu yerden başka bir yerde ölünce cennetten doğduğu yer ile öldüğü yer arasını ölçerler ve ona verirler."*

Diğer bir hedef ise nefsin hallerinin definelerini keşfetmek ve iddia ve isyanı ondan çıkarmaktır. Zira birçok yerilmiş sıfat ve kötü huy istediği şeylerle birlikte ve beraber olduğun için örtülü kalmaktadır. Ancak yolculukta sevdiklerinden ve alıştıklarından uzakta olduğun için o sıfatlar hicâbtan kurtulur ve açığa çıkarlar. Sadık talipler bunlardan haberdar olunca tedbir ve tedavi yoluna giderler. Mesela bir yerde sabitken ve arzu ettiği şeylerle birlikteyken nefsinde bir endişe ve ızdırap görmeyince kendisinde sabır ve rıza sıfatlarının mevcûd olduğunu zannederler. Ancak yolculukta zorluklar ve müşküllerle karşılaşıp nefsinden hafiflik ve çirkin bir iş gördüğü zaman bu iki sıfata sahip olmadığını yakîn olarak bilir. O zaman bu sıfatları talep ederek harekete geçer ve bu sıfatlara ulaştığı iddiasından vazgeçer. Bu yüzden şöyle denmiştir: *"Sefer ahlâkın açılmasına yol açtığı için sefer olarak adlandırılmıştır."* Birisi Hz. Ömer'in (r.a.) huzurunda bir başkasını övüyordu. Hz. Ömer: *"Onunla yolculuk yaptın mı?"* dedi. Adam: "Hayır" deyince, *"Senin onu tanıdığını sanmıyorum"* dedi.

Diğer bir amaç ise kendini unutturmak ve insanların alakasından kaçmaktır. Zira bir yeri vatan edinen her hâl sahibinin hâl nesîmi o diyardaki talip ve sadıklara ulaşır ve insanların ikbal kıblesi ve kabul dostu olur. Bu hal sâlikler için bela, vasıllar için ise temizlik ve sefanın alâmetidir. O halde bu fitneye müptela olan sâliklerin kendilerini unutturmak ve insanların alakasından kaçmak için sefere çıkmaları zaruriyattandır. Zira kabul makamı sâliklerin ayaklarını kaydırır. Saliklerin çoğunun bu noktada ayağı kayar ve Allah'tan yüz çevirerek insanlara yönelirler ki bu durumdan ezelî inayetin elini tuttuğu ve o yerden kaldırarak başka yere götürdüğü ve bu afetten koruduğu kimseden başkası kurtulamaz.

Diğer bir maksat afak ve enfes sahifelerinden Hak Teâlâ'nın ferdaniyet alâmetlerini ve vahdâniyet ayetlerini mütalaa etmek ve onun kudretini, hikmetini ve yarattıklarındaki acayiplikleri müşâhede etmek ve böylece tefekkür ve ibret genişliğine ulaşmak ve kudret ve hikmet kemâline yeni şâhid ve deliller eklemektir. *"Afakta ve nefislerindeki ayetlerimizi göstereceğiz ki onun Hak olduğunu anlasınlar."*

İkinci edep dostla yolculuk yapmaktır. Zira Resûlullah (s.a.v.) yalnız yolculuk yapmayı yasaklamıştır. *"Önce dost, sonra yol."* Bunun sebebi yolculuk esnasında herkesin tek başına tahammül etmesinin mümkün olmadığı zorluk ve güçlüklerin çok fazla olmasıdır. Öyleyse yolculuk esnasında olaylar karşısında yardımcı olacak bir dost gereklidir. Gerçi tahammül ve sabır kuvveti fazla olan bazıları yalnız başlarına yolculuk yapmışlardır, ancak bu mana herkes için geçerli değildir.

Üçüncü edep cemâatten birisini emir tayin etmektir. Yani birlikte yolculuk yapanların arasında birinin emir olması ve diğerlerinin onun hükmüne tâbi olmaları şarttır. Nitekim hadiste şöyle gelmiştir: *"Seferde üç kişi olduğunuzda birinizi emir seçin."* Emirliğe en layık olan kimse zühdü, takvâsı, cömertliği ve şefkati en kâmil olan kimsedir. Rivayette şöyle gelmiştir: *"Allah indinde en hayırlı dost, dostuna en fazla hayırlı olandır."* Rivayet edilir ki Ebu Abdullah Mervezi (r.a.) yolculuğa çıkmak istediğinde Ebu Ali Ribati'den (r.a.) kendisine yol arkadaşı olmasını istedi. Ebu Abdullah: "İkimizden birinin emir olması gerek" deyince, Ebu Ali: "Sen emir ol" dedi. Ebu Abdullah onun yol azığını kendisininkinin üstüne koydu ve ikisini aldı. Yolculuk esnasında bir gece yağmur yağdı. Ebu Abdullah ayağa kalktı, kilimini alarak bütün gece boyu Ebu Ali'nin üstüne tutarak onu yağmurdan

korudu. Ebu Ali her defasında "bunu yapma" dediğinde, "Hayır, ben emirim ve bana itaat etmen lazım" diye cevap veriyordu. Kim emirlikte kendisine tâbi olanların çokluğuna bakar, başkanlık ve üst olma talep eder veya nefsin garazlarına ve lezzet ve şehvetlere kavuşma arzusunda olursa onun tasavvufta nasibi yoktur.

Dördüncü edep kardeşlerle vedalaşmaktır. Kardeşlerle vedalaşmalıdır. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz sefere çıkmak istediğinde kardeşleriyle vedalaşsın. Zira Allâhu Teâlâ onların duasında onun için bereket kılar."* İhvan ise ona dua etmeli ve şöyle demelidirler: *"Allah takvânı artırsın, günahını bağışlasın ve gittiğin yerde seni hayırlara ulaştırsın."* Zira Resûlullah (s.a.v.) vedalaştığı zaman yolcular için bu duayı okurdu.

Beşinci edep menzili ve eviyle vedalaşmaktır. Evden çıkacağı zaman iki rekât namaz kılmalı ve bu şekilde evle vedalaşmalıdır. Zira Enes Malik'in rivayet ettiğine göre Resûlullah iki rekât namaz kılıp, *"Allah'ım takvâmı artır, günahımı bağışla ve gittiğim yerde beni hayıra ulaştır"* diye dua etmeden hiçbir yeri terk etmezdi.

Altıncı edep bineğine bindiğinde, *"Subhanellezi sehhara lena haza ve ma kunna lehu mukrinin. Bismillahi ve vallâhu ekberu tevekkeltu alallahi ve la havle ve la kuvvete illa billahil aliyyil azim. Allâhumme entel hamilu alazzahri vel musteanu alal umur"* [Buna bizim için boyun eğdiren Allah yücedir, biz ona güç yetiremezdik. Bismillah, Allahu Ekber, Allah'a tevekkül ettim, ondan başka azamet ve kuvvet sahibi yoktur. Allah'ım sen işleri yürüten ve yardımcı olansın] demektir.

Yedinci edep perşembe sabah erkenden menzilden ayrılmaktır. Zira Kab Malik Resûlullah'ın (s.a.v.) çoğunlukla per-

şembe erkenden yolculuk yaptığını ve ordu göndermek istediğinde sabah erkenden gönderdiğini rivayet etmiştir.

Sekizinci edep menzile yaklaştığında: *"Allâhumme rabbes semavati ve ma ezlelne ve rabbel arzeyne ve ma eklalne ve rabbeş şeyatini ve ma ezlalne ve rabber riyahi ve ma zereyne ve rabbel bihari ve ma cereyne eseluke hayra hazel menzili ve hayra ehlihi ve euzubike min şerri hazel menzili ve şerre ehlihi"* [Göklerin ve ona gölge edenlerin Rabbi olan, iki yerin ve kuşattığı şeylerin, şeytanların ve saptırdıklarının, rüzgârların ve savurduklarının, denizlerin ve sürüklediklerinin Rabbi olan Allah'ım senden bu menzilin ve ehlinin iyiliğini diliyorum ve bu menzilin ve ehlinin kötülüklerinden sana sığınıyorum] demektir.

Dokuzuncu edep menzile selam vermek ve tahiyyettir. Bir menzile vardığı zaman tahiyyat olarak iki rekât namaz kılmaktır.

Onuncu edep sefer araçlarını hazırlamaktır. Asa, matara, ip gibi şeyleri olmalıdır. Zira bunlarla yolculuk sünnettir. Ebu Said Hudri (r.a.) Resûlullah'ın Mekke'den Medîne'ye giderken yürüyenlere: *"Şallarınızı bellerinize sıkıca bağlayın"* buyurduğunu rivayet etmiştir.

On birinci edep orada ikamet edeceği bir şehre vardığında uzaktan şehre bakarak o şehrin dini ve ölülerine selam vermeli, biraz Kur'ân okumalı, onlara hediye etmeli ve daha sonra *"Allâhummecel lena biha kararen ve rızkan hasenen."* [Allah'ım onda bize yerleşme ve güzel bir rızık nasip et] duasını okumalıdır.

On ikinci edep şehre girmeden önce eğer mümkünse gusül almaktır. Zira Resûlullah (s.a.v.) Mekke'de ne zaman bir yere gitmek isterse önce gusül alırdı. *"Allâhumme inni euzubike min vasais seferi ve kabetil munkalebi ve suil menzari fil mali vel*

ehli vel veled" [Allah'ım yolculuğun vesveselerinden sana sığınıyorum, dönüş sıkıntılarından ve aileme, varlığıma ve evladıma gelecek musibetten sana sığınıyorum.]

Onuncu Fasıl: Nefsin ihtiyaçlarının karşılanmasının âdâbı hakkında

Hak yolu sâliklerinin maksata ulaşma yolunda nefis bineğinin zaruri ihtiyaçlarını karşılamaktan başka çareleri yoktur. Aksi takdirde hareket kuvveti ve tahammül takati kalmaz ve binici olan ruhu futuh menziline ulaştırmaz. Zaruri ihtiyaçlar üç şeydir: Yemek, giymek, uyumak. Eğer zarûret miktarı ile yetinilirse bunlara nefsin hukuku, aşırı gidilirse haz denir. Salikin edebi, yolda olduğu ve fena menziline ulaşmadığı müddetçe nefsini hukukun hududunda durdurması ve fena menziline varmadan haz kaynaklarına ve çayırlarına indirmemesidir.

Nefsin ihtiyaçları hususunda mutasavvıflar üç taifedir: Muhlisler, muhlesler ve muhles muhlisleri. Muhlislerin her yaptıkları Hak içindir. Muhleslerin her yaptıkları Hak iledir. Muhles muhlislerinin her yaptıkları hem Hak ile hem Hak içindir. Muhlisler mübtedîler olup kendi irâdeleriyle kaimdirler. Muhlesler mutavassıtlar[5] olup Hak ile birliktedirler ve kendi irâde ve ihtiyarları yoktur. Muhles muhlisler ise müntehiler[6] olup Hakk'ın irâde ve ihtiyarı ile tasarrufta bulunurlar. Muhlislerin edebi hukuku aşmamaları, muhleslerin edebi hak ve hazlardan

---

[5] Yolu yarılayanlar.

[6] Arapça, son, sona varan gibi anlamlara sahip bir kelime. Mevlevilik'te 1001 günlük çileyi tamamlayan kişi, yapılan merasimle "dede" olur. Dedelere, müntehî denir. Çileye yeni girene, "mübtedî" adı verilir.

hiçbirini irâde etmemeleri, muhles muhlislerin edebi Hakk'ın irâdesi ve Hak için nefsi bazen hukukunda tutmak ve bazen de hazlar için izin ve genişlik vermektir. Yemek nefsin hakkıdır dememizin sebebi rabbanî hikmet-i baliğa iktizasınca bedenin kıvamı, mizacın itidali ve hayatın devamının yeme ve içmeye bağlı ve meşrut olmasıdır. Garizî hayatın tesiriyle sürekli olarak insan ve hayvanların vücûdundaki bazı cüzler yok olur ve bu cüzlerin yerini yiyecekten alınan cüzler alır ve hayat irtibatı güçlenir. Ta ki ezelî takdir hükmü insan bedenini tahrip etme niyetiyle harekete geçip mürekkep cüzleri birbirinden ayırana kadar. "*Zalike takdirul azizil alim.*"

Yemek yeme hakkında

Yemek yemedeki edep yemekten önce ve sonra elleri yıkamaktır. Zira hadiste şöyle gelmiştir: "*Yemekten önce abdest almak fakirliği, yemekten sonra abdest almak ise zihin zayıflığını giderir.*" O nimet için Allâhu Teâlâ'yı zikretmeli ve samimi bir kalp ile onun adını anmalıdır. Zira ilâhî kitabın nassı: "*Allahın adının üzerinde anılmadığı şeyi yemeyin*" buyurmaktadır. Gerçi bu ayetin tefsîri zâhiren kurban zamanına ait olup Şafii ve Ebu Hanife (r.a.) arasında vâcibliği noktasında ihtilâf mevcûdtur. Lakin mutasavvıflar ayetin zâhirinin iktizasını yerine getirdikten sonra yemek yerken Allah'ın adının zikredilmesinin gerekli olduğunu anlamışlardır. Zira helal olsa dahi tabiat tozu cihetinden yemek yeme neticesinde kalpte meydana gelen kin ve zulmet zikir nûru ve kalp huzuru olmaksızın ortadan kalkmaz. Yemek yeme esnasında kalp huzuru ne kadar fazla olursa o yemeğin cüzleri o kadar nurlu ve zararı o kadar az olur. Şeyh Ziyaüddin Ebul Necip bu hususta şöyle demiştir: "*Yemek yiyor ve namaz kılıyorum.*" Yani namazda sa-

hip olduğum huzura, yemek yerken de sahibim. Yemek öncesinde şu duayı okumalıdır: *"Allâhumme salli ala Muhammedin ve ala âli Muhammed ve ma rezektena mimma nuhibbu ecalhu avnen ala ma tuhibbu ve ma zeveyte anna mimma nuhibbu ecalhu feragen lena fima tuhibbu."* [Muhammed ve Ehl-i Beyt'ine selam olsun, sevdiğimiz ve bize nasip ettiğin şeyleri sevdiğin şeyler için yardımcı kıl. Sevdiğimiz ancak bizden esirgediğin şeylere karşı huzur vesilesi olarak sevdiğin şeyleri nasip et] Sol ayak üzerine oturmamalı, sağ ayaküstüne oturmalı, eline yaslanmamalı ve yemekten önce ve sonra tuz yemelidir. Zira Resûlullah'tan (s.a.v.) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: *"Ya Ali, yemeğine tuz ile başla ve tuz ile bitir, zira tuz yetmiş hastalığın şifasıdır ki delilik, cüzam, baras, karın ağrısı ve diş ağrısı onlardandır."* Ekmek getirildiğinde başka bir yemek beklememelidir, zira hadiste şöyle gelmiştir: *"Ekmeğe hürmet ediniz, zira Allah sizin için göklerin, yerin, demirin, ineğin ve Âdemoğlunun bereketlerini sizin emrinize vermiştir."*

Yalnız yememelidir. Zira toplu yemek sünnettir. Hadiste şöyle gelmiştir: *"Allâhu Teâlâ'nın en sevdiği yemek uzanan ellerin çok olduğu yemektir."* Bazıları Resûlullah'a (s.a.v.): "Biz yemek yiyoruz ama doymuyoruz, neden?" diye sorduklarında, Hazret: *"Siz yemeklerinizi ayırıyorsunuz, birleşin ve Allah'ın ismini anın ki yemeğiniz bereketlensin"* buyurdu. Yemek sofra başında yenmelidir. Zira Enes Malik şöyle rivayet etmiştir: *"Resûlulah (s.a.v.) tek bir sofrada değil, birçok sofrada yemek yerdi."* Mecliste hazır bulunanlar başlamadıkça yemeğe başlamamalıdır. Zira Huzeyfe'den şöyle nakledilmiştir: *"Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında yemek hazırladığımız zaman Resûlullah (s.a.v.) başlayıncaya kadar hiçbirimiz elimizi uzatmazdık."* Sağ eliyle yemelidir, çünkü rivayette: *"Sağ elinizle yiyin, için, alın ve verin, zira*

şeytan sol eliyle yer, içer, alır ve verir." Ortadan yememelidir, zira rivayette: *"Yemek hazır olduğu zaman kenarlarından alın ve ortasını bırakın, zira bereket yemeğin ortasına iner."* Elinden lokma düştüğü zaman yerden almalı, temizlemeli ve yemelidir. Zira hadiste şöyle gelmiştir: *"Sizden birisinin lokması düştüğünde onu temizleyip yesin, şeytana bırakmasın."* Yemeğe nefesini üflememelidir. Zira Resûlullah (s.a.v.) bunu nehyetmiş ve: *"Yemeğe üflemek bereketini alır"* buyurmuştur.

Yemeğe ayıp bulmamalıdır. İştahı varsa yemeli, yoksa bırakmalıdır. Nitekim Ebu Hureyre'den şöyle nakledilmiştir: *"Resûlullah (s.a.v.) yemekte ayıp bulmaz, iştahı varsa yer, yoksa yemezdi."* Yemekte acem ehlinin âdeti olduğu gibi sessiz durmamalı, büyük lokma almamalı, iyi çiğnemeli, önüne bakmalı, diğerlerinin yüzüne ve lokmasına bakmamalı ve kendi önünden yemelidir. Zira hadiste: *"Önünden ye"* buyurulmuştur. Eğer hizmetçi cemâatle birlikte yemeğe oturmadıysa, ona birkaç lokma vermelidir. Zira hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Eğer hizmetçiniz sizinle birlikte yemeğe oturmadıysa, ona yemekten verin, zira o yemeğin kokusu ve tadıyla birlikteydi."* Midesi dolacak kadar yememelidir. Hadiste: *"İnsan midesinden daha kötü bir kap doldurmaz"* buyurulmuştur. Sofra kaldırılmadıkça kimse yerinden kalkmamalıdır. Herkes yemeği bırakmadıkça doysa dahi elini çekmemelidir. Nitekim hadiste: *"Sofra kurulduğundan kaldırılıncaya kadar sofradan kalkmamalı ve herkes bitirmeden önce doysa dahi elini çekmemelidir."* Diğerleri bitirene kadar oyalanmalıdır.

Ekmek ve eti bıçakla kesmemelidir, zira bu hususta yasak vardır. İyice acıkmadan yememelidir. Yemeği yedikten sonra kapları kirli bırakmamalıdır. Zira kapları yıkamak ve parmakları yalayarak temizlemek hususunda Resûlullah'tan emir gel-

miştir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Sizden biri yemek yediğinde parmaklarını yalasın, zira yemeğin bereketinin nerede olduğunu bilmez."* Yemek bittiği zaman: *"Elhamdulillahillezi etamna haza ve razeknahu min gayri havlin minna vela kuvve. Elhamdulillahillezi binimetihi tetimmussâlihatu ve tenzilu barekat. Allâhumme salli ala Muhammedin ve ala âli Muhammed. Allâhumme etemtena tayyiben festamilna sâliha."* [Bunu bize bağışlayan Allah'a hamdolsun, o güç yetiremeyeceğimiz şeyle bizi rızıklandırdı. İyilikleri nimetiyle tamamlayan ve bereketleri indiren Allah'a hamdolsun. Allâhumme salli ala Muhammedin ve ala âli Muhammed. Allah'ım bizi temiz şekilde rızıklandırdın, salih amel işlemeyi nasip et.] demelidir. Eğer yemekte şüphe varsa: *"Allâhumme salli ala Muhammedin ve ala âli Muhammed"*den sonra *"Ve la tecalhu avnen ala masiyetik"* [Onu bizim için günaha yardımcı kılma] demelidir. Şüpheli yemekten kaçmalı, eğer zarûret olursa bu yaptığından dolayı üzülmeli ve hüzünlenmelidir. Helal yemek, zâhirinde haram ve çirkinlik olmayan ve zulmü veya fıskı bilinmeyen kimseden gelen yemektir. Şüpheli yemek ise haramlığı zâhir olmayan ancak fasık ve zalimlerden gelen yemektir. Haram yemek ise haramlığı aşikâr olandır. Helal yemek övülmüş, şüpheli-mekruh, haram yemek ise yasaktır. Eğer hüküm zâhir esasınca olmasaydı helal yemek neredeyse imkânsız hâle gelirdi.

Yemekten sonra misvak kullanmak sünnettir, zira hadiste: *"Misvak kullanın, zira o temizliktir ve temizlik imanı çağırır ve iman sahibiyle birlikte cennettedir."* Elleri yıkamalıdır, zira hadiste: *"Kim ellerinde yağ ve pislik olduğu halde ellerini yıkamadan gecelerse, başına gelen hastalık ve beladan dolayı nefsinden başka kimseyi suçlamasın"* buyurulmuştur. Eller aynı kapta yıkanırsa daha iyidir. Nitekim hadiste: *"Mecusilere muhâlefet*

edin ve leğenlerinizi ellerinizi yıkamak için doldurun." Yemek yerken yapmacıklı davranmamalı, tekken nasıl yiyorsa, toplulukta da öyle yemelidir, yoksa riya olur. Yemek yerken insanların yanına gitmemeli, yemeklerini bitirmelerini beklemelidir. Zira hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kim davet edilmediği halde yemeğe giderse, fisk yoluna gitmiş ve haram yemiştir."* Ancak yemek yiyenlerin kendisinin gelmesinden mutlu olacaklarını kesin olarak bilirse, gidebilir. Ziyafette aşırıya gitmemelidir. Ancak bundaki sebep hayâ değil de sâlih bir niyet olursa sakıncası yoktur. Hazır olanı sofraya getirmeli, az olsa dahi onu küçük görmemelidir. Misafirleri evin kapısına kadar geçirmek müstehaptır. Davete icâbet etmek hususen düğün ve benzeri davetlere icâbet etmek sünnettir. Tekebbür veya yapmacık davranmak ona mani olmamalıdır. Rivayet edilir ki bir gün Emîre'l-mü'minîn Hasan (r.a.) devesine binmiş yolda giderken miskinlerden ve fakirlerden oluşan bir topluluğun birkaç lokma etrafında oturup ve yemek yediklerini gördü. Hasan (r.a.) onlara selam verince, cevap verdiler ve: *"Ey Resûlullah'ın oğlu, yemek ister misin?"* dediler. Bunun üzerine Hasan (r.a.) davetlerine icâbet ederek: *"Evet, şüphesiz Allah mütekebbirleri sevmez"* dedi ve bineğinden inerek onların yanına oturdu.

Elbise giymek âdâbı ve giyeceklerin çeşitleri hakkında

Giyinmek de nefsin haklarından biri olup hem soğuk ve sıcağı def etmek, hem de avret yerini örtmek için gereklidir. O halde elbisedeki edep maksadı bu iki amaçla sınırlı tutmak ve ilave şeyleri fazlalık ve gereksiz bilmektir.

Elbisede iki şart vâcibtir. Birincisi haller, ikincisi vakitlerle ilgilidir. Ancak riayet etmenin sürekli vâcib olduğu şey helallik şartıdır. Giysi helal yoldan elde edilmiş olmalıdır. Hadiste

şöyle gelmiştir: *"Kim on dirheme bir elbise alır ve o paranın bir dirhemi haramdan olursa, Allah onun vâcib olsun, müstehap olsun hiçbir amel ve ibâdetini kabul etmez."* İkinci şart olan ve hususi vakitte riayet edilmesi vâcib olan şey taharet ve temizlik olup namazın sıhhati buna bağlıdır.

İnsanların elbise seçim ve giyimlerindeki halleri muhtelif olup, bu hususta farklı hareket ederler. Genel olarak sıhhat erbabı ve bâtıl mürtekipleri[7] elbise giyme hususunda üç gruba ayrılırlar. Mütekeşşifler[8], mütenaimler[9] ve irâdeyi terk edenler. Tekeşşüf erbabı ise iki taifedirler: Muhikler[10] ve mubtiller[11].

Muhikler sekiz taifedir: Birincisi âhiret sevabı isteyenlerdir. Nitekim hadiste şöyle gelmiştir: *"Kim imkânı olduğu halde güzel giysi giymeyi terk ederse Allah ona cennet giysileri giydirir."* İkinci taife mütevazı ve alçakgönüllü olmaya çalışan ve nefislerindeki tekebbürü uzaklaştırmaya çalışan kimselerdir. Zira nefis yumuşak ve güzel elbise sebebiyle kendinde bir imtiyaz ve yücelik tasavvur eder ki buna kibir denir. Eski giysi giymek ise kırılganlık ve yumuşaklığa sebep olur ki buna da tevazu denir. Bu taifeden bazıları yamalılar olup, elbiselerinde birçok yama bulunur ve giysilerini çöplüklerden alıp yıkadıktan sonra giyerler ki nefislerini daha fazla küçültüp kırabilsinler. Ebu Süleyman Darani (r.a.) büyük ve eski bir elbise giymişti. Onu bu şekilde gören dostu Ahmed bin Ebil Havari: "Bundan daha iyi bir giysi giyinsen ne olur?" diye sorunca, *"Keşke*

---

7 Mürtekip: İrtikâbeden, kötü, yakışıksız iş yapan. Rüşvet alan, rüşvet yiyen.

8 Keşf ehli olanlar.

9 Nimetlendirilenler.

10 Hakkı yerine getirenler.

11 Batıl olanlar.

kalbim diğer kalpler arasında bu giysinin diğer giysiler arasında olduğu gibi olsa" dedi.

Üçüncü taife dinin selâmetini isteyenlerdir. Bunlar ilâhî emir ve nehiylere ihtiramlardan dolayı şüpheli şeylerden daima kaçınır, bu yüzden helal işlerde de genişlik ve rahatlık yolunu seçmezler ve sade bir giysiyle yetinirler. Zira helal haddinin sonu şüphe haddinin başlangıcı ve şüphe haddinin sonu haram haddinin başlangıcıdır. Kim haramın etrafında bulunursa, onun zararından güvende olmaz. *"Kim değirmen taşının etrafında dönerse ona düşmesi şaşırtıcı değildir."* Hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Kul şüpheli şeylerden kaçınmak için şüphe olmayan şeylerden de kaçınmadıkça muttakilerden sayılmaz."*

Dördüncü taife nefse muhâlefet etme isteğinde bulunanlardır. Kötü elbise giyinmelerindeki amaçları nefis hevâsına muhâlefettir. Zira nefsin arzusunu yumuşak ve genişlikte gördüklerinden Allah'ın rızasını ona karşı gelmede görürler. Bu yüzden nefsi buna ikna eder ve genişlik ve rahatlıktan uzak tutarlar.

Beşinci taife himmetlerini yükseltmek ve çoğaltmak isteyenlerdir. Kötü elbise seçmelerindeki maksatları kalbi tamah kirinden ve pasından temizleyerek ince hâle getirmek ve niyetlerini insanların bakışlarından korumak arzusudur. Zira bilirler ki nimet yolunu sürdürürlerse, insanlara olan ihtiyaçları artar ve insanların onlara olan nazarları çoğalır.

Altıncı taife vakit boşluğu ve ibâdet fırsatı elde etmek isteyenler ve bunu ganimet bilenlerdir ki sürekli olarak düşüncelerini ve vakitlerini boşaltmaya gayret eder ve Hak'dan başka bir şeyle meşgul olmayı ve nefsin halleriyle uğraşmayı istemezler. Bu yüzden gereksiz şeyleri ve fazlalıkları terk eder ve zarûret miktarıyla kanâat ederler. Anlatırlar ki Ali bin Ebi

Talib (r.a.) üç dirheme bir gömlek almış ve kolu iyice yırtılıncaya kadar onu giymişti.

Yedinci taife ihtiyaçlarını azaltmaya ve hafifletmeye çalışan, bu sebeple zarûret miktarıyla yetinen, kendilerine sade giysi dikerek insanlara yük olmayı istemeyen ve bu hususta enbiyâya iktida eden ve böylece onların muvafakatinden mahrum olmamayı ümit edenlerdir. Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a.) Hz. Ömer'e (r.a.) bir gün şöyle dedi: *"Eğer dostuna ulaşmak istersen gömleğini yamalama, arzularını kısalt ve acıkmadan yemek yeme."*

Sekizinci taife fiil diliyle züht yoluna davet edenlerdir. Züht ve azaltmadaki amaçları talipleri faydalandırmak ve onları fiil diliyle dünyevî fazlalıklardan kanâat yoluna davet etmektir ki böylece hiçbir töhmet olmaksızın kendi rağbetleriyle onlara ihtida etsinler. Enbiya ve evliyânın havassının azla yetinme ve zühtleri çoğunlukla bu maslahata dayanmaktadır. Rivayet edilir ki Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a.) bir gün bir gömlek giymişti ki kolunun uzunluğu eline kadar ulaşmıyordu. Hariciler onu ayıpladıklarında onlara şöyle cevap verdi: *"Beni kibirden uzak elbiseden dolayı mı kınıyorsunuz? Müslüman'ın bana iktida etmesi daha doğrudur."*

Batıl mütekaşşifler (kötü elbise giyenler) iki kısımdır: Birincisi yumuşak ve güzel elbise almaya güçleri yetmeyen acizlerdir ve sahîh bir kasıt ve sâliklerin yoluna uyma arzusu olmaksızın bu şekilde giyinirler. İkinci kısmın bu şekilde giyinmekten maksatları züht iddiasında bulunmak ve insanları kendilerine cezp etmek arzusudur. Bu taifenin tasavvuftan hatta Müslümanlıktan nasibi yoktur. Zira onların halleri daima yalan, nifak, riya, gösteriş ve gurur üzeridir.

Nimet ehli de iki fırkadır: Hak ehli ve bâtıl ehli. Hak ehli olanlar üç taifedir: Birincisi munsifler[12] olup yumuşak el-

[12] İnsaf ehli olanlar.

bise giymekte ve azîmetten ruhsata inmekte, nefis hevâsının kalıntılarını görürler, irâdeyi terk veya hazların gerçekleşmesini değil. Kendi iç ve dış zaaf ve kusurlarından haberdardırlar ve bunu itiraf ederler. Onların bu nefis hazları sahip oldukları insaf ve sadâkatin bereketiyle bağışlanır ve örtülür.

İkinci taife sadıklar ve muhlisler olup yumuşak ve güzel elbise seçmelerindeki maksat sıdk ve ihlâsa dayanır. Mesela kötü ve kaba elbise giyindiklerinde nefislerinde bir haz hissederlerse ona mani olmak için yumuşak ve güzel elbise giyerler. Veya hallerini halkın gözünden saklamak için bu yola başvururlar. Böylece insanlar onları dünyaya düşkün ve zevk meraklısı sanarlar. Bu şekilde zühtleri ve dünyadan yüz çevirmeleri bu elbise sayesinde gizli kalır ve insanların kendilerine teveccüh etmelerinden de korunurlar. Gerçi hâli örtmek yalnızca yumuşak elbiseyle olmaz. Zira birçokları hallerini örtmek için başka elbiselerden faydalanmışlardır. Mesela fakir avam halkın ve köylülerin giysilerinden giymişlerdir. Böylece hem muratları olan hallerini örtmeye nail olmuşlar, hem de fakirliğin faziletini elde etmişlerdir. Ancak yine de yumuşak giysiyle hâli saklamak da bir nevi hâli örtme yoludur.

Üçüncü taife vâsıllar[13] ve kâmiller olup nefis tezkiyesi ve kalp temizliği ve mahbupluk ve muratlık derecesinin kemâline ulaştıktan sonra elbisenin inceliği ve yumuşaklığı hususunda nefse hoşgörülü ve yumuşaklıkla davranırlar. Zira bu mertebede nefsin hazları onun hukuku, derdi dermanı hâline ge-

---

13 Vâsıl: Arapça, ulaşan, varan anlamında bir kelime, ism-i fail. "Allah'ın vasledilmek üzere emrettiğini, kat'ederler..." (Bakara/27) âyetinde bu terim, (en yûsale) şeklinde geçmektedir. Bu durumda vâsıl, Allah'ı bilen, emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçınan kişi anlamına gelmektedir.

lir. Bu makama ulaşmadan önce ulaştıkları tasavvuru birçok sâlikin ayağını kaydırmıştır. Bu mertebede ayağı kayanın yeniden ayağa kalkması müşküldür. Bütün zamanlar boyu bu mertebeye ulaşmış bir şahıs bulabilmek çok zor bir iştir. Yahya Mu'âz Razi hâlinin başlangıcında kaba ve eski elbise giyerdi, sonlarda ise yumuşak elbise giyindi. Bu haber Bâyezîd'e ulaştırdıklarında: *"Miskin Yahya Razi düşünceyi ve fikri rahat tutan masrafsız elbiseye sabredemedi masraflı elbiseye nasıl sabredebilir"* dedi.

Batıl nimet ehli ise üç taifedir: Birincisi yanlış iddia sahipleridir. Hata ederek kemâle ulaştıklarını sanar ve nefislerini ruhsat meydanına indirir ve haz ve zevk hususunda onlara rahatlık ve genişlik verirler. Bunlardan bir zarar gelmeyeceğini aksine fayda göreceklerini zannederler.

İkinci taife yalancı iddia sahipleri olup insanlara kendilerini ermişlerden gösterir, ancak kendi içlerinde iddialarının boş ve manasız olduğunu bilirler.

Üçüncü taife yumuşak ve gösterişli elbise giyinmekle iftihar eder ve gururlanırlar, ancak bununla birlikte hâl veya kemâl iddiasında bulunmazlar.

İrade ve ihtiyarı terk edenler ne kaba, ne de yumuşak elbiseyle sınırlı ve mahdutturlar. Zira kendi irâde ve ihtiyarlarından arınmış ve gaybî ihtiyar ve irâdeye tabi olmuşlardır. Kendilerine ister yumuşak, ister kaba elbise gelsin onu fazilet bilirler. Şeyhul İslâm kendi şeyhi Ziyaüddin Ebul Necip'ten bahsederken onun hâlinin ihtiyarı terk etmek olduğunu söylemiştir. Bazen fiyatı bir dank bile etmeyen sarık sarar bezen on dinarlık bir sarık bağlardı. Aynı şekilde Şeyh Ebu Suud'un hâlinin de ihtiyarı terk olduğu söylemiştir. Ne zaman kendisine pahalı yumuşak bir elbise gelse onu giyerdi. Kendisine iti-

raz edenlere şöyle derdi: "İtirazlar iki cihetten olabilir: Ya şeriatın zâhiri cihetindendir ki bu geçersizdir zira bizim elbisemiz meşrudur. Ya da hâlin sıhhati cihetindendir ki buna cevaben de deriz ki: bu hususta bizim hiçbir ihtiyarımız ve irâdemiz olmadığını görmüyor musunuz?" Bu durumda itiraz edenler mecburen "hayır" diyorlardı.

Bu cemâat iki taifedir. Birincisi hiçbir cihetten ne küllî ne de cüzî irâdeye sahip olanlardır. Ne zaman onlara gaypten bir futuh gelse, gaypten vakıa ya da uykuda izin gelinceye kadar onda tasarrufta bulunmazlardı. İkinci taife işlerin külliyatında gayb hükmüne mecbur olan ancak cüziyatta muhtar olan kimselerdir. O halde bizim birinci taife hem elbiseyi elde etme hem de onda tasarrufta bulunmada ihtiyar sahibi değildir. İkinci taife ise elde etmede mecbur kullanımda muhtardırlar. Onlara gaypten bir kumaş ulaşınca izinsiz onda tasarrufta bulunmayan birinci taifenin aksine ister diker ve giyer, isterse bağışlarlar. İkinci taifedeki bu cüzî irâde ya onlardaki irâdenin kalıntısıdır ki bu durumda birinci taifenin makamı daha yücedir. Ya da fenadan sonra beka maşrığından Hak Teâlâ'nın ihtiyar ve irâde yıldızının doğuşundan kaynaklanmaktadır ki bu durumda ikinci taifenin makamı birinci taifeden yüksektir.

Uyumanın âdâbı ve uykuyu azaltmanın tedbiri hakkında

Uyku şüphesiz nefsin haklarından birisidir zira eğer nefis uykudan tamamen men edilirse beyin kurulaşır, mizaç itidalden ayrılır, his ve kuvvetler çalışamaz hâle gelir ve insanın terkibinde ihlal meydana gelir. Öyleyse uyku nefsin zarûretinden olup onun vasıtasıyla bedende rutubet meydana gelir, mizaç

mutedil olur, his ve kuvvetler yorgunluk ve bitkinlikten kurtulurlar. Uykunun müddeti hakkında gece ve gündüzün üçte biri yani sekiz saat demişlerdir. Gündüzün çok uzun olduğu yaz döneminde bu sekiz saatin iki saati gündüz, altı saati gece uyunur. Gündüzün çok kısa olduğu kışta ise sekiz saatin tamamı gece uykusuna ayrılır. Bu iki dönemin arasında gündüzün kısalığı uzunluğu hesaplanarak iki saatlik öğle uykusu ayarlanır. Bu miktar nefsin hakkıdır. Ondan daha az olmamalıdır ki insan mizacında kuruluk ve sıcaklık oluşmasında, ondan çok da olmamalıdır ki kalpte kasavet, gaflet, yorgunluk ve rutubet oluşmasın.

Eğer bir kimse mizacı için zaruri görmediği için bu miktardan biraz kısaltmak isterse şu iki yola müracaat edebilir: Birincisi kesp edilen yol ikincisi bağışlanan yoldur. Kesp edilen âdettir. Eğer bir kimse tedrîcen uykusunu azaltırsa uyku azlığı ona zarar vermez. Zira alışkanlık ve âdet tabiatın naibidir. "*Âdet beşinci tabiattır*" Bağışlanan ise itaatin ruhu ve sohbetin arkadaşıdır. Kime itaat zevki ve sohbet dostluğu verilirse âdetinin aksine ve tedrîcen olmasa bile uykuyu azaltmak onun mizacına bir ziyan vermez. Bu mana hâl erbabının indinde tecrübe yoluyla sabittir. Zira bazı azîmet erbabı ve kalp ashâbı yıllar boyu uyumamışlar, iki rekât namaz veya vird ile geceyi gündüz etmişler ve ikindi namazının abdesti ile sabah namazlarını kılmışlardır da mizaçlarında bir müşkül meydana gelmemiştir. Bu hâl öyle bir noktaya ulaşır ki vuslat sahibinin gözünde uzun bir zaman kısa görünür. Nitekim şöyle demişlerdir: "*Vâsılın senesi uyuklama, uzağın uyuklaması senedir.*" Bu işin ehli olan bir kalp sahibine "Geceki hâlin nasıl" diye sordular. "Geceyi asla olduğu gibi görmedim, başladığı an açılıyor" dedi.

Uykudaki edep kıbleye doğru veya mezardaki gibi sağa doğru ya da ölüm hâlindeki gibi sırt üstü yatmaktır zira uyku küçük ölümdür. "*Uykuyu sizin için dinlenme (yani ölüm) kıldık.*" Yanını yere koyduğu zaman: "*Bismikellahumme vadatu cenbi ve bismike erfeuhu. Allâhumme in emsekte nefsi fağfirleha ve in erselteha fehfezha bima tahfezu bihi ibadekesâlihin. Allâhumme inni eslemtu nefsi ileyke ve veccehtu vechi ileyke ve fevveztu emri ileyke vel satu zahri ileyke rehbeten minke ve rağbeten ileyke la mence vela melcee vela meferre minke illa ileyke. Amentu bikitabike ellezi enzelte nebîyyike ellezi erselte. Allâhumme kıni azebeke yevme tebasu ibadeke elhamdulillahi elllezi ala fekahere vel hamdulillahi ellezi batane fehabera velhamdulillahi ellezi meleke fekadare velhamdulillahi ellezi huve yuhyilmevta ve huve ala kulli şeyin kadir. Alllahumme inni euzu bike ve şerri gazabike ve sui ikabike şerri ibadike ve şerri şeytani ve şirkihi*" [Allah'ım senin adınla oturdum, senin adınla kalkarım. Allah'ım canımı alırsan beni bağışla, eğer bırakırsan salih kulları koruduğunla beni bağışla ve koru. Allah'ım nefsimi sana teslim ettim, yüzümü sana çevirdim, işimi korkundan ve ümidinden sana bıraktım, senden başka sığınağım ve korunağım yok. İndirdiğin kitabın, gönderdiğin peygamberine inandım. Kullarını kaldırdığın günkü azaptan beni koru. Hamd yüce ve kuvvet sahibi olan Allah'adır. Hamd ölüleri dirilten, mülk sahibine ve her şeye gücü yetenedir. Allah'ım ben senin cezalandırmandan ve öfkenden, kullarının ve Şeytanın şerrinden ve şirkinden sana sığınıyorum.] demelidir. Daha sonra virdler bölümünde zikredilecek olan Kelâm-ı Mecîd'in ayetlerini okumalı ve otuz üç defa "*Allâhu Ekber*" demeli ve "*la ilahe illallâhu vallâhu ekber ve la havle vela kuvvete illa billahil azliyyil azim*" diyerek yüze tamamlamalıdır. Sonunda da şu duayı okumalıdır:

"*Allâhummeeykızni fi ahabbissaati ileyke vesta milni bieh abdil amal ileyke tukarribuni ileyke zulfa ve tube aduni min sahatke buden eseluke fetutini vestağfiruke fetağfirli ve eduke fesstecibuli Allâhumme la tuminni mekreke vela tuvellini gayrake ve la terfa anni setrake ve la tunsi zikrake vela tecalni minel gafilin*" [Allah'ım beni saatlerin en sevimlisinde uyandır, en iyi amelleri işlet ki sana yakınlaşmama sebep olsunlar ve beni senin öfkenden uzaklaştırsınlar. Beni bağışlamanı ve affetmeni diliyorum, affediyorsun, seni çağırıyorum icabet ediyorsun. Allah'ım beni hilene duçar etme ve beni başkasına bırakma. Günahları örten perdeni üzerimden kaldırma ve seni anmayı unutturma ve beni gafillerden kılma.] Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Kim bu kelimeleri söylerse Allah ona üç melek gönderir, onu namaza uyandırırlar, eğer namaz kılarsa ve dua ederse ona âmin derler. Eğer kalkmazsa melekler havada ibâdet ederler ve ibâdetlerinin sevabı onun için yazılır.*" Tevfik ve inayet Allah'tandır.

YEDİNCİ BÂB

Ameller hakkında ve on fasıldır

Birinci Fasıl: Amelin beyanı hakkında

Burada amelden maksat İslâm'ın temel hükümleridir. İslâm'ın temelleri beştir. Şehâdeteyn kelimesini eda etmek, namaz, zekât, oruç ve hac. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: "*İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet etmek, beş vakit namaz kılmak, oruç tutmak ve bir yol bulabilen için hacca gitmek.*" İslâm'ın manası ise nefse ilâhî hükümleri kabul ettirmek olup nefsin boyun eğmesinin işareti ulûhiyet iddiasından vazgeçmesi ve ubûdiyet sıfatıyla sıfatlanmasıdır. Bunun anlamı şudur ki; emirlik irâdesi ve isteği nefsin fıtrî sıfatlarındandır, o her zaman emir vermek ister almak değil. Bu uzaklık sıfatı Hak Teâlâ ile ulûhiyet ve mabudiyet husususunda çekişme ve nizanın ta kendisidir ki hiçbir mahlûk buna hak sahibi olmayıp Zat-ı Kadîm bu hususta tek ve mahsûstur. O halde nefiste ilâhî ahkâma boyun eğme ve teslim olma sıfatı

meydana gelir ve emirliği memurluğa dönüşürse ondaki bu niza yok olur ve Allah'ın kullarının yoluna girmiş olur.

İslâm imanın kalıp ve sûretidir, iman ise İslâm'ın ruhu ve manasıdır. O halde İslâm'ın hayatı imanla ve imanın kemâli İslâm'la olur. İman vasıflarının kemâlinin İslâm'ın sûretinden mücerred imandaki varlığı meyvenin tohumdaki varlığı gibidir. Şüphesiz ziraat ve yetiştirme olmadan tohumun kemâli olan meyveye dönüşmesi imkânsızdır. Toprak hazır olmadan, yarılıp, alt üst olup düzeltilmeden, hazır hâle getirilmeden ve hakkıyla sulanıp temizlenmeden tohumdaki meyve olma istidadının kuvveden fiile dönüşmeyeceği ve onun faydalarından istifade edilemeyeceği gibi ilkin nefis hazırlanmadan ve ondaki âdetler terk edilip ibâdetler hazır olmadan, iman tohumu hazırlanıp, ilimle sulanıp Hak korkusuyla temizlenmeden ve riya ve ucb afetinden korunmadan onun sabır, teslim ve itaat gibi hakîkatlerinden istifade etmek de mümkün olmaz. Dünyaya gelmekten maksat bu ziraattır. Bugün amel ziraatıyla iman hakîkatlerinin meyvelerini toplar, âhiret ambarına gönderir ve yarın ebedîyetteki Darul Selam'da onun faydalarından istifade eder. "*Dünya âhiretin tarlasıdır*" bu manaya işaret eder.

Diğer taraftan iman kandil ışığı amel ise yağ mesabesindedir. O halde kandilin ışığının yağının çokluğuyla çoğalıp aydınlık vermesi gibi iman nûru da amel yağının yardımıyla aydınlanır ve çoğalır. Amel yağının iman kandiline ulaşmasıyla semâvî kalp şişesi ve nefis çerağı sürekli olarak aydınlık olur. "*Allah göklerin ve yerin nûrudur.*" Yağ mesabesinde olan amel sefasının ve aydınlık istidadının fevkalade olması sebebiyle kendi kendine ışık ve aydınlık verir. Hatta iman nûru ona ulaşmasa bile kendi kendine ışık vermek ister. "*Bu ağacın*

yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık saçar." Eğer bu ikisi birbirine ulaşırsa "*Nur üstüne nûr*" olur.

Amelin nûru iki çeşittir: Biri zatî ve mü'minlere has iken diğeri ise ârızî ve münafıklara aittir. Zatî olan imanın neticesi ve nûr kaynağına bağlı olup asla mü'minden ayrılmaz. "*Nurları önlerinde ve sağlarında koşar.*" Ârızî ise nifak ve küfür ateşinin aydınlığının eseri olup nûr kaynağından kopuktur. Dünyevî hayatın sona ermesiyle yok olur ve sahibi ışığın gitmesiyle küfür karanlığında ve ateşin sıcağında kalır. "*Işık etrafını aydınlattığında Allah onların ışığını giderdi ve onları karanlıklar içinde bıraktı, artık görmezler.*" Münafıklar kıyâmet günü mü'minlerin nûrunu gördüklerinde onlardan nûr isteyerek şöyle derler: "*Bize bakın da nûrunuzdan bir parça alalım.*" O anda aralarında bir set meydana gelir. "*Nihayet aralarına kapısı olan bir sur çekilir. İçinde rahmet vardır dışında ise azap.*" O zaman "*Biz sizinle değil miydik*" diye feryat ederler. "Amellerimiz aynı değil miydi neden bugün sizin nûrunuz var ama bizim yok" derler. Mü'minler ise "*Evet bizimleydiniz ancak siz kendinizi yaktınız, bekleyip durdunuz, şüphe ettiniz, hayâl ve kuruntular sizi aldatti*" diye cevap verirler. "Sizin amel nûrunuz iman nûrundan yoksun olduğu için bugün nûrdan uzaksınız" derler. Bu taife yalnızca amelde bulunup İslâm'ın zâhirinden başkasına sahip olmadıkları ve bununla birlikte iman iddiasında bulundukları için onlara cevap olarak "*Bedeviler iman ettik dediler. De ki iman etmediniz. Ancak İslâm getirdik deyin, iman kalbinize girmemiştir*" ayeti gelmiştir. Öyleyse amelin nûr olduğu malum oldu. Bu nûr mü'minler için zatî münafıklar için ariyettir. Umumi olarak insanlar iman ve amel cihetinden dört kısımdırlar: Birincisi sâlihler olup hem iman hem amel sahibidirler. İkincisi fasıklar olup bun-

lar iman sahibi ancak sâlih amel sahibi değillerdir. Üçüncü kısım ise münafıklar olup amel sahibi ancak imandan yoksundurlar. Dördüncü grup ise kâfirler olup bunların ne imanları ne de amelleri vardır.

İkinci Fasıl: Allâhu Teâlâ'nın vahdâniyetini ve Seyyidul Murselin'in risâletini ikrar hakkında

Bunun keyfiyeti kulun şehâdeteyni diline getirerek "*Eşhedu en la ilahe illallah ve eşhedu enne Muhammeden resûlullah*" demesidir. Böylece kalbindeki tasdike şâhidlik eder. İkrar şehâdetten daha mahsûstur zira her ikrar şehâdet olmasına rağmen her şehâdet kendi başına bir ikrar değildir. Her yerleşen kendisini yerleştirenden sorulduğu gibi ikrar eden kimse de imanından sorumlu ve şeriatın hududunun gereklilerini yerine getirmekle mesuldür. Bu yüzden şehâdet inkâr ve töhmet mahalli değildir. İkrar söz cümlesinden olmasına rağmen amellerin en muteber rükünlerinden birisidir. Zira amelden maksat uzuvları şeriat ahkâmı iktizasınca kullanmak, ikrar ise herkesin kendisiyle emredilmiş ve hükmedilmiş olduğu şehâdet kelimesini eda etmek için dili kullanmaktır. Dilin kalbin tercümanı ve şâhidi olması ve onun sırrını anlatıp imanına şâhidlik etmesi gibi diğer uzuvlar da kalbin tercümanı ve şâhidleri olup onun sırrından haber verir, onun hâline şâhidlik ederler ve bu şâhidliği fiil diliyle yerine getirirler. Dil bâtınî amelin zâhirî sözcüsü olduğu gibi diğer rükünler de zâhirî amelin bâtınî sözcüsüdür. Zira insanın şeriat hükmüne uygun olarak istifade ettiği her bir uzuv o kimsenin kalbindeki imanın varlığına şâhidlik etmektedir. O halde ikrar ve amelin her biri imanın varlığına şâhittir, bir cüzüne değil. Bu yüzden hadiste şöyle gelmiştir: "*İman kalp ile tasdik, dil ile itiraf ve uzuvlarla ameldir.*" Bun-

dan kasıt imanın ikrarın ve amelin kendisi olduğu değil, imanın kalbin tasdiki olduğu ve ikrar ve amelin onun alâmet ve kanıtı olduğudur. Yine de bu iki şâhidin şehâdeti zorla olabilir, nitekim münafıklar ikrar ve amele sahip olmalarına rağmen imana sahip değildirler. Ancak ahkâm binası zâhirler üzerine bina olduğundan bu iki şâhidin şâhidliği ile şâhidlik eden kimsenin imanına hükmetmek lazımdır ve bu kimseden kılıç düşer. Tıpkı kadının yalan şâhidlik ihtimali bulunmasına rağmen şâhidlik esasınca hüküm vermesi gibi.

Bilal (r.a.) bir savaş esnasında kâfirlerden birisini yere devirdi ve o şahıs şehâdet getirmesine rağmen onun sözünü dikkate almadı ve başını gövdesinden ayırdı. Bu durum Hz. Risâlet'e ulaştırılınca Hazret onu kınadı. Bilal "Ey Allah'ın elçisi onun ikrarı imandan değil korkudan dolayıydı" diyince Resûlullah (s.a.v.) "*Neden kalbini yarmadın*" buyurdu. Yani "Sen onun kalbinde iman bulunmadığını nerden biliyorsun" demek istedi. Hz. Ömer'in (r.a.) sözü de bu manadadır: "Resûlullah (s.a.v.) zamanında insanlara vahiy geliyordu. Oysa bugün vahiy kesildi. Sizi aşikâr olarak yaptığınız işlerden sorumlu tutarız. O halde kim bize güzel bir zâhir gösterirse ona eman verir ve yakınlardan sayarız, onun bâtınından haberimiz yoktur. İçinde olandan ise Allâhu Teâlâ hesaba çekecektir. Kim bize bundan başka bir zâhir gösterirse "Benim bâtınım iyidir" dese dahi ona eman vermeyiz."

Üçüncü Fasıl: Temizlik hakkında

Taharet ve temizlik namazın sıhhatinin şartıdır. *"Taharetsiz namaz olmaz."* Nasıl şart olmaz ki namazın hakîkati Allah ve kul arasında bağlantıdır, oysa kirli olan ve temiz olmayan kimse Hazreti Kuds'a layık değildir. Şeytan hiçbir halde

kulun namazdayken Allâhu Teâlâ'ya yakınlık ve münacat zamanında olduğu kadar mü'mine öfkelenmez ve bütün dost ve yandaşlarını bu vakitte onunla savaşmaları ve ona mani olmaları için seferber eder. Namaz kılan mü'min imanî hizipler ve rahmanî ordularla ona karşı koymaya ve savaşmaya çalışır ve bu esnada silaha muhtaç vaziyettedir. Taharet iman nurlarından bir nûr ve şeriat eserlerinden bir eser olup şeytanı defetme hususunda mü'min için silah mesabesindedir. *"Abdest mü'minin silahıdır."* Amel ehli için abdestin fazileti örtülü ve meçhul değildir. Zira hangi fazilet Allâhu Teâlâ'nın muhipliği derecesinden daha fazladır: *"Şüphesiz Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever."*

Taharet ehli üç kısımdır: Mü'minlerin avam taifesinin taharetleri zâhir ile beden, elbise ve mekânı temizlemeyle sınırlıdır. Sûfîlerin avamı ve mü'minlerin havassı taifesinin taharetleri ise hem birinci taifedeki gibi zâhirî, hem üçüncü taifedeki gibi bâtınî temizliği kapsar ve o nefsin yerilmiş ahlâktan tezkiye edilmesi ve kalbin dünya sevgisi pisliğinden temizlenmesidir. Sûfîlerin havassı ve mü'minlerin havassının haslarından oluşan taife ise zâhir ve bâtının tahareti hususunda birinci ve ikinci taife ile müşterek olup sırrın gayrinin mülâhazası kirinden tahareti hususunda tektirler. Mutasavvıflar bâtının tahareti noktasında çok dikkat ve ihtimam gösterirler. Kendilerini zâhidlere ve sûfîlere benzetmeye çalışan bazıları ise zâhirî temizlik konusunda aşırı titizlik gösterirken kin, nefret, buğz, haset ve benzeri gibi bâtınî necasetlere karşı hoşgörülü ve müsamahalı davranırlar. Bu Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbının siretine muhâliftir. Zira Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbının arasında çıplak ayakla yürüyenler, seccadesiz yerde namaz kılanlar ve bazen yalnızca taşla istinca edenler mevcûd olmasına rağmen onların hepsi bâtının

tahareti hususunda son derece gayret göstermişlerdir. *"Ben hanif, kolaylık ve rahatlık dini için gönderildim"* buyuran kolaylık ve müsamaha dini, vakit namazlarında insanların umûmunun zâhirî temizlikle yetinmelerine izin vermiştir. Hususilerden ise *"Onlar namazlarında süreklidirler"* desturuyla azîmetin iktizası gereği bâtının temizliğini talep etmiştir.

Vakit namazların sıhhatinin şartı olan zâhirî taharet iki kısımdır: Habasetten ve necasetten temizlik. Habasetten temizlik üç şeyde lazımdır; bedende, elbisede ve namaz kılınan yerde. Bedenin taharetinde ise iki şey farzdır: Pisliğin su veya taşla temizlenmesi ve temizlenilen şeyin tahareti yani hayvan pisliği, ölü kemiği veya kullanılmış su veya taş olmamalıdır.

Beş şey sünnettir:

Birincisi, istibra ve istincada kullanılan temizlik aracı ister su, ister taş olsun sol el ile kullanmak.

İkincisi, istincada necaset temizleninceye kadar ne kadar gerekiyorsa o kadar taş kullanmak.

Üçüncüsü, istibrada bilinen kadar ile yetinmelidir, yani idrar kesildikten sonra üç kez veya daha fazla sert olmamak şartıyla yumuşak olarak zeker çekilerek boşaltılmalıdır ki eğer idrar yolunda kalıntı varsa dışarıya atılabilsin. Çekme ve derisini açma hususunda aşırıya gidilmemelidir ki vesveseye düşülmesin ve sinirlerin gevşemesine yol açmasın. Rutubet geldiği müddetçe istibra yapması şart değildir. Zira zekeri memeye benzetmişlerdir, ne kadar çekilirse o kadar rutubet ortaya çıkar.

Dördüncüsü, istinca ve istibradan sonra ellerini temiz bir toprağa veya taşa sürmelidir.

Beşincisi, istinca ve istibradan sonra su kullanmaktır. Tuvalete gideceği zaman: "*Bismillahi euzu billahi minel habesi vel*

habais" [Bismillah, pisliklerden ve çirkinliklerden Allah'a sığınırım] demek sünnettir. Üzerinde Allah'ın ismi yazılı bulunan şeyleri bırakmalı, sol ayakla girmeli ve başı açık olmamalıdır. Kıbleye, güneşe ve aya karşı oturmamalı ve onlara arkasını da dönmemelidir. Sol ayağın üstüne fazla oturmamalı ve ihtiyaçtan fazla avret yerine bakmamalı ve konuşmamalıdır. Dışarı çıkarken önce sağ ayağını atmalı, dışarı çıkınca eliyle karnını sıvazlamalı ve *"Elhamdulillahillezi ezhebe anni ma yuzini ve ebka aleyye ma yenfeuni"* [Ziyan verici şeyleri gideren, faydalı şeyleri bırakan Allah'a hamdolsun] demelidir.

Taharet iki çeşittir: Birincisi gusül olarak adlandırılan büyük taharet ikincisi ise abdest denilen küçük taharettir. Gusülün vâcib olma şartı ikidir: Meninin inzali ve sünnet yerlerinin birleşmesi. Gusülün farzları da ikidir: Niyet etmek ve suyu bedeninin her yerine ulaştırmak. Sünnetleri ise beştir: Eğer varsa pisliği temizlemek, önce abdest almak, sağları sollardan önce yıkamak, bedenin bütün uzuvlarını ovmak ve abdestle bitirmek. Bu abdestte nakledilen duaları okumak lazımdır. Birinci abdestte gerekli değildir. Abdest iki şey için gereklidir: Namaz kılmak ve Mushaf'a dokunmak. Bozan şeyler ise dörttür: Bayılmak veya sarhoş olmak yoluyla aklın gitmesi, kendinde olmayacak şekilde uyumak, iki yoldan birisinden bir şeyin çıkması, ecnebinin yüzüne dokunmak veya avret yerini ellemek.

Abdestin amelleri farzlar ve sünnetler olarak ikiye ayrılır. Farzlar altı tanedir. Birincisi niyet, ikincisi uzunluk açısından alından çenenin sonuna ve genişlik olarak iki kulak arasını kapsayacak şekilde yüzü yıkmak, sakalın yüzdeki kısmı ve alında saçın başladığı yer de yıkanmalıdır. Üçüncüsü iki eli de dirsekler de içinde olacak şekilde yıkamak, dördüncüsü başın bir bölümünü meshetmektir. Mesh oldu denilebilecek kadar

bir bölüm yeterlidir. Beşincisi topuklarla birlikte iki ayağı yıkamak, altıncısı ise bu işleri sırasıyla yapmaktır.

Abdestin sünnetleri ise on beştir. Misvak kullanmak, kıbleye karşı durmak, "*Bismillahirrahmanirrahim Rabbi euzubike min hemezatişşeytan ve euzu bike rabbi en yahdurun*" [Bismillahirrahmanirrahim, Rabbim şeytanın vesveselerinden ve yanımda hazır bulunanlardan sana sığınıyorum] diyerek başlamak, avuç içlerini yıkamak, ağzı çalkalamak, burna su vermek, sıkı sakalı eliyle aralayıp su girmesini sağlamak, sağları sollardan önce yıkamak, başın tamamını meshetmek, kulağı ve boynu meshetmek, her uzvu üç kere üst üste yıkamak, az suyla abdest almak, nakledilmiş duaları okumak. Eli yıkarken şöyle demelidir: "*Allâhumme salli ala muhammedin ve ala ali Muhammed. Allâhumme inni eseluke yumne vel berekete ve euzu bike min şumi vel heleketi*" [Allâhumme salli ala muhammedin ve ala âli Muhammed. Allah'ım senden bereket diliyor, uğursuzluktan ve şumluktan sana sığınıyorum] Ağzı çalkalarken suyu aldıktan sonra "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala ali Muhammed ve inni telavete kitabeke ve kesreti zikrike*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed ve kitabını okumada senin zikrini artırmada yardımcı ol] demelidir. Burna su alırken "*Allâhumme salli ala muhammedin ve ala ali Muhammed ve evcedni raihâtal cenne maal ebrar ve ente anni rad*" [Allâhumme salli ala muhammedin ve ala âli Muhammed, kendinden hoşnut olduğun halde iyilerle birlikte cennet rayihalarına kavuştur.] demelidir. Burundan suyu verdikten sonra "*Allâhumme salli ala muahmmedin ala ali Muhammed ve euzu bike min revaihil nar ve min suiddar*" [Allâhumme salli ala muahmmedin ala âli Muhammed ve ateşin kötü kokusundan ve kötü yerden sana sığınırım] demeli ve yüzünü yıkar-

ken "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala ali Muhammed ve beyyid vechi yevme tebyedu vucuhu evliyâike vela tusevvid yevme tesveddu vucuhu adaike*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed, dostlarının yüzünün beyazladığı gün nurunla benim yüzümü beyazlat ve düşmanlarının yüzünün karardığı gün yüzümü kara çıkarma] demelidir. Sağ eli yıkarken "*Allâhumme salli ala muhammedin ve ala ali Muhammed atını kitabi bi yemini ve hasibni hisaben yesira*" [Allâhumme salli ala muhammedin ve ala âli Muhammed, kitabımı sağ elime ver, hesabı kolayca al] sol eli yıkarken "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala ali Muhammed euzu bike en tutineni kitabi bi-şimali ev men verai zahri*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed, kitabımın sol elimden ya da arkamdan verilmesinden sana sığınırım] demelidir. Başı meshederken "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala ali Muhammed ve gaşşini birahmetike ve enzil aleyye min berakatike ev ezilni tahte zılli arşike yevme la zılle illa zıllu arşike*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed, rahmetinle beni kuşat, bereketlerinden üzerime indir ve onun gölgesinden başka bir gölgenin olmayacağı gün arşının gölgesine yerleştir] demelidir. Kulağı meshederken "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed vecalni mimmen yestemiunel kavl feyettebiune ahsenehu. Allâhumme emsini munadiyel cenneti maal ebrar*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed, beni sözü işiten ve en güzeline uyanlardan eyle. Kulaklarıma iyilerin ve cennet münadilerinin seslerini ulaştır] demelidir. Boynu meshederken "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed ve fekki rekabeti minennari ve euzu bike minesselasi vel ağlal*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed, boynumu cehennem ateşinden kurtar, zincirlerden

ve topuzlardan sana sığınıyorum] demelidir. Sağ ayağı yıkarken "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed ve sebbit kademi alas sırati maal ekdamilmuminin*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed, sırat köprüsünde ayaklarımı müminlerinkiyle birlikte sabit kıl] demelidir. Sol ayağı yıkarken "*Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed ve euzu bike en tezillu kademi ala sırati yevme tezıllu fihi ekdamul munafikin*" [Allâhumme salli ala Muhammed ve ala âli Muhammed, münafıkların ayaklarının kayacağı gün ayağımın kaymasından sana sığınırım] demelidir.

Hadiste Hak Teâlâ'nın yüz yıkandığında onunla yapılan her günahı bağışladığı rivayet edilmiştir. Aynı şekilde iki el ve ayağın yıkanması da böyledir. Öyle ki kul namaza geldiğinde onda hiçbir günah kalmamış olur. Abdesti bittikten sonra başını kaldırarak "*Eşhedu en la ilahe illAllâhu vahdehu la şerike leh ve eşhedu enne muhammeden abduhu ve reduluhu. Subhaneke Allâhumme la ilahe illa ente amiltu suen ve zalemtu nefsi estağfiruke ve etubu ileyke fağfirli vetub aleyye inneke entettevvaburrahim. Allâhumme ecalni minettevvabine vecalni minel mutahhirine vecalni saburan şekuran vecalni ezkuruke kesiran ve asebbihuke bukraten ve asila*" [Eşhedu en la ilahe illallâhu vahdehu la şerike leh ve eşhedu enne muhammeden abduhu ve resuluhu. Subhaneke Allâhumme la ilahe illa ent, yanlış yaptım, nefsime zulmettim, senden bağışlanma diliyorum ve sana tevbe ediyorum, sen tevbeleri kabul eden ve esirgeyensin. Allah'ım beni tevbe edenlerden kıl, temizlenenlerden kıl, sabırlı ve şükredenlerden kıl, çokça zikredenlerden ve sabah akşam tesbih edenlerden kıl] demelidir. Bu dualar Hazreti Risâlet'ten (s.a.v.) nakledilmiştir. O halde abdest alan kimse bunların manalarını ve abdestin her uzuvdaki sırlarını tefek-

kür etmeli ve abdest uzuvlarını yavaş ve huzurlu bir şekilde yıkamalıdır ki huzur nûrunun bereketi namaz vakitlerinde tesirli olsun. Amel erbabı ve murâkabe ashâbı namazdaki kalp huzurunun abdestteki huzur miktarınca olduğunu söylemişlerdir. Namazdaki vesvese de abdestteki gaflet ve sehv kadardır. Abdestte haddi korumalı, suyu kullanırken israf etmemeli ve kendisine şeytanın yolunu açmamalıdır. Zira hadiste "*Abdestte velhan adı verilen bir şeytan vardır. Öyleyse suyun vesvesesinden kaçının*" buyrulmuştur. Ahmed bin Ata Rudbari'den şöyle nakledilmiştir: "Taharette büyük bir zorluk çekiyordum. Bir gece taharet alıyordum ancak rahatlayamıyordum bu şekilde gecenin üçte biri geçti. Sonunda bende büyük bir acı ve sancı meydana geldi ve ağlamaya başlayarak "*Ya Rab beni affet*" dedim. Ansızın şöyle bir ses duydum: "*Ya Eba Abdullah af ilimdedir.*" Ondan sonra bendeki vesvese yok oldu."

Abdest aldıktan sonra havluyla abdest suyunu kurumalıdır. Zira Hz. Aişe'den şöyle nakledilmiştir: "*Resûlullah'ın bir hırkası vardı ve onunla abdest suyunu kurulardı.*" Bazıları bunu mekruh bilmiş ve "*Abdest suyu tartılacaktır*" demişlerdir. Sürekli abdestli olmak sünnettir. Enes bin Malik'ten şöyle rivayet edilmiştir: "*Resûlullah (s.a.v.) Mekke'den Medîne'ye geldiğinde ben sekiz yaşındaydım. Bir gün bana "Evladım gücün yettiği kadar taharet üzere ol. Böyle yap çünkü kim abdestli olduğu halde ölürse ona şehâdet verilir.*" buyurdu. Abdest aldıktan sonra iki rekât abdest tahiyyat namazı kılmak müstehaptır. Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) bir gün sabah namazına doğru Bilal'a "*Söyle bana İslâm'da işlediğin hangi ameli daha hayırlı ve faydalı biliyorsun ve ona ümidin var. Çünkü ben dün gece cennette önümden ayakkabılarının sesinin geldiğini duydum*" dedi. Bilal (r.a.) şöyle cevap verdi: "*İslâm'da*

amel ettiğim en hayırlı ve faydalı amel gece gündüz kendimi temiz ve abdestli tutmam ve üzerime farz olmadığı halde namaz kılmamdır." Tevfik Allah'tandır.

Dördüncü fasıl: Namazın şanının yüceliği ve onu muhâfaza hakkında

Namaz sözlükte dua manasındadır. Şeriatta ise kalbî, kavlî ve fiilî şekillerden ve zikirlerden oluşan bir bütündür. Yani duanın tam olarak hakîkati kulun varlığının bütün cüzleriyle söz, fiil, ilim ve hâl ile efendisi olan Subhânehu ve Teâlâ'yı alçak gönüllü ve içten gelen bir şekilde anması ve her şeyiyle ona yalvarmasıdır. Öyle ki varlığının zerrelerinden bâtın veya zâhir bir teki bile duanın dışında kalmaz. Bazıları salât (namaz) kelimesinin "sali'den türediğini söylemişlerdir, "sali" ise ateşte yürümek demektir. Yani namaz kılanın namazdaki varlığı hudu, huşu, yanma ve erimenin çok fazla olması sebebiyle sıfatların tecellîsinin nurlarını aldığı için tıpkı ateş gibi olur. Bu tecellînin alâmeti kalbin hudu içinde ve tevazulu olmasıdır. "*Allâhu Teâlâ bir şeye tecellî ederse onu mütevazı hâle getirir.*" Kalbin tevazusunun alâmeti ise kalıbın huşusudur. "*Eğer kalbi mütevazı olsaydı uzuvları da olurdu.*" Huşu ise varlığın sıfat kaydından felah bulmasıdır. "*Namazlarında huşu içinde olan mü'minler felaha ermişlerdir.*"

Bazıları onun (salât) kökünün sıla (kavuşma) olduğunu söylemişlerdir. Yani hakîkî namaz kılan namaz hâlinde mabudun şuhûdunun nûrunun galebesiyle insanlardan koparak Hakk'a bağlanır. Kâinatın Efendisi (s.a.v.) miraç vakitlerinde kalp ve kalıpla Hazreti Rubûbiyet'e vasıl olduğu gibi ümmetinin havassına da namaz miraç ve medaricinde ilerleme ve Hazreti Zulcelâl'in celâline vuslat yolunu açmıştır. "*Namaz*

mü'minin miracıdır." Yedi şekil namazın sûretinin rükünleri olup ikisi kıyâm, biri rükû, ikisi secde ve ikisi oturmadır. Yedi gök tabakası misali bunlar namaz kılan şahsın merdiven ve merhaleleri olup miraç bunlar sayesinde gerçekleşir. Teşehhüt zamanındaki son oturma ise şuhûd güneşinin doğması ve varlığın hareketinin sonudur. Teşehhüdün başındaki "ettahiyyat", musallinin Hazreti Ulûhiyet'e, Nebi'nin (s.a.v.) ruhuna ve Cenabı Kuds'ün mutekifleri ve Hazreti Üns'ün sakinleri olan diğer sâlih kulların ruhlarına selam ve tahiyyattır. Bu Seyyidul Mürselin'in (s.a.v.) "*Yaklaştıkça yaklaştı*" sabahında ve "*Gördüğünü gönül yalanlamadı*" güneşinin doğuşu zamanında âlemlerin rabbine tahiyyatındaki kelamının misalidir. "*Ettahiyyatu mubareketu vessalatu tayyibatu lillahi selamun aleyke eyyuhennebiyyu ve rahmetullahi ve berakatuhu ve selamun aleyna ve ala ibsadillahissâlihin.*" Miracın sırrının namazın sûretinde gizlenmesinin sebebi şudur: Resûlullah'ın ümmete olan şefkat ve rahmeti fevkalade olduğundan dolayı onları kendi yüksek makamlarından ve değerli hazinelerinden yararlandırmak ve nasiplendirmek istemiştir. Onu göklerin miraçlarından geçirip ona yakınlık, konuşma ve seslenme genişliği verdiklerinde bu kerâmetten bir hediye ve bu sofradan bir nevaleyi ümmetine getirmek istemiştir. Onun hâlinin sûreti olan namazı onunla beraber kılmışlardır ki miraç seferinden döndüğünde hediye olarak ümmetine versin.

Buradan malum olur ki namazın şanının yüceliği herkesin onun kemâline ulaşabileceğinden daha fazladır. Zira onun kemâline ulaşmak önce Risâlet (s.a.v.) göğsüne ait olup daha sonra ise yakınlarının ve ona tabi olanların havassının her biri kendi istidatlarınca ve yakınlıklarınca ondan mahsûs bir nasip alırlar. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Sizden bazıları namazı kâmil,*

bazıları yarım kılar. Bazıları üçte bir, dörtte bir hatta onda birini kılarlar." Bu nedenle Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "*Öylesi vardır ki yüzünü İslâm'da ağartır da namazı kâmil olmaz.*" "*O kimdir*" diye sorduklarında: "*Namazda huşu, tevazu ve Allah'a yönelmesi tam olmayandır*" dedi.

Namazın sûretinde bütün meleklerin ibâdetlerinin sırrı saklıdır. Zira bazı melekler vardır ki sürekli rükû hâlindedirler. Bazıları sürekli secdede, bazıları sürekli kıyâm hâlinde, bazıları da oturmaktadırlar. Bazıları dua, bazıları istiğfar, bazıları tilavet, bazıları tespih, bazıları hamd etme, bazıları Nebi'ye (s.a.v.) salâvat getirmektedirler. Öyleyse namaz kılan kimse namaz vasıtasıyla kuds mahallinin sakinleri ve üns dergâhının mukimleri olan meleklerin yoluna girer ve onların hepsinin sevaplarından elde eder. Kâmil akıllı bütün himmet ve muradı namazını tekmil etmek olan ve onu hakkıyla eda etmeye çalışan kimsedir. Bunlardan birisi de uzatması caiz olmayan farzlar hariç namazın her şekline mahsûs olan zevk ve huşu ruhuna gelmedikçe diğer bir şekle geçmemeye çalışmaktır. Zira ilâhî nesîmlerin esme yeri olan namazın şekillerinde sükûnet ve itminana riayet etmez ve beşerî tabiat gereği bir şekilden diğer bir şekle geçmede aceleci ve süratli davranırsa futuh kapıları ona açılmaz ve ilâhî şarabın zevki onun ruh damağına ulaşmaz.

Bir gün Hazreti Risâlet'in (s.a.v.) huzurunda hırsızlıktan bahsediliyordu. "*Hangi hırsızlığın daha çirkin olduğunu biliyor musunuz*" buyurdu. Ashap, "*Allah ve Resûlü daha iyi bilir*" deyince: "*İnsanın namazdan çalmasıdır*" buyurdu. "*Bu nasıl olur*" diye sorduklarında ise "*Rükûsunu, secdelerini, huşusunu ve kıraatini gerektiği gibi yerine getirmez*" dedi.

Diğeri, namaz zikirlerinde bazı zikirlerin manasıyla sıfatlanmasıdır. Öyle ki o zikrin sûreti onun hâli olmalıdır. Mesela

rükûda "*Subhane rabbiyel azim*" dediğinde kalbi ilâhî azametin tecellîsinde gark olmalıdır. Diğeri ise tilavette güzel dinleme veya dinletme sıfatına sahip olmalıdır. Ya Hak ile Hak'dan dinlenmeli veya Hak ile Hakk'a okumalıdır. Namazda Fatiha okumasının ve "*Fatihasız namaz olmaz*" buyrulmasının sebebi namazın manasının Hazreti Rubûbiyet'e ihlâs ve edep natıyla ve ubûdiyet lisanıyla dua etmek olmasıdır. Fatiha'nın muhtevası da bu manaya şamildir. Zira sırat-ı müstakime hidâyet olma isteği Hazreti Ulûhiyet'i sena ve ubûdiyet ihlâsından kaynaklanan bir duadır. İhlâsla ubûdiyet senası ile dua etmek edebin kemâli ve edep ile dua niyazların karşılanmasının sebebidir.

Zevk erbabı namazı iki kapısı olan ilâhî haremlerden bir harem bilirler. Birincisi giriş kapısı olan ihram tekbiri kapısı, ikincisi ise çıkış kapısı olan selam kapısıdır. Bu haremde âlemin sultanının birkaç menzil ve durağı vardır. Her menzilde ayrı bir cilve gösterir ve her bir durakta başka bir nüzûl koymuştur ki dostları ve aşinaları tekbir kapısından girdiklerinde önce kıyâm menzilinde sultanın kibriya cilvesinden haz alsınlar ve mükâleme ve müşâhede nüzûlünü alsınlar. Daha sonra rükû menziline gelir, azîmet cilvesini görür ve tevazu ve hudu nüzûlünü alırlar. Bu şekilde bütün şekillerden geçerek selam kapısından dışarı çıkarlar. O halde bir kimsenin böyle bir hareme gaflet sarhoşu olduğu halde girip de sultanı müşâhede etmeden, onunla konuşmadan, menzilini görmeden ve nüzûlünden nasiplenmeden dışarı çıkması büyük bir hüsrandır. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Kul namaza durduğunda Allah onunla kendisi arasındaki perdeyi kaldırır ve yüzünü onun yüzüne döner ve melekler onu omuzlarından havaya kaldırırlar, namazına selam gönderir ve duasına âmin derler. Göğün sonsuzluklarından başına bereket ve hayır yağar. Bu esnada bir mü-*

nadi şöyle seslenir: Eğer namaz kılan kendisiyle kimin konuştuğunu bilseydi namazdan yüz çevirmez ve namazını bitirmezdi." Başka bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Kul güzel bir şekilde abdest alıp namazı vaktinde kıldığında ve rükû, secdeler ve namaz vakitlerini muhâfaza ettiğinde namaz ona şöyle der: Senin beni koruduğun gibi Allah da seni korusun. O zaman nûru olduğu halde yukarıya çıkar, gökleri kat eder ve Allah'a ulaşır. Daha sonra namaz kılan için şefaat diler. Kul namazını zayi ettiğinde ise namaz ona şöyle der: Senin beni zayi ettiğin gibi Allah da seni zayi etsin. Daha sonra kendisiyle birlikte bir karanlık olduğu halde yukarı çıkar göğün kapılarına ulaşır ve aniden göğün kapıları yüzüne kapanır. Sonra tıpkı eski bir giysi gibi namaz buruşturulur ve kılanın yüzüne atılır.*" Namazı korumanın en önemli yollarından biri namaza başlamadan önce kalbi dünyevî işlerle meşgul olmaktan korumak ve düşüncesini bâtınını ve himmetini bölüp meşgul eden ve dağıtan her şeyden kurtulmak ve dikkatini toplamak ve böylece namazda ne yaptığını ve ne olduğunu bilir halde olmaktır. Gaflet sarhoşu olmamalıdır ki şu ayet onun hakkında olmasın: "*Ne dediğinizi bilinceye kadar sarhoşken namaza yaklaşmayın.*" Bu yüzden hadiste: "*Akşam yemeği ve akşam namazı aynı ana denk geldiğinde önce yemeği yiyin*" buyrulmuştur. Hülasa bâtın mizacını değiştiren ve namazda itidalden çıkaran her ne varsa namazdan önce onu zayi etmelidir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Sinirli ve öfkeliyken namaz kılmayın.*" Bir diğeri namaz vaktinden önce abdest almalı ve namaza hazırlanmalıdır. Bir başkası farzlardan önce sünnet takdim etmeyi ihmal etmemelidir ki eğer insanlarla bir arada olma ve bazı vakitlerini zaruri olarak âdetlerine harcadığından dolayı bâtınında karanlık ve tefrika oluştuysa bunlar sünnetinin nûrunun bereketiyle ortadan kalksın, bâtın

namaz salâhiyetini ve münacat liyakatini elde etsin, farzın edasında ilâhî nesîmler esintisi ve sonsuz bereketler nüzûlünün yolu genişlesin. Bir diğeri cemâati terk etmemektir. Zira hadiste "Cemâat namazı tek kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür" denilmiştir. Bunun sebebi nefislerin içtima vasıtasıyla birbirleriyle karşıması ve bir araya gelmesidir. Böylece eğer bu cemiyetin ilişkisi güçlenirse ittihada ve birliğe yol açar ve nefisler birbirinden yardım ve kuvvet alır, bir şahıs gibi olurlar. Yani herkes birisi ve birisi herkes olur. Bu yüzden eğer onlardan biri namazın herhangi bir şeklinde gaflet ve kusur eder ve bir başkası bu hususta kâmil olursa kâmilin huzurunun etkisi gafilin gafletini zayi eder ve onun eksik namazı kemâl hükmünde olur. Namazın tekmil ve hazırlığına riayette ne kadar çok ihtimam gösterilirse namazın kalpteki şanının yüceliği ve azameti o kadar fazla olur. Öyleyse az bir ihtimam ve önemle namaz başlamamalı, hangi hazretin huzuruna çıkacağını ve hangi sultanın yanına gideceğini bilmelidir. Zeynelabidin Ali bin Hüseyin (r.a.) namaz kılacağı zaman rengi öylesine değişirdi ki onu tanıyamazlardı. Bunun sebebini sorduklarında: "*Kimin karşısına çıkacağımı biliyor musunuz*" derdi. Hasan Basri (r.a.), "*Namazın kolay olursa dinin hangi emri sana zor gelebilir*" demiştir.

Bil ki namazın sûreti ve manası hallerin sıfatları, amellerin hülasası, dinin temeli, yakînin özü, hataların kefareti ve kötülüklerin gidericisidir. "*Namaz kötülüklerin kefaretidir. O halde istediğiniz zaman namaz kılın*" ve "*İyilikler kötülükleri giderir. Bu zikredenler için bir zikirdir.*" Gurur ehlinden bir taife onda hataya düşmüşler ve namazdan kasdın yalnızca murâkabe ve huzur olduğunu ve bunun elde edilmesinin namazın sûretiyle bir alakasının olmadığını sanmışlardır. Bu ne-

denle hüküm ve âdetlerin yok olduğunu helal ve haramın bir olduğunu hayâl etmişlerdir. "*Dalâlette olanlardan Allah'a sığınırız.*" Kısa görüşlü ve kusur sahibi diğer bir taife ise farzları eda ettikten sonra nafilelerin faziletini inkâr etmiş ve hallerden elde ettikleri azıcık bir ruh ile nafileleri ihmal etmeyi reva bilmişlerdir. Bu taife her ne kadar dalâlet sûretinden emin ve salim iseler de hallerinin zayıflığı sebebiyle kusurlu olup amellerin hallerin sûretleri ve kalıpları, hallerin onların ruhları ve manaları ve her birinin varlığının kemâlinin diğerine bağlı ve meşrut olduğunu bilmemişlerdir. Beşeriyet alakası ve sûret rabıtası ortada olduğu müddetçe kulun sûrete riayet etmekten başka çaresi yoktur.

Bedendeki uzuvların her birinin kendisine has ve diğerlerinde bulunmayan bir hasiyeti olduğu gibi namazın sûretinde de diğer zikirlerde bulunmayan bir hasiyet vardır. Namazın şekillerinden her birinde Allâhu Teâlâ'nın bir sırrı ve hikmeti mevcûd olup bu sır ve hikmet ondan başkasında bulunmaz. Vicdan ehli hâl zevki yoluyla onun lezzetini derk ederler. Tevfik Allah'tandır.

Beşinci Fasıl: Namazın edasının keyfiyeti ve şekilleri hakkında

Bir kimse namaza başlamak istediğinde eğer farz namazı ise önce kamet getirmesi sünnettir. Yolculuktaki nafile namazları hariç bütün namazlarda cismiyle kıbleye, kalbiyle kıblenin sahibine yönelmeli, şeytani vesveselerin ve nefsin hevâlarının şerrinden Hazreti Rabbânîyet'e sığınmalı ve yavaşça Nas Sûresi'ni okumalıdır. İki elin avuç içleri omuzların hizasında ve başparmaklar kulak memesine yakın ve parmak uçları iki kulağın hizasında olmalıdır. Belirlediği namazı eda etmeyi kalbine getir-

melidir. Eğer diliyle lafzını söylerse daha kâmil olur. Mesela sabah namazında "*Bu sabahın farzını kılıyorum*" demeli, niyet ettikten sonra ellerini aşağı indirmeli ve "*Allâhu Ekber*" demelidir. Öyle ki tekbirin başlangıcıyla ellerin inmesinin başlaması ve sonuyla sonu bir olmalı ve niyet tekbirle bir olmalıdır. Allah derken medde riayet etmeli, "Allâhu" kelimesinde "h" harfinin zammesinde mübalağa etmemeli, "ekber'deki "ba" ve "ra"nın arasını fazla birleştirmemeli, "ra"yı meczum okumalı ve sabit ve huşu hâline gelinceye kadar ellerini indirirken bir şey okumamalıdır. Tekbir hâlinde Hakk'ın kibriyasını müşâhede etmelidir. Bunun alâmeti onun gözünde insanların hakir ve küçük görünmesi ve insanların kendi hâlini bilmelerini istememesidir. Böylece sadıklar zümresine girer ve yalancılardan uzak olur. Zira hadiste şöyle gelmiştir: "*Mü'min namaz için abdest aldığında şeytan onun korkusundan uzaklaşır zira mü'min Allâhu Teâlâ'nın mülküne girmeye hazırlanmaktadır. İhram tekbiri getirdiğinde şeytan ondan gizlenir ve onunla şeytan arasına perde çekilir ve şeytan ona bakamaz. Cebbar olan Allah yüzünü ona çevirir. Kul "Allâhu Ekber" dediğinde bir melek kalbine bakar ve onun kalbinde Allah'tan (azze ve celle) daha büyük bir kimse bulunmadığını görürse "Doğru söyledin, dediğin gibi Allâhu Teâlâ senin kalbinde her şeyden daha büyük" der. O zaman kalbinden bir nûr parlar ve arşın melekûtuna yükselir ve bu nûrun vesilesiyle yerin ve göklerin melekûtu ona aşikâr olur ve ona çok fazla sevap ve hayırlar yazılır. Gafil ve câhil namaza hazırlandığında sineklerin balı çevrelediği gibi şeytanlar onu ortalarına alırlar. İhram tekbiri getirdiğinde melek kalbine bakar eğer kalbinde Allâhu Teâlâ'dan daha büyük bir şey görürse ona "Yalan söyledin, Allâhu Teâlâ senin kalbinde her şeyden büyük değil" der. Kalbinden bir duman yükselir ve göğün etrafına*

ulaşır. O zaman kalbi için melekûttan bir perde gelir ve bu perdenin kalınlığı artar, şeytan kalbini ele geçirir. Sürekli ona üfler, vesvese verir ve süsler öyle ki onu namazından vazgeçirir ve o kimse ne halde olduğunu düşünmez."

Namazdaki amellerin birincisi ve en faziletlisi ihram tekbiridir. Cüneyt bu hususta şöyle demiştir: "*Her şeyin bir özü vardır ve namazın özü de ilk tekbirdir.*" Bunun sebebi tekbirin niyetle birlikte olması ve niyetin amelin canı olmasıdır. Niyet Allah olur ve illetler pisliğinden saf ve hâlis olursa onun hükmü amelin bütün cüzlerine şamil olur ve eğer amelde şeytanın ilkası, sehv ve nisyân sebebiyle bir müşkül meydana gelse dahi fazla tesiri olmaz. İbni Salim'in Ebu Nasr'dan naklettiği şu söz buna işaret etmektedir: "*Niyet Allah ile Allah için ve Allah'tandır. Niyetten sonra kulun namazına giren afetler düşmandandır ve düşmanın nasibidir. Ne kadar çok olursa olsun Allah için ve Allah ile olan niyete eşit olmaz, hatta o niyet az olsa bile.*"

Tekbir getirip elleri indirdikten sonra elleri göğüs ve göbek arasında sağ eli sol elin üstüne gelecek şekilde birleştirmeli ve sağ elin işaret ve orta parmağını sol elin üstüne uzatmalı ve kalan üç parmakla sol bileği kavramalıdır. Başını öne eğmeli, secde yerine bakmalıdır. Boyu düz ve dik duracak şekilde olmalı, dizleri kıvrılmamalı, iki ayağının arası dört parmak miktarı olmalı, iki ayağına eşit oranda dayanmalı, bir ayağına yaslanmamalı, ayaklarını birbiri üstüne koymamalıdır. Zira şeriat safen'i (bir ayağı kaldırmayı) ve safed'i (yani iki ayağı birleştirmeyi) men etmiştir. Bu şekilde durduktan sonra şu duayı okumalıdır: "*Veccehtu vechiye lillezi fetarassemavati vel arda hanifen, müslimen ev ma enel müşrikin. İnne salati ve nusuki ve meyhaye ve memati lillahi rabbil âlemin. La şerike leh. Bi zalike umirtu ene evvelul müslimin*" [Yüzümü hanif olarak, Müs-

lüman olarak göklerin ve yerin yaratıcısına çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin rabbi Allah içindir. Onun şeriki yoktur. Bununla emredildim, ben Müslümanların ilkiyim]

Farz namazlarda eğer uzatmaya mecali olmazsa tilavetin mukadîmesinde bu kadarla yetinmeli, eğer mecali olursa teveccüh ayetinden sonra şu istiftah duasını okumalıdır: "*Subhaneke Allâhumme ve bihamdike ve tebarekesmuke ve teala cedduke ve la ilahe gayruk. Allahumme entel meliku la ilahe illa ent. Ente rabbi ve ene abduke zalemtu nefsi veteraftu bizenbi fağfirli zunubi la yağfiruzzunbe illa ente. Vehdini liahsentil ahlâk fe innehu la yehdini liahseniha ille ente vasrif anni seyyieha illa ent. Lebbeyke ve sadeyke vel hayru kulluhu bi yedeyke veşerru leyse ileyke enabike ve ileyke tebarekte ve tealeyte estağfiruke ve etubu ileyke euzu billahimineşşeytanirracim*" [Yüce olan Allah'ım sana hamd ederim, ismin mübarek, gücün yücedir, senden başka ilah yoktur. Allahım sen meliksin senden başka ilah yoktur. Sen rabbimsin ve ben senin kulunum. Nefsime zulmettim, günahımı itiraf ettim. Günahlarımı bağışla, senden başka bağışlayıcı yoktur ve beni en güzel ahlaka yönelt. Zira senden başka kimse beni güzel ahlakaya yönlendiremez. Kötü ahlakı benden uzaklaştır zira senden başka kimse kötü ahlakı benden uzaklaştıramaz. İcabet ediyor ve yardım ediyorum. Bütün iyilikler sendendir ve şer senden değildir. Sana dönüyorum, sen münezzeh ve pak olansın. Senden bağışlanma diliyorum ve sana dönüyorum. Taşlanmış şeytandan sana sığınırım.] Bundan sonra Fatiha'yı ve okuyacağı sureyi okumalıdır. Eğer imamsa Fatiha'dan sonra biraz beklemeli ve yavaşça şu duayı okumalıdır: "*Allâhumme baid beyni ve beyne hatayaye kema baadte beynel maşrikı vel mağrib. Ve nakkıni minel hataya kema yunakki sevbul ebyadu mineddensi. Allâhumme ağsil hatayaye*

bilmai vessulc velbered" [Allah'ım benim ve hatalarım arasına uzaklık koy tıpkı doğu ve batı arasını ayırdığın gibi. Hatalarımı temizle tıpkı beyaz elbise üzerindeki kirleri temizlediğin gibi. Allah'ım benim hatalarımı su, kar ve dolu ile yıka.] Eğer yalnız namaz kılıyorsa bu duayı Fatiha'dan önce okumalıdır. Tilavet vaktinde ve diğer vakitlerde kalbi tam olarak hazır olmalı ve okuduğu Kur'ân lafızlarının manasını kalp huzuruyla tefekkür ve tedebbür etmelidir ki kalbin tercümanı olan lisanın nutku kalbin nutkundan kaynaklanmış olsun, zira itibar kalbin nutkunadır, dilin değil.

Söz kalptendir dil ise
Onun için bir delildir sadece.

O halde dilin konuşması kalbin konuşmasından kaynaklanmaz ve onun tercümanı olmazsa namaz kılan ne münacat yoluyla Hak Teâlâ ile konuşabilir ne de anlayış yoluyla ondan bir şey duyabilir.

Tam huzur ehli ve yakınlık erbabı ilâhî kelâmı dinlemede üç halde olup bu üç husûsiyet diğerlerinde ayrı, onlarda ise bir aradadır. Biri mülk âleminden zâhirî manaları görmektir. Bu nefsin kuvvetinin husûsiyeti olup kendi sözünün yerine geçer. İkincisi melekût âleminden bâtınî manaları mülâhaza etmek olup bu kalp kuvvetinin husûsiyetidir ve onun mülk âlemine alaka göstermesine mani olur. Üçüncüsü ceberut âleminden mütekellimin azametini müşâhede etmek olup bu ruh kuvvetinin husûsiyetidir ve onu Allah'tan başkasına yöneltmekten ve iltifat etmekten engeller ve öyle bir yere ulaşır ki ruh şuhûd denizinde gark olur. Bu halde namaz kılan kimse bütün hislerinden kurtulur ve habersiz hâle gelir. Rivayet edilir ki Müslim bin Yesar Basra Camii'nde namaz kılarken ansızın caminin sütunlarından

birisi yıkıldı ve bütün pazar ehli sütunun yıkıldığını duydu. Ancak o camide olmasına rağmen bu olaydan haberi olmadı. Aynı şekilde Şeyh Ali bin Sehl Isfahanî (r.a.) bir gün evde namaz kılarken cariyelerinden biri kuyuya düştü. Evdekiler feryat edip bağırmaya başladılar, komular toplandılar ve cariyeyi kuyudan çıkardılar. Namazı bitinceye kadar şeyhin olaydan haberi olmadı.

Kıraati bitirdiği zaman biraz beklemeli daha sonra rükuya gitmelidir. Rükuya dik olarak eğilmeli, boynunu ve sırtını düz tutmalı, iki elinin içini parmaklarını açarak iki dizine koymalıdır. Dizi eğik olmamalı ve ayaklarının önüne bakmalıdır. Rükûda iken üç defa "*Subhane rabbiyel azimi ve bihamdihi*" demelidir, eğer on defa derse daha iyidir. Daha sonra *Allâhumme leke raketu ve leke haşatu ve bike amentu ve leke eslemtu haşa leke semi ve basari ve azmi ve muhhi ve asabi*" [Allah'ım sana rüku ettim, sana eğildim, sana iman edip sana teslim oldum. Gözüm, kulağım, kemiğim, beynim, asabım senin için eğildi.] demelidir. Bu manaların zatî sıfatları olması için bütün himmetini göstermelidir. Rükûdan baş kaldırınca "Semiallâhu limen hamideh" demeli, tam ayağa kalktığında "*Rabbena lekel hamdu milessemavati ve milelardi vemile ma şitemin şeyin bad. Ehlessema vel mecd, hakkun ma kalel abd. Kullena leke abd. La maniun lima ateyte ve la mutiye lima menate ve la radde lima kadeyte ve la yenfeu zal ceddi ninkel ced*" [Rabbim gökler ve yerler kadar ve senin istediğin kadar sana hamd olsun. Ey övgüye ve büyüklüğe layık olan kulun sana senin kulunum demesi hak ve doğrudur. Senin bağışladığını engelleyecek yoktur ve senin engellediğini verecek yoktur. Senin zengin ve müstağni kıldığına başkalarının metaları fayda vermez] demelidir.

Bundan sonra eğer sabah namazının farzının veya Ramazan ayının ikinci yarısının vitir namazının ikinci rekâtı ise şu kunut duasını okumalıdır: "*Allâhumme ihdina fimen hedeyte*

ve afina fimen afeyte ve tevellena fimen tevelleyte ve bariklena fima ateyte ve kına şerre ma kadeyte inneke takdi vela yukda aleyke innehu la yezillu men veleyte vela yeizzu men adeyte tebarekte Rabbena ve tealeyte salli ala Muhammedin eşrefil enbiyâi ledeyke, rabbiğfir verham ve ente hayrurrahimin." [Allah'ım hidayet ettiklerin gibi bize hidayet et, afiyet verdiklerin gibi bize afiyet ver. Sevdiklerin ve teveccüh ettiklerin zümresinden kıl, bize bağışladıklarını bereketlendir. Takdir olarak bize yazdıklarının şerrinden bizi koru. Sen hüküm sahibisin ve sana hükmedilmez. Senin yardım ettiğine zillet yoktur ve senin düşman olduğunun değeri yoktur. Ey Rabbim yüce ve azizsin. Peygamberlerinin en üstünü olan Muhammede salat ve selam gönder. Allah'm bağışla ki, sen bağışlayanaların en hayırlısısın.] Kıyâmda tam olarak durmadan secdelere gitmemelidir. Zira hadiste "*Allâhu Teâlâ rükû ve secdeler arasında tam olarak durmayan kimseye nazar etmez*" buyrulmuştur. Daha sonra secdeye gitmeli, giderken tekbir getirmeli, önce alt uzuvlarını, daha sonra üst uzuvlarını yere koymalıdır. Yani önce diz kapağını, daha sonra alnını ve burnunu yere koymalıdır. Secdelerde gözler açık ve burnunun ucuna bakıyor olmalıdır. İki elin içini yere koymalı ve başını iki eli arasına koymalı ve ellerini omuzlarının hizasında yere koymalı, dirseklerini yan tarafa açmamalı, parmaklarını birleşik olarak kıbleye doğru tutmalı, kollarını yere yapıştırmamalıdır. Üç kere "*Subhane rabbiyelala ve bihamdihi*" demelidir eğer on defa derse daha hayırlıdır. Daha sonra "*Allâhumme leke secedtu ve bike amentu ve leke eslemtu secede vechi lillezi hâlâkahu ve savverehu ve şekka semahu ve basarahu fetebarekAllâhu ahsenul hâlikin.*" [Allah'ım sana secde ettim, sana iman edip teslim oldum, yüzüm beni yaratan ve şekil verene, kulak ve gözümü yaratana secde etti. Yüce Allah yaratanların en hayırlısıdır.] demelidir. Secde hâlinde bazıları

kendi nefislerini Hazreti İzzet'te zillet toprağına düşmüş olarak görürler. Keşif ve ayan ehlinden bir grup ise secde hâlinde fenanın hakîkatiyle sıfatlanır ve ulvî ya da suflî bütün kâinatı vahit zatın şuhûdunun nûrunda mahvolmuş halde görürler. Tıpkı gölgenin güneş ışığında mahvolması gibi. Kendilerini fena fezasında ilâhî azametin kenarında secdeye kapanmış görürler. Bu taife fena sebebiyle zatın azametinin heybetinden müteessir olmazlar. Ünsün tam içindedirler, tezellül[1] ve tevazu giysisinden arınmışlardır. Birinci taife varlık kalıntısı sebebiyle azamet heybetinden müteessir olurlar bu yüzden tezellül ve tevazu onların şiarlarındandır.

Bu iki taifeden öte secde sırrının mükaşiflerinden bir taife vardır ki zarfiyetlerinin genişliğinden ve fenadan sonra beka ile sıfatlandıklarından üns ve heybet onlarda birleşmiştir. Kalp ve nefisleri ile mütevazı ve mütezellildirler. Bunun sebebi yüce ve aziz ruh ve sır ile celâl heybetinin narını müşâhede etmek, bunun sebebi ise cemâl ünsünün nûrunu mütalaa etmektir. Daha sonra başını secdeden kaldırarak tekbir getirmeli, sol ayağı üzerine dik bir şekilde oturmalı ve sağ ayağını parmakları kıbleye gelecek şekilde eğmelidir. Ellerini fazla açık veya kapalı tutmadan dizleri üzerine koymalı ve "*Rabbiğfirli verhamni vehdini vecburni ve afini vafu anni*" [Rabbim beni bağışla, esirge, bana hidayet et, affet ve afiyet ver] demeli ve anlatıldığı gibi tekrar secdeye gitmelidir. Secdeden kalktıktan sonra yeniden ayağa kalkmak isterse hafif oturmalı sonra yavaşça kalkmalıdır. Son teşehhütte ise sol ayağının üstüne değil yere oturmalıdır. Ellerini dizinin yanında bacağının üstüne koymalı, işaret parmağı hariç sağ parmaklarını avuç içine almalıdır. Sol elinin parmaklarını ise normal tutmalıdır. Daha sonra "*Ettehiyyatul*

[1] Tezellül: Kendini hor ve hakir gösterme. Alçalma, küçülme.

mübarekatu vesalavatut tayyibatu lillahi selamun aleyke eyyuhennebiyyu ve rahmetullahi ve berakatuh. Selamun ala ibdaillahi sâlihin. Eşhedu en la ilahe illallâhu vahdehu la şerike leh ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve resûluh. Allâhumme salli ala Muhammedin ve âli Muhammed kema salleyte ve rahimte ve barekte ala İbrahime ve âli İbrahim. İnneke hamidun mecid. Allâhumağfirli ma kaddemtu ve ma ahhertu ve ma esrertu ve ma alentu ve ma ente alim bihi mini feente mukaddim ve entel muahhir. La ilahe illa ent" demelidir.

Teşehhüdün sonunda ihram akdinden çıkmak için selam vermelidir. Yüzünü sağ taraftakiler tam olarak görebilecek şekilde sağa döndürmeli ve bu halde namazdan çıkmaya niyet etmeli, meleklere, mü'min insanlara ve cinlere selam verdiğini düşünmelidir. Bir an durduktan sonra yüzünü yavaşça sola döndürmeli ve tekrar selam vermelidir. Namazın sûreti olarak adlandırılan bu şekiller, hareketler, sükûnlar ve sözlerin bazıları farz, bazıları sünnet olup gelecek fasılda tafsîlâtları zikredilecektir.

Altıncı Fasıl: Namazın farzları ve sünnetleri hakkında

Namazın farzı, sıhhatinin ona bağlı olduğu, sünneti ise kemâlinin ona bağlı olduğu şeydir. Farzlar iki çeşittir: Şartlar ve rükünler. Şartlar namazın sûretinden başka iken rükünleri ise onun içindedir. Şartlar dört tanedir: Birincisi beden, elbise ve namaz kılınan yerin temizliği, ikincisi setr-i avret, üçüncüsü namaz vaktinin girdiğinin malum olması, dördüncüsü şiddetli korku, savaş vaziyeti veya yolculuktaki nafile namazlar hariç olmak üzere kıbleye yönelmektir. Rükünler ise on altı tanedir: Niyet, ihram tekbiri, farzlarda eğer mümkün ise kıyâm,

Fatiha okumak, rükû ve rükûda sabit olmak, rükûdan yavaşça doğrulmak, secde ve secdede sabit olmak, iki secde arasında oturmak, bu oturmalarda sabit kalmak, son oturma ve teşehhüt, nebîye selam vermek. Bunlardan başka geçen fasılda zikredilen şekiller, sözler ve fiillerin hepsi sünnettir.

Farz ve müstehap namazlar

Namazların bazıları farz olup kulun bunları terk etmesi günah, yerine getirmesi ise sevaptır. Bazıları sünnet olup terkinin günahı yoktur; ancak amel edilmesiyle sevap kazanılır. Farz namazlar ya vakit namazları ya da diğer namazlardır. Vakit namazları beştir: Birincisi sabah namazı olup vakti ikinci fecrin doğuşundan güneşin doğuşuna kadardır. İkincisi öğle namazı olup vakti güneşin en tepe noktaya gelmesinden her şeyin gölgesinin kendi boyuna ulaştığı ana kadardır. Üçüncüsü ikindi namazı olup vakti öğlenin sonundan güneş batana kadardır. Dördüncüsü akşam namazı olup vakti güneşin batmasından şafaktaki kızıllığın yok oluşuna kadardır. Beşincisi yatsı namazı olup vakti akşamın sonundan sabahın başlamasına kadardır. Vakit namazı olmayanlar ise üçtür: Kılınmamış farz namazın kazası, nezir namazı ve cenaze namazı.

Sünnet namazlar da iki çeşittir: Vakit namazları ve vakit namazı olmayan namazlar ki bunlar çok fazladır. Vakit namazları ya ratibe ya da ratibe olmayandır. Ratibe bir farzla irtibatlı olan gayri ratibe ise irtibatlı olmayandır. Ratibe farz namazları gibi beş tanedir. Sabah namazının ratibesi farzdan önce iki rekâttır. Öğle namazının ratibesi altı rekât olup dördü farzdan önce ikisi farzdan sonradır. İkindi namazının ratibesi dört rekâttır ve farzdan öncedir. Akşamın ratibesi iki rekât olup farzdan sonradır. Yatsı namazını ratibesi ise farzdan sonra ikisi

şef'i biri vitir olmak üzere üç rekâttır. Öyleyse ratibelerin sayısı farzların sayısıyla mutabık ve muvafıktır.

Teheccüt namazının keyfiyeti

Gayri ratibe dört tanedir: Teheccüt, işrak, duha ve zevâl namazı. Teheccüt namazı gecenin ortasında ne zaman kalkılırsa kılınır ve sekiz rekâttır. Edebi, uykudan uyandığında düşünce levhi Hak'dan başkası ile ilgili bir fikir veya zikir ile nakşolmadan ve resmolmadan önce ilâhî zikir ve fikir sûretinin onun kalbinde güzel ve kıymetli bir taş gibi işlenmesidir. Zira kulun derunu uykudan uyandığı zaman nakışlardan saf ve arı olur ve ilk fıtratının temizliğine dönmüş olur. O halde ne zaman Hak Teâlâ'nın zikriyle musavvar olursa fıtrat nûru ortaya çıkar. Teheccüt namazında ilâhî esintiler yolları açık ve temiz olur. Uykudan kalkınca "*Elhamdulillahillezi ehyana bade ma ematena ve ileyhin nuşur*" demelidir. Âli İmran suresinin son on ayetini okumalı ve abdest almalıdır ki zikir, tilavet ve abdest nûruyla uyumaktan doğan ve tabiî olan uyku karanlığının eserini yok etsin. Abdestten sonra önce iki rekât tahiyyat namazı kılmalı, tekbirden sonra gaybî futuh kapılarını açmada fevkalade müessir olan istiftah duasını okumalıdır. Tekbirden önce kıyâm hâlinde şöyle demelidir: "*Allâhu ekber kebiran, velhamdulillahi kesiran ve subhanallahi bukratan ve asila. Subhanallahi vel hamdulillahi vela ilahe illallâhu vallahu ekber.*" Bu kelimeleri dört defa tekrar ettikten sonra "*Allâhu ekber, zulmulki velmelekuti vel ceberuti vel kibriya vel azameti velcelâli vel kudret. Allâhumme lekel hamdu ente nûrussemavati velardi ve lekel hamdu ente bahaussemavati vel ardı ve men fihinne ve men aleyhine entel hakku ve minkel hakku ve vaduke hakkun vennebiyyune hakkun ve Muhammedun (s.a.v.) hakkun. Allâhumme*

leke eslemtu ve bike amentu ve aleyke tevekkeltu ve bike hasemtu ve ileyke hakemtu fağfirli ma kaddemtu ve ma ahhartu ve ma esrertu ve ma alentu ve ma ente alemu bihi mini feentel mukaddimu ve entel muahhiru la ilahe illa ent. Allâhumme ati nefsi takvâha ve zekkiha. Ente hayru men zekkeha ente velîyyuha ve mevlaha. Allâhumme ihdini li ahsenil ahlâki la yehdini li ahseniha illa ent. Vasrif anni seyyieha la yasrifu anni seyyieha illa ent. Eseluke meseletel baisil miskini ve eduke duael fakiril zelîl. Fela tecalni biduaike rabbi şekiyyen ve kunli raufen rahima ya hayretel mesulin ve ya ekremel mutin veya erharemerrahimin" [Allah en büyüktür. Mülk ve melekût, ceberut, kibriya, azamet, celal ve kudret ona mahsustur. Allah'ım hamd sanadır. Sen göklerin ve yerin nurusun. Hamd sanadır. Sen göklerin ve yerin, onda bulunanların nurusun. Sen haksın, hak sendendir ve vaadin haktır, nebiler haktır, Muhammed (sav) haktır. Allah'ım sana teslim oldum, sana iman ettim ve sana tevekkül ettim. Senin için düşmanlık ettim, senin hükmüne boyun eğdim, öncelediğim ve ertelediğim, gizlediğim ve aşikar ettiğimi bağışla. Sen ilksin ve sonsun. Allah'ım nefsime takva ve tezkiye nasip et. Sen temizlenenleri seversin onların dostu ve mevlasısın. Allah'ım güzel ahlaka yönelt ki senden başkası güzel ahlaka yöneltemez. Kötülüğü benden gider ki senden başkası onu gideremez.] demelidir. Birinci rekâtta Fatiha'dan sonra şu ayeti okumalıdır: "*Ve levennehum iz zalemun enfusehum cauke festağferullahe vestağferelehumur resûlu levecedullahe tevvaben rahima*" [Eğer onlar nefislerine zulmettikleri zaman sana gelip bağışlanma dileselerdi Allah'ı bağışlayan olararak bulurlardı.] İkinci rekâtta ise "*Ve men yamel suen ev yazlim nefsehu summe yestağfillahe yecidâllahe gafuren rahima*" [Kim kötülük eder ve nefsine zulmederse sonra istiğfar ederse Allah'ı bağışlayan ve esirgeyen bulur.] yı okumalıdır. Selam verdikten

sonra yüz kez istiğfar etmelidir. Daha sonra teheccüt namazına kalkmalı, iki rekâtı ayetel kürsi ve amenerresûlu ile kısa kılmalı, daha sonraki iki rekâtı uzatmalı, daha sonraki iki rekâtları sekiz rekât tamamlanıncaya kadar tedrîci olarak kısaltmamlıdır. Eğer gece kalkmaya alışık olur ve teheccüt vaktinde uyanacağını bilirse vitri gecenin başında kılmasındansa teheccüt namazdından sonra kılması evladır. Gecenin yarısında veya üçte birinde veya üçte ikisinde teheccüde kalkmak müstehaptır. Tıpkı Risâlet sadrına (s.a.v.) hitap olan izzet hitâbı gibi: "*Ey örtüsüne bürünen geceleyin kalk, kısa bir süre hariç gecenin yarısında ya da bundan biraz eksilt veya buna biraz ekle.*" Öyleyse gecenin ilk üçte birinde uyumak, yarısında kalkmak ve gecenin son altıda birinde uyumak evladır. Ya da gecenin yarısını uyumalı, üçte birinde kalkmalı, son altıda birinde uyumalıdır. Ya da ilk altıda birinde uyumalı son altıda birinde ve gece yarısının üçte ikisinde uyanmalıdır. Davud'un (a.s.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Ey Rabbim ben sana ibâdet etmeyi seviyorum o halde hangi vakitte kalkayım. Allah ona vahyetti ve şöyle dedi*: "*Ey Dâvûd gecenin evveli ve sonunda kalkma zira kim gecenin sonunda kalkarsa onun evvelinde uyur. Kim gecenin başında uyanırsa sonunda uyur. Gecenin yarısında kalk ki sen benimle halvet et ve ben seninle halvet edeyim ve hacetlerini bana gönder. O halde kıyâm iki uyku arasında olmalıdır.*" Bazı müştak[2] ve teşneler[3] şevk ve susuzluklarının fevkalade olmasından dolayı gecenin bütün vakitlerini kıyâmda geçirmişlerdir.

---

2 Müştak: Arapça, özleyen, iştiyak duyan, demektir. Sevginin ulaştığı en üst sınıra, iştiyak; bu durumdaki kişiye de müştak denir.

3 Teşne: Farsça, susamış demektir. Hakk'ın cemalinin özlemiyle yanıp tutuşanlara, teşne denir.

Şeyh Ebu Talip Mekki (r.a.) "*Kut'ul Kulub*" adlı kitabında bu taifeden olan tabiinden kırk kişinin ismini zikretmiştir ki onlar sabah namazlarını gece aldıkları abdestle kılarlardı. Bu hal, nefsindeki zevk, neşe ve lezzet sebebiyle bütün geceyi ibâdet ile ihya etmeye gücü yeten ve bundan bir zarar görmeyenler içindir. Yoksa külfet ve zorlukla sonuçlanır ve nefiste ibâdet lezzeti kalmaz, tersine nefiste gazap ve kerahet meydana gelir. Nitekim hadiste "*Bu dini zorlamayın zira bu sağlam bir dindir. Kim ona bir şey ekler ve zorlaştırırsa din ona zor gelir. Allah'a ibâdette kendine zorluk çıkarma*" buyrulmuştur. Resûlullah döneminde bir kadın gecenin hepsini namazla geçirirdi. Ne zaman uykusu bastırsa boynuna yukarıdan bir ip bağlar ve uykunun galebe çalmasına mani olurdu. Bu haberi Resûlullah'a ulaştırdıklarında bu işten nehyetti ve "*Gece gücünüzün yettiği kadar ibâdet edin ve uykunuz geldiğinde uyuyun*" buyurdu.

Hülasa az olsun çok olsun gece namazı kılmanın çok fazileti vardır. Zira hadiste "*Gece namaz kılın zira o Rabbinizin rızasının sebebi, sizden önceki sâlihlerin edebi ve kötülüklerin gidericisidir. O şeytanın hilesini uzaklaştırır ve cismin hastalanmasına mani olur*" buyrulmuştur. Yine hadiste "*Kim gece namaz kılarsa gündüz yüzü güzelleşir*" buyrulmuştur. Müstehabın en azı namazın gecenin altıda birinden az olmamasıdır. Gece namazına yardımcı olan vesilelerden birisi güneşin batışına yakın bir zamanda abdest yenileyerek akşamı karşılamak, kıbleye karşı oturmak ve başta tesbih ve istiğfar olmak üzere çeşitli zikirlerle meşgul olarak namazı beklemektir. Bir diğeri ise akşam ve yatsı namazlarının arasını namaz, tilavet ve zikirler doldurmaktır. Böylece insanlarla bir arada olmaktan ve onların hâlini görmekten kaynaklanan bâtındaki karanlıklar yok olur. Zira hadiste "*Akşam ve yatsı namazı arasında namaz*

kılın zira o gündüzki beyhudelikleri ortadan kaldırır ve sonunu temizler" buyrulmuştur. Resûlullah (s.a.v.) "*Yanlarını yataklarından uzaklaştırırlar*" ayetini tefsîr ederken "*O akşam ve yatsı arasındaki namazdır*" buyurmuştur. Bir diğeri yatsı namazından sonra hususen gafletle ve boş konuşmamaktır ki akşam ve yatsı namazlarının birleştirilmesinden elde edilen nûr zayi olmasın. Bir diğeri yatsıdan sonra abdesti tazelemektir. Zira bu andaki abdest gece kalkmayı kolaylaştırma hususunda çok etkilidir. Diğeri midenin hafif tutulması ve yemek yemenin Hak Teâlâ'nın zikriyle birlikte olmasıdır ki bu sayede yemeğin ağırlığı ve karanlığı gece kalkmaya mani olmaz. Diğeri uyku vaktinde taharetli olmak ve abdest suyunu hazır tutmaktır ki nefsin uykudan kalkması kolay olsun. Diğeri sabah namazından sonra uyumaktır. Böylece nefsin kuvvetlerinin yorgunluğu atılır ve gece kalkmak kolay olur.

İşrak namazının keyfiyeti

İşrak namazında öncelikle huzu ve huşu ile o gün ve gece kendisine ulaşan nimetler için Hak Teâlâ'ya şükür niyetiyle iki rekât namaz kılmalıdır. Birinci rekatta Fatiha'dan sonra Ayetelkürsi'yi okumalı, ikinci rekatta Amenerresûlu'yu ve "vallâhu nûrussemavati velard"dan "vallâhu bi külli şeyin alim"e kadar okumalıdır. Selam verdikten sonra şu duayı okumalıdır: "*Allâhumme inni esbahtu liestetiu defe ama akrehu vela emliku nefa ma ercu ve esbahalemru bi yedi gayri ve esbahtu murtahinen biameli fela fakira efkaru mini. Allâhumme la tuşmit bi aduvvi vela tesubi sadıki vela tecal musibeti fi dini vela tecaliddunya ekbera hemmi ve la meblağa ilmi vela tusellit aleyye men la yerhamuni. Allâhumme inni euzubike min zunubi elleti tucibinni kema ve minel zunubi eleti tuzilun niam.*"

[Allah'ım sevmediğim şeyi def edecek gücüm olmadığı halde sabahladım. Ümit ettiğim şeyin faydasına sahip değilim. İşim kendi elimde olmadığı halde sabahlıyorum. Kendi amelimin rehini olarak sabahlıyorum. Hiçbir fakir benden daha muhtaç değildir. Allah'ım düşmanımı bana galip kılma. Dotumu bana kötü kılma, din vadisinde duçar etme, dünyayı isteklerimin, çabamın, bilgimin sonu kılma. Bana acıması olmayanı bana hâkim kılma. Allah'ım kin ve düşmanlıklara sebep olan ve nimetlerin kaybolmasına neden olan günahlardan sana sığınırım.] Bundan sonra o gece ve gündüzün şerrinden kurtulmak için iki rekât daha kılmalı ve birinci rekâtta Felak'ı ikinci rekâtta ise Nas'ı okumalıdır. Selam verdikten sonra şu duayı okumalıdır: "*Allâhumme inni euzu bismike ve kelimetiket tammeti mineşşerri sammeti vel hammeti. Ve euzu bismike kelimetikel tammeti min azabike ve min şerri ibadike ve euzu bismike ve kelimetiketamme min şerri şeytanirracim. Allâhumme inni euzu bismike ve kelimetikettamme min şerri ma yerci bihil leylu ven neharu inne rabbiyallâhullezi la ilahe illahuve aleyhi tevekkeltu ve huve rabbularşil azim.*" [Allah'ım zehirlilerin şerrinden ismine ve kâmil sözüne sığınıyorum. Azabından ve kullarının şerrinden ismine ve kâmil sözüne sığınıyorum. Taşlanmış şeytanının şerrinden ismine ve kâmil sözüne sığınıyorum. Gece gündüz olan şerlerin hepsinden ismine ve kâmil sözüne sığınıyorum. Rabbim olan Allah'tan başka ilah yoktur ve ona tevekkül ettim, o azim arşın sahibidir.] Daha sonra bütün söz ve fillerinde hayır talebinde bulunmak için istihare niyetiyle iki rekât daha kılmalıdır. Birinci rekâtta "kul ya eyyuhel kafirun"u, ikinci rekâtta "kul huvallâhu ehed"i okumalıdır. Selam verdikten sonra şöyle demelidir: "*Allâhumme inni estehiruke bi ilmike vestakdiruke bi kudretike ve eseluke bi faz-*

lıkel azim feinneke takdiru vela akdiru vela talemu vela alemu ve ente allamul guyub. Allâhumme ecal fi kulli kavlin ve amelin uriduhu fi hazel yevmi hayran lif ini ve meşai ve meadi ve akıbete emri vasrif anni şerre hazel yevmi vakdur lilhayra haysu kane." [Allah'ım senden ilim ve hayır diliyorum, azim fazlından diliyorum, zira sen güç sahibisin ve ben güç sahibi değilim. Sen bilirsin ben bilmem, sen gaybleri bilensin. Allah'ım istediğim tüm amelleri ve sözleri benim için ve dinim için ve dünyam için ve ahretim için bugün hayır kıl. Beni bugünün şerrinden koru bana layıkıyla hayırda bulunma gücü ver.] Daha sonra ilâhî muhabbeti talep etmek için iki rekât daha kılmalı, birinci rekâtta "iza vakaat"ı ikinci rekâtta "sebbih isme rabbike"yi okumalı selam verdikten sonra ise şu duayı okumalıdır: "*Allâhumme salli ala muhammedin ve ala âli muhammed. Vecal hubbeke ehabbuleşyai ileyye ve haşeyteke ehvefel eşyai indi. Vakta anni hacatiddunya bişşevki ila likaike ve izakrarte ayune ehliddunya bi dunyahum. Feakrir ayni bi ibâdetike vecal taateke filkulli şeyin mini ya erhamerrahimin.*"[Sen'in muhabbetini benim için en değerli muhabbet, haşyetini en korkulu haşyet kıl. Dünya hacetlerini senin likana ulaşma şevkiyle benden uzaklaştır. Dünya ehlini dünyalarıyla nurlandırdığın gibi benim gözümü sana ibadetle nurlandır ve beni sana karşı her şeyde itatkar kıl. Ey bağışlayanların bağışlayanı]

Duha ve zevâl namazı

Duha namazı sekiz rekât olup ağır bir şekilde kılınır ve her iki rekât arasında bir müddet beklenir ve yirmi beş defa "*Subhanallahi velhamdulillahi vela ilehe illallâhu vallâhu ekber*" denir. İki rekâtta "Eşşemsi ve duhaha" ve "Edduha" sureleri okunur.

Zeval namazı ise güneş istivadan zevâle kaymaya başladığında kılınır. Dört rekât namaz bir selam ile kılınır. Bir cüz veya iki cüz Kur'ân okunur. Tevfik Allah'tandır.

Yedinci Fasıl: Vakitlerin virdlere taksim edilmesi

Çaba sahibi talip fecir doğmadan önce abdest almalı ve kıbleye doğru oturarak namazı beklemelidir. Ezan sesini işittiğinde müezzine eşlik etmeli "Hayya ala"lar hariç onun dediğini tekrar etmelidir. "Hayya ala"ların yerine ise "*la havle vela kuvvete illa billahil aliyyil azim*" demelidir. Sona geldiğinde "*Allâhumme rabbi hazeddavetit tammeti vesasalatil kaimeti ati muhammeden vesilete vel fazilete vel dereceterefiate vel mekamel mahmud ellezi vaadtehu inneke la tuhliful miad*" [Allah'ım bu senin Muhammed'e verdiğin tam bir davet ve kamil bir namazdır. Onu vaad ettiğin fazilete, yüce dereceye ve övülmüş makama ulaştır. Şüphesiz ki sen vaadini yerine getirirsin.] demelidir. Her ezanda bu edebe riayet etmeli ve sabah ezanında buna ilave olarak "*Allâhumme haze ikbalu neharike ve idbaru leylike ve esvatu duatike fağfirli velî valideye velîcemiil mumininе vel muminati bi rahmetike ya erhamerrahimin*" [Allah'ım bu gündüze yüzümü çeviriyor ve gecene arkamı dönüyorum, sana dua ediyorum. Beni ana babamı, bütün erkek ve kadın müminleri rahmetinle bağışla. Ey bağışlayanların en merhametlisi.] demelidir. Sabah açılmaya başladığında "*Merhaben bil melekeynil kerimeynil katibeyni uktuba yerhamukallâhu fi sahifeti enni eşhedu en la ilahe illallâhu ve eşhedu enne muhammeden resûlullahi ve eşhedu ennel cennete hakkun vennare hakkun velhisabe hakkun velkitabe hakkun vel havze hakkun vel şefaate hakkun ve eşhedu ennessaate atiyetun la reybe fiha ve ennellahe yebasu men fil kubur. Allâhumme inni udiuke hazi-*

hil şehâdete li yevmi haceti ileyha. Allâhummehtut biha vizra veğfir biha zenbi ve sakil biha mizani ve evcib biha emani ve tecavez anni bi rahmetike ya erhamerrahimin" [Merhaba kerim katip melekler benim sayfama Allah'ın rahmetini yazın. Ben şehadet ederm ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun elçisidir. Cennetin hak olduğuna, ateşin hak olduğuna, hesaba çekilmenin hak olduğuna, kitabın hak olduğuna, havzın hak olduğuna, şefaatin hak olduğuna şehadet ederim. Saatin yaklaştığına, onda şüphe olmadığına şehadet ederim. Allah kabirdekileri yeniden diriltecektir. Allah'ım yükümü hafiflet, günahımı bağışla, mizanımı hafiflet, emniyetimi sağla, rahmetinle ondan geç ey bağışlayanların en merhametlisi] demelidir. Daha sonra iki rekât fecir sunneti kılmalı ve "kul ya eyyuhel kafirun" ile "kul huvallâhu ehed"i okumalıdır. Birkaç kez istiğfar ve tesbih etmeli ve "*estağfirullahe lizenbi subhanallahi ve bihamdi rabbi*" demeli daha sonra "*Allâhumme salli ala muhammedin ve ala âli Muhammed. Allâhumme inni eseluke rahmetin min indike tehdi biha kalbi ve tecma biha şemli ve telemmu biha şasi ve tereddul biha feta ve tuslihu biha dini ve tehfazu biha gaibi ve terfeu biha şâhidi ve tuzekki biha ameli ve tubeyyidu biha vechi ve tulakkınuni biha ruşdi ve tasimuni biha min kulli suin. Allâhumme atıni imamen sadikan ve yakînen leyse badehu kufrun ve rahmeten enalu biha şerefe kerâmetike fiddunya vel ahire. Allâhumme inni eselukelfevze indel kadai ve menâzileşşuhedai ve ayyeşelsudai vel murafekatel enbiyâi vennasra alal adai. Allhummed inni euzubike haceti ve in kasure reyi ve zaufe ameli veftekartu ila rahmetike feeseluke ya kadilumuri veya şifiyel suduri kema tuciru beynel buhur. İn tucureni min azabis seiri ve min davetissuburi ve min fitnetil kubur. Allâhummed ma kasure anhu reyi ve zaufe fihi ameli ve lem teluğhu niyeti ev*

umniyyeti min hayrin vaadtehu eheden min ibadike ev Hayri ente mutihi eheden min halkike fe inni erğabu ileyke fihi ve eselukehu ya rabbel âlemin. Allâhummecalna hadeyne mehdiyne gayre dalline vela mudilline harben liadaik ve silmen li evliyâike nuhibbu bi hubbekennase ve nuadi biadavetike men halefeke min halkike. Allâhumme hazedduau ve minkel icap et u ve hazel cehdu ve aleykettuklanu ve innallahi ve inna ileyhi raciun. Ve la havle vela kuvvete illa billahi zilhablişedidi velemrirreşidi neselukelemne yevmel vaidi vel cennete yevmel huludi maal mukarrebineşşuhûdi ve rukkeisucudi vel mufine biluhudi inneke rahimun vedud ve ente tefalu ma turid. Subhane men teattefe bilizzi ve kale bihi subhane men lebiselmecde ve tekerreme biihi subhane men la yenbeğil tesbihul illa leh. Subhane zilfadli vel niam. Subhane zilcudi vel kerem. Subhanellezi ehsa kule şeyin bililmih. Allâhummecalli Nuran fi kalbi ve nûren fi semi ev nûren bi basari ve nûren fi şari ve nûren fil beşeri ve nûren fi lehmi ve nûren fil demi ve nûren filizami ve nûren min beyni yedeyye ve nûren min halfi ve nûren an yemini ve nûren an şimali ve nûren an fevki ve nûren min tahti. Allâhumme zidni Nuran ve atıni nûren ve calni nûren bi rahmetike ya erramerrahimin" [Allah'ım senin indinden kendisiyle kalbimi hidayete erdireceğin ve gönlümü rahatlatacağın bir rahmet diliyorum. Onunla perişanlığımı huzura çevirir, dinimi ıslah eder, gaipten beni korur, şahit olana yükseltirsin. Onunla amelimi temizler, yüzümü beyazlatırsın, rüşdümü telkin eder, bütün kötülüklerden uzak tutarsın. Allah'ım bana kendisinden sonra küfür olmayan sadık ve yakin bir iman bağışla. Dünyada ve ahirette kerametinin şerefine nail olacağım bir rahmet ver. Allah'ım senden kaza anında, şehitlerin menzillerinde, mutluluk sevinçlerinde fevz diliyorum. Enbiyanın dostluğunu ve

düşmanlara karşı nusret diliyorum. Allah'ım hacetimi sana sunuyorum, benim reyim kısa, amelim zayıftır ve rahmetinden uzak düştüm. Öyleyse senden diliyorum ey işlerin hâkimi, ey gönüllere şifa veren, beni kabir azabından koru. Allahım bizi hidayet verdiklerinden kıl. Dalalete uğrattıklarından değil, düşmanlarınla savaştır, dostlarınla barıştır. Seni sevenleri sevdir sana düşman olanlara düşman kıl. Allah'ım duamız budur icabet sendendir. Çabamız budur itimat sendendir. Biz sendeniz sana dönücüyüz. Senden başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Sağlam ip ve reşit iş sahibisin. Vaad etiğin günde senden emniyet diliyoruz, sonsuzluk gününde senden yakınlarla birlikte cenneti diliyoruz. Sen dilediğini yaparsın. Sen izzetinle iyilik edersin. Allah'ım kalbime nur, kulağıma nur, gözüme nur, saçıma nur, etime, kemiğime, kanıma nur, önümden ve arkamdan nur, sağımdan ve solumdan nur, altımdan ve üstümden nur ver. Allah'ım nurumu artır, nur bağışla beni rahmetinle nur kıl, ey bağılayanların en merhametlisi.] demelidir Daha sonra cemâat namazına katılmak için evden çıkarken "*Rabbi edhini mudhale sıdkin ve ehricni muhrece sıdkin vecalni min ledunke sultanen nasira*" [Allah'ım beni doğrulukla girdir, doğrulukla çıkar, indinden yardım ve güç bağışla] demelidir. Yolda ise şu duayı okumalıdır: "*Allâhumme inni eseulke bi hakkirağbine ileyke fe inni lem ehruc eşran vela bataran vela riyaen ve sumaten ve harectu ittikae sehatike vebtiğae merdatike en tunkızeni minennari ve en tağfireli zunubi innehu la yağfiruzzunube illa ent.*" [Allah'ım sana rağbetlilerin hakkı için ben kibir, şer, riya için çıkmadım. Senin öfkenden kaçmak ve senin rızanı kazanmak için çıktım. Beni ateşten koru ve günahlarımı bağışla, Senden başka günhaları bağışlayacak yoktur.] Camiye vardığında veya seccadenin üzerine sağ ayağını koyduğunda

"*Bismillahi velhamdulillahi vessalatu vesselamu ala resûlillah. Allâhummeğfirli veftehli ebvabe rahmetike*" [Allah'ın adıyla, hamd Allah'a, salât ve selam Allah'ın elçisinedir.] demelidir. Farzı cemâatle kıldıktan ve selam verdikten sonra on defa "*La ilahe illallâhu vehdehu la şerike leh ve lehulmulku velehul hamdu yuhyi ve yumitu ve huve hayyun la yemutu biyedihil hayrı ve huve ala kulli şeyin kadir*" [Allah'tan başka ilah yoktur, o tektir ve onun şeriki yoktur. Mülk ve hamd onundur, o yaşatır ve öldürür, o diridir, ölmez. Hayır onun elindedir, o her şeye kadirdir.] demelidir. Daha sonra "*La ilahe illallâhu vahdehu sadeka vadehu ve nasara abdehu ve azze cundehu ve hezemel ahzabe vahdehu la ilahe illallâhu ehlunimeti vel fadli vessenail haseni la ilahe illalahu vela nabudu illa iyyahu muhlisine lehuddine ve lev kerihel kafirun*" [Tek olan Allah'tan başka ilah yoktur. Vadeni tuttu, kuluna yardım etti, ordusunu aziz kıldı, düşmanları hezimete uğrattı. O tektir ondan başka ilah yoktur. Nimet, fazilet, sena ve güzellik ehlidir. Ondan başka ilah yoktur, ondan başkasına ibadet etmeyiz, din onundur, kâfirler çirkin karşılasa bile.] demelidir. Daha sonra "Huvallâhullezi la ilahe illahu el melikil kuddusus selamul muminul muheyminul aziz…"i sonuna kadar okumalı ve bitirdiğinde "*Allâhumme salli ala muhammeden abdike vennebiyyike ve resûlikennebiyyil ummiyyi essadık ve ala âli muhammedin salaten tekunu leke riden ve lehıktı edaen ve etıhil vesilete vel makamul mahmudellezi vaadtehu ve eczihi anna ma huve ehluhu ve eczihi anna efdale ma cezeyte nebîyyen an ummetihi ve salli ala cemi ihvanihi minel nebîyyine vessıddıkıne veşşehedai vesasâlihin. Allâhumme salli ala muhammedin fil ahirine ve salli ala muhammedin ila yevmiddin. Allâhumme salli ala ruhi muhammedin fil ervahi ve salli ala cesedi muhammedin filecsadi vecal şerayife salavatike ve*

nevamiye berekatike verafetike ve rahmetike ve tahiyyetike ve rıdvanike ala muhammedin abdike ve nebîyyike ve resûlike" [Allah'ım kulun, nebin ve resulün olan ümmi, sadık Muhammed'e selam olsun ve onun ehline de. Peygamberlerden olan bütün kardeşlerine, sıddkılara, şehitlere ve salihlere de selam olsun. Başta ve sonda Muhamme'e selam olsun. Kıyamet gününde ona selam olsun. Allah'ım ruhlar arasında onun ruhuna bedenler arasında onun bedenine salât et. Salâvatlarının değerlisini, bereketlerinin, rahmetinin, rafetinin ve selamının yücesini kulun, nebin ve resulün olan Muhammed'e gönder.] demelidir. Daha sonra elini kaldırarak Nebi'den (s.a.v.) nakledilen ve rivayet edilen ve bundan sonraki fasılda zikredilecek olan dulardan istediğini okumalıdır. Amel erbabı ve münazele ashâbı bu vakti son derece aziz ve değerli bilmişler, gündüz saatlerinin ve vakitlerinin imaret binasını buna riayet ve bunu muhâfaza etmenin üstüne kurmuşlardır. Bu muteber kaideyle amel etmek için bu vakitte uyuklamayı nehyetmiş ve kelamı terk etmişler, zikre devam, doğru ve sürekli bir tilavet, kıbleye doğru oturmaya dikkat etmek hususlarında gayet gayret ve çaba göstermişlerdir. Talip ve sadıklara da bunları tavsiye ve vasiyet etmişlerdir. Dua vazifesini yerine getirdikten sonra evla olan camide kıbleye karşı oturarak çeşitli zikirlere ve tilavete devam etmek ve işrak namazının vakti gelinceye kadar konuşmamaktır. Ancak bu oturmanın şartı orada herhangi bir afete, karşıklığa veya amellerin azalmasına ve hallerin kusuruna sebep olabilecek bir durum ihtimalinin bulunmamasıdır. Aksi takdirde kendi halvetgahına geri dönmeli ve güneş doğuncaya kadar iç huzuruyla sahip olduğu virdler ile zikredilen sıfatla meşgul olmaya devam etmelidir. Resûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivayet edilmiştir: "*Sabah namazından sonra bir yerde oturarak*

güneşin doğuşuna kadar Allâhu Teâlâ'yı zikirle meşgul olmak benim için dört köleyi azat etmekten daha sevimlidir." Önce Kelâm-ı Mecîd'in ayetleriyle başlamalı, ilkin Fatiha'yı saha sonra "*humul muflihun*'a kadar Bakara Sûresi'nin başlangıcını ve "*ilahukum ilahun vâhidun*"dan "*li kavmin yakilun*"a kadar olan bölümü okumalıdır. Daha sonra "*hum fiha hâlidun*"a kadar Ayetel Kürsi'yi ve "*lillahi ma fissemavati*"den Bakara'nın sonuna kadar okumalıdır. "*Şehidallâhu*'dan sonra "*inneddine indallahil İslam*"a kadar, "*Kul Allâhumme malikul mulk*"ten "*bi gayri hisab*"a kadar, "*İnne rabbikumullah*"dan "*minel muhsinin*"e kadar, "*Lekad caekum*"dan sonuna kadar, "*Kul edullahe*"den sonuna kadar, "*İnnellezine amenu*"dan El Kehf'in sonuna kadar, "*Zannun*"dan *hayrulvarisin*"e kadar, "*Fesubhanallahi hine tumsun*"dan sonuna kadar, "*Subhane rabbike izzeti*"den sonuna kadar, "*Ve lekad sadakallâhu*"dan sonuna kadar, Hadid Sûresi'nin başından "*zatissudur*"a kadar, Haşr Sûresi'ni sonunda "*Lev enzelna*"dan sonuna kadar okumalı, daha sonra otuz üç defa *Subhanallah*, otuz üç defa *Elhamdulillah*, otuz üç defa *Allâhu Ekber* demeli ve "*La ilahe illallâhu vahdehu la şerike leh lehulmulku velehul hamdu ve huve ala kulli şeyin kadir*" diyerek yüze tamamlamalıdır. Daha sonra güneş doğana kadar tilavet ve çeşitli zikirlere devam etmeli daha sonra on yedilere başlamalıdır. Bunlar her biri yedi kez tekrarlanan on adet zikirdir: Fatiha, Felak ve Nas, Kulhuvallâhu ehad, Kul ya eyyuhel kafirun, Ayetel Kürsi, ve *Subhanallahi velahamdulillahi vela ilahe illallâhu vallâhu ekber, Allâhumme salli ala muhammedin ve ala âli muhammed, Allâhummeğfirli velîvalideyye velîcemiil muminine vel muminat, Allâhumme efal bina ve bihim acilen ve acilen fiddini veddunya ve âhireti ma ente lehu ehlun vela tefal bina ya Mevlana ma nahnu lehu ehlu inneke*

gafurun hâlimun cevadun kerimun raufun rahim. [Allah'ım beni ana babamı, kadın erkek tüm müminleri bağışla. Allah'ım bize ve onlara dünyada ve ahirette güzellikler ver. Sen bağışlayan, esirgeyen, cömertsin.]

Bunları bitirdikten sonra güneş bir mızrak boyuna yükselene kadar tesbih, istiğfar ve tilavetle meşgul olmaya devam etmelidir. Daha sonra geçtiği şekilde işrak namazını kılmalı, sonra eğer kendisi veya ailesi için önemli bir dünyevî işi varsa onunla meşgul olmalı, yoksa ve Hak Teâlâ ona boşluk ve feragat nimetini bağışladıysa o nimetin şükrü olarak ibâdete devam etmeli ve Hakk'a itaat ve ibâdeti büyük bir ganimet saymalıdır. Böylece kuşluk namazının vakti girinceye kadar ara vermeden amel ve ibâdete devam etmeli ve namazı kılmalıdır. Daha sonra hâlâ amel gücü varsa ve nefsinde yorgunluk yoksa amellerine ciddiyetle devam etmeli aksi takdirde bir saat uyumalıdır.

Ameller namaz, tilavet, zikir gibi zâhirî ve muhadare, murâkabe ve muhasebe gibi bâtınî olmak üzere iki kısımdır. Amellerin tertibi mümkün olduğunca zâhir ve bâtın amelleri birleştirmektir. İlk önce namaz, daha sonra tilavet ve sonra da zikir kalp huzuru ve bâtın murâkabesiyle birlikte olmalıdır. Eğer zâhirî amelden dolayı yorgunluk ve bitkinlik sebebiyle birleştirmek mümkün olmazsa bâtın ameli olan murâkabe ve muhadare ile yetinmelidir. Murakabe Hak Teâlâ'yı kendisine şâhid ve haberdar bilmektir. Bu mana zikrin aynısı hatta hakîkatidir. Eğer murâkabeden aciz olursa ve vesvese ve düşünceler galebe çalarsa nefse bir saat istirahat vermelidir ki yorgunluk ve birkinlikten kurtulsun ve yeniden canlılık ve rağbet ile amele dönsün. Aksi takdirde yorgunluk ve bitkinlik yüzünden nefis kalple konuşmaya ve şikâyette bulunmaya

başlar, ona galebe ederek onda kasavet meydana getirir. Zevalden bir saat önce uyanık olmalı ve temizlenmelidir. Öyle ki istiva vaktinde abdestli, kıbleye doğru oturmuş ve zikir ve tilavetiyle meşgul bir halde olmalıdır. Zeval vakti geldiğinde ve güneş istiva haddinden geçtiğinde dört rekât zevâl namazını bir selam ile kılmalı ve böylece öğle namazına hazır hâle gelmelidir. Daha sonra öğlenin sünnetini kılmalı ve farzı için cemâati beklerken tesbih ve istiğfar ile meşgul olmalıdır. Sabah namazının sünneti ve farzı arasında zikredilen duayı okumak beğenilen bir iştir. Öğle namazını bitirdikten sonra Fatiha ve Ayetel Kürsi okumalı daha sonra tesbih, tahmid ve tekbiri zikredildiği şekilde okumalıdır. Eğer daha önce belirtilen ve sabah nazından sonra okunan duaları burada da okursa büyük fazilete ve hayra ulaşır. Öğle ve ikindi arasını daha önce dediğimiz gibi ihya etmelidir. Bu, dünyada hiçbir işi olmayan ve vektinin hepsini Hakk'a ibâdetle dolduran kimsenin işidir. İkindi vakti geldiğinde önce dört rekât sünnet kılmalı, ilkinde "*iza zulzilet*"i ikincisinde "*el adiyat*"ı, üçüncüsünde "*el karia*"yı ve dördündücüsünde "*elhakum*"u okumalıdır. İkindi namazını kıldıktan sonra nafile namazlar için vakit kalmazsa zikir ve tilavetle meşgul olmalıdır. Bu vakitte yaşayan zâhid bir âlim varsa ve onun nefes çerağlarından faydalı nurlar alma yoluyla dünyayı terk edecek, ibâdete devam edecek ve rağbet ve azîmetini artıracaksa böyle bir sohbet nafile amellerden daha faziletlidir. Evden çıkacağı zaman "*Bismillahi maşallâhu hasbiyallâhu la havle vela kuvvete illa billâh. Allâhumme ileyke harectu ve ente ehrectini*" [Bismillah, Allah'ın dilediği olur, Allah yeter, Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Allah'ım senin için çıktım sen beni çıkardın] demeli ve Fatiha, Felak ve Nas okumalıdır. Ayrıca her gün ikindi ve akşam arasında yüz

kere "*La ilahe illallâhu vahdehu la şerike leh lehul mulku velehul hamdu ve huve ala kulli şeyin kadir*" ve yüz kere "*Subhanallahi vel hamdulillahi ve la ilahe illallâhu vallâhu ekber*" ve yüz kez "*Subhanallahi ve bi hamdihi subhanallahil azimi ve bihamdihi estağfirullahe*" ve yüz kez "*La ilahe illallâhul melikul hakkul mubin*" ve yüz kez "*Allâhumme salli ala Muhammedin ve âli Muhammed*" ve yüz kez "*Estağfirullahel azim ellezi la ilahe illahuvel hayyul kayyum ve eseluhuttevbe*" ve yüz defa "*Maşaallâhu la havle vela kuvvete illa billâh*" demelidir. Ayrıca her günün başında ve sonunda şöyle demelidir: "*Allâhumme ente hedeyteni ve ente tutimuni ve ente teskini ve ente tumituni ve ente tuhyini ente rabbi la rabbeli sevaike ve la ilahe illa ente vehdeke la şerike leh.*" [Allah'ım sen bana hidayet ettin, itminan veren ve teskin eden sensin. Sen öldürür sen dirildirsin. Bir defa "*Maşallah la kuvvete illa billahi maşaallâhu la yasrifussue illallah*" [Maşallah, Allah'tan başka kuvvet sahibi yoktur. Kötülüğü ondan başkası gideremez.] demeli, bir defa da "*Hasbiyallâhu la ilahe illahu aleyhi tevekkeltu ve huve rabbul arşil azim*" [Allah yeter, ondan başka ilah yoktur, ona tevekkül ettim ve o azim arşın rabbidir] demelidir. Güneş batmadan önce abdest almalı, akşamı karşılamaya hazırlanmalı ve kıbleye doğru oturmalıdır. Akşamdan önce on yedileri okumalı ve güeş batana kadar tesbih ve istiğfar etmelidir. Daha sonra "Veşşemsu velleyl" ve Felak ve Nas'ı okumalıdır. Akşam ezanını duyunca icâbet etmeli ve mezkûr duayı okumalıdır. "*İkbalu neharike ve idbaru leylike*" [Yüzümü gündüze arkamı geceye döndüm] yerine "*Allâhumme haza ikbalu leyleke ve idbaru neharike*" [Allah'ım bu geceni karşılıyorum, gündüzüne arkamı dönüyorum] demelidir. Ezan ve kamet arasında iki rekât kısa namaz kılmalı, akşam namazının farzından sonra

yine kısa iki rekât kılmalıdır. Zira akşam namazının vakti dardır. Birinci rekâtta "*Kul ya eyyuhel kafirun*"u ikinci rekâtta "*Kul huvallâhu*"yu okumalıdır. Daha sonra şehâdeti yenilemeli ve daha önce zikredilen "*Merhaben bima laiketil leyli merhaben bilmelekeynil kerimeyen…*"i sonuna kadar okumalıdır. Daha sonra akşam ve yatsı arasını camide cemâatle geçirmelidir ki itikâf ve birleştirme bir olsun. Eğer dinin selâmetini, ihlâsın kemâlini ve düşüncenin bir arada olmasını orada daha fazla görürse kendi zaviyesine gitmesi caizdir.

Akşam ve yatsı namazları arasında kılınan namazlardan birisi Buruc ve Ettarık'ın okunduğu iki rekât namazdır. Diğer iki rekâtta ise birinci rekâtta Bakara Sûresi'nin başından "*Verna kanu muhtedin*"e ve "*ilahukum ilahun vâhid*"den "*likavmin yakilun*"a kadar okumalı ve on beş defa da "*Kulhuvallâhu ehad*"ı okumalıdır. Eğer bu iki rekâtı uzun tutarsa daha iyidir. Yatsının farzını kıldıktan sonra iki rekât sünneti kılmalı ve evine ve halvetgahına gitmelidir. Oturmadan önce dört rekât namazı Lokman, Yâsîn, Hâmîm, Duhan ve Tebârekelmulk sureleriyle kılmalıdır. Eğer hafifletmek isterse onun yerine Ayetel Kürsi, Amenerresûlu, Hadid Sûresi'nin başını ve Haşr Sûresi'nin sonunu okumalıdır. Ondan sonra on bir rekât kılmalı ve bu namazda Tarık Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar okumalıdır. Eğer uyanma âdetine sahip değilse ve uyanacağından emin değilse vitri tehir etmemelidir. Eğer eminse tehir edebilir zira bu hal daha efdaldir. Eğer uyumak isterse abdestli ve daha önce zikredilen zikirlerle meşgul olmalıdır. Uykudan uyanır ve teheccüt kılmak isterse mezkûr vasıflarla amel etmelidir. Basiretleri edep kemâlinin cemâlinin mütalaasıyla süslenmemiş bazı kısa görüşlüler vakitleri imar ve âdâbı muhâfaza etmeyi abit ve zâhidlerin vazifesi sayabilir ve münâzilat ve muvasilat

erbabının buna fazla ihtiyacı olmadığını sanabilirler. Hakk'ın muhabbetinde sadık olanların alâmetinin vakitlerini amel ve ibâdetle doldurmak ve onda gark olmak, bunu fazla saymamak ve bundan şikâyetçi olmamak olduğunu bilmezler. Zira sadık muhip ne zaman kendi mahbubuyla mülakat saâdeti fırsatı ve münacat devleti imkânı bulsa ve onun huzurunda yalvarıp yakarma ve hizmette bulunma mecali elde etse bunu kendi imanının gayesi ve nimetin sonu bilir. "*O'nu âşıklardan başkası tanımaz.*"

Sekizinci Fasıl: Nebiden (s.a.v.) menkul dualar hakkında

Ulema duanın hakîkati ile isteme, sükût ve duadan kaçınma ve bunların birbirine karşı olan fazileti hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları "*Dua ibâdetin özüdür*" hadisinin nassına ve "*Bana dua edin size icâbet edeyim*" kadîm fermanına binaen duanın sükûttan daha faziletli olduğuna hükmetmişlerdir. Bazıları ise sükûtu duaya tercih etmiş ve duada bir nevi şikâyet ve kazaya rıza yokluğu bulunduğunu ve kendi irâdesini Hakk'ın irâdesine tercih olduğunu gördüklerinden duayı terk etmeyi edep bilmişlerdir. Sarih hak ve sahîh mezhep mutlak olarak hiçbirinin diğerinden efdal olmadığı ve şartlarla mukayyet olduğudur. Duanın has bir zamanı olup bu vakitte dua etmek daha efdaldir. Bu vakit kulun kalbinde duaya karşı sadık bir rağbet, açıklık ve genişlik müşâhede ettiği vakittir. Sükûtun da muayyen bir vakti olup bu vakit kulun duaya karşı kalbinde çekinme, sakınma, utanma ve daralma hissettiği zamandır. Hazreti Risâlet'ten (s.a.v.) nakledildiği konusunda şüphe olmayan muteber bazı faziletli duaları Şeyh Ebu Talip Mekki (r.a.) "*Kut'ul Kulub*" adlı kitabında zikretmiş ve Şeyhulislam

"*Avarif*" kitabında bunlardan bazılarını nakletmiştir. Bu muhtasar eserde bunlardan az bir kısmı seçilmiş ve nakledilmiştir ki abit ve zâhidler başta sabah namazı olmak üzere namazlardan sonra bunlara tutunsunlar.

Bu dualardan bir kısmı şöyledir: "*Allâhumme entesselamu ve minkesselamu ve ileyke yeudusselam. Fe hayyina Rabbena bisselam ve edhılna daresselami tebarekte ya zelcelâli vel ikram. Allâhumme haze halkun cedidun feftehhu ala bitaatike vehtimhu li bi mağfiretike ve rıdvanike verzukni fihi haseneten takbeluha minni ve zekkiha ve daifhani ve ma amiltu fihi men seyyitin fağfirhuli inneke gafurun rahimun vedud. Allâhumme ecal evvele yevmina hazelena salâhan ve evsatahu falahen, ve ahirehu necahen. Allâhumme ecal evvelehu rahmeten ve evsatahu nimeten ve ahirehu tekrimeten esbahna ve esbahal mulk lillahi vel azametu vel kibriyaillillahi vessultanu lillahi vel ceberutu lillahi, velleyli venneharu ve ma sekene fihima lillahil vâhidil kahhari esbahna ala fitratil İslâm ve kelimetil ihlas ve ala dini nebîyyina muhammedin sallAllâhu aleyhi ve sellem ve milleti enbiyâ ibrahime hanifen muslimen ve ma kane minel muşrikin…* "[Allah'ım selam sensin, sendendir ve sana döner. Öyleyse rabbimiz bizi selamla dirilt, selam yurduna sok ey celal ve ikram sahibi yüce Allah'ım. Allah'ım bu yeni bir yaratılıştır onu itaatinle açtır mağfiretin ve rızanla kapattır. Onda bize temiz rızık nasip et, benden kabul et. Onda bir kötülük işlersem beni bağışla. Sen bağışayan, esirgeyen ve sevensin. Allah'ım bugünün başını salah, ortasını felah ve sonunu kurtuluş kıl. Evvelini rahmet, ortasını nimet, sonunu tekrim kıl. Mülk Allah'ındır azamaet ve kibriya ona mahsustur, sulta ve ceberut Allah içindir. Gece ve gündüz ve ikisi içinde olanlar vahid ve kahhar olan Allah içindir. İslam fıtratı ve ihlas kelimesi üzeri, peygamberimiz Muhammed'in

(sav) dini ve hanif İbrahim'in milleti üzere sabahladık ve biz müşriklerden değiliz…]

Bu dualar cemâat namazında okunurken çoğul zamirler kullanılmalı hepsi okunmazsa bile bir kısmı okunmalıdır.

Dokuzuncu Fasıl: Orucun fazileti ve oruçluların hallerinin farklılığı hakkında

Bütün güzel amellerin yedi yüz kata kadar olmak üzere belirli bir sevabı vardır. Ancak orucun sevabı belli değildir. Hak Teâlâ onu kendisine nispet etmiş ve onun mükâfatı için kendisi kefil olmuştur. Nitekim rabbanî bir hadiste şöyle denilmiştir: "*Her hayır işin on katından yetmiş katına kadar sevabı vardır. Yalnız oruç böyle değildir. Oruç bana aittir ve karşılığını ben veririm.*" Ecrinin hesabı olmayan sabır, oruca mahsûs bir nimet ve ödül olup oruç kalıbına girmiş bir nimettir. Bu sebeptendir ki "*Allah sabredenlere hesapsız ecir verir*" ayetinin tefsîrinde bu "sabredenler" oruç tutanlardır denilmiştir. Hadiste de "*Sabır imanın yarısı, oruç ise sabrın yarısıdır*" buyrulmuştur.

Savm kelimesi aslında lugatta mutlak çekinmek ve kaçınmak anlamındadır. Şer'î örfte ise belirli bir niyet ile fecrin doğuşundan güneş batımına kadar olan süre içinde yemek, içmek ve cinsel ilişkiden kaçınmak demektir. Yemekten kaçınmak husussen şeriat hükmüyle olursa büyük bir fazilettir. Çünkü bütün şehvetlerin ve muhâlefetlerin kökü yemekle dolu olmaktır. Zünnûn Mısri şöyle demiştir: "*Acıkıp susayıp da doyunca Allah'a isyân etmediğim ya da isyâna kalkışmadığım hiçbir zaman yoktur.*" Yemeği azaltınca kalp saflaşır, hevâ ölür ve ilim nûru çoğalır. Bişr-i Hafi'nin dediği gibi. "*Açlık kalbi temizler, hevâ ve hevesi öldürür ve ince ilmin varisi olur.*" Hadiste şöyle buyrulmuştur: "*İnsanoğlu midesinden daha kötü bir kap*

doldurmamıştır." Feth Musuli (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Otuz şeyhle sohbet ettim hepsi bana ayrılık zamanı yemeği azaltmamı ve gençlerle oturup kalkmayı terk etmemi tavsiye etti.*" Lokman Hakim oğluna yemeği azaltmasını buyurmuş ve şöyle demiştir: "*Mide dolu olduğu zaman fikir uyur, hikmet harap olur ve uzuvlar ibâdetten geri kalır.*" Hz. Aişe (r.anha) ise şöyle demiştir: "*Melekut kapılarını çalmaya devam edin.*" "Nasıl devam edelim" diye sorduklarında "*Açlık ve susuzlukla*" dedi. Yahya bin Zekeriya (a.s.) şeytanın bazı tuzaklarla geldiğini gördü. "Bunlar nedir" diye sorunca: "Bunlar kendileriyle insanları avladığım şehvetlerdir" dedi. "O şehvetlerden bana ait olan var mı" dedi. "Hayır, ancak bir gece doydun ve bu yüzden seni namaz ve zikir konusunda ağırlaştırdım ve tembelleştirdim" dedi. Yahya (a.s.) "*Bundan sonra asla doymayağım*" deyince şeytan "*Bundan sonra hiç kimseye nasihat etmeyeceğim*" dedi. Yahya Mu'âz Razi şöyle demiştir: "*Tokluk nefiste bir nehirdir ve ondan şeytan geçer, açlık ruhta bir nehirdir ve melekler ondan geçer ve şeytan aç halde uyuyan kimseden kaçar. O halde uyanık olduğu zaman ne yapar. Şeytan uyanığı kucağına çeker o halde uyuduğu zaman ne yapar.*"

O halde sadık talipler azîmet urvetul vuska'sına sarılmalı, ruhsat haddiyle yetinmemeli ve nafile oruçlardan tam fayda sağlamaya çalışmalıdırlar. "*Kim sürekli oruçlu olursa cehennem ona dar gelir.*" Yani onu cehenneme koymazlar. Bazıları ise şu hadise dayanarak bunu beğenmemişlerdir: "Bir gün Resûlullah'a (s.a.v.) "Her gün oruç tutan kimsenin durumu nasıldır" diye sorulunca "*Ne oruç tutmuş ne de iftar etmiştir*" buyurdu. Birinci taife bu mekruh olan orucu iki bayram ve teşrık günlerinde tutulan oruç olarak te'vîl etmişlerdir. Bir taife ise "*Oruçların en faziletlisi kardeşim Davud'un orucudur. O*

bir gün oruç tutardı bir gün iftar ederdi" hadisiyle faziletine tekit edilen Dâvûd orucunu seçmişlerdir. Bu orucun fazileti şu nedenledir ki; oruçtan maksat nefse muhâlefet etmek ve onu âdetlerinden ve sevdiği şeylerden uzaklaştırmaktır. Eğer nefis oruç tutmaya alışırsa oruç onun âdeti olur. Oysa bir gün tutup bir gün tutmamak böyle değildir. Bir taife ise yalnızca değerli günlerde oruç tutmakla yetinmişlerdir ki bunlar arife, aşura, Zilhicce'nin birinci, Muharrem'in ilk on günü ve Recep, Şaban ayları, her ayın başı, ortası ve sonu, her ayın on üç, on dört ve on beşinci günü ve haftanın pazartesi ve perşembe günleridir. Bazıları ise gündüzleri yemek yememiş ancak akşamdan önce iftar etmişlerdir. Böylece hem maksat olan nefsin aç bırakılması hâsıl olmuş hem de orucun afeti olan ucb ortadan kalkmış olur. Ancak Şeyhulislam (r.a.) bu yolun seçilmesine karşı çıkmış ve "Eğer bu işin sahibi bu yolla orucun karşılığını almamak ve ucbdan korunmak istiyorsa da orucun karşılığını almadığı için kendini beğenebilir ve ucb aynı şekilde onda baki kalabilir" demiştir. O halde bu afetten kurtulma isteği yüzünden ve onun ortaya çıkma ihtimali sebebiyle ilme muhâlefet etmek caiz değildir. Meşayih oruç tutmada genel olarak üç fırkadır: Bir fırka ilimleri hâle galip olan ve hallerin getirdiğine ihtimam göstermeyen ve sahip oldukları niyet üzerinde oruçlarında sabitkadem olanlardır. Diğer fırka halleri ilme galip olan ve başladıkları her gün ilmin işareti gereği kalplerinde oruç seçen ve bu esnada gaypten yemek hazırlamak, birlikte olmayı fazilet bildiği bir cemâatle birlikte olmak gibi bir sebep gelmesi durumunda hâlin saltanatının iktizası gereği kendi irâde ve ihtiyarını bırakan ve Hak Subhânehu'nun irâdesine ve ihtiyarına teslim olanlardır. Nitekim Cüneyt (r.a.) her zaman oruç niyetiyle kalkar, kardeş-

lerinden bazılarının geldiğini görünce onlarla yemek yer ve "*Dostlar ve kardeşlerle birlikte olmanın fazileti oruçtan daha az değildir*" derdi. Şeyhulislam Şeyh Ebussuud'dan[4] şöyle naklederdi: "*Her gün benim için en sevgili şey oruç olduğu halde uyanıyorum. Hak Teâlâ fiiliyle oruca karşı muhabbetimi alıyor ve ben Hakk'ın bu fiiline muvafıkım.*" Üçüncü taifenin halleri ve ilimleri mutedil olup bunlar ikisini seçmekte serbesttirler. Yani sonradan meydana gelen hadiselere bakmayarak siyaset ve tedbir gereği ya da diğerleri için bazen orucu seçerler. Nitekim bir şahıs kendisiyle dostluk yapan bir genci terbiye etmek ve nefsini gemlemek için yıllarca oruç tutmuştur ki o genç kendisine baksın ve onun siretinden misal olarak edeplensin. Bazen de kendi nefsine yumuşaklık yapmak veya dostlarıyla muvafakat etmek için yemek yer. Onların her iki hâli seçmesi de hakkın seçmesi ve irâdesiyledir. Öyleyse bu üç fırkanın her birinin kendi hallerine uygun bir yolları vardır. "*Herkesin döndüğü bir yön vardır.*"

Onuncu Fasıl: Oruç ve iftarın âdâbı ve şartları hakkında

Orucun muazzam şartı binasının ihlâs temeline dayanması ve riya ve heves şaibesiyle karışmamış olmasıdır. Oruç sahibi ihlâs makamında yerleşip kalıcı olmadıkça onu saklayamaz ve hâlini insanların gözünden gizleyemez. Diğeri uzuv ve organlarını ilim ve hâli korumak kaydıyla gözetmeli ve korumalıdır. Karnını ve avret yerini yemeden, içmeden ve cimadan koruduğu gibi gözü haram, mekruh ve boş bakışlardan koru-

---

[4] Şeyh Ebussuud bin Şebel Bağdadi Endülüsi, Şeyh Abdulkadir Gilani'nin talebelerinden olup 14. yüzyılda yaşamış ünlü tarikat meşayihindendir.

maya riayet etmelidir. Kulağı haram seslerden, gıybet ve boş sözlerden, dili yalan, gıybet, dedikodu, küfür ve kötü sözden, el ve ayağı fasit hareketler ve gayri meşru çabalardan alıkoymalı ve men etmelidir ki orucun faydası olan lezzetleri ve şevkleri terk etmek ve nefsin alışkanlıklarından ve sevdiklerinden ayrılmak muhâlefet yolunda geniş ve rahat olması sebebiyle bâtıl olmasın. Yine *"Öyle oruçlular vardır ki oruçtan nasipleri açlık ve susuzluktan başkası değildir"* hadisi onun hakkında doğru olmasın. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Beş şey orucu iftar (bâtıl) eder. Yalan, dedikodu, gıybet, yalan yere yemin ve şehvetli bakış.*" Yine başka bir hadiste şöyle gelmiştir: "*Oruç kalkandır. O halde sizden biri oruçlu olduğunda kötü söz söylemesin, câhillik etmesin ve birisi ona kötü söz söylediğinde "ben oruçluyum" desin.*" Oruç kulun yanında ilâhî bir emanettir. Nitekim bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Oruç emanettir öyleyse her biriniz emaneti koruyun.*" Onu korumak ise zâhir ve bâtına riayet etmeden ve uzuvları sakındırmadan olmaz. Zira bazen uzuvlardan birisi ilmin işaretine muhâlif bir tasarrufta bulunarak o emanete ihanet edebilir. "*O gözlerin ihanetlerini ve göğüslerin sakladıklarını bilir.*"

Diğeri oruçluyken iftarda yiyeceği yemeği düşünmemeli, iftar vaktinden önce eline gaypten bir yiyecek geçerse onu iftar için saklamamalı ve o anda ihtiyacı olan birisine vermelidir. Zira malum ve bilinen bir şeyi biriktirmek ve saklamak yakînin zaafından ve Rezzak'ı ithamdan doğar. Bu yüzden "*Malum şumdur*" demişlerdir. Bir kimsenin gündüz gaypten futuh olan bir yemeği yemesi oruçluyken iftar için malum bir şey hazırlamasından daha iyidir. O halde tevekkül ve malumu terk ile oruç tutarsa nûr üstüne nûr olur.

Diğer şart eğer mütevekkillerden oluşan bir cemâat arasında olursa onların izniyle olmalıdır ki düşünceleri onun ifta-

rıyla meşgul olmasın ve eğer gaypten bir şey açılırsa onun için saklamasınlar meğerki hâli veya bünyesi zayıf olsun.

İftarda helalden yemek şart olup fazla yememelidir. Zira eğer oruçluyken iftar vaktinde diğer zamanlarda birkaç kerede yediği yemeği bir defada yerse orucun faydası olan nefsi kahretmek ve lezzetlerden men etmek imkânsız olacağı gibi buna ilaveten ağırlık ve karanlık fazlalaşır. Nefsi en çok sevilen şey olan yemekten zarûret miktarı dışında engellemenin ve fazla yemesine mani olmanın tesiri söz, uyku ve benzeri diğer hallere de sirâyet eder ve bütün söz ve fiillerde zarûret miktarıyla yetinir. Sahura kalkmaya ve onu geciktirmeye ve iftarda acele etmeye çalışmalıdır. Zira hadiste "*Sahur yapın zira sahurda bereket vardır*" buyrulmuştur. Yine hadiste "*Benim için kulların en hayırlısı iftarda en çok acele edendir*" buyulmuştur. Namazda önce su veya tatlıyla iftar etmelidir. Yemekten sonra sünnet olan namaz, tilavet veya zikirle zaman geçirmektir. Nitekim hadiste: "*Yemeği zikirle eritin*" buyrulmuştur. Ne zaman bir kimse bu şartların gereğini yerine getirirse onun için orucun faydası hâsıl olur.

Oruç İslâm'ın en büyük rükünlerindendir. Hüküm ve hikmet gereği bütün mükelliflerin Ramazan orucu tutmaları farzdır. Ancak husus ehli ve mutasavvıfların bütün günlerde oruca devam etmesi hâlin lüzumudur, meğerki hâlî bir mani olsun. Ruveym'den şöyle rivayet edilmiştir: "Birgün Bağdat'ın sokaklarından birinde giderken çok susadım ve bir evin kapısını çalarak su istedim. Küçük bir kız elinde yeni ve soğuk su dolu bir testiyle kapıya geldi. Benim mutasavvıf elbisesinde olduğumu görünce "Sûfî gündüz vakti su içer mi" dedi ve elindeki testiyi kızgınlıkla yere attı ve kırdı. Bu halden çok utandım ve bir daha gündüze vakti bir şey yememeye ahdettim."

Zekât ve hac

Zekât ve hac İslâm'ın rükünlerinden olup vâcibliği mala ve güç yetirmeye meşruttur. Bu muhtasardan maksat hallerinin zikredilmesi olan Hak yolunun talipleri ve sâlikleri terk ve tecrîd ehli olduklarından bu şarttan yoksun ve paktırlar. Bu yüzden nefse ait olan ikrar, namaz ve orucun aksine zekâttan, hacdan ve keyfiyetlerinden bahsetmedik. Eğer herhangi bir yolla hacca gitmek isterlerse haccın menasikini öğrenmek için diğer kitaplara müracaat etsinler. Tevfik Allah'tandır.

SEKİZİNCİ BÂB

Ahlâkın beyanı hakkındadır ve on fasıldır

Birinci Fasıl: Yaratılışın (hilkat/huy) hakîkatinin beyanı hakkında

Hilkat nefiste sabit bir şekilden ibaret olup hayır ve şer fiillerin çıkış kaynağıdır. Hayır fiillerin çıkış kaynağını güzel ahlâk, şer fiillerin kaynağını ise kötü ahlâk olarak adlandırırlar. Güzel ahlâkın kaynağı huy temizliği, güzel âdet, akıl, iman veya tevhîdtir. Temizliğin güzel ahlâk sebebiyle olması şöyledir ki; nefis yaratılışın aslında tabiat habasetinden temizlenmiş olur ve çocukluğun başlangıcından itibaren onda zahmetsizce sadâkat, emanet, fedakârlık, şefkat ve benzeri güzel ahlâk eserleri zâhir ve aşikâr olur, her gün çoğalır ve fazlalaşır. Bu sebebin tesiri ya baba nutfesinin ve annenin, yemeğin, sütün ve sütannesinin ahlâkının güzelliğinin birleşmesinden ya da bunlardan bazılarından oluşur.

Güzel âdetin sebep olması şu yolladır ki; nefis iyilerin güzel terbiye etmesi ve hayırlıların sohbeti vasıtasıyla hayır eserle-

riyle nakşolur ve güzel ahlâk şekli sürekli müşâhedenin tekrarı vasıtasıyla onda şekillenir ve sabit hâle gelir. Yerilmiş sıfatlar ve kötü ahlâk damarları kopar ve kesilir.

Aklın sebebiyeti ise bir kimsenin akıl nûruyla hayrın ve şerrin arasını ayırması, güzel ahlâka yönelmesi, kalbinde ona karşı bir istek ve sevgi meydana gelmesi ve onun tasavvurunun tekrarıyla birkaç beğenilmiş şeklin onun nefsinde şekillenmesi ve resmedilmesidir.

İmanın sebebiyeti ise şöyledir ki; bir kimse âhirete iman cihetinden güzel ahlâk ile sevap amel işlemek ister ve kötü ahlâkta ceza olduğunu tasdik eder, hayra karşı istekli ve şerden kaçar olur.

Tevhîdin sebep olması ise şöyledir: Zat'ın tecellîsi sâliki kendisinden fani ve Hak ile baki hâle getirdikten sonra sâlikin kalbi Zat'ın arşı olur ve nefsi sıfatların mazharı olur. Zat denizinden sıfatlar ve vasıflar dereleri nefsin sıfatları mecrasına akmaya başlar ve ilâhî ahlâk ile ahlâklanma tahakkuk eder. Bunun ötesinde hiçbir yaratılış ve ahlâk yoktur. Kim bu makama ulaşırsa üzerinde bir makam bulunmayan bir menzile ulaşmış olur ve bu menzilin kemâli Resûlullah'ın menzilidir. "*Sen azim bir yaratılış ve ahlâk üzeresin*" hitâbı ona gelmiştir. Ondan sonra münasebet miktarı ve yakınlık ölçüsünce ümmetin havassı da bu kerâmetten bir bağış almışlardır. Hazreti Risâlet'ten bu manada şu hadis gelmiştir: "*Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın.*" Bu şekilde ahlâklanan ve diğer ahlâklılar arasındaki fark ikinci grubun ahlâk hakîkatlerinden bazı eserler ve şekiller hariç nasiplenmemiş ve ahlâklanmamış olmalarıdır. Ahlâklanan muvahhit ahlâkın bütün hakîkatleriyle ahlâklanmış ve sıfatlanmıştır. Güzel ahlâkın her biri ahlâklanan kişiyi cennete götüren bir kapıdır. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur:

"*Allah'ın yüz on yedi ahlâkı vardır ve onlardan birisine sahip olan kimse cennete girer.*" Bütün ahlâkın mecme ve mahzeni İlâhî Zat'tır. Kime ondan bir ahlâk bağışlanırsa ona büyük bir hayır ve saâdet verilmiştir. "*Ahlâk Allah'ın indinde bir mahzendir, kul için bir hayır dilediğinde ona bir ahlâk bağışlar.*"

Kötü ahlâkın kaynağı ise ya huy kötülüğü, tabiatın fasit olması, kötü alışkanlıklar ya da kötü sohbette süreklilik ve ona alışmaktır. İnsanların beşeriyet olarak adlandırılan bir zâhirleri ve âdemiyet olarak adlandırılan bir bâtınları vardır. Beşeriyetin bir sûretine halk (insanlar) bir sûretine ise hulk (yaratılış/ahlâk) derler. Yarın insanları mahşerde bir araya topladıklarında ve hakîkatler hicâblardan kurtulduğunda ve bâtınlar zâhir olduğunda onları ahlâk şeklinde haşrederler. O halde neüzü billâh sıfatlarda bir hayvanlık ve ahlâkta bir vahşilik kaldıysa onu hayvan ve vahşi sıfatında haşrederler. Mu'âz bin Cebel (r.a.) Hz. Risâlet'e "*O gün sura üflenir ve dalgalar hâlinde gelirler*" ayetinin tefsîrini sorduğunda Resûlullah şöyle dedi: "*Ey Mu'âz ümmetim yirmi sıfat üzerine haşrolurlar...*" hadis uzundur. "Bu sıfatlardan olmak üzere bazılarını yılanlar, akrepler, domuzlar, maymunlar, köpekler ve sırtlanlar olarak haşrederler" buyurdu. Bir taife "*Allah'ın yaratışında değişiklik yoktur*" ayetine atfen ahlâkta da değişiklik olmayacağını söylemiştir. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Rabbiniz yaratmaktan, ahlâktan, rızıktan ve ecelden el çekmiştir.*" Diğer bir taife ise ahlâkta değişim olabileceğine inanmaktadır ve "aksi takdirde şeriat "*ahlâkınızı güzelleştirin*" buyurmazdı" demektedirler. Sahîh olan yol budur yoksa çaba ve mücâhedenin hiçbir faydası olmazdı. Güzel ahlâkın nefisteki varlığı hurma ağacının ve hurmanın tatlılığının hurmanın çekirdeğinde olması gibidir. Şüphesiz bu husûsiyet ona verilmiştir ve onda mesela limon gibi ekşi olma istidadı yoktur. Ancak

onda bilfiil olarak bulunan husûsiyet bilkuvve husûsiyetten farklıdır ve çaba ve gayret vasıtasıyla bilfiilin bilkuvveye dönüşmesi mümkündür. Resûlullah'a "En çok hangi şey insanların cennete gitmesine vesile olur" diye sorduklarında "*Allah'tan çekinmek ve güzel ahlâk"* buyurdu. Ebi Derda, Resûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir: "*Kıyâmet günü teraziye güzel ahlâktan daha ağır bir şey konmaz. Güzel ahlâk sahibi namaz tutanların ve oruç tutanların sevabına erişir.*" Abdullah bin Mübarek ise güzel ahlâkın tefsîrinde şöyle demiştir: "*Güzel ahlâk yüzün genişlemesi, güzel bağışlama ve insanlara eziyetten kaçınmaktır.*" Hz. Aişe (r.a.) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v.) gelen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Güzel ahlâk ondur. Erkekte bulunur oğlunda bulunmaz, oğulda bulunur babada bulunmaz. Kölede bulunur efendisinde bulunmaz. Allâhu Teâlâ kime saâdet irâde ederse bu ahlâkı onlar arasında paylaştırır. Söz doğruluğu, cesaret, komşusu ve dostu aç iken tok olmamak, isteyene vermek, yapılan işe mükâfat vermek, emaneti korumak, sıla-i rahim yapmak, misafir ağırlamak, dostuna hürmet etmek ve hepsinin başı ise hayâdır.*" Ebi Derda'dan az önce nakledilen hadisin tamamı ise şu şekildedir: "*Resûlullah'ın ahlâkı şöyleydi: O insanların en cömerdi ve bağışlayıcısıydı. Gece yanında bir dirhem ve dinar bile tutmazdı. Eğer eline fazla bir miktar geçerse ve bağışlayacak birisini bulmazsa akşam olsa bile evine gitmez, elindekilerden kurtulmaya çalışırdı. Dünya malından eline geçen şey yıllık azığını temin etmesine yetecek miktarda en ucuzundan hurma ve arpaydı. Fazla geleni Allah yolunda harcar ve onun bağışlaması hariç bir şey istemezdi. Sonra yıllık hissesine gider ondan bir şey alırdı. Çoğu zaman yıl bitmeden önce muhtaç duruma gelirdi. Ayakkabı yerine pamuk koyar, elbisesini yamardı. Ev halkının hizmetini görürdü ve eti onlarla keserdi. İnsanların en hayırlısı ve mütevazısıydı.*"

İkinci Fasıl: Doğruluk ve sadâkat hakkında

Bil ki doğruluk ve sadâkat süsüyle süslenmek ve bu sıfatla ahlâklanmak mekarim ahlâktandır. Resûlullah (s.a.v.) insanları buna teşvik etmiş ve "*Sıdk sahibi olun, şüphesiz o cennete götürür*" demiştir. Sıdktan murat insan nefsinde sabit ve kalıcı bir fazilet olup zâhir ve bâtının tevafukunu, sır ve aşikârın tetabukunu iktiza eder. Sözleri niyetleriyle muvafık, filleri halleriyle mutabık olmalıdır. Göründüğü gibi olmalı ki olduğu gibi görünmesi gerekmesin. Zira ihlâsın hakîkati bazı hallerin örtülü kalmasını gerektirebilir. Sıdkta riya mümkündür zira riya başkasının gözü önünde hayır izhârında bulunmaktır. Bu izhârın da sadık olması mümkün olmakla birlikte muhlis değildir. Sadıkın alâmeti takdir gereği sırrı aşikâr olursa ve insanlar hâlinden haberdar olursa değişmemesi ve utanmamasıdır. Muhabbetinde sadık olmasının alâmeti muhabbet iddiasında bulunmanın kendisine zor gelmesi ve muradın hilafına görünmenin kolay gelmesidir. Yalanın alâmeti bunun tersidir. Zünnûn'un (r.a.) dediği gibi:

Başıboş ve hayretler içinde kaldık
Sıdk talep ediyor ama yol bulamıyoruz
Heva ve hevese uymak bize kolay ve rahat
Hevanın hilafına hareket ise ağır geliyor.

Sıdk nübüvvetin ikinci derecesidir, dinî ve dünyevî bütün saâdetler sıdk ve nübüvvetin neticesidirler. Eğer nübüvvet nutfesinin hamili olan sıdk olmasaydı neticede gaybın oğulları ortaya çıkmazlardı. O halde bütün hayırların binası sıdk üzerine olup sıdkın hakîkati bütün beğenilmiş ahlâk ve ahvalin kendisinden kaynaklandığı bir asıldır. Nitekim Ebu Cafer Huldi (r.a.) Cüneyd'e "Sıdk ve ihlâs arasında bir fark var

mıdır" diye sorduğunda Cüneyt "*Evet, sıdk asıl ve evveldir, ihlâs ise feri ve ona tabidir*" dedi. Öyleyse nefis ne zaman sıdk kemâliyle ahlâklanır ve zâhir ve bâtını birbiriyle eşit o olursa ona "sıddık" ismi verilir. Güzel ahlâk kolları ondan ayrılır ve yerilmiş sıfatlar ondan kopar, söz doğruluğu ortaya çıkar. Yalan, iftira, bühtan ortadan kalkar. İnsaf ortaya çıkar, davalar kaybolur, sözde durmamanın yerini vefa, nifakın yerini vifak alır. Nefret sefaya, ihanet emanete dönüşür. Hürriyet sabit hâle gelir ve tekellüf yok olur. Sıdk ile tekellüf arasında tezat olmasının sebebi şudur ki; tekellüf ya söz ile olup yağcılık, övgü veya kalpte bulunandan fazla muhabbet izhârı şeklinde olur veya fiil ile abartılı şekilde tevazu gösterisi ve infak şeklinde olur ki bu manalar sıdka muhâliftir. Tekellüf ister söz isterse de fiille olsun her durumda yerilmiş ve kötülenmiştir. Nitekim hadiste: "*Allah'ım ümmetin ölüleri için dua edenleri ve tekellüfte bulunmayanları bağışla. Haberiniz olsun ben ve ümmetim tekellüften beriyiz*" buyrulmuştur. Bazı sahâbeler bir gün Selman'ın ziyaretine gittiler. Selman arpa ekmeği ve tuz getirdi. Sahabelerden birisi eğer bu tuzun yanında biraz kekik otu olsaydı ne iyi olurdu dedi. Selman hemen kalktı ve ibriğini alıp dışarı çıktı. Biraz sonra kekik ile geri döndü. Yemeği yedikten sonra kekik isteyen adam elini duaya açarak "Bizi bu rızka kanâat ettiren Allah'a hamdolsun" dedi. Bunun üzerine Selman "Sende kanâat olsaydı ibrik rehinde olmazdı" dedi. Burada Selman'ın hazır olanı getirmek ve içindekini söylemek gibi sözleri ve hareketleri tekellüfü terk etmek ve sıdkın kendisiydi. Hadiste gelmiştir ki bir gün kardeşlerden bir cemâat Yunus'u (a.s.) ziyarete gitmişlerdi. Yunus bir miktar arpa ve arpa ve ektiği tere otundan getirerek "*Allâhu Teâlâ tekellüfte bulunanlara lanet etmeseydi size tekellüf ederdim*" dedi. Yine bu hususta şöyle de-

mişlerdir: "*Birisi seni ziyaret ettiğinde hazır olanı getir ve kendin birisini görmeye gittiğinde orada kalma ve yayılma.*" Enes bin Malik de "Resûlullah'ın davetlerinden birisine gittiğimde ne et ne de ekmek vardı" demiştir. O halde tekellüfün sıdkın hakîkatine hilaf olduğu malum olmuştur. Yine şöyle demişlerdir: "*Tasavvuf tekellüfü terk etmektir.*"

Üçüncü Fasıl: Bağışlama ve yardımda bulunma hakkında

Mekarim ahlâktan birisi de bağışlamak yani bir şey vermek olup bu da birkaç çeşittir. Birincisi başka bir bağışlamanın karşılığı olup buna hayır mükâfatı denir. İkincisi ise bir mükâfat beklentisiyle olmakla birlikte ilkin ve başlangıçta yapılan bağışlamadır ve buna mütacere denir. Bu iki kısım bağışlama avamın mertebesidir. Üçüncüsü ise başlangıçta ve beklenti karşılığı olmaksızın yapılan bağışlama olup buna isar denir. Bu kısım havassın mertebesidir. Dördüncüsü ise kötülük karşılığı yapılan bağış olup buna ihsân denir ve bu kısım havassın havassının mertebesidir.

İsar ehli birkaç taifedir. Bir taife mal ile isarda bulunurlar. Nitekim Beni Nadir günü Resûlullah Ensar'a dönerek "Eğer ganimet hususunda Muhacirler ile ortak olmak isterseniz kendi mal ve diyarlarınızı onlarla taksim edin aksi takdirde ganimet Muhacirlere mal ve diğer varlıklar ise size aittir" buyurunca Ensar "Mal ve varlıklarımızı onlarla paylaşacağız ve ganimet hakkından onlardan pay istemeyeceğiz" dediler. Bunun üzerine "*Kendilerinin ihtiyacı olmasına rağmen başkalarını kendilerine tercih ederler*" ayeti nâzil oldu.

Bir taife ise makam ile isarda bulunurlar. Rivayet edilir ki bir zamanlar meşâyihten birisinin şehrin valisinin yanında

muteber bir yeri ve makamı vardı. Bazen ihtiyaç sahipleri ihtiyaçlarını gidermesi için bu şeyhe tevessülde bulunur ve kendileri ile vali arasında onu elçi kılarlardı. Şeyh de onların isteklerini valiye iletirdi. Sonunda bu durumdan bıkan vali "Bundan sonra şeyhin isteğini kabul etmeyeceğim" diye kendi kendine söz verdi. Bir gün âdet olduğu üzere şeyh yine insanların isteklerini iletmek için valinin yanına gitti ancak vali onu dinlemedi. Şeyh saraydan dönerken başka bir ihtiyaç sahibi gördü ve valinin yanına geri dönerek onun isteğini de iletti ancak vali yine onu dinlemedi. Bu durum birkaç defa tekrar edince vali sinirlendi ve "Kaç defa bana geldin, şefaatte bulundun ancak kabul edilmemesine rağmen hâlâ geliyorsun" dedi. Bunun üzerine şeyh "Bizden söylemesi, senden duyması, biz kendi işimizi yapıyoruz eğer sen de istersen kendi işini yap ve istemezsen yapma" dedi. Bu sözler valiye tesir etti, hâlinden pişmanlık duydu ve daha önce dinlemediği bütün ihtiyaçları giderdi. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Kim kardeşine mal, makam veya söz ile iyilik yaparsa kıyâmet günü peygamberler, sıddıklar ve şehitler ile haşrolacaktır.*" Nitekim şu meşhur hadise bu duruma işaret etmektedir: Bir gün bir grup münkir hâlifenin huzuruna giderek mutasavvıfların hâlini kötülemiş onları küfür ve zındıklıkla itham etmiş ve işi öyle bir noktaya vardırmışlardı ki hâlife onların öldürülmesine izin vermişti. Bunun üzerine fıkıh bilgisi ve diyanetiyle diğerlerinden ayrılan Cüneyt hariç bütün meşhur sûfileri boyunlarını vurmak için bir araya toplamışlardı. Ebu Hüseyin Nuri (r.a.) onların içinden öne çıktı. "Neden böyle yapıyorsun" dediklerinde "*Kardeşlerimi bir saatlik hayat için kendime tercih ediyorum*" dedi. Bu sözü hemen hilâfet merkezine ulaştırdılar ve onları öldürmediler. Halife bu manaya hayret etti ve onların bırakılmasını emretti.

Bir taife ise uhrevî hazlarda isar ederler ve dünyayı kendisinde isarda bulunacak bir yer görmezler. Nitekim rivayet edilir ki iki dostun arasında muhkem bir dostluk akdi ve güçlü bir sefa vardı. Bir gün birbirleriyle buluşunca bir tanesi âdet olduğu üzere güler yüz ve tatlı dil göstermedi. Dostu bu işini kınayınca şöyle dedi: "İşittim ki Resûlullah "Birbirleriyle görüşen iki Müslüman'a yüz cüz rahmet iner. Bunun doksan cüzü daha güler yüzlü olan ona cüzü ise daha az güler yüzlü olana verilir" buyurmuştur. Bu yüzden senin daha güler yüzlü olmanı ve daha fazla rahmet almanı istedim" dedi.

Rivayet edilir ki bir gün Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.a.) arasında sözlü bir ihtilâf meydana geldi. Birbirlerinden ayrılınca o ihtilâf ortadan kalktı ve bâtınları eski sefalarına geri döndü. Hz. Hüseyin'e "Senin Hasan'ın yanına gitmen daha doğrudur zira o senden büyüktür dediler gitmedi. Hasan onun yanına geldiğinde Hüseyin: "*Ey kardeşim ben tekebbür yüzünden senden uzaklaşmadım ancak Resûlullah'ın (s.a.v.) "Ne zaman iki kişi birbirinden ihtilâf yüzünden ayrılırsa ve biri barışmak için diğerinden önce davranırsa o kişi cennette öne geçer" buyurduğunu duydum. Bu yüzden senin cennette benden ileride olmanı istedim"* dedi. Yûsuf bin Hüseyin Razi (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Kim nefisini bir şeyin maliki bilirse ondan isar beklenmez zira kendi malikiyetini görmekle nefsini o şeye daha layık bilir. Oysa her şeyi Allah'tan bilen kimse isarda bulunabilir. Öyleyse kim o mülke ulaşırsa o daha müstahaktır. Ne zaman ona ondan bir şey erişirse kendini ve elini onu sahibine ulaştıracak bir emanetçi bilir.*"

Hiçbir huy ve ahlâk cömertliğin ve isarın nûruna sahip değildir. O halde hiçbir huy ve ahlâk da cimriliğin karanlığına sahip değildir. Öyle ki bir kimsede bütün kötü ve yerilmiş huy-

lar toplanmış olsa ancak o kimse cömert olsa cömertlik sıfatının nûru bütün kötü sıfatlarının karanlığını örter. Eğer bütün iyi sıfatlara sahip olsa ancak cimri olsa cimriliğin karanlığı bütün övülmüş sıfatların nûrunu kapatır. Tasavvuf yolunda hareket ancak özünde cömertlik bulunan ve istidat levhinde isar ayeti yazılmış kimse için kolay olur. Ayağı tevhîd ilminde sabit olan hakîkî sûfî ve dikkatli arif kendi elinin vasıta olduğu bağışta kendini ortada görmemeli ancak başkasının elinin vasıta olduğu bağışlamada şükrü vâcib olan mutlak nimet verici müsebbibi müşâhede ettikten sonra onun sebebi olan vasıtayı da görmeli ve ona minnet etmelidir. Vasıtayı görmek onun tevhîdinde ayıp ya da noksanlık değildir. Bu manada Hazreti Risâlet'e iktida etmelidir ki Hz. Ebubekir'den (r.a.) mal bağışı nimetini kabul etmiş ve "*İnsanların hiçbirisi dostluk ve mal bağışında İbni Ebi Kuhafe (Hz. Ebubekir) kadar bize minnet vermemiştir. Eğer insanlardan bir dost seçseydim Ebubekir'i seçerdim*" buyurmuştur. Yine şöyle buyurmuştur: "*Hiçbir mal Ebubekir'in malı kadar bana faydalı olmamıştır.*"

Dördüncü Fasıl: Kanâat hakkında

Kanâat, nefsi azlık ve kifayet haddinde tutmak ve fazlalık ve kesrete ulaşmasına mani olmaktır. Hangi nefis bu sıfatla sıfatlanırsa ve bu ahlâkla ahlâklanırsa ona dünya ve âhiret hayrı ve zenginlik ve feragat hazinesi verilmiş, rahatlık ve izzet onun nasibi olmuştur. Hz. Cabir (r.a.) Resûlullah'tan şöyle rivayet etmiştir: "*Kanâat bitmeyen bir maldır.*" Yine bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Az ve kâfi olan çok ve gereksiz olandan hayırlıdır.*" İhtiyaç yokluğu demek olan gına kanâatin boyuna göre dikilmiş bir elbise gibidir. Zira kanâat sahibi mevcuda tamahı kısa ve olmayana nazarı kesik olduğu için bir şeye ihtiyaç duymaz.

Ne zaman sıkışıp borç almak istersen
Nefsin şehvetlerine harcamak için
Nefsin sabır hazinesinden bağışlama dile
Yumuşak davransın sana rahatlayıncaya kadar
Eğer nefsin böyle yaparsa sen zenginsin
Karşı çıkarsa men olan bundan mazurdur.

Zünnûn Mısrî şöyle demiştir: "*Kâni olan zamanın ehlinden rahat eder ve akranına üstünlük sağlar.*" Bişr bin Haris de şöyle demiştir: "*Eğer kanaatte izzetten başka bir şey olmasa bile sahibi için yeterlidir.*" "*Onu tertemiz bir hayatla yaşatırız*" ayetinin tefsinde "Temiz hayattan maksat kanaattir" demişlerdir. Kanaatkâr nasıl temiz bir hayata sahip olmasın ki hayatın acılığı ve ömrün kederi yalnızca sürekli olarak fazlalık ve çokluğu talep etmek ve onu geçirmek için çaba göstermekten ortaya çıkar. Bu mana ise kanaat ehlinden uzaktır. Kanaat hayatın kolayca akmasına sebep olduğu için Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a.) onu keskin bir kılıca benzetmiş ve "*Kanaat körelmeyen bir kılıçtır*" demiştir. Kanâat rızanın mukaddimesidir. Kim kâni olursa rıza hâlinin nüzûlüne hazır hâle gelir. Ebu Süleyman Darani şöyle demiştir: "*Kanaat rızadandır tıpkı veranın zühtten olması gibi.*" Kanaatin fazileti konusunda şu kadarı yeterlidir ki şahsı tamah ve beklentiden azat eder. Benan Hammal'in dediği gibi "*Kul kanaati olmayan hür, hür ise tamahı olmayan kuldur.*" Bir diğeri ise şöyle demiştir:

Arzularıma itaat ettim beni kölesi kıldı
Kanaat etseydim hür yaşardım.

Kanaat dünya işlerinde beğenilmiş bir iştir, uhrevî işlerde değil. Nitekim Ebubekir Merağî bu hususta şöyle de-

miştir: "*Akıllı kimse dünya işlerinde kanaat ve tehir ile tedbir alan âhiret işinde ise hırslı ve aceleyle davranandır.*"

Beşinci Fasıl: Tevazu hakkında

Tevazu insanın nefsini Hak karşısında ubûdiyet makamına, insanlar karşısında ise insaf makamına koymasıdır. Nefsi Hak karşısında ubûdiyet makamına koymak ya emir ne nehiylere itaat etmek ya sıfatların tecellîlerini kabul etmek ya da zatın tecellîsinde varlığın fenası ile olur. Nefsin emir ve nehiylere itaat etmesi mübtedîlerin tevazusu, kendi takdirini yok ederek Hakk'ın takdiri ile sıfatların tecellîsini kabul etmek mutavassıtların tevazusu, kendi varlığını mutlak varlıkta yok ederek ruhta zatın tecellîsini kabul etmek ise müntehîlerin tevazusudur.

Nefsi insanların karşısında insaf makamına koymak ise hakkın kabulü, hukuka riayet ya da kendini yüksek görmeyi ve beklentiyi terk etmek ile olur. Hakk'ın kabulünden murat şudur ki; konuşma ve münâzaralarında ne zaman hakkı karşı tarafta görürse ona karşı kibirlenmemeli, insaflı bir şekilde o hakka teslim olmalıdır. Her ne kadar bu halde zâhiren insanlara karşı tevazu gösteriyorsa da bâtınen hakîkatte Allah'a karşı tevazu göstermiştir. Fazîl (bin) İyaz'ın sözü de bu manadadır: "*Tevazu hakkın karşısında boyun eğmek ve ona teslim olmaktır. Onu söyleyenden ve duyduğun kişiden kabul et.*" Sahîh bir hadiste ise bu hususta şöyle buyrulmuştur: "*Allâhu Teâlâ bana "tevazulu olun ve birbirinize isyân etmeyin" diye vahyetti.*" Hukuka riayetten maksat ise onların hukukunu çiğnememek aksine onu kendi hukukuna tercih etmektir. Nitekim hadis-i şerifte: "*Tevazunun başı görüştüğün kimseye önce selam vermen, meclisin aşağı bölümüne oturmaya razı ol-*

man, övgüyü, temize çıkarılmayı ve emir vermeyi sevmemendir" buyrulmuştur. Kendini yüksek görmeyi ve beklentiyi terk etmekten maksat kendisini halkın karşısında müstahak ve layık olduğu yüksek mertebeye çıkarmamak ve onlardan kendi hakkına riayet etmelerini beklememektir. Tevazunun hakîkati kibir ve zillet arasında olmaktır. Kibir nefsin layık olduğu dereceden üstün ve yüce olduğunu tasavvur etmesi, zillet ise nefsin hakkının zayi olması ve hakkı olan mertebeden aşağı konulmasıdır. Bu itidal hâlinde vukufa riayet son derece aziz bir makam olmakla birlikte bunun tasavvuru ayakları kaydırır. Zira nefiste varlığın kalıntılarından ve onu sıfatlarından bir eser olduğu müddetçe o kibir tarafına mail olur ve kadrini müstahak olduğu mertebenin üstünde bilir. Bu nedenle tarîkat meşâyihi bu illeti nefiste örtülü gördüklerinden dolayı hastalığı tedavi etmek ve mevcûd halden çıkmak istedikleri için tevazuyla ilgili sözlerinin çoğu aslında zillete delalet eder. Eğer nefiste itidal haddini aşmak ve kibir tarafına meyletmek husûsiyeti olmasaydı tedaviye ihtiyaç olmaz ve kendi mertebesine razı olurdu, meşâyih de müritleri zillet tarafına yönlendirmezlerdi. Süluk erbabının çoğu hâlin zuhûrunun başlangıcında mestlikle dolu olur ve nefisleri kulak hırsızlığı cihetinden kibir ve ucb sıfatında zâhir olur ve onlardan "*Benden başkası yok*" ve "*Kimdir benim gibisi*" gibi feryatlar duyulur. O halde meşâyihin tevazu hususunda zillet haddinde mübalağa etmelerinin sebebi bu illeti def ve bu afeti yok etmektir ki itidal haddine yakın olsunlar. Bu itidale riayet mütevazı olan şahıs ve onun kendindeki tasavvuru hususunda olabilir yoksa insanlara nispetle ve onların kendisi ve kendileri hakkındaki tasavvurları hususunda insanları kendi karşısında ve kendisini insanlar karşısında onların tasavvur ettiği mertebeye yerleştirmelidir ki insanlar ondan o insanlar-

dan rahat olsun. Şeyhülislam'ın sözü de bu manadadır: "*Kim tevazu ve hikmet hazinesine ulaşırsa kendisi için herkesin yanında bir değere kail olur ve bu değerleri koruduklarını bilir. O da kendi varlığına olduğu gibi herkesin varlığına ehemmiyet verir. Kim bundan nasiplenirse huzura ve saâdete kavuşur ve onu âlimlerden başkası akletmez.*" Tevazu izzetin ta kendisidir. Zira izzet kibir ateşine ve tevazunun kendisinden ibaret olduğu zillete uzanan bir köprüdür. Kısa görüşlülerin nazarında izzet ve kibir birbirine benzer oysa onların arasında çok büyük bir fark vardır. Birisi Hasan Basri'ye "*Ne azametlisin*" dediğinde "*Azim değil azizim*" dedi. Kibir ve azamet Hakk'a mahsûs sıfatlardır ve kim onunla niza ederse kırılır. Nitekim bir hadis-i kutsi de "*Kibir ve azamet benim elbisemdir, kim bu ikisi hususunda benimle çekişirse onu helâk ederim*" buyrulmuştur. Emîre'l-mü'minîn Ali'nin (r.a.) bir mütekebbire şöyle dediği nakledilmiştir: "*Senin evvelin pis bir nutfe ve sonun iğrenç bir leştir. Sen, bu ikisi arasında ise karnında pislik taşıyorsun. O halde neyinle kibirleniyorsun.*" Bu mana da şöyle demişlerdir:

Sürekli pisliğiyle yatan kimse
Nasıl kibirlenebilir ki.

Bazıları da şöyle demiştir: "*Nefsinin gizliliklerini bilen yücelik ve şerefe tamah etmez ve alçak gönüllü olur, kendisini kınayana düşmanlık etmez ve bir kimse kendisini övünce Allah'a şükreder.*" Fazil İyaz şöyle demiştir: "*Nefsini değerli görenin tevazudan nasibi yoktur.*" İnsanlar karşısında tevazu yalnızca Allah için olduğunda beğenilmiştir. Yani onları ilâhî kudret ve hikmetin eserleri olarak görmelidir. Yoksa onlara ihtiyacı olduğundan veya fakirlik ve miskinlik yüzünden onların karşısında

küçülmemelidir. Zira bu mana tevazu değil zillettir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Ne mutlu o kimseye ki eksiksiz şekilde tevazu sahibidir ve fakirliği olmadığı halde insanlara yumuşak ve alçak gönüllü davranır.*" Yine bir hadiste "*Kim zengine zenginliğinden dolayı tevazu gösterirse dininin üçte ikisi gider*" buyrulmuştur. Bu hususta fakirlerin zenginlerin zenginliğine önem vermediklerini göstermeleri için kibirli davranmaları tevazudan daha iyidir. Nitekim şöyle demişlerdir: "*Zenginlerin fakirlere iyilikte bulunmaları ne güzeldir, bundan da güzel olan fakirlerin zenginlere karşı Allah'a güvenmeleridir.*" Yine bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Ümmetimin mütevazılarını gördüğünüzde mütevazı, kibirlilerini gördüğünüzde kibirli olun.*" Tevazu hiç kimsenin kıskanmayacağı bir nimet, kibir ise hiç kimsenin sahibine acımayacağı bir beladır. Nitekim Lokman Hekim şöyle demiştir: "*Tevazu hiç kimsenin kıskanmayacağı bir nimet, kibir hiç kimsenin sahibine acımayacağı bir beladır. İzzet tevazudadır, kibirde izzet arayan onu bulamaz.*"

Altıncı Fasıl: Hilim ve yumuşaklık hakkında

Hilim öfkeyi yatıştırmak ve gücü yetmesine rağmen Allah'ın kullarına eziyet etmekten sakınmaktan ibarettir. Hadiste şöyle gelmiştir: "*Kim gücü yeterken öfkesini yenerse Allâhu Teâlâ onu kıyâmet günü insanların başına çağırır ve istediği huriyi seçmede onu serbest bırakır.*" Yine hadiste şöyle gelmiştir: "Bir gün Resûlullah (s.a.v.) ashâbına dönerek "*Sizler Ebu Damdam gibi olmaktan aciz misiniz*" dedi. Ashab "Ebu Damdam ne yaptı?" diye sorunca Hazreti Peygamber "*O her sabah olduğunda Allah'ım ben bugün bana zulmedeni bağışladım, bana vurana vurmayacağım, beni kınayanı kınamayacağım, bana zulmeden zulmetmeyeceğim derdi*" buyurdu. Nefis daima kendi isteğinin aksine olan kimseden rahatsız olur, onda nefret ve öfke

uyanır ve o kimseyi öfke ve kinle kendisinden uzaklaştırmak ister, bu yüzden gözünü kan bürür. Eğer gazaplandığı kimseyi kendisinden yukarıda görürse ve gazabını boşaltamazsa kalbindeki nefret zâhirden bâtına geçer, kalpte birikir, hüzün ve gama yol açar ve yüzün sararması bunun alâmetidir. Eğer onu kendisinden aşağıda görürse ve gazabını boşaltabileceğini anlarsa kalbindeki kin kaynar, damarları şişer, yüzünde kırmızılık meydana gelir ve kavga dövüş gibi şeyler ortaya çıkar. Eğer onu kendisiyle eşit görürse kalpteki kan daralıp genişleme arasında tereddüt eder ve bundan düşmanlık ve kin ortaya çıkar. Bu gibi haller sûfînin nefsinden uzaktır. Zira yakîn sahibi sûfî tevhîd nûruyla bütün hadiseleri Hak Teâlâ'dan bilir ona razı olur. Bâtını gazaba esir olmaz ve hüzün, gam, kin ve nefret ondan uzaktır. Resûlullah (s.a.v.) ferahlık, rahatlık, hüzün ve gamın kaynağını şöyle haber vermiştir: "*Allâhu Teâlâ ferahlık ve rahatı rıza ve yakînde, hüznü ise şek ve rızasızlıkta kılmıştır.*" Sûfînin kalbinde kin ve düşmanlık nasıl bulunabilir ki bunların kaynağı olan dünya sevgisi ondan uzaktır. Onun gazabı yalnızca ilâhî hürmete karşı edepsizlik müşâhede ettiği zaman ortaya çıkar. Mûsâ (a.s.) Hazreti İzzet'e "*İlâhî senin yakınların kimlerdir*" münacatında bulunduğunda şu cevabı almıştı: "*Ey Mûsâ onlar din için birbirlerini severler, mescitleri imar ederler ve seherlerde istiğfar ederler. Onların yanında zikredildiğimde beni tespih ve tenzîh ederler. Şeriatımın ve emirlerimin yolunda istikamet gösterirler ve benim haramlarımı helal sayanlara gazaplanırlar.*" Sûfînin bütün sözleri ve fiilleri şeriat mizanına münasip olup hiçbir zaman ağızlarından küfür veya pis söz çıkmaz, bunu necaset ve habaset bilirler. İbni Abbas şöyle demiştir: "*Pislik iki çeşittir: Avret yerinden çıkan pislik ve ağızdan çıkan pislik.*" Bazıları da şöyle demişlerdir: "*Pis bir ke-*

limeden temizlenmeyi güzel bir yemekten daha çok severim." Gazap cehennem ateşinden bir şubedir. Kimde gazap ateşi tutuşturulursa azaba acele etmiş olur. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Gazap ateşten bir parçadır. Gözündeki kırmızılığı ve boyun damarlarındaki şişikliği görmüyor musun? O halde kim gazaplanırsa ayaktaysa otursun, oturuyorsa yatsın.*" Gerçek kuvvet sahibi gazap hâlindeyken nefsini yanlış işten koruyan ve Allah'ı hatırlayandır. İncil'de şöyle yazılıdır: "*Ey Âdemoğlu beni gazaplandığında hatırla ki gazaplandığımda seni hatırlayayım. Benim yardımıma razı ol, zira benim yardımım senin nefsine yardımından daha hayırlıdır.*" Rivayet edilir ki bir gün Resûlullah ağır taşları kaldırmakta olan bir grup gencin yanından geçerken "Bu yaptığınız nedir" dedi. "Ağır taşlar" dediler. Bunun üzerine Rasulullah "*Size bu işten daha zorunu haber vereyim mi? Kardeşine gazaplanan bir kimsenin kendi şeytanına ve kardeşinin şeytanına galip gelmesi daha zordur*" buyurdu. Gazap ve çekişme şeytanın, hilim ve yumuşaklık Rahman'ın sıfatıdır. Hadis-i şerifte Resûlullah'ın (s.a.v.) Ebu Hureyre'ye şöyle dediği nakledilmiştir: "*Senden büyük ve küçük kimsenin eziyetine tahammül et, böyle yaparsan Allâhu Teâlâ senin varlığınla meleklere iftihar eder.*" İsa'nın (a.s.) sözü ise şöyledir: "*Câhilin bir ameline tahammül edin ki on fayda elde edesiniz.*" Fazil İyaz (r.a.) şöyle demiştir: "*Senin iyi geçinmen zâhiren başkasıyla gibi görünse de hakîkatte kendinle iyi geçinmendir. Zira bu senin dünya ve âhiret maslahatın içindir.*" Yumuşak davranmak ve yağcılık zâhiren birbirine benzese de bâtınen aralarındaki fark şudur ki; yağcılık insanların din hususundaki eziyetleri ihtimaline, yumuşak davranmak ise bunun dünyevî işlerdeki ihtimaline karşı yapılır. Sehl Abdullah Tusteri'nin dediği gibi: "*İyi geçinme dünya işlerinde, yağcılık ise din işlerinde olandır.*"

Yedinci Fasıl: Af ve ihsân hakkında

Af kötülükten geçmendir. İhsân ise kötülük karşısında iyilik yapmandır. Mekarim ahlâktan birisi de af ve ihsândır. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Sana kötülük yapanı bağışlaman, senden ayrılanla birleşmen, seni mahrum edeni nasiplendirmen mekarim ahlâktandır*" Yine hadiste şöyle gelmiştir: "*Kendisine zulmedildikten sonra bundan geçen hiçbir kul yoktur ki Allah onu yardımıyla yükseltmesin.*" Sûfînin bu ahlâkla ahlâklanması hallerin gerekliliklerindendir. Zira Hak Teâlâ ile sermayesi olan tevhîd manasının hakîkati insanları hiçbir halde kendi başlarına fail ve müessir bilmemeyi iktiza eder. İnsanları Hakk'ın takdiri ve kudretinin araçları ve vesileleri bilirler. Hakiki affin menşei de budur. Zira kendiliğinden fiil ve eseri olmayana kötülük yapılmaz. Bazı mutasavvıflar vasıtaların varlığını af sıfatıyla ahlâklanmanın sebebi gördüklerinden onlara minnet koymadıkları gibi kendilerine minnet kabul eder ve yaptıklarının karşılığında onlara ihsânda bulunurlar. Nitekim Yûsuf bin Hüseyin (r.a.) söyle demiştir: "Zünnûn'a (r.a.) "Kiminle sohbet edeyim?" diye sorduğumda "Hastalandığında ziyaretine gelen ve kusur işlediğinde seni bağışlayan kimseyle" dedi ve şu beyti okudu:

Hastalandığımızda biz sizi ziyarete geliriz
Siz kusur işlediğinizde biz özür dileriz.

Günah işlediklerinde özür dilediklerinden dolayı onların özürleri en güzel şekilde kabul edilir ve günahları hatırlatılarak utandırılıp kınanmazlar. Bu manada şöyle denilmiştir:

Sana özür için gelenin özrünü kabul et
Sözü senin yanında ister iyi ister kötü olsun
Zâhiren seni razı eden sana itaat etmiş
Gizlice sana isyân eden seni büyük saymıştır.

Onların fiilleri garaz illetleri sebebiyle olmadığı için cefaya karşılık vefalı davranır, kötülüğe karşılık iyilik yaparlar. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Sana kötülük yapana iyilik yap.*" Süfyan Sevri şöyle demiştir: "*İhsân sana kötülük yapana iyilik yapmandır. Sana iyilik yapana iyilik yapmansa mütaceredir. Tıpkı pazardaki alışveriş gibi bir şey al bir şey ver.*" Huzeyfe Resûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir: "*İnsanlar bize iyilik yaparsa iyilik yaparız, kötülük yaparlarsa kötülük yaparız diyen fırsatçılar gibi olmayın. Nefsinizi size iyilik yapanlara iyilik yapmak, kötülük yapanlara zulmetmemek için hazırlayın.*" Yine bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Sıla-i rahim yapan kişi bir şeyler veren ve dağıtan değil, ona gidiş gelişi kestiğin zaman senin yanına gelendir.*"

Sekizinci Fasıl: Müjdelemek ve güler yüzlülük hakkında

Kâinatın efendisinden (salâvatların en faziletlisi ona olsun) rivayet edilmiştir ki: "*Bütün iyilik ve güzellikler sadakadır. Kardeşinle görüştüğün zaman güler yüzlü olman kendi kabından onun kabına boşalan sadakadır.*" Mekarim ahlâktan birisi de hoş ve güler yüzlü olmaktır. Sûfî daima neşeli ve güler yüzlü olmalıdır. Zira basiretinin sürekli ezelî cemâli görmesi ve ebedî kemâli mülâhazası sebebiyle kudsî feyiz yardımları daima onun kalbine ve canına dolar, vicdanının parlaklığı simasında zâhir olur. Yarın kıyâmet gününde nimetler aydınlığının çehrelerinde parladığı cemâat *-yüzlerinde nimetin sevinç ve parıltısını tanırsın-* bugün tasavvuf ehlidir. "*Yüzler vardır o gün sevinçli müjdeler içindedirler*" ayeti onların şanları hakkında nâzil olmuştur. "*Yüzler vardır o gün pırıl pırıl Rablerine bakar*" nassı onların has vasfıdır. Onların çehrelerinin ve si-

malarının parlaklığı irfanî nazarın eserlerinden bir eser, neşeli ve güler yüzlü olmaları ise vicdan nurlarından bir nûrdur. Bu ahlâkı havas, avam, ehil olan, olmayan herkese karşı gösterirler ve bunu riya ve nifak sebebiyle değil namus ve şerefi korumak ve salim kalmak için yaparlar. Şer nefislere de muhabbet yüzünden olmamakla birlikte güzel yüz gösterirler. Nitekim Hz. Aişe (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Bir gün Resûlullah'ın yanındayken kapıya bir adam geldi ve içeri girmek için izin istedi. Resûlullah "*Ne kötü bir kabile çocuğu ve ne kötü bir kabile kardeşi*" dedi. Adam içeri gelince ona karşı güler yüzlü ve yumuşak sözlü davrandı. Ben bu işe şaşırdım. O kimse gidince bunun sebebini sordum, bana "*Ya Aişe insanların en kötüsü insanların dilinin kötülüklerinden korunmak için kendisine iyi davrandıkları kimsedir*" buyurdu." Bu manada İmam Şafi (r.a.) şu beyitleri nakletmiştir:

Affettiğimde ve birisine kin beslemediğimde
Nefsimi düşmanlıkların üzüntüsünden korumuş olurum
Düşmanımı gördüğümde ona selam veririm
Çünkü bu selamla şerrini kendimden uzaklaştırırım
Düşman olduğum kişiyle zâhire öyle konuşurum ki
Sanki kalbim onun sevgisiyle doludur.

Dokuzuncu Fasıl: Mizah ve tabiatlara inmek hakkında

Vakitlerinin ekserisini ve zamanlarının çoğunu tam bir azîmet ve ciddiyetle geçiren azîmet erbabı bazen kalpleri rahatlatmak amacıyla nefisleri ruhsat otlağında serbest bırakırlar ki mizah, şaka ve latîfe yoluyla yorgunluk ve bitkinlikten kurtulsunlar. Bu hususta itidale riayet etmek ve ihtiyaç mikta-

rını muhâfaza etmek şerefli bir ahlâktır. Hürriyet makamında yerleşmemiş, aşağı mertebeden yükselmemiş ve şaka ve mizah maslahatının vakitlerini, haddini ve miktarını bilmeyen ve buna riayet etmeye güç yetiremeyen kimsenin bunları yapması doğru değildir. Nefisleri isyân ve inhiraf kalıntılarından tamamen arınmayan ve kalpleri nefislerin inceliklerine tam olarak vâkıf olmayan bidayet ehli ve müritler başta olmak üzere birçokları için bu mekruhtur. Nefisleri ilim yuları altında gemlenmiş ve itaat altına alınmış, hevâ kalıntıları nefislerden temizlenmiş olan sûfîlerin kalplerini rahatlatmak veya diğerlerinin kalplerine tesir etmek için kendi vaktinde ve ihtiyaç kadarınca azîmet doruğundan ruhsat çukuruna inmeleri ve dostları, ehilleri veya çocuklarıyla şakalaşmaları caiz olup bu hususta Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbı, ehli ve çocuklarıyla olan ahlâkına iktida edebilirler. Emîre'l-mü'minîn Ali (r.a.) şöyle buyurmuştur: "*Resûlullah ashâbından birisi üzüntülü olduğu zaman şaka yapar ve onu rahatlatırdı.*" Hz. Aişe'ye (r.a.) "*Peygamber evde iken nasıldı*" diye sorulunca "*İnsanların en yumuşak huylusu, mütebessimi ve güler yüzlüsüydü*" dedi. Yine Hz. Aişe şöyle rivayet etmektedir: "Bir gün evde beraberken Resûlullah (s.a.v.) gel beraber yarışalım dedi. Birincisinde ben önde bitirdim. Sonra bir kez daha koştuk ve o önde bitirince "*Bu birincinin karşılığıydı*" dedi." Aynı şekilde bir gün yaşlı bir kadın Resûlullah'a "Kıyâmet gününde yaşlıların durumu nasıl olacak" diye sorduğunda Hazret "Hiçbir yaşlı cennete gitmeyecek" buyurdu. Yaşlı kadın bu cevaba üzülünce Resûlullah (s.a.v.) "Üzülme, kıyâmette yaşlıları gençleştirip sonra cennete koyacaklar" dedi ve "*Biz kadınları da güzel bir biçimde yeniden yaratıp hepsini bakireler yapmışız, yaşıt cilveli dilberler hâlinde*" ayetini okudu. Yaşlı kadın bunu duyunca çok sevindi. Enes Malik de (r.a.)

şöyle demiştir: "Bir gün Resûlullah bana şaka olsun diye *"Ey iki kulaklı"* diye hitap etmişti." Zâhir bin Hiram adında bir bedevî vardı ve bazen Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna gelir ve her geldiğinde bir hediye getirirdi. Bir gün Peygamber Medîne pazarından geçerken onun bir şey sattığını gördü, arkasından geldi ve kollarını tuttu. Zâhir arkasına bakınca onu gördü ve ellerini öptü. Resûlullah (s.a.v.) "*Kim bu köleyi alır*" deyince Zâhir "*Bu zamanda benim müşterim az olur*" dedi. Bunun üzerine Peygamber "*Ancak sen Allah indinde revaçtasın*" buyurdu. Suheyb'den şöyle nakledilmiştir: "Bir gün gözümün biri ağrıdığı halde Peygamberin yanına gittim. Resûlullah (s.a.v.) hurma yiyordu. Bana "Sen de ye" dedi. Biraz yiyince "*Gözün ağrıdığı halde hurma mı yiyorsun*" dedi. "*Ağrımayan gözümle yiyorum ya Resûlallah*" deyince güldü.

Sûfîlerin mizahtaki edebi, yalan sebebiyle cezalandırılmamak için sıdk yolunda çıkmamalarıdır. Nitekim bir hadiste "*Allâhu Teâlâ mizahında doğru olan şakacıyı cezalandırmaz*" buyrulmuştur. Yine bir hadiste "*Ben şaka yapıyorum ancak haktan başka bir şey söylemiyorum*" buyrulmuştur. Korkutucu ve üzücü sözler söylememeli, gıybet ve hürmetsizlik yapmamalı, akıl zayıflığına delalet edecek şeylerden kaçınmayı vâcib bilmelidir. Mizah ve şaka bu âdâba mebni olursa zararlı değil faydalı bile olur. Nitekim bazıları "*Sözdeki şaka yemekteki tuz gibidir*" demişlerdir. Bu fayda itidale ve iktisada riayet edildiğinde olur aksi takdirde ise zararlı ve fasit olur. Nitekim ulemâdan birisi oğluna şöyle demişti: "*Şakada orta yollu ol, zira ondaki fazlalık azamet ve heybeti alır ve câhili sana karşı küstahlaştırır. Şakayı terk etmek ise tanıdıkları ve etraftakileri sinirlendirir ve seninle görüşenleri korkutur ve uzaklaştırır.*" Bir başkası ise şöyle demiştir: "*Mizah heybeti alır ve kardeşliği yok eder.*" Bazıları mi-

zah ve şaka arasında fark gözetmişler ve "*Mizah ciddisi öfkelendirmeyen şaka ise ciddisi öfkelendiren şeydir*" demişlerdir. Mizah ve şakada itidal, hâli korku ve ümit, genişlik ve darlık arasında olan orta yollu ve mutavassıt kimse için daha kolaydır.

Onuncu Fasıl: Sevgi ve ülfet hakkında

Mekarim ahlâktan ve şerif sıfatlardan birisi de sevgi ve ülfettir. İnsanların özünde bu ahlâk ne kadar fazlaysa hayır ve saâdetleri de o kadar fazladır. Nitekim hadiste "*Mü'min seven ve sevilendir, sevmeyen ve sevilmeyen kimsede hayır yoktur*" buyrulmuştur. Teklik ve uzlet kötü insanlara nispetle övülmüştür yoksa iyiler ve şereflilerle sohbet matlup olup ihtiyaçların en yücesidir. Zira her dost dostuyla sohbet yoluyla onda hayır ve şerden galip olanı her şeyi alır. O halde hayır ve salâh ehli ruhlar ve nefisler görüşüp bir arada olma vasıtasıyla birbirlerinden hayır sıfatları alırlar. Nasıl olur da cansızlar, bitkiler ve hayvanlar bile sohbetten ve bir arada bulunmaktan etkilenir iken eşref ve eltaf-i mahlûkat olan insan sohbet etmek ve dostluk kurmak yoluyla başkasından etkilenmez. Nitekim su ve hava, pis yer ve kötü kokulu leş sebebiyle bozulup kötü kokarken, temiz yer ve güzel esintiler sebebiyle onların husûsiyetlerini alırlar. Bitkiler ve ekinler de kötü kök ve damarlarla bir arada olunca bozulur, onlardan temizlenip uzaklaşınca iyileşir ve sağlamlaşırlar. Aynı şekilde hayvanlar da bir arada kalınca birbirlerinin huylarını alırlar. Bazen ehil vahşinin yanında kalınca vahşileşir, bazen de asi hayvan ehil hayvanın yanında ehilleşir. Müşahede ve görme yoluyla insanların birbirlerinden etkilenmelerini beyana bile gerek yoktur zira tecrübe yoluyla malumdur ki hüzünlü bir şeye bakmak hüzün, mutlu ve sevinçli bir şeye bakmak mutluluk ve sevinç verir. Nitekim "*Kardeşlerin görüşmesi*

meyve verir" demişlerdir. Yani sohbet ehli birbirlerinin sıfatlarını kesp etme ile semerelenirler ve ortaya vahdet çıkar. Zira zatî muhabbet ve ilâhî ülfete dayanan her sohbet "*Allah aralarına sevgi ve ülfet koymuştur*" ayeti gereği muvafakatin varlığı, muhâlefetin yokluğu ve birbirlerinin sıfatlarını alma yoluyla kesreti vahdete dönüştürür ve şahısların çokluğu vahdet sûretinde bir insanın uzuvları mesabesine gelir. Nitekim hadiste "*Dikkat edin, mü'minlerin birbirlerini sevmelerinin, dostluklarının ve şefkatlerinin misali vücûdun misaline benzer. Ne zaman uzuvlardan birisi hastalanırsa diğer uzuvlar da gece yatamaz ve ateşlenir*" buyrulmuştur. Yine başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Mü'minler birbirlerini güçlendiren binalar gibidir*" Tohumu zatî muhabbet olan her sohbet ve dostluğun meyvesi hayır ve salâh olup zulüm ondan uzaktır. Bu mananın yüceliği altının büyüklüğü gibidir. Eğer bütün insanların bu sıfatla sıfatlanmaları mümkün olsaydı itidale ihtiyaç olmazdı. Bu yüzden şöyle demişlerdir: "*Eğer insanlar birbirlerini sevseler ve dost olsalardı adalete ihtiyaç kalmazdı*" Bir başkası şöyle demiştir: "*Adalet muhabbetin hâlifesidir*" Muhabbet ehli arasındaki birleştirici Hakk'ın rabıtası olduğu için onların muhabbeti ilâhî muhabbetin kendisi ve birbirleriyle dostlukları Hak ile dostluğun aynısıdır. Oysa fesâd ve şer ehlinin dostluk ve sevgisi bunun tersinedir. Zira onlar arasındaki birleştirici hevâ ve heves rabıtası ve dostluklarının neticesi ise hep vahşet ve muhâlefettir. "*O gün muttakiler hariç dostlar birbirlerinin düşmandır.*" Sûfînin kendi cinsiyle sohbet ve dostluğu zâhir ve bâtınla kendi cinsinden olmayanla sohbet ve dostluğu ise yalnızca zâhir iledir. Nitekim şöyle demişlerdir: "*Sûfî kendi cinsiyle yakın, kendisinden olmayandan uzaktır.*"

DOKUZUNCU BÂB

Makamların beyanı hakkında ve on fasıldır

Birinci Fasıl: Tevbe hakkında

Bütün makamların esası, bütün hayırların anahtarı, bütün menzillerin, kalbî ve şeklî amellerin aslı tövbedir. Günah pisliklerinin kirini onun temizleyici kabından başkası temizleyemez ve isyân denizinde batmış olanları onun gemisinden başkası necat sahillerine çıkaramaz. Emirülmü'minin Ali (r.a.) söyle demiştir. "*Kurtuluşu elinde olduğu halde ümitsiz olana şaşarım.*" "*Kurtuluş nedir?*" diye sordular, "*Tövbe ve istiğfar*" buyurdu. Nefsin günah helâkından kurtulma sebebi tövbe olduğundan, onda kusur ve taksir kendi nefsine zulmetmektir. "*Tövbe etmeyenler, onlar nefislerine zulmederler.*" Tövbe şer'î olarak Allâhu Teâlâ'ya tuğyandan O'na itaate dönmektir. Ebu Yakub Susi şöyle demiştir. "*Tövbe ilmin yerdiği şeyden ilmin övdüğü şeye dönmektir.*"

Nasuh tövbenin husulü üç hâlin mukaddimesi, dört hâlin birlikteliği ve beş rükunun müdahalesiyle olur. Tövbeye mu-

kaddim olan üç halden biri tenbih (uyandırma), ikincisi zecr (men etme) ve üçüncüsü hidâyettir. Tenbih tövbenin başında kalbe inen ve kişiyi gaflet uykusundan uyandırarak kendi yolunun dalâlet ve sapıklık olduğunu gösteren haldir. Bu hâle teyakkuz (uyanıklık) da denir. Zecr onu dalâlet ve sapıklık yolunda oturmaktan alıkoyan ve doğru yolu talep etmesini sağlayan haldir. Hidayet ise insana doğru yolu gösteren vicdanî bir haldir. Tıpkı bir işaretin yolunu kaybetmiş bir yolcunun imdadına yetişerek onu uyarması ve yanlış yoldan kurtararak doğru yolu göstermesi gibi.

Tövbe makamıyla birlikte olan ve yardımcı olan dört makam ise fiillerdeki çirkinliği ve ayıpları görmek, ikincisi riayet, üçüncüsü muhasebe ve dördüncüsü ise murâkabedir. Fiillerin ayıplarını görmek hiçbir fiiline güzel gözle bakmamak ve onları eksik ve noksan görmektir. Mübtedilerin fiilleri nasıl eksik ve noksan olmasın ki hazların kirlerinden temizlenmiş değillerdir. Ebu Abdullah Secezi şöyle demiştir: "*Kim irâde hâlinde hallerinden birini güzel görürse derhal irâdesi yok olur. Meğerki başlangıca dönsün ve nefsini yeniden terbiye etsin. Nefsini sıdk mizanı ile tartmayan hiç kimse erlik derecesine ulaşamaz.*" Ebu Süleyman Darani ise şöyle demiştir: "*Nefsimin hiçbir amelini güzel görmedim ki onu hesap edeyim.*" Riayet ise sürekli olarak zâhir ve bâtınını muhâlefet kastından ve ona meyilden muhâfaza etmektir. Zira isyân zâhirî günah olduğu gibi onu terk ettikten sonra anmaktan zevk almak bâtının günahıdır. O halde daima zâhirine ve bâtınına riayet etmeli ve terk edilmiş günahı anmaktan aldığı zevki yok etmeye uğraşmalıdır. Eğer tamamen ortadan kalkmasa bile onu kalbinde inkâr etmelidir. Zira inkâr bu hususta günaha kefarette müessirdir. Sehl Abdullah'a "Bir şeyden tövbe eden ve daha sonra o şey

kalbine geldiğinde veya onun zikrini duyduğunda zevk alan kimse hakkında ne dersin?" diye sorduklarında şöyle cevap verdi: "*Bazı şeylerden zevk almak insanın fıtratında vardır ve bundan kurtulmak mümkün değildir. Ancak insan kalbini mevlasına çevirmeli ve bu durumu şikâyet etmeli, kalbini bu lezzeti almaktan sakındırmalı ve nefsini bu tadı almayı inkâr ettirmek gerekir. Bu durum üzerine sabit kalmalı ve Allâhu Teâlâ'dan bu tatlılığı hatırından çıkarmasını ve onu zikir ve ibâdet gibi başka şeylerle meşgul etmesini istemelidir. Eğer bu lezzeti inkârdan bir an bile gaflet etse o kimsenin salim kalmayacağından ve o tadın kalbine nüfuz edeceğinden korkarım. Lezzet almakla beraber kalbini inkâr ve unutmaya zorlamalı ve bu durumdan hüzün duymalıdır. Böyle olursa bu lezzetin ona bir ziyanı olmaz.*"

Muhasebe ise daima nefsinin fiil ve hallerini kontrol ve gözetim altında tutmak ve ondan çıkan muvafık ve muhâlefet hareketleri gün gün, hatta saat saat saymak ve fazlalık ve eksikliklerine ve hâlinin keyfiyetine daima vâkıf olmaktır. Hz. Ömer'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir: "*Başkaları sizi hesaba çekmeden önce nefsinizi hesaba çekin, başkaları ölçmeden önce onu siz ölçün ve amellerinizi Allah'a sunacakları gün için hazırlanın. O gün sizin hiçbir şeyiniz gizli kalmaz.*" Murakabe ise zâhirin bütün hareket ve sükûnlarında ve bâtının bütün düşünce ve niyetlerinde Hak Teâlâ'yı kendisine şâhid ve nazır bilmektir. Öyle ki zâhirde günah fillerinden sakındığı ve utandığı gibi bâtında da yerilmiş düşüncelerden kaçmalı ve utanmalıdır ki zâhiri ve bâtını tövbede doğru olsunlar ve "*Her nefsin kazandığının başında duran o değil mi?*" işaretindeki maksatla amel etmiş olsun.

Tövbe binasının üzerine kurulduğu ve tahakkukunun ona bağlı olduğu beş rükundan birincisi farzları eda etmek,

ikincisi geçmiş fazların kazasını yerine getirmek, üçüncüsü helal talep etmek, dördüncüsü zulümleri reddetmek ve beşincisi nefisle mücâhede ve müdahale etmektir. Farzları eda etmek, şerî emir ve nehiylerden kendisine ait olanları vaktinde yerine getirmektir. Geçmişlerin kazası ise geçmişte yerine getiremediği farzları kaza etmektir. Helal talep etmek ise yediği, içtiği ve giydiği şeylerden haram ve şüphe pisliğini temizlemektir. Zira bunları temizlemek bâtını temizleme hususunda büyük bir tesire sahip olup şeriat bununla amel etmeyi emretmiştir. "*Helal talep etmek namazdan sonraki farzdır.*" Zulümleri reddetmek ise zimmetini başkalarının hakkından temizlemektir. Zulümle elde edilen şey mal ise onu geri vermeli, eğer katl, yaralama, dövme vurma veya gıybet, dedikodu gibi bir cinayet ise kısas, diyet veya istihlas yoluyla zimmetini ve geçmişini o şeylerden temizlemelidir. Mücahede ise nefisle muhâlefet edip onu sevdiklerinden ayırmak, şehvetlerden uzaklaştırmak ve böylece tabiî lezzetleri terk etmeye alıştırmak yoluyla onu terbiye etmek, zâhiren terk ettiği ve tövbe ettiği günahları anmaktan zevk almamasını sağlamaktır. Bu şekilde tövbede zâhir ve bâtını sabit olmalı, emirleri eda ve nehiyleri terke sabretmeli ve bundan razı olmalıdır.

Tövbenin neticesi dört şeydir: Birincisi ilâhî muhabbet; "*Şüphesiz Allah tövbe edenleri sever*"; ikincisi günahların yok olması "*Günahtan tövbe eden hiç günah işlememiş gibidir*"; üçüncüsü kötülüklerin iyiliklere dönüşmesi "*Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir*" ve dördüncüsü de şu cümleye davettir: "*Tövbe edenleri bağışla.*"

Tövbenin alâmeti iki şeydir: Geçmişten pişmanlık duyma ve tövbe etmeye acele etmek. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Allahın indindeki günahlar, günahları küçük görmek ve töv-*

beyi ertelemektir." Şiblî şöyle demiştir: "*Tövbeyi ertelemek en büyük günahlardandır. Zira günahkârın gelecek yıl tövbe edeceğim demesinin manası bir yıl daha Allah'a isyân edeceğim demektir.*"

Daha önce işaret ettiğimiz "Tövbe isyândan itaate dönmektir" sözü umûmi ve icmaldir. Tövbenin tafsîlâtında ise muhtelif dereceler vardır. Birinci derece amel edenlerin tövbesi olup bozuk ve fasit amellerden sâlih amellere rücu ederler. İkinci derece tövbe zâhidlerin tövbesi olup dünyaya bâtınî rağbetten ona bâtınî rağbetsizliğe dönmektir. Üçüncü derece huzur ehlinin tövbesi olup gafletten huzura rücu ederler. Dördüncü derece ahlâklıların tövbesi olup kötü ahlâktan güzel ahlâka dönmektir. Beşinci derece ariflerin derecesi olup kendi iyiliklerini görmekten Hakk'a rücu etmektir. Ma'rifet ehli ne zaman kendilerine bir güzellik ve iyilik nispet etseler ondan tövbe etmeyi vâcib bilirler ve kendi fiillerinden Hakk'ın fiiline dönerler. Ruveym'in sözü bu manadadır: "*Tövbe, tövbe etmekten tövbedir.*" Yani güzel bir şey olan tövbeyi kendinden görürsen o tövbeden tövbe etmek ve Hakk'ın tövbesiyle olmak ve kendi tövbeni onun tövbesinin eseri olarak görmek lazımdır. "*Sonra Allah onların tövbelerini kabul etti.*" Altıncı derece muvahhitlerin tövbesi olup Hak'dan başkasından Hakk'a dönmektir. Ebu Hüseyin Nuri'nin dediği gibi: "*Tövbe Allah'tan başka her şeyden tövbe etmendir.*" Tevhîd ehli ne zaman gayrıya baksalar bunu günah bilir ve ondan tövbeyi vâcib sayarlar ve bunun yanında kendi varlıklarının fenasını lazım bilirler.

Dedim, günah işlemedim, dedi senin varlığın
Hiçbir günahla kıyaslanamayacak kadar büyük.

Bu makamda tövbe edenin varlığı mahvolur ve unutulurken nasıl olur da varlığına tâbi olan günahı baki kalabilir. Cü-

neyd şöyle demiştir: Sırri'nin yanına gitmiştim, onu farklı gördüm, sebebini sorduğumda: Bugün bir genç geldi ve "*Tövbe nedir?*" diye sordu. "*Tövbe, günahını unutmamandır*" dedim. Genç, "Hayır, öyle değildir" dedi. "O halde nedir?" dedim. "*Tövbe günahını unutmandır*" dedi. Cüneyd "Bizim indimizde de gencin dediği gibidir" dedi. "Neden?" diye sordu. "*Zira sefa hâlinde cefayı hatırlamak cefadır*" dedi. İnabet tövbe derecelerinden biri olup birinci derecenin üstündedir. İbrahim Edhem şöyle demiştir: "*Kul tövbesinde sadık olduğunda o münib (gerçekten tövbe eden) olur. Zira inabet tövbenin ikinci derecesidir.*" Ebu Said Kureşi şöyle demiştir: "*Münib kendisini Allah'tan alıkoyan her şeyden Allah'a dönendir.*" Bazıları da "*İnabet ondan ona dönmektir, başka bir şeyden değil, kim başka bir şeyden ona dönerse tövbenin bir tarafını zayi etmiş olur*" demişlerdir. Şeyhülislam ise şöyle demiştir: "*Münib, Allah'tan başka sığınağı olmayandır. Eğer kendi dalâletinden ona tövbe ederse o zaman tekrar tövbesinden tövbe etmesi gerekir. Bu takdirde ondan hiçbir sıfatı olmadan Hakk'ın karşısında duran ve cemde gark olmuş bir kalıp kalır.*" Bu tefsîrdeki inabet tövbenin yüce derecesinden ibarettir.

İkinci Fasıl: Vera hakkında

Bil ki dinin aslı ve İslâm'ın temeli veradır. Nitekim hadiste şöyle buyurmuştur: "*Dininizin ölçüsü veradır.*" Veranın aslı nefsin nehyedilmiş şeylerden kaçınması ve çekinmesidir. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Allâhu Teâlâ sana emrettiğim şeyde insanların en abidi ol, seni nehyettiğim şeylerde insanların en veralısı ol ve sana verdiğim rızka kanâatle insanların en zengini ol buyurmuştur.*"

Vera bu yüzden tövbenin ikinci makamıdır zira tövbe mukaddimesi olmadan nefsin nehiyleri terk ettikten sonra dahi

onlardan uzak kalması mümkün olmaz. Eğer vera bu nehyi işlemeden olursa şüphesiz bu makam o nehiyden tövbe makamından da üstündür. "*Şüphesiz sağlam olan kırılandan hayırlıdır.*" Bazıları ihtiyat cihetinden "Sözle, fiille, zâhir ve bâtınla şeriatın zâhiri ona ruhsat verse dahi vera şüpheli ve fazlalık şeyleri terk etmektir" demişlerdir. Nitekim Ebubekr Şiblî şöyle demiştir: "*Vera üçtür; dille vera, faydasız ve manasız şeyde susmak ve fazla konuşmayı terk etmektir. Uzuvlarla vera, şüpheli şeyleri terk etmek, seni şüpheye düşüren şeyden uzaklaşmak ve seni tereddüde düşürmeyene yaklaşmaya çalışmaktır. Kalpteki vera ise değersiz şeyleri terk etmek ve merdut meyillerden uzaklaşmaktır.*" Öyleyse nehyedilmiş şeylerden vera, şüpheli şeyleri terketmeden elde edilemez. "*Kim kötü bir şeyin etrafında dönerse şüphesiz ona düşer.*" Bazıları bu ihtiyatla fazla müblağada bulundular ve "Vera her şeyi terk etmek dediler" dediler. Zira bir şeyde zâhiren şüphe olmamasına rağmen karışık ve bulaşmış olabilir. O halde onlardan tamamen kaçınmak ve korunmak yalnızca her şeyi terk etmekle olabilir.

Selmadan ve komşularından kurtulmanın yolu
Hiçbir halde onun vadilerine inmemektedir.

Cüneyd'in sözü de bu manadadır: "*Vera her şeyi terk etmektir zira işler karışıktır.*" Bazı meşâyih ilimleriyle değil ilâhî tarif ve talim ile eşyanın helal ve haramlığını bilmişlerdir. Nitekim Harun bin Esed Muhasibi ile ilgili nakledilmiştir ki onun orta parmağının yanında bir damar bulunur ve şüpheli bir yiyeceğe elini uzattığı zaman bu damar şişer, böylece o yiyeceğin haram olduğunu bilir ve onu yemezdi. Sehl Abdullah ise şöyle demiştir: "*Vera zühdün, zühd tevekkülün, tevekkül kanaatin ve kanaat ise rızanın başlangıcıdır.*" İbrahim Havvâs şöyle

demiştir: "*Vera korkunun, korku ma'rifetin ve ma'rifet yakınlığın delilidir.*" Tövbe makamında insanların adımlarının farklılığına göre bazı dereceler bazısından üstün olduğu gibi vera ve diğer makamlarda da bu kıyas geçerlidir, zira her makamda hâlin galebesi miktarınca her taife için başka bir menzil vardır. Bu yüzden Şiblî şöyle demiştir: "*Vera gözünü açıp kapayacağın bir an kadar bile Allah'tan uzak kalmamandır.*"

Üçüncü Fasıl: Zühd hakkında

Bil ki zühd güzel makamlar ve yüce mertebelerden olup hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Kime dünyada zühd verilmişse ona çok fazla hayır verilmiştir.*" Zühdten murat dünya malına rağbet etmemek ve kalbin ona ait şeylerden yüz çevirmesidir. Zühd makamı tövbe ve veradan sonra üçüncü makamdır. Zira Hak yolunun sâliki önce nasuh tövbesiyle nefsini haram ve yasak işlerde helâk olmaktan ve ısrar etmekten men eder ve onda haz ve şehvetler için mecal bırakmaz. Daha sonra vera ve takvâ yoluyla hevâ pasını ve tabiat pisliklerini kalp aynasından temizler, parlak ve saf bir hâle getirir ki dünya ve âhiretin hakîkatinin sûretini olduğu gibi göstersin. Dünyayı çirkin ve fena şeklinde müşâhede etsin ve ondan yüz çevirsin ve âhireti güzel ve beka şeklinde görsün, ona rağbet etsin ve zühdün hakîkati muhakkak olsun. Aslında her ne kadar terk ve tecerrüt sûreti müntehiler için zühdün hakîkatinin gereği olmamasına rağmen mübtedîler için terk ve tecerrüt sûreti zühdün gereklerinden ve alâmetlerinden olduğu için meşâyihin çoğu zühdü tarif ederken iddia sahipleri ve sadıkları ayırmak için mülkleri ve hazları terkin vâcib olduğunu söylemişleridir. Nitekim Cüneyt: "*Zühd ellerin emlaktan, kalplerin hevâ ve hevesten boşalmasıdır*" demiştir. Sırrı Sakati ise şöyle demiş-

tir: "*Zühd nefsin dünyadaki bütün hazlarını terk etmektir.*" Bu avamın zühdü olup zühdün ilk derecesidir. Havassın zühdü ise zühdün ikinci derecesi olup manası zühdü elde etmeye rağbetten vazgeçmektir, zira bunun dayanağı kulun uhrevî hazlara rağbeti ve irâdesi ile nefsinin bunlara olan beklentisidir. Bu mana kulun irâde ve ihtiyarının Hakk'ın irâde ve ihtiyatında fena bulmasına uygundur. Havassın haslarının zühdü ise Allah ile zühd olup zühdün üçüncü derecesidir. Bu, kendi ihtiyarının fani olmasından sonra Hakk'ın ihtiyarı ile dünyada olan zühttür. Bu zühd enbiyâ ve evliyânın havassına mahsûstur. Bazıları şöyle demişlerdir: zühtte zühd dünyayı değersiz ve hakir görmekten dolayı zühde ehemmiyet vermemektir.

Bil ki zühd hikmetin neticesi, ilim ve hidâyetin sonucudur. Nitekim hadis-i şerifte: "*Eğer kendisine dünyada zühd ve mantık verilmiş bir adamı görürseniz ona yakın olun, zira ona hikmet verilmektedir*" buyrulmuştur. Zühdün karşısında dünyaya rağbet ise cehâletin neticesi ve kalp körlüğünün sonucudur. Nitekim hadisi şerifte: "*Kim dünyaya rağbet eder ve uzun emellere sahip olursa Allâhu Teâlâ o ölçüde kalbini kör eder ve kim dünyada takvâ ve zühd sahibi olur ve arzularını kısaltırsa Allâhu Teâlâ, ona öğrenmeksizin ilim ve hidâyet olmaksızın hidâyet bağışlar.*"

Zühdün hikmetin neticesi olması, işlerinin binasını muhkem temel üzerine kuran kimseye hâkim denilmesi yüzündendir. Şüphesiz zâhid de fani dünyadan yüz çevirme ve baki âhirete rağbet sebebiyle kendi işinin binasını muhkem bir temele oturtmuştur. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Şüphesiz hâkim kimse dünyada zâhid olandır.*" Aynı şekilde başka bir hadiste: "*Kim dünyadan yüz çevirirse Allâhu Teâlâ onun kalbine hikmet koyar ve hikmetle konuşturur*" buyrulmuştur. Lokman Hekim

ise şöyle demiştir: "*Hikmetin faydası dünyayı unutturması ve âhireti hatırlatmasıdır.*"

Şiblî ise şöyle demiştir: "*Zühd unutmak ve gaflettir. Zira dünya bir şey değildir. Bir şey olmayanda zühd gaflettir.*" Yine o "*Hakikatte zühd yoktur. Zira insan ya kendine ait olmayan bir olmayan bir şeyde zâhidlik yapar ki bu zühd değildir veya kendine ait bir şeyde zâhidlik yapar ve çekinir. O halde nasıl olur da sürekli onunla ve onun yolunda olan bir şeyden kaçınıp çekinebilir. Bu nefsin yalnızca boş bir şeyi ve kendini övmesidir*" demiştir. Hakikatte o zühdün makamını ve faziletini inkâr etmiyor ve gayret ve çaba göstermeyi boş saymıyor ancak zühdün derecesini küçük göstermekten ve zâhidlerin işini önemsiz saymaktan murat ve maksudu onlardaki ucb ve gurur afetini yok etmektir ki yaptıklarını büyük sayarak mağrur olmasınlar. Aksi halde zühd makamının faziletini beyan etmeye dahi gerek yoktur. Nitekim şöyle demişlerdir: "*Kim dünyada zâhid olarak adlandırılırsa, bin övülmüş isimle adlandırılmış ve kim dünyaya rağbetli diye adlandırılırsa bin yerilmiş isim ile adlandırılmıştır.*"

Dördüncü Fasıl: Fakirlik hakkında

Hakikat yolunun sâliki zühd makamından geçmeden sebeplerde malikiyet yokluğu demek olan fakirlik makamına ulaşamaz. Zira önce dünyaya rağbetten yüz çevirmeden malikiyetten vazgeçemez. Dünyaya rağbeti olan ancak hiçbir şeye sahip olmayan kimselere de fakir denilebilir. Zira fakirliğin bir ismi, bir şekli ve bir de hakîkati vardır. İsmi, rağbet olmasına rağmen malikiyet imkânının olmamasıdır. Zira hakîkat ehli bütün varlıkları Malikülmülk'ün malikiyetinde ve tasarrufunda gördükleri için malikiyetin başkasına havalesini caiz

bilmezler. Fakirlik onların zatî sıfatı olup bu sıfat sebeplerin varlığı ve yokluğuyla değişmez. Eğer takdir icabı bütün âlem onların tasarruf havzasında olsa bile kendilerini yine de malikiyetten beri bilirler. Şekilciler ise fakirliğin hakîkatinden bir eser ve alâmet bulamadıklarından ve onun manası zatlarında cevher hâline gelmemiş olduğundan onların fakirlik sıfatı arızî olup sebeplerin ortaya çıkmasıyla değişir ve kendilerini o şeyin maliki bilirler. Bu taife fakirliğin faziletini büyük saydıklarından ve uhrevî sevap talep ettiklerinden dolayı zenginlik ve malikiyetten, zenginlerin fakirlikten kaçtıklarından daha fazla kaçarlar. Mana ehli ise hem fakirliğin zenginliğe fazileti ve hem de zenginlerin fakirliğe fazileti hususunda sözler söylemişlerdir. Sahîh olan mezhep mübtedîler ve mutavassıtlar için fakirliğin zenginlikten daha faziletli olduğu müntehiler için ikisinin de eşit olduğudur. Zira fakirliğin sûreti onları fakirliğin manası ve hakîkatinden alıkoyamaz. Nitekim Abdullan Bin Cella şöyle demiştir: "*Fakirlik senin için hiçbir şeyin olmamasıdır. Eğer olursa senin olmamasıdır.*" Her ne kadar fakirlik ve zenginliğin sûreti onun için birse de bağışlama ve cömertlik sûreti onda zenginlik sûreti bırakmaz. Nuri'nin dediği gibi: "*Fakirin sıfatı olmadığında sükût etmesi, olduğunda başlamasıdır.*" Bir diğeri şöyle demiştir: "*Istırap varlıktadır.*" Sehl Abdullah'a "*Gerçek fakir kimdir?*" diye sorduklarında: "*İstemeyen, reddetmeyen ve saklamayandır*" dedi. Kendisinden müstağni olduğu şeyi neden saklasın ki! Zira fakirin Hak'dan başkasına ihtiyacı yoktur." Ebu Ali Rudabari şöyle demiştir: "Ebu Bekir Zukkak bir gün bana "*Ey Ebu Ali fakirler neden ihtiyaç hâlinde oldukları şeyi almayı terkediyorlar*" diye sordu. "*Zira onlar bağışlayıcı Allah'ın vesilesiyle bağışlardan biniyazdırlar*" dedim." "Doğru ancak başka bir manada aklıma geldi." dedi. Ben "Nedir?" diye sorunca "*Zira onlar varlığın kendilerine fayda sağlamadığı bir*

kavimdir. Zira Allah onların fakirlikleri(nde)dir. Allah onların kendi varlıklarında olduğu için fakirlik onlara bir zarar vermez" dedi. Ebubekir Kettani şöyle demiştir: "*Allah'a fakirlik sahîh olduğu zaman, Allah'la zenginlik de sahîh olur. Zira o ikisi birisi olmadan diğerinin kâmil olmadığı iki haldirler.*" Yahya Bin Mu'âz şöyle demiştir: "*Fakirlik Allah'tan başkasınca ihtiyaçlarının karşılanmamasıdır.*" Şiblî'ye "Fakirliğin hakîkati nedir?" diye sordular. "*Hak'dan başkası tarafından niyazlarının giderilmemesidir*" dedi.

Fakirler birkaç taifedir. Bir taife kendi tasarruflarında olsa dahi dünya ve vesilelerini mülk olarak görmeyenlerdir. Ellerine geçen her şeyi bağışlar, bunun karşılığında dünya ve âhirette bir şey beklemezler. Bir taife bu vasıf ile birlikte kendilerinden sadır olsa bile amel ve ibâdetlerini dahi kendilerinden ve kendi mülkleri olarak görmezler ve ondan bir karşılık beklemezler. Bir taife ise bu iki vasıf ile birlikte hiçbir hâl ve makamı kendilerinin bilmezler, her şeyi onun fazlı ve lütfu görürler. Bir taife ise bu vasıf ve sıfatlarla birlikte kendi zat ve varlıklarını da kendilerinden bilmezler, kendi kendiliklerini dahi kendiliklerinden bilmezler. Onların ne zatı, ne sıfatı, ne hâli, ne makamı, ne fiili ve ne de eseri vardır. İki âlemde de hiçbir şeyleri yoktur. Hiçbir şeye sahip olmama vasfına dahi sahip değillerdir. *Mahvda mahv, hiçte hiçtirler.*

Zamanın gözünden onun varlığının gölgesine saklandım
Benim gözüm zamanı görüyor ancak o beni görmüyor
Eğer ona ismimi sorsanız ismimi bilmez
Mekânımı sorsanız, mekânımı bilmez.

"*Fakir Allah'a ihtiyaç duymaz*" sözü de bu makam içindir. Zira ihtiyaç muhtacın sıfatı ve onun zatıyla kaimdir, bu-

rada ise ne zat ne de sıfat vardır. "*Fakirlik benim iftiharımdır*" da bu manaya işarettir. Bazı sûfîlerin ötesinde hiçbir makam bulunmadıklarını iddia ettikleri fakirlik budur. Bu fakirliğin sahibini iki cihanda Hak Teâlâ'dan başka kimse tanımaz. Zira Allah âlim ve gayurdur. Kendi evliyâsının havassını başkalarının gözünden saklar, öyle ki kendi bakışlarından da gizli kalırlar. "*Evliyâm benim örtülerim altındadır ve benden başka kimse onları tanımaz.*" Bu fakirlik sûfîlerin ve müntehilerin makamıdır, sâliklerin değil. Zira ulaşılan her makamı geçtikten sonra sâlik için kendi hâlinin ilerisinde bir menzil ve kademgah vardır. Mesela sâlikin ilk makamlarından biri olan tövbe makamında bütün menzilleri kat ettikten ve bütün makamları geçtikten sonra ulaşılan bir kademgah bulunur. Aynı şekilde bütün makamlar da bu şekildedir. Her ne kadar makamları zikretmekten maksat sâliklerin menzillerini tanıtmak ise de her makamda ulaşılan mertebeye de işaret edilir.

Beşinci Fasıl: Sabır hakkında

Sabrın örfteki manası müridin nehyedildiği şeye olan isteğine veya emredildiği şeye ulaşmasının önündeki mekruh ve çirkin olan şeye mani olunmasıdır. Bu makamın fakirlik makamından sonra gelmesinin sebebi sabır nevlerinden birinin fakirliğe sabır olmasıdır. Sabır imanın iki temelinden biridir. Hadiste buyrulduğu gibi: "*İman iki parçadan oluşur: yarısı sabır ve diğer yarısı da şükürdür.*" Zira mü'min bela ve nimetten başına gelen her şeyin Hakk'ın ihtiyar ve irâdesinin hâsılı ve ilâhî kader ve kazanın neticesi olduğunu bilir. Eğer çirkin ve kötü bir şey gelirse ona sabreder ve lezzetli ve güzel bir şey gelirse ona şükreder.

Sabır üç çeşittir. Nefsin sabrı, kalbin sabrı ve ruhun sabrıdır. Nefsin sabrı ise iki çeşittir: Biri istenilen şeye sabır, ikin-

cisi istenmeyen şeye karşı sabır. İstenilen şeye karşı sabır da iki çeşittir. Farz ve nafile. Farz olan sabır nefsin alaka duyduğu ve şerî haramlara karşı olan sabırdır. Nafile ise şüpheler ve söz ve fiil fazlalığı gibi mekruhlara karşı sabırdır. Zira bunları terk etmek güzel ve iyi işlerdendir. Nitekim hadiste şöyle denmiştir: "*İslâm'ın güzelliklerinden biri boş şeyleri terk etmektir.*"

Mekruh ve istenmeyen şeye karşı sabır da iki çeşittir: Farz ve nafile. Farz olanı; namaz, oruç, zekât, hac gibi farz ibâdetlerin edasına sabır. Nafile sabırların ise çok fazla çeşiti vardır. İbadetlerdeki nafilelere sabır, iktisada riayete sabır, kerâmetleri ve halleri saklamaya sabır, meçhullüğe sabır, kötülenmeye sabır, fakirliğe sabır, onu gizlemeye sabır, bela ve musibete sabır, nimet ve afiyete sabır. Zira haramlara harcamamak için nimete karşı gösterilen sabır, belaya sabretmekten daha zordur. Aynı şekilde fitneye düşmemek için afiyete olan sabır musibete sabırdan daha güçtür. Nitekim Sehl Abdullah şöyle demiştir: "*Afiyete ve selâmete olan sabır belaya olan sabırdan daha zordur.*" Bazı sahâbelerden şöyle rivayet edilmiştir: "*Zorluk ve ziyana uğradık, sabrettik, refah ve rahata kavuştuğumuzda sabretmedik.*" Nefsin sabrına Allah'ta sabır denir. (Essabru Fillah)

Kalbin sabrı da iki kısımdır. İstenmeyen ve istenen şeye karşı sabır. İstenmeyen şeye karşı sabır, ya niyeti saf tutmaya ve onu nefsin nasibi şaibesinden temizlemeye devam etmektir ki buna Allah için sabır denir (Sabru lillah). Ya murâkabeye ve Allâhu Teâlâ'yı zikre devam etmek olup buna Allah'a sabır denir (Sabru alallah). Ya nefis âlemine iltifata ve tedbirle meşgul olmaya ve onu dizginlemeye sabır olup buna da Allah için sabır (Sabru lillah) denir. Bu Allah için sabırla ilk Allah için sabır arasında çok büyük fark vardır. Zira birinci Allah için sabır ve aynı şekilde Allah'a sabır henüz nefis âlemine mey-

letme şaibesinden ve hevâya uymadan kurtulmamış ve temizlenmemiş kalbe aittir. İkinci Allah için sabır ise tamamen kuds âlemine yönelmiş ve müşâhedeye devam etmesine mâni olan beşeriyet perdesini ortadan kaldırmak istemeyen gönle aittir. İlim işareti, tekliflerin merkebi olan cisim hayatının varlığını sürdürmesine, onunla ilişkiye ve nefsin maslahatına riayet etmeye sabır gösterilmesini buyurur. İstenilen şeye sabır ise birinci ve ikinci sabreden için, nefsin muvafakatine ve hevâya uymaya sabır olup buna da Allah için sabır denir ve üçüncü sabreden için ise muhadara ve mükâşefenin devamına sabır olup buna Allah'tan sabır (Sabru anillah) denir.

Ruhun sabrı da iki çeşittir. Biri istenmeyen şeye karşı sabır olup ezelî cemâlin müşâhedesindeki keskin nazar nedeniyle basiret gözünü kapamaya ve ruhun hayâ bohçasında kıvrılmasına ve Hazreti Şuhûd'un edebine riayete karşı olan sabırdır.

Onu görmek arzusundayım ama yüzünü açtığında başımı öne eğeceğim
Korkusundan değil, heybetinden ve gözlerim güzelliğini kirletmesin diye.

Bu sabra Allah'la sabır (Sabru maallah) denir. İkincisi istenilen şeye sabır olup ebedî celâldeki ezelî cemâli müşâhede nûruyla basiret gözünün süslenmesine olan sabırdır ki bu sabra Allah'tan sabır (Sabru anillah) denir. Ve sabırların en zoru budur. Zira bu sabırda ruh ile niza vardır ve ruh ile niza nefis ve kalp ile olan nizadan çok daha zordur. Birisi Şiblî'ye "*Hangi sabır sabreden için daha zordur?*" diye sorunca Şiblî "*Allah'ta sabır*" dedi. Soran kişi "*Hayır*" dedi. Şiblî "*Allah için sabır*" dedi, soran kişi yine "*Hayır*" dedi. Bu kez Şiblî "*Allah ile sabır*" dedi. Soran kişi tekrar "*Hayır*" deyince Şiblî sinirlendi ve

"*Yazık sana, öyleyse hangisi?*" diye sordu. Bunun üzerine o kişi "*Allah'tan sabır*" deyince Şiblî vecd ile öyle haykırdı ki hazır bulunanların yüreklerine ateş düştü.

Bütün sabırların üstü Allah ile sabırdır (Sabru billâh). Zira bunun elde edilmesi fenadan sonraki bekadan olur. Kul kendinden fani Hakk'ta baki olunca onun sabrı, bütün sıfatları ve vasıfları Allah ile olur. Bu sabır önce zikredilen bütün sabırların varlığında bulunabilir. İmam Cafer Sadık (r.a.) bu sabrın fazileti hakkında şöyle demiştir: Allâhu Teâlâ peygamberlerine sabrı emretmiştir. En yücesini Resûl'üne verdi ve onun için Allah ile sabrı kılmıştır. Nefsi ile değil. "*Sabret, senin sabrın Allah iledir*" buyurmuştur. Meşayihin işaretleri çoğunlukla nefsin sabrına aittir. Bu sebeple "*Sabır nefsin mekruh şeylere karşı hapsedilmesidir*" demişlerdir. Ebu Abdullah Ensari: "*Sabır, nefsin gizli yorgunluğunu şikâyet etmesine mani olmaktır*" demiştir. Sehl Abdullah ise şöyle demiştir: "*Sabır Allah'tan bir rahatlığın ve ferecin gelmesini beklemektir. Bu en faziletli ve en yüce hizmettir.*" Bir başkası ise şöyle demiştir: "*Sabır, sabırda sabretmektir.*" Yani sabrın hakîkati sabırda sabretmektir, rahatlamayı beklemek değil. Zira rahatlık beklentisi sabra muhâliftir. Bu manada Şiblî'den iki beyit nakledilmiştir:

Âşık aşk derdinden ve ayrılık korkusundan ağlamaktan mazurdur.

Âşıkın sabrı sabra galip geldi ve sabır onun ayağına kapandı.
Âşık sabra haykırdı: Ey sabır, sabırlı ol!

Sabır aklın cevheridir. Aklî garize ne kadar kâmil olursa sabır da o kadar çok olur. Onun sûreti ilmin kalıbı ve ilim onun ruhudur. Onun hayatı ilimle, ilmin kıyâmı onunladır ve ikisi-

nin çıkış yeri de aklî garizedir. Önce akıl olmazsa ilim ve sabır da olmaz. Sabrın fazilet mahalline delalet eden ilim olmazsa da sabr-ı cemil gerçekleşmez. İlmin işaret edebileceği bir sabır olmazsa ilmin delaleti de faydalı olmaz. O halde ilmin kemâli sabırla, sabrın cemâli ilimle ve aklın kemâl ve cemâli ilim ve sabırla olur. Bu hususta Cüneyt (r.a.) şöyle demiştir: "*Allâhu Teâlâ müminleri imanla yükseltmiş, imanı akılla, aklı sabırla yüceltmiştir. Öyleyse iman mü'minin dini, akıl imanın dini ve sabır aklın dinidir.*" Ömer Bin Abdülaziz (r.a.) şöyle demiştir: "*Allah kuluna bir nimet bağışlamış, sonra onu almış ve yerine sabır vermiştir. Allah'ın verdiği karşılık aldığı nimetten daha hayırlıdır.*" Sabrın yüceliği sebebiyledir ki her şeyin karşılığının bir hesapla olmasına rağmen sabrın mükâfatı böyle değildir. "*Şüphesiz sabredenlerin karşılığı hesapsız olarak verilir.*" Ebu Hüseyin bin Salim şöyle demiştir: "*Sabır ehli üç kısımdır. Mütesabbir, sabir ve sabbar (çok sabreden). Birinci şahıs bazen sabreder, bazen feryat eder. İkincisi Allah yolunda sabreder ve feryat etmez ancak buna rağmen şikâyet etmesi ve feryat etmesi mümkündür. Üçüncü kişi ise Allah yolunda Allah için ve Allah ile sabreder. Eğer bu kimseye bütün belalar inse bile yılgınlık göstermez, Allah yolundan, hakîkatinden ve hilkatinden dönmez.*"

Dostum eğer istersen değirmen başımda dönsün
Karşı çıkmam ve söz söylemem.

Hiçbir şey sabır kadar nefsi terbiye etmede müessir değildir. Zira sabreden kimse sürekli olarak nefsine muhâlefet kâsesini içmekte ve bunu içmekle ondaki huşunet, niza ve isyân damarları kopmaktadır. Akıllı kimse nefsine sürekli olarak sabır içirmekle tedrîcen onu bu duruma alıştıran kimsedir. Öyle ki daha sonra zor bir mekruh işle karşılaşsa bile on-

dan etkilenmez ve değişmez. İbrahim Havvâs'tan nakledilen şu beyitler de bu manadadır:

Bütün belalara uğrama korkusuyla
Onların bazılarıyla yoldaş oldum
Nefsimden attım onları ve güçlendi
Nefsime yudum yudum zorluğu tattırdı ve buna alıştı
Eğer bunu yapmasaydım zorluklar ona galebe çalardı
Birçok horluklar vardır ki izzete sebep olurlar
Bazen bir kimse horlukla aziz olur
Eğer muhtaç olmamak için elini Allah'tan başkasına uzatırsan
Elin kurusun.

Altıncı Fasıl: Şükür hakkında

Sabrın semeresi büyük bir sevap olduğundan ve bu nimetin elde edilmesine şükür eda etmek lazım ve vâcib olduğundan şükür makamı sabır makamından sonra gelmiştir.

Şükrün lügat manası keşif ve izhârdır. Ulemanın örfünde ise verilen nimetin kalp ve dilin itirafı vasıtasıyla izhâr edilmesidir. Cüneyt (r.a.) şöyle demiştir: "*Şükür, nimeti kalp ve dil ile itiraf etmektir.*" Şükredenin nefsi için kalbî itiraf ile nimeti izhâr etmek, başkaları için ise bunu dil ile itiraf etmektir. O halde şükrün kemâli her ikisinin bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Kula eda etme tevfiki verilen muazzam ilâhî nimetlerden birisi de şükür nimetidir. O halde ona şükür de vâcibtir. Bu şükrün edası kendi nefsi azil ve gâib olmadan, ilâhî nimetler denizinde gark olmadan mümkün olmaz. Nitekim şöyle demişlerdir: "*Şükür şükürden gâib olmaktır.*" Yahya Mu'âz Razi şöyle demiştir: "*Şükrettiğin müddetçe şükretmiyorsun, şükrün nihayeti hayrettir. Zira şükür Allâhu Teâlâ'dan bir nimet olup*

ona şükür vâcibtir ve sonu yoktur." Dâvûd'tan (a.s.) şöyle rivayet edilmiştir: "*Allah'ım sana nasıl şükredeyim, ben senin ikinci bir nimetin olmazsa şükredemem ki!*" Bunun üzerine Hak Teâlâ ona vahyetmiş ve "*Bunu bilirsen bana şükretmiş olursun*" buyurmuştur. Kim kendiliğinden Hakk'a şükrettiğini veya onu sena ettiğini sanırsa onun şükrü çirkin ve ikiciliğin ta kendisidir. Bu söz telaş etmenin gereksiz olduğunu göstermez ancak bundan kasıt çaba göstermekle birlikte şükrün edası esnasında kendi nefsini ortada görmemendir. Nitekim Ebu Hüseyin Avni (r.a.) şöyle demiştir:

Şükrediyorum ama verdiğin nimet için değil
Şükür sana mahsûs olduğu için
Sana ulaşmanın güzelliğini hatırlıyorum ki
Şükrün son mertebesi zikirdir.

Şükrün başlangıcı ve sonu vardır. Başlangıcı nimetin varlığına, ona şükrün vâcib olduğuna ve her bir nimete şükrün edasının keyfiyetine olan ilimdir. Sonu ise ilmin delalet ettiği muktezaya amel etmektir. Mesela dünyevî malların ilâhî nimetlerden olduğunu ve nimeti alan tarafından onun şükrünün eda etmesi gerektiğini bilmelidir. Aynı şekilde keyfiyetinin onu zekât, sadaka, bağış, hediye veya kefaret gibi şerî yerlerde harcamak olduğunu ve haram işlerde harcanmaması gerektiğini bilmelidir. Aynı şekilde zâhirî ve bâtınî bütün kuvvetlerin, organların, uzuvların bir nimet olduğunu bilmeli ve Allâhu Teâlâ'ya karşı her birinin şükrünü yerine getirmeye memur olduğunu bilmelidir. Her birinin şükrünün ne olduğunu bilmelidir. Mesela dilin bir nimet olduğunu, konuşmanın bir nimet olduğunu bilmeli ve bunların şükrünün ilâhî kelâmı tilavet ve Hakk'ı zikretmek, nimeti izhâr etmek, doğru konuşmak ve na-

sihat etmek olduğunu bilmelidir. Küfranının ise yalan, iftira, gıybet, dedikodu ve ona benzer şeyler olduğunu bilmelidir. Gözün ve görmenin nimet olduğunu, şükrünün kudret ayetlerini, yerler ve gökler levhlerinden ve sahifelerinden ilâhî hikmetleri görmek ve sebepleri müşâhede etmek, faydalı şehâdette bulunmak, fesâd ve salâhı ayırmak olduğunu, küfranın ise haram ve mekruhlara, boş şeylere bakmak olduğunu bilmelidir. Bilmelidir ki kulak bir nimet ve duyması başka bir nimettir, onun şükrü ilâhî kelâmı, nebevî hadisi, hikmetli sözleri dinlemek, küfranı gıybet ve boş sözler dinlemektir. Akıl bir nimettir, şükrü şerî ilimleri almak, hidâyet yolunu tutmak, dünya ve âhiret salâhını elde etmeye çalışmak, küfranı ise imanî ilimleri reddetmek, hile yapmak, aldatmak ve şer işlerde fikretmektir. İlim bir nimet şükrü ise sâlih ameller işlemek ve ehline öğretmek, küfrü hevâ ve gururlanma aracı kılmak, cidâl yapmak ve ehil olmayana öğretmektir.

Kim ehil olmayana ilim verirse ilmi zayi etmiştir.
Kim ilmi layık olandan gizlerse zulmetmiştir.

Bu şekilde bütün aza ve güçler bu şekildedir. O halde kul ne zaman bu nimetleri bilir ve her birinin şükrü malum olursa şükrün başlangıcı olan ilme ulaşmış olur. Ne zaman onun iktizasınca amel ederse şükrün sonu olan şükür amelini yerine getirmiş olur. İlmî şükür kolaylık cihetinden çok fazladır. Amelî şükür ise yüceliğin çokluğundan çok azdır. Kelâm-ı Mecîd'in nassı da bu hususu tekit etmektedir: "*Ey Dâvûd! Amelle şükredin. Kullarımdan azı şükrederler.*"

Bil ki bütün nimetler dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayrılırlar. Dünyevi nimetler zâhir, uhrevî nimetler bâtındır. Dünyevi nimetler sağlık, afiyet, rızık, zenginlik gibi şeyler,

uhrevî nimetler ise iman, sâlih amel, fakirlik ve bela gibi şeylerdir. Şükür ehli iki kısımdır. Batıllar ve Haklar. Batıllar nifak ehli olup dünyevî zâhir nimetlerden başkasına şükretmezler ve bela, fakirlik gibi bâtınî nimetler yüzünden Hak'dan yüz çevirir ve bunları nimet değil aksine nikmet sayarlar. Onların hakkında nâzil olan nas şudur: "*İnsanlardan bazıları yalnızca sözle Allah'a ibâdet ederler. Eğer onlara bir hayır dokunursa tatmin olur, yatışır kendisine bir fitne, bela isabet ederse yüzünü çevirir.*" Hak olanlar mü'minler olup âhirette belaya tahammüle ve fakirliğe verilen sevapla ilgilenmezler ve bunları büyük nimetlerden sayarlar. Bunlar üç taifedir. Zayıflar, kuvvetliler ve saflar. Zayıflar âhiret nimetlerine iman etmelerine ve ona şükretmelerine rağmen hallerinin zayıflığı ve nefsânî sıfatlarından kurtulmadıkları için dünyevî nimetlere daha fazla meylederler ve onlara daha fazla şükrederler. Bazılarının dediği gibi:

Afiyette olup şükretmek benim için
Belaya uğrayıp sabretmekten daha şirindir.

Kuvvetliler ise kuvvetleri, azîmet sıhhatleri ve şevk ateşleri sebebiyle nefisle muhâlif şeye daha fazla meylederler. Nefis sıfatlarının büyükleri onlardan kalkmasına rağmen eserlerinin kalıntıları sebebiyle avdetten emin değillerdir. Bu yüzden uhrevî nimetlere daha fazla meylederler, onlar için daha fazla şükrederler ve nefislerinin tezkiyesini ve kendi terbiyelerini onda bilirler. Bu hususta hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Allâhu Teâlâ bela ve musibet anında kulunu şefkatli bir babanın oğlunu zorluklardan koruduğu gibi korur.*" Belanın has bir nimet olduğunu ve Hak Teâlâ'nın onu has kullarına verdiğini bilirler. Nitekim hadis-i şerifte: "*Allâhu Teâlâ belaları dostları için saklamıştır, tıpkı şehâdeti sevdikleri için sakladığı gibi.*" Yine başka

bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Biz enbiyâ daha fazla belaya maruz kalırız, bizden sonra evliyâ, daha sonra ise bize ve Allah'a yakın olanlar.*" Saflar ise tamamen nefislerin bağlantılarından ve kalıntılarından temiz ve pak hâle gelmiş, itidal sıratı müstakimi üzerinde mukim olan, kendilerinde hiçbir irâde kalmayan Hakk'ın ihtiyarı ile muhtar olan ve bela, afiyet, sıhhat, hastalık, zenginlik, fakirlikten başlarına ne gelirse onu istekle karşılayan ve hiçbir tarafa meyletmeyenlerdir. Nitekim rivayet edilir ki bir gün Emirülmü'minin Hüseyin'e (r.a.), "Ebuzer, *benim için fakirlik zenginlikten ve hastalık sıhhatten daha sevimlidir* diyor" dediklerinde Hz. Hüseyin şöyle demiştir: *"Allah Ebuzer'e rahmet etsin ama ben şöyle diyorum. Kim Allah'ın güzel seçimine güvenir ve dayanırsa hiçbir zaman Allah'ın kendisi için seçmiş olduğu halden başkasını arzu etmez."*

Yedinci Fasıl: Korku hakkında

Âhiret yolunun makam ve menzillerinden biri korkudur. Yani kalbin olması mümkün çirkin ve mekruh bir işten kendisini emniyette hissetmemesidir. Bu makamın şükür makamından sonra gelmesinin sebebi şudur ki; şükredenin şükür makamındaki nazarı ilâhî nimetleri görmekle sınırlı olup bunun gereği kendini emniyette görmektir. Bu vaziyet korku makamında nikmet ve gazap nüzûlünün inmesi ihtimalinin kalbine gelmesi ve onu emniyet rahatlığından çıkararak mümkün olan gazabı beklediği korku menziline çekene kadar devam eder. Celâli gören nazarıyla cemâli gören nazarı birleşir ve hâlinin zâhirinin salâhına bu makamda itimat etmez, sürekli kahır ve gazap nüzûllerinin nâzil olmasından korkar. Rivayet edilir ki bir gün Cebrâil yüzünde korku eseri zâhir olduğu halde Hazreti Risâlet'in (s.a.v.) yanına geldi. Resûlullah

(s.a.v.) hâlinin keyfiyetini sorunca Cebrâil şöyle cevap verdi: "Bu korku şimdi ortaya çıkmış değildir. Ezelî kahır elinin ortaya çıktığı ve o melekût muallimini takdis ve tespih edenlerin arasından çıkararak alnına ebedî lanet mührünü vurduğu günden beri bizim hiçbirimiz kuds dergâhlarında emniyet ve rahatlık içinde oturmamışızdır ve bu hâlin benzerinin tekrarlanmasından korkuyoruz."

Bil ki korku gaybe imandan doğar ve iki kısımdır. Ceza korkusu ve mekr korkusu. Ceza korkusu mü'minlerin avamı içindir ve iki sebebi vardır. Vaadi tasdik etmek ve cinayeti görmek. Alameti de iki şeydir. Bundan sonra cinayetten (günah işlemek) kaçınmak ve geçmiş günahları telafi etmeye çalışmak. Bu korkunun harareti ümit veren vaatleri görmekle teskin olur. Hadiste buyrulduğu gibi Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Kulumda iki eminlik ve iki korku birleştirmem. Dünyada benden korkana âhirette emniyet veririm. Dünyada güvende olanı kıyâmet günü korkuturum.*" Bu korkunun sahibi gaybe iman etmesine rağmen muhabbet ehlinden değildir. Zira onun nefsinin cezalandırılmasından korkması nefsini sevdiğinin delilidir. Nefis sevgisi olan kalpte ilâhî muhabbet olmaz. Zira ilâhî muhabbet sultanı bir yere inmek isterse başkasının orada bulunmaya mecali olmaz. Mekr korkusu cemâlî sıfatlara ait ise sıfatları sevenlerde olur, rafet, rahmet, lütuf, rıza gibi. Eğer ceza, kahır, gazap gibi celâlî sıfatlardan ise korkar ve çekinir, aşikâr lütuf sûretinde bile gizli kahırdan emin olmaz ve her zaman kötü sondan korkar. Hadislerde geldiği gibi: "*İblisin başına gelenler geldiğinde, Cebrâil ve Mikail uzun süre ağladılar. Daha sonra Allâhu Teâlâ onlara vahyederek "Siz ikinize ne oluyor ki böyle ağlıyorsunuz" deyince onlar: "Senin mekrinden emin değiliz Rabbimiz" de-*

diler. Bunun üzerine Allâhu Teâlâ: "Böyle olun, benim mekrimden emin olmayın" buyurdu."

Hadis-i şerifte "*Hikmetin başı Allah korkusudur*" buyrulmasının sebebi, hikmet sahibi akıllı bir kimsenin asla mekrden emin olmayacağı ve hâlinin salâhıyla mağrur olmayacağıdır. Zira itibar akıbetin güzel olmasınadır, hâlin salâhına değil. Hatem Asam'ın sözü de bu manadadır: "*İnsana güzel mekâna aldanmak yaraşmaz zira cennetten daha iyi ve daha güzel bir mekân yoktur. Hâlbuki o cennete Âdem aldanmıştı. İbadetlerin çokluğuna aldanmamalıdır. Zira hiçbir ibâdet şeytanın ibâdetinden fazla değildir ve şeytan göreceğini gördü. İlmin çokluğuna da aldanmamalıdır zira hiçbir ilim Belam bin Baura'nın ilminden fazla değildir, o ism-i azamı biliyordu ancak o da göreceğini gördü. Sâlih insanları görmekle de aldanmamalıdır zira hiç kimse Hazreti Mustafa'dan (s.a.v.) daha sâlih değildir ve düşmanları ve akrabaları onu gördüler ancak bir fayda sağlamadılar. O halde çekin ki çekinmek zor bir iş ve Allah ise görendir.*" Akıl sahibi birisi ilâhî gazabın ansızın geleceğinden nasıl emin olabilir ki ezelî sıfatlar kulun fiiline mebni değildir. Nitekim şöyle demişlerdir:

Sebepsiz gazaplanan ve gazabın sebebini bilmediğimiz kişiyi
Razı etmek için nasıl bir yol olabilir.

Bu korkunun sebebi iki şeydir. İlâhî muhabbet ve mekri mülâhaza etmek. Alameti de ikidir. Biri herkesin ondan korkmasıdır. Zira onun korkmasıyla ilâhî heybet ve celâlin eserlerden bir eser onda meydana gelir. "*Kim Allah'tan korkarsa her şey ondan korkar.*" İkincisi onun Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmamasıdır. Nitekim şöyle demişlerdir: "*Gerçek korkan Allah'tan başka kimseden korkmayandır.*" Sehl bin Abdullah'tan

şöyle rivayet edilmiştir: "Bir gün Badiye'de yolculuk yaparken birisini gördüm ve içimi onun korkusu sardı. Ona "*Sen cin misin, insan mısın, beni korkuttun*" dedim. O bana: "*Sen mü'min misin yoksa kâfir misin, beni şaşırttın*" dedi. Mü'min olduğumu söyleyince: "*Sus, zira mü'min Allah'tan başkasından korkmaz*" dedi. Allah'tan korkmanın hakîkati budur, yoksa cezadan korkmak değil. Zira mekrden korkmak Hakk'a muhabbetin ve onu büyük saymanın neticesidir. Ceza korkusu ise nefis sevgisinin ve ona şefkatli olmanın neticesidir. Mekir korkusu ilâhî muhabbetin neticesi olmasına rağmen yakınlık hazzı talebi ve vasıl olma tamahıyla maluldür. Muhabbet fezası ise illetten uzaktır. Hikâyelerde şöyle rivayet edilmiştir: "Bir gün Mûsâ (a.s.) Tur-u Sina'ya giderken İblisle karşılaştı. Mûsâ (a.s.) ona: "Neden Âdem'e secde etmekten kaçındın ve lanet okuna hedef oldun?" diye sorunca İblis şöyle dedi: "*Ben seni arif sanırdım, bilmez misin seven sevdiğinden başkasına secde etmez*" dedi. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.): "*Mahbubunun emrine karşı çıkmadın mı?*" deyince İblis: "*Ben vâcib olan bir işe muhâlefet etmedim, imtihan emrine karşı geldim. Onun secde edin demesi bir imtihandı ve maksadı secde etmeyin demek idi.*" Mûsâ (a.s.) "*Eğer iş böyleyse neden melek sûretinden şeytan sûretine dönüştün?*" deyince İblis "*Bilmez misin ki melek olmak veya şeytan olmak arızi iki kisve olup bu kisvenin değişmesiyle şahıs değişmez. Benim tabiî zatım muhabbettir ve bunun zatî sıfatı değişmemiştir. Benim muhabbetim şimdiye kadar visal arzusu ve yakınlık ümidiyle karışık idi oysa şimdi bu karışıklıktan arınmış haldedir. Benim için artık ayrılık ve birliktelik, yakınlık ve uzaklık aynı şeydir*" dedi. Gerçi müntehi için sonunda korku kalmaz. Salikler için ise ham oldukları hâlin başlangıcından piştikleri ana kadar korku hararetinden başka bir yol yoktur. Zünnûn'un (r.a.) dediği gibi: "*Âşık, korku kalbini pişirmeden muhabbet ka-*

dehini içemez." Bu şöyledir ki; sâlikin kalbi önce ceza korkusu potasında onun hararetinin sıcaklığından yarı pişmiş hâle gelir, maksada ulaşma arzusu, hazları talep karanlığı gibi bazı hamlıklar ondan kalkar, hicâbı incelir ve ince hicâbın ardından sıfatların cemâlinin nûru parlamaya başlar, aksi gözünde yansır ve onda sıfatların cemâlinin muhabbeti oluşur. Bu anda ceza korkusu olduğu halde bu korkunun sıcaklığına düşer, tamamen pişer ve onda kalan hazları talep karanlığı ve tamah da bu korkunun darlığında tamamen ortadan kalkar, mutlak sefa oluşur, kalan ince hicâb da ortadan kalkar, zatın nûru kalbin muhafızı hâline gelir, kerâmet eli ona zatın muhabbeti hilatini giydirir. Birinci ve ikinci pişme esnasında arınmış olduğu nefsânî ve kalbî hazlar gibi zulmanî ve nûranî varlık kisvesini tamamen soyunur ve himmet eteğini kendi varlığına alaka ve ihtimamdan temizler.

Seni hatırladığımda vücûdum titremeye başlar
Tıpkı yağmurun ıslatığı bir serçe gibi.

O zaman visal ve firak, yakınlık ve uzaklık onun gözünde bir hâle gelir ve mahbubuna hâl diliyle şöyle seslenir:

Nerede olursa ol develerimiz sana ulaşır
Yer bir ve sen bir.

Yine

Ey bana çok yakın yolcu, istediğin gibi ol
Benden uzak olsan da bana yakınsın
Beni kendinle meşgul ettin, aşkı unutturdun
Artık senin visaline ve hicranına bakmıyorum.

Bu makamda, hakîkaten şahsa velâyet ismi verilir ve ondan hüzün ve korku kaldırılır. "*Allah'ın dostlarına korku yoktur ve onlar mahzun olmazlar.*" Zira her ikisinin varlığını doğuran sebep haz talebidir. Hüznü doğuran geçmiş hazzı alma isteği, korkuyu doğuran ise mevcûd hazzın ölüm karşısında sürekli olması isteğidir. Bu taife ise haz talebinden geçmişlerdir. Bunların hâlinin vazifesi sürekli vaktin ve nefsin hazırı ve nazırı olmaları geçmiş ve gelecekle uğraşmamalarıdır. Korkuyu gelecek zaman, hüznü geçmiş zaman doğurur. "*Hüzün geçmişe, korku gelmeyenedir.*" Bu makamda korkunun yerini haşyet ve heybet alır ve ilâhî azametin hakkını eda etmek zatın gereği olur ve korkunun aksine asla ayrılmaz. Bunun nedeni korkunun örtülülerin sıfatı olması ve şuhûd hâlinde mahv olmasıdır. Haşyet ve heybet ise mükâşefe, müşâhede ve muayene ehlinin sıfatı olup onları korur ve onların zatının lazımı hâline gelir.

Sekizinci Fasıl: Reca hakkında

Recanın manası kalbin ümit edilen keremi mülâhaza etmekle rahatlamasıdır. Ebu Abdullah bin Hafif bu hususta şöyle demiştir: "*Reca kalplerin ümit edilen keremi mülâhaza sebebiyle rahatlatmasıdır.*" Cüneyt (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Reca Kerim'in bağışlamasına güvenmektir.*" Bazıları ise: "*Reca kalbin Rabbin lütfuna yakınlaşmasıdır*" demişlerdir. Yine "*Celâlin cemâl gözüyle görülmesidir*" demişlerdir.

Bu manaların hepsi birbirine yakındır. Bu makamın korku makamından sonra gelmesinin sebebi ise reca rahatlığının korku sıkıntısından sonra meydana gelmesi ve korku sıcaklığının onun serinliği için mukaddime olmasının faydalı olmasıdır.

Faydası serinlik ve rahatlık olduğu için reca cemâle mensup, korku ise faydası sıcaklık ve meşakkat olduğu için celâle mensuptur. Eğer korku ateşinin alevleri bâtıl ehlinin donmuş kalplerini sıcaklığıyla pişirmeseydi kasavet hamlığında kalırlar ve recanın rahatlığı korkanların kalplerini rahatlatmasaydı korkunun sıcaklığından yanarlardı. Bu yüzden rubûbiyet hikmeti mü'minin kalbine korku ve ümidi birlikte koymuştur ki ikisinin karışımıyla onda itidal meydana gelsin ve imanlarının mizacı doğru olsun. Nitekim bu hususta şöyle demişlerdir: "*Eğer insandaki korku ve ümit tartılsa aynı ağırlıkta gelirler. İman için korku ve ümit kuştaki iki kanat gibidir. İnsan korktuğu zaman ümitli olur ve imanın vasıtasıyla ümit oluşur. Ümidin sebebi de imandır ve korku imanlı olmaktan kaynaklanır."* Bu sözün bir benzerini Lokman Hekim oğluna vasiyet etmiştir: "*Ey Oğlum, Allah'tan kork, öyle ki onun mekrinden emin olma ve korkudan çok ümitli ol.*" Oğlu: "*Nasıl böyle olabilirim, benim tek kalbim var?*" deyince Lokman Hekim "*Mü'minin birinde korku diğerinden ümit olan iki kalbi olduğunu bilmiyor musun?*" dedi. Ebu Ali Rudbari bu hususta şöyle demiştir: "*Korku ve ümit bir kuşun iki kanadı gibidir. Ancak beraber ve birlikte olduklarında kuş güzel uçabilir.*" Sehl Abdullah ise şöyle demiştir: "*Korku erkek, ümit dişidir.*" Yani imanın hakîkatleri ikisinin izdivacından ve her birinin faydası diğeriyle birlikte olmaktan meydana gelir. Enes bin Malik'ten şöyle rivayet edilmiştir: Bir gün Resûlullah (s.a.v.) ziyarete gittiği bir hastaya: "*Kendini nasıl görüyorsun?*" diye sordu. Hasta: "*Allah'a ümitli ve günahlarımdan korkar bir halde*" deyince Peygamber (s.a.v.) "*Bu ikisi böyle bir zamanda kulun kabinde birleşmezler ancak Allah'ın ondan korktuğu kötülüğü uzaklaştırması hariç*" buyurmuştur. Hadis-i şerifte "*Allah kendi rahmeti ona yakın olduğu halde ümitsizliğe düşen*

Âdemoğluna hayret eder" denmiştir. Yine şöyle nakledilmiştir: Bir gün bir Bedevi Hazreti Risâlet'in (s.a.v.) yanına gelerek "*İnsanları kim hesaba çeker?*" diye sordu. Resûlüllah "*Allâhu Teâlâ*" dedi. Bedevi: "*Kendisi mi?*" diye sordu. Resûlullah "*Evet*" dedi. Bunun üzerine bedevî gülünce Resûlullah (s.a.v.) "*Niye gülüyorsun ey bedevî?*" diye sordu. Bedevi ise şöyle cevap verdi: "*Kerim ne zaman ölçse bağışlar, ne zaman hesap etse müsamaha gösterir.*" Yine bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Allâhu Teâlâ işlediği günahın cezasını dünyada çeken kimseyi âhirette birkaç misliyle cezalandırmaktan adildir. Allah Azze ve Celle dünyada bir günah işleyen kimsenin günahını örterse örttüğünü ve bağışladığını açmaktan yücedir.*"

Hülasa recanın fazileti hakkında birçok hadis ve rivayet varit olup bunun faydası korkuyla karışık ve mutedil olmasına meşruttur. Ebu Abdullah Ensari'nin reca makamını zayıflatmak için söylediği: "*Reca müridin en zayıf menzilidir. Zira o bir taraftan karşılık almak diğer taraftan itirazdır*" sözü mutlak hüküm değildir. Zira reca, kendi ameline değil ümit veren kereme nazardan kaynaklanabilir. Karşılık beklemek ise kendi ameline bakmaktan kaynaklanır. Aynı şekilde itiraz hususi bir murat talep eden kimse için mümkündür. Recasının kaynağı cemâl sıfatının tecellîsinin galebesi olan kimse için değil.

Reca ehli iki taifedir. Haz talipleri ve Hak talipleri. Kim recayı dünyevî veya uhrevî hazza ulaşmakla mahdut tutar ve bunun aksini kötü bilirse onun recası itiraza yakındır. Ancak hak taliplerin onun likasına olan ümitleri onun muradıyla muvafakatin ta kendisidir, itiraz değil. Zira itiraz onun muradına muhâlif bir şey talep etmektir ve onun likasını talep onun muradına muhâlif değildir. Zira hadis-i şerifte: "*Kim Allah ile görüşmeyi severse Allah da onunla görüşmeyi sever*" buyrulmuş-

tur. "*Müridin menzillerinin en zayıfıdır*" sözü bu kayda işarettir zira karşılık beklentisi ve itiraz imkânı bidayet ve irâde ehli için olabilir. Recanın sadâkatinin alâmeti ümit edilen vusul sebeplerinin hazırlanmasıdır. Bu iki şeydir. Birincisi ona tam olarak yönelmek ve buna mani olan bağlardan kurtulmak. Bu hususta Kelâm-ı Mecîd'in nassında şirki reddetmek ve sâlih amel işlemeye işaret edilmiştir: "*Kim rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa sâlih amel işlesin ve Rabbine ibâdetinde hiç kimseyi ortak etmesin.*" Kim bir şeyi ümit ettiği halde ona ulaşmak için gereken ameli yerine getirmeden acele etmezse ona temenni ve iddia sahibi denir, reca ve ümit sahibi değil. Şah Kirmani'nin (r.a.) sözü bu manaya işaret etmektedir. "*Recanın alâmeti güzel ibâdettir.*" Havf ve reca yol sâliklerinin onlarla menzilleri ve merhaleleri kat ettikleri iki ayak mesabesindedir. Bazen korku ayağıyla vukuf, sükûn ve fetret tehlikelerinden geçer ve bazen reca ayağıyla ümitsizlik ve yeis çöllerini aşarlar. Ne talep susuzluğunu giderecek emniyet ve rahatlık ne de visal arzusunu yok edecek bir ümitsizliktir. "*Ne senle huzurluyum ne de senden ayırabilirim.*" Havf ve reca, rağbet ve korku arasında gezerler ve şöyle derler:

Üzerimizde bir bulut gölgeledi ve
Şimşek parladı ve yağmuru yavaşlattı.
Ne bulut açılıyor ki faydalansınlar,
Ne yağmur yağıyor ki susuzlar doysunlar.

Dokuzuncu Fasıl: Tevekkül hakkında

Tevekkülden murat işi tamamen vekile bırakmak ve rızık kefilinin (nimetleri umûmi ve isimleri mukaddes olsun) kefaletine itimat etmektir. Bu makam recadan sonradır. Zira tef-

viz ve itimat ameli önce kereme ulaşmış olan kimseden beklenebilir. Tevekkül aziz ve âlim olanın takdirinin ve tedbirinin güzelliğine imanın hakîkatinin neticesidir. "*Öyleyse mü'minler iseniz Allah'a tevekkül edin.*" Bu yakîn derecesinde iman olup bu imanın sahibi bütün işlerin kâmil bir takdir ve adilane bir taksim ile ölçülüp taksim edildiğini ve onda bir fazlalık, eksiklik, değişim ve dönüşüm olmayacağını bilir. Bunu ortaya çıkmasının alâmeti tedbir yularını takdir eline vermek ve kendi güç ve kuvvetinden arınmaktır. Zünnûn'un dediği gibi: "*Tevekkül nefsin tedbirini terk etmek ve güç ve kuvvetten arınmaktır.*" Cüneyt ise şöyle demiştir: "*Tevekkül varlığın olmayacak şekilde Allah'ın olman ve her zaman olduğu gibi Allah'ın senin olmasıdır.*" Sırrı ise şöyle demiştir: "*Tevekkül güç ve kuvvetten arınmaktır.*" Hamdun Kassar şöyle demiştir: "*Tevekkül Allah'a sarılmaktır.*" Sehl Abdullah şöyle demiştir: "*Tevekkül makamlarının başlangıcı, kulun Allah'ın elinde tıpkı ölünün ölü yıkayıcısının elinde olduğu gibi olmasıdır. Nasıl isterse öyle çevirir ve onun bir hareketi ve tedbiri olmaz.*" Yine o şöyle demiştir: "*Bütün makamların yüzü ve arkası vardır. Oysa tevekkül böyle değildir. Onun yüzü ve arkası yoktur.*" Yani her makamın yüzü mesabesinde bir başlangıcı ve arkası mesabesinde olan bir soru vardır. Ancak tevekkül yalnızca başlangıçtır ve asla onun sonu gelmez. Bu tevekkülden maksadın inayet olduğunu söylemişlerdir, yani ezelîn takdirinin iyiliği ve güzelliğine itimat. Kifayet tevekkülü değil yani kefaletin doğruluğuna olan itimat. Kifayet tevekkülü inayet tevekkülünün içindedir. Ancak tersi doğru değildir. Hakiki mütevekkil şuhûd nazarında sebeplerin müsebbibinden başkasının sığmadığı kimsedir. Onun tevekkülü sebeplerin varlığı ve yokluğuyla değişmez. Bu tevhîd makamının doruğuna ulaşmış kimsenin tevekkülüdür. Bu ma-

kama ulaşıncaya kadar mütevekkil kendi makamının sahîh olabilmesi için sebepleri terke muhtaçtır. Zira onun varlığının itibarı tevekkülünde kusurdur ve daima sebepleri yok etmeye çalışır. İbrahim Havvâs'ın (r.a.) makamı sahîh hâle getirmek için sebepleri terk etmesi çok meşhurdur. Anlatırlar ki hiçbir makamda kırk günden fazla kalmaz ve hâlini insanların gözünden korumak için çok fazla ihtiyat ederdi ki insanların tevekkülünü bilmesi rızkının sebeplerinden biri olmasın. Çoğunlukla çöllerde ve sahralarda kimsenin haberi olmaksızın azıksız yolculuk yapardı. Bir gün tarîkat büyüklerinden biri yanına gelerek şöyle dedi. "*Tasavvuf seni nereye çekiyor?*" "*Tevekküle*" diye cevap verdi. O şahıs daha sonra "*Yazık sana henüz bâtınını abad etmeye çalışıyorsun o halde ne zaman vekili görüp de tevekkülde fena bulacaksın*" dedi. Sebeplerin varlığının tevekküllerinde mesele çıkarmadığı taife için sebepler onların hâlinin örtüsü olup onu başkalarının bakışlarından korurlar. Böylece onlar sebep kubbeleri altında başkalarının bakışlarından örtülü kalır ve insanlar onları sebeplerle birlikte sanırken onlar visal halvethanesinde sebeplerin müsebbibi ile hemdem bir halde münâzara ve muhazaranın lezzet ve zevkini çıkarır.

Çekemeyenlere rağmen mey ve miskle karışık
Hoş sohbet bir gece geçirdim
Öyle bir sohbet ki eğer mezardaki ölü olsaydı canlanırdı
Elimi yastık yapıp başımın altına koydum ve geceye
Uzun sür ki dolunay uyudu dedim
Sonra sabah oldu ve bizi ayırdı
Zamanın kederlendirmediği nimet hangisidir.

Şeriatın sahibi (s.a.v.) hâli kuvvetli olan mütevekkiller için şu fetvayı vermiştir: "*İnsanların en kuvvetlisi olmak isteyen*

Allah'a tevekkül etsin." Zira kim tevekkülde yakîn ve temkîn sahibi olursa hiçbir arız ve hadiseden mütezelzil ve perişan olmaz. Rivayet edilmiştir ki bir gün Ebu Mûsâ Deybuli Bâyezîd'e "*Tevekkül nedir?*" diye sordu. Bâyezîd "*Sen ne diyorsun?*" dedi. Ebu Mûsâ, "*Bizim ashâbımıza göre tevekkül, yırtıcı hayvanları sağında ve yılanları solunda görsen bile içinde bir titreme bile olmamasıdır*" dedi. Bâyezîd "*Evet bu yakındır ancak eğer cennet ehli cennette nimet ve ateş ehli ateşte azap görüyorsa ve sen onlar arasında bir fark görüyorsan mütevekkillerden değilsin demektir*" diye cevap verdi.

Hatem Asam, Ebu Turab Nahşebi (r.a.) ile bazı gazvelere katılmıştı. O şöyle nakletmiştir: Tam kâfirlerle savaş başlayacakken ve iki taraf saf çekerken şeyhim Ebu Turab'ı gördüm. İki saf arasında başını kalkanına koyarak uyumuştu. Öyle ki horlama sesini duyuyordum. Uyanıp kalktığında "Böyle bir zamanda dinlenmene ve uyumana hayret ediyorum, bunu nasıl yapabildin?" deyince şeyh: "Eğer bu anı zifaf anından farklı görürsen mütevekkillerden sayılmazsın" dedi. Hak Teâlâ tevekkül ehline ne büyük kerâmet vermiştir ki onları himmetlerinin farklılığı azabından peşinen kurtarmış ve onların bütün himmetlerini tek bir himmet kılmış ve maaş ve geçinme tedbiri fikrini onların kalbinden çıkarmıştır. Bir gün bir şahıs Şiblî'ye gelerek ailesinin kalabalıklığından şikâyet etti. Şiblî ona "*Evine dön ve rızkı Allah'a ait olmayanları evinden çıkar*" dedi. Rivayet edilir ki bir gün Cüneyd'in (r.a.) yanına gelen bir cemâat "Rızık için çaba gösterirsek ne olur?" dediler. Cüneyt onlara "Eğer Rezzak'ınızın sizi unuttuğunu biliyorsanız rızık için gayret gösterin" dedi. "Öyleyse evimizin önünde oturup tevekkül mü edelim?" dediler. "Allah'ı tevekkülünüz ile imtihan etmeyin ki haramlardan başka bir nasi-

biniz olmaz" dedi. O zaman "Çare nedir?" dediler. "Çareyi terktir" dedi. İncilde "*Ey Âdemoğlu, ben senden yarının amelini istemiyorum, senin benden yarının rızkını istemen adalet değildir*" yazılıdır.

Onuncu Fasıl: Rıza hakkında

Rıza, kaza ve kader hükümlerinin kerahetinin yok olması ve acılığının tatlılığa dönüşmesidir. Bu tefsîrden rıza makamının tevekkül menzilini geçtikten sonra yer aldığı malum olur. Zira taksim edeni vekil kılmak ve kısmetin sabıkasına olan yakîn mutlaka kerahetin varlığını ortadan kaldırır ve hükümlerin acılığını tatlılığa dönüştürür diye bir şey yoktur. Kâinatın Efendisinden (salâvatın efdali ve tahiyyatın kâmili ona olsun) gelen bazı dualar bu farka işaret etmektedir: "*Allah'ım senden sürekli kalbimde kalan bir iman ve kâmil bir yakîn istiyorum ki benim için yazdığın şeyden başkasının bana ulaşmadığını bileyim. Senden mümkün olduğunca kısmetime razı olmamı istiyorum.*" Zira önce kendisi için ezelde yazılan şeyden başkasının ulaşmayacağını bildiren bir yakîn istemiş daha sonra rıza isteğini buna atfetmiştir ki kısmete rızanın kısmete yakînden farklı bir şey olduğu belli olsun. Rıza makamı sâliklerin makamının sonudur. Bunun yüce ayağına ve yüksek zirvesine ulaşmak her yolcu için makdur ve müyesser değildir. Her kime bu makamda kerâmet kademgahı verilirse o kimseyi erken cennete kavuşturmuşlardır demektir. Zira cennet ehlinin levazımından olan rahatlık ve ferahlığı rıza ve yakîne koymuşlardır. Nitekim hadisi şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Allâhu Teâlâ rahatlık ve ferahlığı hikmetiyle rıza ve yakînde kılmıştır.*" Cennetin koruyucunun Rıdvan olarak adlandırılmasının sebebi bu manaya işaret etmektir.

Rıza yakînden doğar. İlk önce mü'minin kalbi yakîn nûruyla genişleyip rahatlamadıkça basiret gözü ilâhî tedbirin güzelliği ve iyiliğini müşâhede ve muayene ile açılmaz ve onda vakıalar ve havadisleri alma zarfiyeti oluşmaz. Hatta ortaya çıksa bile ferah ve mutluluk oluşmaz. Zünnûn (r.a.) rızanın tarifinde şöyle demiştir: "*Rıza kazanın acılığına karşı kalbin mutlu olmasıdır.*" Haris Muhasibi şöyle demiştir: "*Rıza kalbin hükmün icrası altında sakin halde olmasıdır.*" Ruveyn ise şöyle demiştir: "*Rıza hükümleri rahatlıla karşılamaktır.*" Cüneyd'in "*Rıza ihtiyarın terkidir*" sözü ise rızanın aslına işarettir. Zira rıza makamının aslı olan kerahatin terki ihtiyarın terkinin sonucudur. İbni Atanın "*Rıza kalbin Allah'ın kul için takdir ettiği ezelî ihtiyarına bakması ve bu seçimin onun için en iyisi olduğunu bilmesidir*" sözü ise ihtiyarı terkin aslında işaret etmektir. Zira küllî ihtiyarı görmek ve efdaliyetini mülâhaza etmek cüzî ihtiyarın terkini buyurur. Rızanın menşei yakîn olduğu ve göğüs genişliğinin bunun sonucu olması gibi kerahatin menşei de şek ve sonucu ise göğsün sıkışmasıdır. Bir gün Şiblî Cüneyd'in sohbeti esnasında "*La havle...*" cümlesini söylediğinde Cüneyt "*Bu senin göğüs darlığındandır ve göğüs darlığı kazaya rızayı terktendir*" dedi. Bunun üzerine Şiblî "*Doğru söyledin*" dedi.

Kerahat iki kısımdır: Kalbin kerahati ve nefsin kerahati. Kalbin kerahati mutlaka rızanın zıddınadır. Nefsin kerahati ise rıza hâlinin zıddınadır, makamının değil. Bir kimseye şu şüphenin gelmesi mümkündür ki hâl, makamın mukaddimesi ve aslı olduğuna göre rıza hâlinin zıddı nasıl olabilir de rızanın makamıyla bir arada bulunabilir? Bunun cevabı şudur ki: Hâl tamamen bağış ve vergidir. Son derece latîf ve nüfuz edici olduğundan insanın bütün cüzlerine sirâyet eder ve huy

ve tabiatın iddiaları için bir ihtimal kalmaz. Makam ise kesp ile karışık olduğundan huy ve tabiatın karışma iddiasında bulunma ihtimali vardır. Rıza yakînin neticesi olduğu ve yakîn kalbin has vasfı olduğu için rıza sıfatı ona mahsûstur ve onda nefsin kerahati bulunmaz. Ancak yakîn sahibinin kalbi bazen sakin bazen fırtınalı bir okyanus mesabesindedir. Ne zaman ilâhî inayetin tefsîriyle ahval rüzgârı esmeye başlarsa kalp denizi dalgalanmaya başlar, yüksek dalgalar oradan nefis sahiline vurur ve huy ve tabiat mecrasında akmaya başlar, bunun vasıtasıyla nefiste rıza ve itminanın eseri meydana gelir ve kalbin sıfatıyla sıfatlanır. Bu rüzgâr ne zaman dursa, kalp denizinin dalgalanma ıstırabı ve kerahati sakinleşir ve durgunlaşır. İlmî yakîn feyzi ve itminan kendi yerlerine dönerler, ıstırap ve kerahat nefe geri döner, bu anda nefsin zatî vasfı olan cehâlet yakîn ilim sûretinde gizlenir ve saklanır ve nefis ödünç olarak kalbin hislerinin elbisesini giyer. Bu esnada kalp ona şöyle der:

Eğer yaşadığımız müddetçe birbirimizden razı olmak istiyorsan,
Benim irâdemin ve varlığımın yuları senin elinde olsun
Dünyayı benim gözümle gör,
Benim kulağımla duy ve benim dilimle konuş.

Veya şu beyti hâl diliyle terennüm eder:

Bizim öyle bir şarabımız var ki eğer yürüyemeyen bir kimse onu içse
Ayağa kalkar ve yürümeye başlar ve eğer kör ve lal içerse
Görmeye ve konuşmaya başlar.

Nefsin rızası kalbin rızasının eseri olduğu gibi kalbin rızası da Rabbin rızasının eseridir. Ne zaman ilâhî rızvan nazarı bir kula taalluk ederse onda rıza sıfatı meydana gelir. O halde

ilâhî rızvanın kulun kalbine ittisal olmasının alâmeti kulun rızasının ona ittisal olmasıdır. Sehl'in (r.a.) "*Kulun rızası ilâhî rızvana muttasıl olduğunda, itminan da onunla birleşir. Ne mutlu onlara ve güzel akıbetlerine*" demesi de bu manaya işaret içindir. Kulun rızası ilâhî rızanın gereği olduğu için rızvanın ittisalsiz bir yere bağlanması mümkün değildir. Rabia'nın "*Rabbim bizden razı ol*" diye dua eden Süfyan-ı Sevri'ye dediği: "*Rızasını istediğin "Kimseden razı olmamaya hayâ etmiyor musun?*" sözü de bu manadadır. Rıza makamı vasılların makamıdır, sâliklerin menzili değil. Bişri Hafi'nin Fazıl bin İyad'ın "*Rıza mı efdaldir zühd mü?*" sorusuna verdiği "*Rıza efdaldir; çünkü zâhid yoldadır, razı olan kimse ise ulaşmıştır*" sözü de aynı şekildedir. Rahman'ın rızasına ulaşan bir kimse için daha büyük hangi makam olabilir ki? "*Her an postunun içindedir*" rıza nazarının olduğu yerde kötülükler iyiliğe dönüşür.

Rıza gözüyle bakan hiçbir ayıbı görmez
Gazap ve öfkeyle bakan ise ayıpları ortaya çıkarır.

Kendisine asla mekruh ve çirkin bir şeyin ulaşmadığı bir kimsenin hâlinden daha güzel ne olabilir? Emirülmü'minin Ali'nin (r.a.) dediği gibi "*Kim rıza genişliğine oturursa mekruh ve çirkinlik ona ulaşmaz.*" Yahya bin Mu'âz şöyle demiştir: "*Her iş şu iki asla döner, onun senin için olan fiili ve senin onun için olan fiilin. O halde onun işlediğine razı ol ve kendi işlediğinde hâlis ol.*" İbni Semum da şöyle demiştir: "*Rıza Allah ile Allah'tan ve Allah içindir. Allah ile rıza, o müdebbir ve muhtar olduğu için, Allah'tan razı olmak o rızkı taksim eden ve bağışlayan olduğu için ve Allah için rıza ise İlah ve Rab olduğu içindir.*" Muhabbet hâli rıza makamının gereğidir. Zira failin mahbup olması hâlinde bütün fiillerine rıza gösterilebilir:

"*Mahbubun her fiili mahbuptur.*" Rıza ve muhabbet âhirette ayrılan havf ve recanın aksine ne dünyada ne de ahrette kuldan ayrılırlar.

Cüneyd'in sözü de bu manadadır: "*Rıza ve muhabbet havf ve reca gibi değildir. Zira o ikisi dünyada ve ahrette kuldan ayrılmazlar. Çünkü o cennette de rıza ve muhabbetten müstağni değildir.*"

ONUNCU BÂB

Hallerin beyanı hakkında olup on fasıldan ibarettir

Birinci Fasıl: Muhabbet Hakkında

Bil ki bütün âli hallerin binası muhabbet üzerinedir, tıpkı bütün şerif makamların binasının tövbe üzerine olması gibi. Muhabbet hâlis vergi ve bağış olduğu için ona mebni olan bütün hallere mevahib (bağış, vergi) denir. Muhabbet bâtının cemâl âlemine meyli olup iki kısımdır: Umumi muhabbet, kalbin sıfatların cemâlini mütalaa etmeye olan meyli, hususi muhabbet ise ruhun zatın cemâli müşâhede etmeye olan meylidir. Umumi muhabbet cemâlî sıfatların metaliinden ortaya çıkan bir ay, hususi muhabbet ise zat ufkundan doğan bir güneştir. Umumi muhabbet varlığı güzelleştiren bir nûr, hususi muhabbet ise varlığı arındıran bir ateştir. Umumi muhabbette "*Sefayı al ve kedere veda et*", hususi muhabbette ise "*Bir şey bırakmaz ve gözden kaçırmaz*" vardır. Umumi muhabbet mühürlenmiş, karışımlı şarap, hususi muhabbet ise tam hâlis bir tensimdir.

Şarap eğer hâlis olmazsa
Bana içmek haramdır, ateş şarabı müstesna
Muhabbet eğer pak olmazsa âşığın kalbi
Sıdk ve kizb arasında azap görür.

Umumi muhabbet garazlarla karışık olduğu için sefa ve karanlık, letafet ve kesafet, hafiflik ve ağırlık taşır, hususi muhabbet ise illetlerin karışmasından arı olduğu için hepsi sefada sefa, letafette letafet ve hafiflikte hafifliktir.

Bir kadeh hâlis şarap içtik
Letafette sanki hava gibiydi
Kadehi boş ve doluyken tarttık
Aynı ağırlıkta geldi.

Şüphesiz bu şarabın hafifliği ve letafeti kadehin hafifleşmesine ve latîfleşmesine sebep olur, kesafetini letafete, ağırlığını hafifliğe dönüştürür, tıpkı cisme letafet ve hafiflik veren ruh gibi.

Boş kadehler elimizde ağırlaştı
Ta ki saf şarapla doluncaya kadar
Kadeh neredeyse şarapla uçacaktı
Cisimler de ruhlar ile böyle hafifleşir.

Zat muhipleri bu şarabı ruhlar kadehlerinde içerler ve şarabın fazlası ve artığı kalplerine ve nefislerine süzülür. "*Yer için kerâmet ehlinin kadehinden bir nasip vardır.*" Ruhlara endişe hafifliği, kalplere şevk hafifliği ve nefislere itaat hafifliği bağışlar. Bu şarabın lezzeti varlığın bütün cüzlerine tesir eder. Ruha müşâhede lezzeti, kalbe müzakere lezzeti ve nefse muamele lezzeti verir. Öyle ki nefisteki itaat lezzeti diğer bütün ta-

biat lezzetlerine gâib gelir. Resûlullah'ın (s.a.v.) duası bu hâle işaret etmektedir: "*Allah'ım senin muhabbetini benim için canımdan, kulağımdan, gözümden, ailemden, malımdan ve soğuk sudan daha makbul kıl.*"

Kadeh, içindeki şarabın sefa ve letafetinden dolayı şarabın renginde öylesine yok olur ki birbirinden ayrılmazlar ve vahdet sûreti meydana gelir.

Kadeh ve şarap öylesine saf ve benzer oldular ki
Onları birbirinden ayırmak zorlaştı
Sanki şarap var kadeh yok
Veya kadeh var ama şarap yok.

Şiblî'ye "Muhabbet nedir?" diye sordular. "*Hislerde yerleştiği ve nefislerde meskûn olduğu zaman ortadan kalkan sıcak bir kadehtir*" dedi. Yani bütün varlığı yok eder ve ona kendi rengini bağışlar. Ancak kalıcı bir hâl olmalı ve barika ve lamia gibi hemen yok olmamalıdır. Ebu Abdullah Kuraşi şöyle demiştir: "*Muhabbet bütün varlığını sevdiğine bağışlaman ve kendinden hiçbir şeyin kalmamasıdır.*" Ebu Ali Rudbari şöyle demiştir: "*Kendi bütünlüğünden çıkmadıkça muhabbet sınırından giremezsin.*" Cüneyd'in "*Muhabbet âşığın kendi sıfatları yerine maşukun sıfatlarına girmesidir*" sözü ise bu manadaki en kâmil sözdür. Zira muhabbetin hakîkati, âşığı maşuka bağlayan birlik ilişkilerinden bir ilişki, maşukun âşığı kendine çeken cezbelerinden bir cezbedir. Onu kendine çektiği ölçüde onun varlığından bir şeyleri yok etmektedir. Öyle ki onun bütün sıfatlarını ele geçirir ve daha sonra zatını kudret kabzasıyla ondan alır ve onun kalbine kendi sıfatıyla sıfatlanmaya layık bir zat verir. Daha sonra sıfatları değiştirilmiş zata girer. "*Alal bedel*" (yerine) demesi bu manaya işarettir. "Âşığa" dememiştir. Âşık mevcûd olduğu müd-

detçe onun zatı maşukun sıfatlarının girmesine layık olmayacaktır. "*Onların bağışlarını onların develerinden başkası taşıyamaz.*" "*Onu seversem kulağı gözü olurum*" hadis-i kudsisinin hakîkati ve "*Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın*" sözünün manası burada gerçekleşir ve âşık hal diliyle şöyle der:

Ben âşık olduğum kimseyim ve o benden başkası değil
Biz bir bedende iki ruhuz, eğer beni görsen
Onu görmüş, eğer onu görsen
Bizi görmüş olursun.

Bu hâl muhabbetin semeresi ve onun sonudur, sebebi ortada olmasa dahi.

Muhabbet şaşılacak bir şeydir
Zira sebepsiz kalbine gelir.

Ancak onun alâmeti çoktur. Zira âşığın bedeninin her tüyü onun aşkının sadâkatine adil bir şâhid ve her hareket ve sükûnu bir alâmettir. Ancak o muhabbet gözünden başkasıyla müşâhede edilemez. Biz sadıkları ve müddeîleri ayırmak için bazılarını zikredeceğiz.

Bu alâmetlerden biri onun kalbinde dünya ve âhiret sevgisi olmamasıdır. Nitekim Hak Teâlâ İsa'ya (a.s.) vahiy göndererek: "*Ey İsa bir kulun kalbine baktığımda dünya ve âhiret sevgisi görmezsem onu kendi muhabbetimle doldururum*" buyurmuştur. Allâhu Teâlâ Davud'a (a.s.) şöyle hitap etmiştir: "*Ey Dâvûd, kalplere benim sevgimin yanında başka sevgileri haram kıldım.*" Belki ilâhî muhabbet ve insanlara şefkat bir kalpte birleşebilir ve bazıları bu şefkati muhabbet sanabilirler. Bunun alâmeti şudur: Bu iki sıfatın sahibinin bir tarafı terk etmesi ve diğer tarafı seçmesi

istenirse insanları terk etmeyi seçer. Nitekim şöyle nakledilmiştir: Hüseyin bin Ali (r.a.) bir gün babasına "*Ey baba beni seviyor musun?*" diye sordu. Babası "*Evet*" dedi. Hüseyin "*Allah'ı seviyor musun?*" dedi. Babası "*Evet*" dedi. Bunun üzerine Hüseyin "*Heyhat bir kalpte iki muhabbet birleşmez*" deyince Ali (r.a.) ağladı. Daha sonra Hüseyin "*Ey baba, beni öldürmekle imanı terk etmek zorunda kalsan ne yaparsın?*" diye sordu. Ali "*Seni öldürmeyi imana tercih ederim*" deyince Hüseyin: "*Müjde baba, o muhabbet bu ise şefkattir*" dedi.

Diğer bir alâmet kendine herhangi bir güzellik sunulduğunda hemen ona yönelmemek ve mahbubundan yüz çevirmemektir. Anlatılır ki; bir gün birisi güzel bir kadına rastlar ve muhabbet izhârında bulunur. Kadın onu imtihan etmek için "*Benim arkamda güler yüzü ve güzelliği benden daha kâmil olan kız kardeşim var*" der. Bunun üzerine o adam o tarafa bakınca kadın onu kınayarak "*Ey yalancı, seni uzaktan gördüğümde arif, yanına gelip konuştuğumda âşık sandım. Oysa şimdi görüyorum ki ne arif ne de âşıksın.*"

Diğer bir alâmet mahbuba ulaşmanın vesilelerini sevmek, ona teslim olmak ve itaat etmektir. Zira bu sevgi ve itaat mahbuba sevgi ve itaatin aynısıdır. "*De ki Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun*" ve "*Kim Resûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.*" Bu yüzdendir Mecnun şöyle söylemiştir:

Leyla'ya olan aşkımdan
Kabilesine tevazu gösteriyor ve
Büyüğüne ve küçüğüne tahammül ediyorum.

Diğer bir alâmet kendi evladı olsa bile dahi mahbuba visale mani olan şeylerden kaçmaktır. Nitekim İbrahim Edhem

(r.a.) bir gün hac yolunda bir dostla sohbet ahdi yaptı. İki taraf birbirinden bir münker gördüklerinde örtmemeyi şart koştular. Mekke'ye vardıklarında güzel bir ev ve içinde güzel bir adam gördüler. İbrahim ona baktı ve bakışını uzattı. Dostu "*Ey İbrahim, bizden hiçbiri dostundaki günahları örtmeyecek diye ahdetmemiş miydik?*" dedi. İbrahim'in gözü yaşardı ve "*Bu benim oğlum. Küçükken ondan ayrılmıştım şimdi görünce onu tanıdım*" dedi. Dostu "*Ona haber vereyim mi?*" deyince İbrahim "*Hayır, onu Allah'a terk etmiştik ve şimdi ona dönemeyiz*" dedi ve şu şiiri okudu:

Senin aşkından her şeyden ayrıldım
Seni görmek için ailemi yalnız bıraktım
Bütün uzuvlarımı tek tek kesseler
Kalbimde seni görmenin şevkinden başka bir şey yok

Diğer bir alâmet mahbubu zikre karşı istekli ve heyecanlı olmaktır. Hadis-i şerifte geldiği gibi: "*Kim bir şeyi severse onu çok zikreder.*" Ondan asla yorulmamalı, adını duyduğunda daha fazla şevk ve heyecan gelmelidir. Nitekim şöyle demişlerdir:

Ey Saad bana maşuktan söz ettin ve
Canıma can kattın
Öyleyse sözlerine devam et.

Mahbubun zikrini öylesine sevmelidir ki bu esnada kendinin kınandığını duysa bile bu kınanmadan zevk almalıdır.

Senin aşkınla kınanmak benim için hoştur
Öyleyse kınayıcılar kınasınlar beni.

Diğer bir alâmet mahbubun bütün emir ve yasaklarına itaat etmek ve asla onun hükmüne muhâlefet etmemektir. Nitekim Rabia şöyle demiştir:

Ona âşık olduğunu iddia ediyorsun da
Emirlerini yerine getirmiyorsun, ömrüme andolsun
Bu garip bir iştir, sadık olsaydın her emrini yapardın
Zira âşık maşuka mutidir.

Diğer bir alâmet seçtiği her şeyde nazarını muhbubun rızasını kazanmayla sınırlı tutmaktır, başka bir garazla değil. Nitekim Ebubekir Kettani şöyle demiştir: "*Muhabbet mahbup için seçmektir.*" Şiblî ise şöyle demiştir: "*Muhabbet maşukun sevdiğini seçmektir, kendin sevmesen bile. Maşukun hoşlanmadığını seçmemektir, kendin sevsen bile.*"

Diğer bir alâmet maşukun kendisine küçük bir teveccühünü büyük saymak, kendi çok ibâdetini az saymaktır. Bâyezîd'in dediği gibi: "*Muhabbet kendi fazlanı az saymak ve mahbubun azını çok saymaktır.*" Hak Teâlâ Üzeyr'e (a.s.) şöyle vahyetmiştir: "*Muhabbetin şartı çok ibâdetini az bilmendir. Zira benim için senin gibileri çoktur. Benim az lütfumu çok saymandır. Zira senin için benim gibisi yoktur.*"

Senin az bir sevgin bana yeter ama
Senin az aşkına az denmez.

Diğer bir alâmet mahbubun cemâlinin müşâhedesinden hayran ve vurgun halde olmaktır. Zira âşıkların basiret nazarları mahbubun müşâhedesinin nûrunun yansıması karşısında zayıf ve yorgun hâle gelir ve bu hayret, vurgunluk ve şaşkınlık doğurur. Eğer bu hâlin sahibi temkîn maka-

mında olur ve hallere tahammül gücüne sahip olursa hayret ve şaşkınlığı ruhu aşmaz ve kalbi huzurdan ve sözlerin ve fiillerin tertibini muhafazdan alıkoymaz. Aksine onun ruhu müşâhedede daha hayran ve kalbi muhadarede daha uyanık olur. Onun talebi şunun gibidir: "*Rabbim sana olan hayranlığımı ve şaşkınlığımı arttır.*" Eğer gücü ve temkîni fazla olmazsa bu hâlin galebesiyle temyiz gücünü kaybeder ve şöyle feryat eder:

Sana hayran oldum, elimi tut
Ey hayran olanların delil ve rehberi.

Diğer bir alâmet mahbubun müşâhedesinin ve visalinin şevkinde eksikliğe ve azalmaya yol açmamasıdır. Tersine her an müşâhedede ve her nefes visalde yeni bir şevk almalı ve onun özünde daha fazla bir susuzluk meydana gelmelidir. Öyle ki yakınlık mertebeleri arttıkça o mertebenin üstüne bakmalı ve vuslattaki şevki ve endişesi daha da fazlalaşmalıdır. Mahbubun cemâlinin sonu olmadığı gibi muhabbet şevkinin de sonu yoktur. Zünnûn şöyle demiştir: "*Hayret vadisinde muhabbet ile ilerleyen bir kadın gördüm. Muhabbetin sonu hakkında sordum, "Onun sonu yoktur" dedi. "Neden?" dedim "Zira mahbup için bir son yoktur" dedi.*"

Saydığımız bu on alâmet birçok alâmetin içinde yalnızca birazıdır ki hepsini saymaya kalksak ciltlere sığmaz. Alametler çok olduğu için muhabbetin tarifinde de farklı sözler mevcûddur. Herkes kendi vasfı ve alâmetine uygun olarak kendine göre bir tarif yapmıştır. Diğer tariflerde ihtilâf olmasının sebebi de budur.

İkinci Fasıl: Şevk hakkında

Şevkten murat âşığın bâtınında mahbubun likasına olan istek ve arzudur ve bu muhabbetin sıdkının gereğidir. Ebu Osman Hiri'nin dediği gibi: "*Şevk muhabbetin neticesidir. Kim Allah'ı severse ona ulaşmaya ve kavuşmaya müştak olur.*" Şevk de muhabbet gibi iki kısma ayrılır: Sıfatların âşıklarının, mahbubun lütuf, rahmet ve ihsânını idrâk etme şevkleri ve zatın âşıklarının mahbuba yakınlık, visal ve likaya olan şevkleri. Bu şevk izzetinin yüceliğinden az bulunan altın gibidir. Zira çoğunluk ilâhî rahmetin talipleridir, İlah'ın talipleri değil. Bir kalp sahibi şöyle demiştir: "Binlerce rahman kulu, rahim kulu ve kerim kulu görürsün de bir Allah'ın kulu göremezsin." Yani rahmet talipleri çoktur ama Allah talipleri azdır. Allah'ın talipleri cehennemde olsalar dahi onun likası onlar için cennet, cennette olsalar bile Allah'tan uzaklık onlar için cehennemdir. Bâyezîd'in dediği gibi: "*Allah'ın öyle kulları vardır ki eğer cennette bir an bile onları Hakk'ı görmekten alıkoysalar onların feryat ve çığlıkları işitilir. Tıpkı cehennem ehlinin feryat ve çığlıkları gibi.*"

Senden uzakta cennet benim için cehennem
Senin yanında cehennem benim için cennet.

Şevk hâli murat kâbesi yolcularını maksat ve maksutlarına ulaştıran bir binek olup devamı muhabbetin devamına bağlıdır. Muhabbet baki kaldıkça şevk baki kalır. Mutasavvıflardan bazıları huzur ve şühud makamında şevkin bekasını inkâr etmişler ve "*Şevk gaibe dairdir. Hâlbuki maşuk âşıktan ne zaman gâib olur ki maşuk ona müştak olsun*" demişlerdir. Bu inkâr, şevk müşâhede talebine mahsûs olduğunda doğru olup gerekli değildir. Zira husus ehli için mahbubun müşâhedesinin ötesinde başka talepler

ve arzular da vardır ki şuhûd olmasına rağmen yine de onun müştakıdırlar. Visal, yakınlık, terakki ve bunun devamlı olması gibi. Mahbubun cemâline ulaşan herkes onun vuslat devletine ulaşmamış, her vasıl olan yakınlık makamını bulmamış ve her yakın olan yakınlık derecelerinin sonuna varmamış ve bu dereceye ulaşan herkes onda baki ve devamlı kalmamıştır. Ebu Hüseyin Nuri (r.a.) bu manada şöyle demiştir:

Ey gözümün karşısında duran
Seni kendime yakın görüyorum
Oysa sana ulaşmak zordur.

Bu hususlardaki şevk derecelerinin yüceliği nedeniyle müşâhede şevkinden çok daha zordur. Bazı tarîkat büyüklerinin dediği gibi: "*Müşahede ve lika şevki uzaklık ve ayrılık şevkinden zordur, insan uzaklık ve ayrılık hâlinde görüşmeye ve kavuşmaya müştak olur, lika ve müşâhede hâlinde ise dosttan gelen diğer bağışların ve nimetlerin müştakıdır*". Allâhu Teâlâ Davud'a (a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Ey Dâvûd, bana müştak olanların kalplerini kendi rızamdan yarattım. Onların kalplerinde onunla bana bakacakları ve böylece her an bana kavuşma şevklerinin artacağı bir yol kıldım.*" Bu rivayetin muhtevası bizim sözümüzü güçlendirmektedir. Zira mahbuba nazar edildiği her an şevk arttığına göre hazır ve nazırların şevkinin çok fazla olduğu malum olur.

Çadır dostun çadırının yanına kurulduğunda
Kavuşma şevki artar.

O halde âşık maşukun yakınlığında ve müşâhedesinde, bulduğuna ve elde ettiğine değil, kavuşamadığına müştaktır.

Müşahedenin şevki aynul yakînin varlığıyla olup bu dünyada elde edilmesi mümkündür. Vuslat şevki ise hakkul yakîn ile olup onun layıkıyla elde edilmesi bu dünyada mümkün değildir. Bu yüzden şöyle demişlerdir: "*Şevk ölüm adımlarını yavaşça saymaktır.*" Ebu Osman (r.a.) Allâhu Teâlâ'nın "*Allah'ın eceli müştaklar için yaklaşarak gelmektedir*" ayeti ile ilgili şöyle demiştir: "*Bunun manası: "Ben sizin bana kavuşma şevkinizin size galip geldiğini biliyorum. Ben sizinle mülakat için mahsûs bir vakit tayin ettim. Müştakı olduğunuz kimseye kavuşmanız yakındır" demektir.*" Her ne kadar bazen şevk ölümün arzulanmasına sebep olursa da bazen mahbuptan istenilen şeyin hayat rabıtasına bağlı olduğu durumlarda ölüm sebebi değil nefyedicisi olur, zira bu halde hayat sevilebilir. Ölüm isteğinin sebebinin hakkul yakîn şevki ve visal makamı olması da şart değildir. Zira bu şevkin sebebi bu âlemde elde edilmesi güç ve imkânsız olan kimsenin müşâhede ve likası da olabilir. Zünnûn bu hususta şöyle demiştir: "*Şevk derecelerin ve mekânların en yücesidir. İnsan bu derecelere eriştiğinde Rabbine olan iştiyâkı ve onu görmenin ve ona bakmanın mutluluğu ve ferahı sebebiyle ölümün gelişini yavaş ve ağır görür.*" Bunun iki şekilde geçerli olması da mümkündür. Zira "lika" lafzı burada müşâhede ve visal arasında müşterek ise de visale hamledilmesi daha evladır.

Üçüncü Fasıl: Kıskançlık hakkında

Muhabbetin lüzumundan birisi de gayret (kıskançlık) hâlidir. Gayur olmayan hiçbir âşık yoktur. Gayretten maksat âşığın, mahbubunun başkaları ile olan ilişkisinin veya başkalarının mahbubu ile olan ilişkilerinin veya onunla olan ortaklıklarının kesilmesini veya ona ait olan malumatlarının yok

olmasını istemesidir. Kıskançlık üç kısımdır: Âşığın gayreti, maşukun gayreti ve muhabbetin gayreti. Bu taksim asıl gayretin âşığın gayreti olması ile tezat muhteva etmez. Zira maşuk da âşığını kıskanabilir. Aynı şekilde bundan sonra anlatacağımız gibi muhabbetin gayreti de olabilir.

Âşığın gayreti iki çeşittir: Sevilmeyen âşığın gayreti ve sevilen âşığın gayreti. Sevilmeyen âşığın gayreti, mahbubun başkası ile olan irtibâtını kesmesi hususunda faydalı değildir ancak mahbubundan başkası ile irtibâtını kesmesi hususunda faydalı olabilir. Nitekim İblis'in mahbubunun Âdem'e olan nazarını kesmeye çalışması hiçbir tesirde bulunmamıştır. Tersine kendisinin onunla olan irtibâtına bir kılıç darbesi etkisi yapmış ve mahbubundan tamamen ayrılmış, hatta terk edilmiş ve lanete uğramıştır. Sevilmeyen âşığın mahbubundan ilişkisini kesmesi tesir etmiş ve etmektedir. Sevilen âşığın gayreti ya mahbubun başkasıyla âşıklık ilişkisine ya başkasının mahbubuyla maşukluk ilişkisine veya başkasının mahbubu ile müşareketine veya başkasının mahbubuna muttali olmasınadır. Mahbubun başkasıyla âşıklık ilişkisine olan gayreti şöyledir ki; mahbubunun bir kimseye olan muhabbetinin eserlerini görür ve bu kimsenin bazı edeplere riayet etmediğini fark eder. Bu yüzden mahbubun muhabbet nazarının o mahalle taalluk etmesinden gayrete gelir ve eğer kuvveti fazla ise gayretin cezbi ile o nazarın o mahalle taallukunu keser ve böylece o mahalle o nazarın taalluk etmesinin arızî olduğu malum olur. Bu yüzden muhakkik ulemâ meşâyihe ihtiram gösterilmesini tavsiye etmişlerdir. Başkasının mahbubu ile maşukluk ilişkisine olan gayreti de bu gayretin içindedir. Başkasının mahbubu ile müşareketine gayreti ise şöyledir ki; başkasını mahbubuna muhabbet, tazim ve zikir de ortak görür ve bu ortaklığı muhabbet, tazim

ve zikirde ihlâsla yok etmek ve sebeplerini ortadan kaldırmak ister. Güzel ve hızlı atlarla meşgul olmanın Süleyman'ı (a.s.) Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın zikrinden alıkoyması gibi. Bunun üzerine gayret ateşi tutuştu, keskin kılıcı kahır kılıfından çıkardı ve: "*Ben bu atların sevgisini Rabbimi zikretmeye tercih ettim ve güneş battı. O atları bana getirin*" dedi. Sonra bacaklarını ve boyunlarını kesmeye başladı. "*Sonra bacaklarını ve boyunlarını kesti.*" Başkasının mahbubuna muttali olmasına gayreti ise şöyledir: Onun mahbubuyla sır içinde bir muamelesi vardır. Onunla muhadere, hemhallik ve mülatefeden bir tat ve lezzet alır ve başkasının bu hâli ve muhabbetini bilmesini ve bu durumu haber almasını istemez. Onu inkâr ve töhmeti kesecek başka bir yolla örter ve başkasının haber alma yolunu kesmeye çalışır. İbni Ata bu hususta şöyle demiştir: "*Allah'ın dostlarına gayret farzdır, muhabbet ve hemhallikte gayret ne güzeldir.*" Cüneyt ise şöyle demiştir: "*Üç zaman dışında gayret reva değildir. Zikir ve gaflet anında, dostuna muhabbetle baktığı anda ve tazim anında.*"

Mahbubun gayreti ise ya âşığın veya başkasının taallukuna veya başkasının muhibbin hâline muttali olmasınadır. Bu gayret sevilen seven de olduğu zaman mahbuptan sadır olur. Zira gayret muhabbetin gereği ve muhabbet âşığın zatî sıfatıdır ve mahbubun muhiplik hariç mahbuplukta ondan hiçbir nasibi yoktur. Mahbubun muhibbin başkasıyla olan ilişkisine olan gayreti onun başkası ile ilişkisini kesmesine sebep olur. Başkası, dünya, âhiret ve ikisinden muhibbin kalbine giren ve bâtınına yerleşen her şeyden ibarettir. O halde muhibbin taalluku dünyaya ise dünyayı ondan alır. Rabbânî haberde buyrulduğu gibi: "*Tüm vechimle kuluma teveccüh ettiğimde ondan bütün dünyayı uzaklaştırırım.*" Eğer

taalluku makam ve beğenilerini kazanmak için insanlara ise o makamı, onun hâlinin sûretini insanların gözünde çirkin göstermek için kırar ve onu insanların keskin dilleriyle kınatarak taallukunu koparır. Eğer taalluku kendi nefsine ise nefsinin çirkinliklerini ve ayıplarını ona gösterir ki bu bağ kopsun. Eğer taalluku cennete, hurilere ve saraylara ve çeşitli uhrevî nimetlere ise onu sebeplerden bir sebeple keser. Âdem'in (a.s.) kalbi cennet nimetlerine ve Havvâ ile sohbete ve dostluğa bağlanıp onlarla sükûna erince gayret kılıcıyla o bağı kopardı ve suçunun karşılığı olarak onu sevdiği ve alıştığı vatanından ve Havvâ'nın dostluğundan uzaklaştırdı. Mahbubun muhibbin hâlini başkasının bilmesine olan gayreti ise şöyledir, onun hâlini başkalarının nazarından izzet hicâbı ve gayret abası ile örter ki kendi nazarından başkası onu görmesin. "*Evliyâm benim abam altındadır. Benden başkası onları tanımaz.*" Bu gayret erkeklerin kadınları kıskanması gibidir. Nitekim hadisi şerifte: "*Evliyâ Allah'ın yeryüzündeki gelinleridir*" buyrulması bu manaya işarettir. Yine hadiste: "*Ben kıskancım, Saad da kıskançtır Allah ise bizden de kıskançtır*" buyrulmuştur.

Muhabbetin gayreti ise zevk erbabı ve hakîkat ehlinden başkasının nazarının ona erişmemesidir. Zira gayret muhiplerin havassındandır ve muhabbetin muhipliğini anlamak zor ilimlerdendir. Ve mahbubun muhipliğinin aksine herkes buna ulaşmaz. Bunun beyanı şöyledir: Gayret muhibbin zatî vasfı olmasına rağmen bu vasfın onda bulunması muhabbetin vasıtasıyladır. Muhabbet olmasaydı muhibin aşka gayreti olmazdı. O halde gayretin kaimliği hem muhabbet hem de muhipledir. Bir sıfatın iki zatla kaim olması muhâldir. Öyleyse ya muhip zattır ve muhabbet onunla kaimdir veya bu-

nun tersidir. Muhabbet asalet ve takaddüm cihetinden muhipten evladır. Zira onun kaimliği kendi zatıyla, muhibbin kaimliği ise onun zatıyladır. Muhiplik ve mahbubluk iki itibar olduklarından muhabbetin zatına arız olmuş ve onun kıblesine yönelmişlerdir. Muhabbet muhip ve mahbup arasındaki irtibâtın rabıtasıdır ki muhibbi mahbubuna ulaştırsın ve ayrılığından kurtarsın. Muhip tamamen muhabbete dönmediği ve mahbubu muhabbetten başkası olduğu müddetçe nasibine ulaşamaz ve onunla mahbup arasındaki ayrılık son bulmaz. Onu hakîkaten muhip olarak bile adlandırmazlar. Cüneyd'in dediği gibi: "*Muhabbet seven muhip için muhabbettir.*" (El muhabbetü muhabbetü lilmuhibbil habip) Nuri ise şöyle demiştir: "*Muhabbet, muhabbete muhabbettir.*" Tamamen muhabbet kıblesine yöneldiğinde mahbup ve muhip bir olur ve ikisi arasındaki yabancılık ve farklılık kalkar. Bu hal muhabbetin gayretinin neticesidir ki onun yüzünü her taraftan döndürür, kendi kıblesine getirir, mahbubun muhabbeti kaydından kurtarır ve azat kılar. Muhabbet dilinde bu hâle muhibbin mahbuptan ayrılması denir. Bundan sonra muhabbet boğazı muhibbin biganeliğini yer ve kendinde yok eder ki ittihat lafzının ibaret olduğu mana tahakkuk etsin. Zira muhabbetin zatı, muhip ve mahbubun üçü de bu makamda bir şey olur. Ne visal kalır, ne firak, ne yakınlık, ne uzaklık, ne ret ne de kabul. Zira bu itibarlar tek bir zatta ortaya çıkmaz. Şu sözü bu makam için söylemişlerdir:

Maşuk, aşk ve âşık, üçü de birdir orada
Visalin olmadığı yerde hicran ne işe yarar.

Dördüncü Fasıl: Yakınlık hakkında

Kurb (yakınlık) lafzı mutasavvıfların örfünde sâlikin varlığının kendi bütün sıfatlarından gâib olarak cem'de gark olmasıdır. Öyle ki yakınlık, gark olma, gayret sıfatlarından dahi gâib olur. Aksi takdirde kendi bütün sıfatlarından gâib olmuş olmaz. Ebu Yakup Susi şöyle demiştir:

"*Kul yakınlık hâlinde olduğu müddetçe yakın olmaz. Meğerki yakınlıktan gâib olsun. O halde yakınlıkla yakınlığı görmeden ayrıldığında bu yakınlık olur.*"

Nuri (r.a.) de şöyle demiştir:

Ben fenamdaki cemimi yakınlık görüyorum
Oysa sana yakın olmak kendinden uzak olmadıkça zordur
Senden uzak olmaya dayanamam, sana bir yol da bulamıyorum
Hâlbuki sana ulaşmaktan başka bir çarem de yok ve
Senden kaçmam da imkânsız
Bir kavim rıza yoluyla sana yakınlaştılar ve sen onları
Kendi visaline eriştirdin
Benim sana uzak olmamın sebebi ne? Herkes helâk olucuyken.

Ruveym'e "yakınlık nedir?" diye sordular. "*Allah'ın yolunda duran her şeyi kaldırmaktır*" dedi. Bazıları ise "*Yakınlık ona karşı tevazulu olman ve onunla teskin olmandır*" demişlerdir. Yani ruh ile cem mahallinde olduğun ve tevazu ve yükselmek burada senin sıfatın olduğu gibi, nefisle tefrika mahallinde olman ve tevazu ve kulluğun burada senin sıfatın olmasıdır. Zira nefis ne zaman tefrika ve ubûdiyet makamında bir rütbe elde ederse ruh cem ve rubûbiyet makamında başka bir rütbe elde eder, bu hâlin sahibini görür ve şöyle der:

Bâtınımda senin hakîkatine ulaştım ve
Dilim seninle sırlaştı
Bu yüzden hem birbirimizleyiz
Hem de ayrıyız.

Hak Teâlâ'nın kulun kalbine yakınlığı, kulun kalbinin ona yakınlığı kadardır. Onun kalbi Allah'a ne kadar yakın olursa Allah da ona o kadar yakın olur. Cüneyd'in (r.a.) dediği gibi "*Allâhu Teâlâ kulların kalplerinin kendine olan yakınlığı kadar onların kalplerine yaklaşır. O halde kalbinin Allah'a ne kadar yakın olduğuna bak.*" Ebu Abdullah bin Hafif (r.a.) şöyle demiştir: "*Allah'a yakınlığın ondan korkun kadardır. Sen korkunun ve murâkabenin ne kadar olduğunu bilirsin.*" Yakınlık ehlinin mahbuba yakınlığı ne kadar artarsa onun korku, çekinme, üns ve heybeti de fazlalaşır. Zünnûn şöyle demektedir: "*Bir gün Kâbe'de tavaf etmekte olan bir bedevî gördüm. Bedeni zayıflamış, rengi sararmış ve kemikleri yumuşamıştı. Ona "Sen âşık mısın?" dedim, "Evet" dedi. "Maşukun sana yakın mı uzak mı?" dedim. "Yakın" dedi. "Maşukun seninle muvafık mı, muhâlif mi?" dedim. "Muvafık" dedi. Ben "Subhanallah, maşukun sana hem yakın hem de muvafık ama sen bu haldesin" deyince "Ey Battal bilmez misin ki yakınlık akıbetinin azabı uzaklık akıbetinin azabından daha şiddetlidir." dedi.*" Yine o şöyle demiştir: "*Allah'ın yakınlığını arttırdığı hiç kimse yoktur ki heybetini arttırmamış olsun.*" Allâhu Teâlâ'ya muhabbet nafile, ibâdetlerin edasıyla hâsıl olduğu gibi ona yakınlık da farzların edasıyla hâsıl olur. Nasrabadi'nin dediği gibi: "*Sünnete tabi olmakla ma'rifet hâsıl olur, farzları yerine getirmekle yakınlık elde edilir ve müstehaplara dikkat etmekle muhabbet hâsıl olur.*"

Beşinci Fasıl: Hayâ hakkında

Hayâ, yakınlaştırılmışların hallerindendir. Yakınlık ne kadar çok olursa hayâ da o kadar çok olur. Hayâ hâlinin henüz kendisine inmemiş olduğu bir kimse yakınlık mertebelerinden hiçbir şey elde etmemiş demektir. Sehl Abdullah (r.a.) şöyle demiştir: "*Yakınlık makamlarının en aşağısı hayâdır.*" Hayâ kulun bâtının Allâhu Teâlâ'nın hâline haberdar olmasının heybetinden ezik olmasıdır. Bu iki çeşittir. Umumi hayâ, hususi hayâ. Umumi hayâ murâkabe ehlinin sıfatıdır. Onların kalbi Rakib-i Karib'in (Celle Şanuhu) hallerinden haberdar olmasından dolayı kötülük ve taksiratları sebebiyle ezik olur. Zünnûn'un (r.a.) dediği gibi: "*Hayâ geçmiş amellerinden korkmak ve Allâhu Teâlâ'nın heybetini kalbinde tutmaktır.*" Hususi hayâ ise ruhları Hak Teâlâ'nın şuhûdunun azametinden ezik olan müşâhede ehlinin sıfatıdır. Şeyhülislam'ın (r.a.) dediği gibi: "*Hayâ ruhun azim ve celil olanı tazim etmek için boyun eğmesidir.*" İsrafil'in (a.s.) hayâsı da böyledir: "*O Allah Azze ve Celle'den hayâ ettiği için iki kanadıyla kendisini örtmektedir.*" Hz. Osman'ın (r.a.) hayâsı da böyledir. "*Ben karanlık evde yıkanıyorum ve Allah Azze ve Celle'nin hayâsından kıvrılıyorum.*" Bu hayâ haller cümlesindendir.

Ancak umûmi hayâ murâkabe makamının altında yer alır. Bu zâhir ve bâtını Hak Teâlâ'nın nazarının murâkabesi sebebiyle ilâhî ahkâma muhâlefetten korumaktır. Hadiste buyrulan hayâ da budur. "*Layıkıyla Allah'tan hayâ edin.*" *Sahabeler "Biz Allah'tan hayâ ediyoruz ya resûlullah" deyince Hazret "Hayâ böyle değildir. Hak'tan hayâ etmek isteyen başı kalbi ve ikisinde bulunan şeyleri korumalı ve ölümü ve ilâhî imtihanı zikretmeli. Kim ahreti istiyorsa dünya ziynetlerini bırakmalıdır. Kim böyle yaparsa hayânın hakkını eda etmiş olur." buyurdu.* Bu hayâ iki

kısımdır. Birincisi günahtan hayâ, Âdemin hayâsı gibi. Nitekim muhâlefet zilletine müptela olduğunda cennette her bir köşeye saklanıyor ve gizleniyordu. Bunun üzerine "*Ey Âdem, bizden mi kaçıyorsun*" diye nida geldi. "*Hayır, ancak hayâ ediyorum*" buyurdu. Hadiste şöyle buyrulmuştur: Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Kulum beni çağırdığında ben icap etmemekten hayâ ederken onun benim karşımda hayâ etmeden günah işlemesi insafsızlıktır.*" İkincisi ibâdetin kusurlu olmasından olan hayâdır. Ebubekir Varrak'ın (r.a.) dediği gibi: "*Bazen Allah için iki rekât namaz kılmak isterim sonra utandığından hırsızlıktan vazgeçen bir hırsız gibi namazdan vazgeçerim.*" Ebu Süleyman Darani (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Kulların amelleri dört çeşittir. Korku, ümit, tazim veya hayâ sebebiyle amel ederler. Onların menzil olarak en hayırlısı hayâ sebebiyle amel edendir. Allah'ın bütün hallerini bildiğine yakîn eden ve iyi amellerinden utanan kimsenin hayâsı günahkârların kötü amellerinden utanmasından daha faziletlidir.*" Bazı hekimler ise şöyle demişlerdir. "*Kim hayâdan bahseder ancak Allâhu Teâlâ'dan hayâ etmeze o istidrac mahallindedir.*"

Altıncı Fasıl: Üns ve heybet hakkında

Üns bâtının mahbubun cemâlinin kemâlini görmekten zevk almasından ibarettir. Heybet ise mahbubun celâlinin kemâlini görmek neticesinde bâtının kıvrılmasıdır. Üns ve heybetin menşei ya sıfatların celâl ve cemâlidir ki bu durumda kalbin meşrebidir veya zatın celâl ve cemâlidir ki bu durumda ruhun meşrebidir. Şeyhulislam (r.a.) ruhun ünsünün tarifinde şöyle demiştir: "*Üns ruhun cemâlin kemâlinden zevk almasıdır.*" Kalbin üns ve heybetinin istiklali, bir varlıkla olduğundan bu üns ve heybet bazen fena hâlinin nâzil olması ve telvînin varlı-

ğından dolayı, zevâl ve fena bulabilir. Ruhun üns ve heybeti ise varlığın bekası ve temkîn mahallinde yerleşik olduğu için fena taarruzundan emin olur. Müşahede hâli, müstakim ve makam olmadığı müddetçe üns ve heybet sâlikin bâtınında sırayla galip olurlar. Bazen üns hâli galebe çalar ve genişlik doğurur, bazen heybet hâli galip gelir ve onda daralma meydana gelir. Müşahede makamında yerleştiğinde sağ gözüyle cemâli müşâhede eder ve sol gözüyle celâli müşâhede ederse üns ve heybet hâli onda müstakim ve dengeli olur ve her biri diğerini güçlendirir ve dengeler. Heybet ünsü güçlendirir. Yani sahibinin mahbup ile çok fazla genişlememesine riayet eder ve üns heybeti dengeler. Yani sahibini fazla daralmadan korur ve hakîkî üns ve heybet budur. Cüneyd'in (r.a.) dediği gibi: "*Üns heybetin korku ile beraber artmasıdır.*" Zünnûn ise şöyle demiştir: "*Üns âşığın maşuk ile genişlik ve ferahlık içinde olmasıdır.*" Bu heybet ve itidal şartına bağlıdır. Üns hâli makam olduğunda muhibbin bâtını sürekli olarak mahbubun cemâlini mütalaa ile meşgul olur ve hiçbir hal onu makamından çıkaramaz. Dış hadiseler ve arızalar onu meşgul edip, değiştirdiği müddetçe üns hâli henüz makamı olmamış demektir. Zünnûn'un sözü de bu manadadır: "*Ünsün en düşük makamı sahibinin ateşe atılmasıdır. Bu makam onu kendisiyle üns bulduğundan ayırmaz.*"

Üns ehlinin alâmetlerinden biri mahbubu ve menusundan başkasından korkmalarıdır. Öyle ki kendi nefislerinden dahi korkarlar, nasıl korkmasınlar ki hiçbir korkutucunun nefsi kadar müdahale vakti yoktur. Bu yüzden Şiblî (r.a.) şöyle demiştir: "*Üns kendinden korkmandır.*" Ulemanın büyüklerinden biri Ömer bin Abdülaziz'e şöyle yazmıştır: "*Ünsün Allah ile ve inkıtan ona olmalıdır. Zira Allah'ın kendileriyle menus olduğu kulları vardır. Kendi aralarında yalnız olduklarında in-*

sanların en menusudurlar ve insanların kaçtığı şeylerle en fazla menus olanlardır."

Diğer bir alâmet şudur; mahbubun zikriyle öylesine menus olurlar ki umûm vakitlerinde onun tefekkürü ve tezekkürü ile gark olur ve başkalarını görmezler. Bazıları şöyle demişlerdir: "*Üns Allah'ın zikrini sevmen ve başkasını görmemendir.*" Ruveym'den nakledilen şu beyitler de zikir ile ünse işarettir:

Kalbimi kendinle meşgul ettin öyle ki
Tüm hayatımdan fikrimden çıkaramıyorum
Beni kendi sevginle menus ve herkesten kaçar kıldın
Zikrin benimle hemhal ve bana zafer vaadi veriyor
Nerede olsan arzumun sonu sensin ve sen
Her zaman gözümün önündeydin.

Bu iki alâmet kalbin ünsüne mahsûstur.

Diğer bir alâmet mahbupla konuşmaya devam etmektir. Bu alâmet ruh ve kalbin ünsü arasında müşterektir. Ebu Said Harraz bu manada şöyle demiştir: "*Üns, ruhların kurb meclisinde mahbupla konuşmasıdır.*" Bu ruhun ünsüne mahsûstur. Rabia Adeviye şöyle demiştir:

Gönlümü seninle konuşmaya mahsûs kıldım
Cismimi ise benimle oturmak isteyene verdim
Cismim beraber olduğunda menus
Kalbimin sevgilisi ise gönlümde menus.

Bu kalbin ünsüne mahsûstur.

Diğer bir alâmet mahbuba taziminin çok olmasıdır. Nitekim Ebul Hasan Varak şöyle demiştir: "*Tazim olmaksızın Allah'a karşı üns yoktur. Zira Allâhu Teâlâ'dan başka kimle üns*

elde edersen onun kalbindeki büyüklüğü azalır. Onun azamati kalbinde artmadıkça ona karşı ünsün de asla artmayacaktır." Bu alâmet de müşterektir. Zat ve sıfatların ünsünün aşağısında yer alan diğer bir üns mertebesi de mahbubun itaatine üns olarak adlandırılan mertebedîr. Namaza, tilavete ve dil ile zikre olan üns gibi. Bu üns abidlerin mertebesidir, sıfatlarla üns sâliklerin zata üns ise vasılların mertebesidir.

Yedinci Fasıl: Kabz ve bast (daralma ve genişleme) hakkında

Hakikat yolunun yolcusu umûmi muhabbet makamından geçtiğinde ve hususi muhabbetin başlangıcına ulaştığında kalp ashâbı ve hâl erbabı zümresine dâhil olur. Bu noktada daralma ve genişleme halleri ona inmeye başlar. Kalpleri Değiştiren (Teâlâ Şanuhu) onun kalbini daima bu iki hal arasında sırayla çevirir. Sonunda onun huzurunu tamamen kendinden kabzeder ve kendi nûruyla genişletir. Bazen de kendi kabzasında öyle daraltır ki hazların varlıklarının kalıntıları dağılsın. Bu dağılan kalıntılar gözyaşı damlaları şeklinde ortaya çıkabilir. Bazen de genişlik meydanında yularını bırakır ki ubûdiyet ve ihlâs merasimini icra edebilsin. Vasıti'nin (r.a.) dediği gibi: "*Allâhu Teâlâ seni senin olan şeyde daraltır ve kendisinin olan şeyde genişletir.*" Nuri (r.a.) ise şöyle demiştir: "*Allah seni kendisiyle daraltır ve kendi için genişletir.*"

Kabz'dan murat perhiz ve neşe hâlinin ondan alınması cihetiyle kalpten hazzın çıkarılmasıdır. Bast'tan murat ise neşe hâlinin nûrunun ışıkları ile kalbin aydınlamasıdır. Kabzın varlık sebebi ve çıkış nedeni nefsin sıfatlarının zuhûr etmesi ve hicâb hâline gelmesidir ki bunun neticesi kalbin sıkışması ve daralmasıdır. Bastın sebebi ise şudur ki; kalbin önünden nefis

hicâbının kalkması, neşe vâridinin inmesi hâlinde ve kalbin böylece ferahlayıp genişlemesi esnasında nefis kulak hırsızlığı yaparak bu halden haberdar olur ve neşe ve ferahlıkla hareket etmeye başlar. Onun bu hareketinden bir karanlık yükselir ve tıpkı bir bulut gibi hâl nûrunun hicâbı olur ki kabz bundan doğar. Bu afeti defetmenin yolu şudur: Kalp neşe ve surur vâridinin nüzûlü esnasında nefis kulak hırsızlığı yapmadan önce Hazreti Allah'a sığınmalı ve sıdk ve ihlâsla ona dönmelidir ki Hak onunla nefis arasında bir ismet perdesi koysun ve onu nefsinin hareketinden ve tuğyanından korusun. Cüneyd'e (r.a.) "*Hangi vakitlerine teessüf ediyorsun?*" diye sorulduğunda "*Peşinden kabzı getiren bast vaktine veya uzaklık getiren üns vaktine*" dedi ve şu beyti okudu:

Seni görünce saf ve temiz bir nasip buldum
Ama zaman bu sefayı kederlendirdi.

Bazen mübtedîlerin nefislerinde kabz ve basta benzeyen bir gam veya neşe meydana gelir ki bunu kalplerine inen kabz veya bast zannederler ve böylece hataya duçar olurlar. Şeyhulislam (r.a.) gam ve neşeyi (neşat) tarif etmiş ve: "*Gam nefis fırınının alevlenmesi, neşat ise huy ve tabiat denizinin tufanlı olduğu sırada nefis dalgasının yükselmesidir*" demiştir. Kabzın sonu bast, bastın sonu fena ve fena da kabz ve bast muhâl olduğu için Ebu Kasım Faris şöyle demiştir: "*Önce kabz ortaya çıkar sonra bast ve ondan sonra ne kabz kalır ne de bast.*" Kabz ve bast, mübtedîlerin ondan bir nasibi olmadığı ve müntehîler hal tasarrufunun altından çıktıkları için mutavassıtlara mahsûs hallerdendir. Müptedîler kabz ve bast yerine havf ve recaya, müntehiler ise fena ve bekaya sahiptirler. Havf ve reca iman hükmünce mutavassıtlar ve mübtedîler arasında ortaktır.

Aynı şekilde gam ve neşe, tabiat ve huy hükmünce ortaktır. Müntehîler ise varlıktan arındıkları için ne kabz, ne bast, ne havf, ne reca, ne gam ve ne de neşeye sahiptirler. Yalnızca nefisleri kalp makamına ulaştığında kalbin sıfatları onda zâhir olur, gamı ve neşesi kalbin kabzı ve bastıyla olur, kabz ve bastın yerine kalp nefiste baki kalır ve asla yok olmaz.

Sekizinci Fasıl: Fena ve beka hakkında

Fena Allah'a hareketin sonu, beka Allah'ta hareketin başlangıcından ibarettir. Zira Allah'a hareket varlık çölü sıdk kademiyle bir defada kat edildiğinde son bulur. Bununla âlemde ilâhî sıfatlarla sıfatlanmış ve rabbanî ahlâkla ahlâklanmış bir halde terakki eder. Meşayihin fena ve beka tarifindeki sözlerinin muhtelif olmasının sebebi soru soranların sözlerinin muhtelif olmasıdır. Herkese salâhı ve anlayışı ölçüsünde cevap vermişler ve mutlak fena ve bekadan, izzeti sebebiyle az bahsetmişlerdir. Bazıları "Fenadan murat, muhâlefetin yok olması ve bekadan murat muvafakatin baki olmasıdır" demişlerdir ki bu mana nasuh tövbe makamının gereklerindendir. Bazıları "Fena dünyevî hazların son bulmasıdır" demişlerdir. Nitekim büyüklerden birisi: "*Öyle bir yere ulaştım ki kadınla duvar görmek benim için aynı şeydir*" demiştir. Bazıları "Beka âhirete rağbetin baki kalmasıdır" demişlerdir ki bu mana zühd makamının gereğidir. Bazıları "Fena dünyevî ve uhrevî hazların kesin olarak yok olmasıdır ve beka Hak Teâlâ'ya rağbetin baki olmasıdır" dermişlerdir. Nitekim Ebu Said Harraz şöyle demiştir: "*Fena iddiasında bulunan bir kimsenin doğruluğunun alâmeti Allâhu Teâlâ'dan olan hariç dünya ve âhiret hazlarının yok olmasıdır.*" Bu mana zatın muhabbetinin sadâkatinin gereğidir. Bazıları "Fena yerilmiş sıfatların yok olması ve beka güzel sı-

fatların baki kalmasıdır" demişlerdir. Bu mana nefsin tezkiye ve tahliyesinin muktezasındandır. Bazıları ise "Fena şeylerden gâib olmak beka ise Hakk'ın huzurunda olmaktır" demişlerdir ve bu mana hâlin sekrinin neticesidir. Şeyhulislam şöyle demiştir: "*Mutlak fena, Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın emrinin kula hâkim olmasıdır. Öyle ki Hakk'ın varlığı kulun varlığına galebe çalar.*" Mutlak fenanın hakîkati budur. Diğer kısımların her biri fenanın bir bölümüdür.

Fena iki çeşittir. Zâhirin fenası ve bâtının fenası. Zâhirin fenası fiillerin fenası olup bu ilâhî fiillerin tecellîsinin neticesidir. Bu fenanın sahibi ilâhî fiiller denizinde öylesine gark olur ki ne kendini ne de varlıklardan birini fiil, irâde ve ihtiyar sahibi görür ve bilir. Yalnızca Hak Subhânehu'yu onun fiilini, irâdesini ve ihtiyarını görür. İhtiyarı öylesine selbolunur ki kendisinde hiçbir fiil ihtiyarı kalmaz, hiçbir şey düşünmez, hiçbir işe dalmaz ve mücerred ilâhî fiili başkasının fiili karışmaksızın müşâhede etmenin lezzetini alır. Bazı sâlikler bu makamda kalmış ve Hak Teâlâ kendilerine birilerini gönderene kadar ne yemek yemiş ne de bir şey içmişlerdir. Ancak bu şekilde nefislerinin gereği olan yeme ve içmeye başlayabilmişlerdir.

Bâtının fenası ise sıfatların ve zatın fenasıdır. Bu hâlin sahibi bazen kadîm sıfatların mukaşefesinden kendi sıfatlarının fenasında gark olur, bazen de Kadîm Zat'ın azametinin eserlerini müşâhedede kendi zatının fenasında gark olur. Hakk'ın varlığı ona öylesine galip ve hâkim hâle gelir ki bâtını tüm vesvese ve pisliklerden fani olur. Şeyhulislam (r.a.) şöyle anlatmaktadır: "*Bir gün Şeyh Ebu Muhammed Abdullah Basri'ye (r.a.) "Sırdaki tahayyüllerin ve vesveselerin varlığı gizli şirk midir? Bana göre gizli şirktir" dedim. "Bence bu fena makamındadır." diye cevapladı.*" Bundan murat şudur ki (Allah daha

iyi bilir) henüz fena makamından geçmemiş olan için bunun baki kalması şirk, fenadan sonra bu makama ulaşan için ise şirk değildir. Bazıları için böyle olur, bazıları içinse olmaz. Hislerden gâib olmamanın sebebi zarfın geniş ve kalıbın hacimli olmasıdır. Hem fena ona sığar hem de huzur. Bâtını fena denizi derinliklerinde gark iken zâhiri geçen söz ve fiillere hazır haldedir. Bu zatı ve sıfatları müşâhede makamında yerleşik hâle geldiğinde mümkün olabilir. Fena hâlinin mestliğinden ayılmıştır.

Bu hâlin henüz başlangıcında olan için ise mestliği onu hislerden yoksun kılar. Nitekim Abdullah bin Ömer bir gün tavaftayken bir şahıs ona selam verdi. O bunu işitmedi ve selamına cevap vermedi. O kimse daha sonra bu durumu anlatıp şikâyette bulununca Abdullah: "*Biz bu mekânda Allah'ı görüyorduk*" dedi. Müslim bin Yesar Basra camisinde namaz kılarken caminin sütunlarından birisi devrildi. Tüm pazar ehli bu durumu duymasına rağmen o camide olduğu halde bunu hissetmedi.

Zâhirin fenası karşılığında olan beka, Hak Teâlâ'nın kulunun irâde ve ihtiyarını fani hâle getirdikten sonra onu irâde ve ihtiyar sahibi yapmasıdır ve tasarruflarında mutlak hak sahibi kılmasıdır. Öyle ki istediği her şeyi Hakk'ın ihtiyarı ve irâdesi ile yapar. Mutlak olarak ihtiyarı terk eden fena mertebelerinden bir mertebede olduğu gibi, işlerin külliyatında ihtiyarı terk eden ve cüziyatta serbest olan kimse de bâtınıyla Hak Teâlâ'ya rücu ettiği müddetçe fena makamında bir mertebededir.

Bâtının fenası karşılığında olan beka ise fani sıfatların ve zatın, baki varlık elbisesinde zuhûr mahşerindeki gizli kabirden ortaya çıkmaları ve küllî hicâbın ortadan kalkmasıdır. Öyle ki ne Hak insanların hicâbı olur ne insanlar Hakk'ın hicâbı, fena

sahibi için Hak insanlara hicâb olur. Tıpkı fena menzilinde henüz pişmemiş olanlar için insanların Hakk'a hicâb olması gibi. Fenadan sonra beka sahibi ise birbirlerine hicâb olmadan her birini kendi makamında müşâhede eder. Onda fena ve beka birleşik ve birbirinin içinde olur. Fenada baki, bekada fani olur. Yalnızca bekanın zuhûru sırasında, fena ilim yoluyla onda münderic olur ve fenanın zuhûru esnasında beka ilim yoluyla ona dâhil olur. Ebu Said Harraz'ın dediği gibi: "*Fena ehlinin fena sırasındaki selâmetleri beka ilminin yanlarında olması, beka ehlinin bekadaki sıhhatleri ise fena ilminin onlarla beraber olmasıdır.*" Yine o: "*Fena Hak ile yok olmak ve beka Hakk'ın huzurunda olmaktır*" demiştir. Cüneyt şöyle demiştir: "*Fena senin bütün sıfatlarının yok olması ve küllinin senden çıkıp Allah'ın külliyeti ile meşgul olmasıdır.*"

Bu zâhir ve bâtının fenasını tanıma hususunda câmi bir sözdür. Zâhirin fenası kalp erbabı ve hal ashâbının nasibi, bâtının fenası ise hallerin tasarrufunun darlığından azat olmuş hürlere hastır. Onlar kalp hicâbının altından çıkmış ve kalbin dostluğundan Kalbi Çeviren'in (Mukallibul kalb) dostluğuna ulaşmışlardır.

Dokuzuncu Fasıl: İttisal Hakkında

Bütün şerif hallerin sonu muhibbin mahbuba kavuşması olup bu muhibbin varlığının fenasından ve onun mahbubu ile bekasından sonra gerçekleşir. Zira fenadan önce vusul imkânı yoktur. Kıdem nurlarının galebe çaldığı yerde hadis zulmetinin ne mecali kalabilir? Aynı şekilde fena hâlinde vusul tasavvur edilemez. O halde ittisal, muhibbin varlığının mahbupta bekasından sonra meydana gelebilir ki tecellî nûrunun galebesiyle izmihlale uğramasın ve yok olmasın, aksine kuvvetlen-

sin. Zira zıt zıddın sohbetinden zayıfladığı gibi cins kendi cinsinden olanın sohbetiyle güçlenir:

Sıcaklığı hisseden kimse ateşten yanar
Ancak kendisi ateş olanı ateş nasıl yakabilir?

Bu yüzden ittisal ehlinde mükâşefe ve müşâhede esnasında hiçbir zayıflık meydana gelmez ve kuvvetleri parçalanmaktan ve izmihlalden mahfuz kalır. Ruveym'in dediği gibi: "*Vusul ehli Allah'ın kalplerini birleştirdiği kimselerdir. Bu yüzden kuvvetleri korunur ve insanlardan ebedî olarak men edilirler.*" Güçleri parçalanıp yok olmaktan korunduğu gibi zatları da insanlarla bir arada olma ve şâhidlerin seyretmesi sebebiyle değişmez ve etkilenmez. Zira eğer vusulden sonra herhangi bir sebepten dolayı hallerinde bir değişiklik ve gevşeme ortaya çıkarsa vusul makamından çıkmışlar demektir ki bu mümkün değildir. Bu hususta Zünnûn şöyle demiştir:

Dönen yalnızca yoldan döner, ona ulaşan ise asla dönmez.

Yahya Mu'âz Razi ise şöyle demiştir: "*Amel edenler dört kısımdır: Tövbe eden, zâhid, müştak ve vasıl. Tövbe eden tövbesinden, zâhid zühdünden, müştak hâlinden örtülüdür. Ancak vasılı hiçbir şey Hak'dan örtülü kılmaz.*" Hiçbir şey vasılın sırrını ve himmetini mahbubu müşâhededen ve onunla meşgul olmaktan alıkoyamaz. Zira vasılın rücuu her halde mahbubu ile birliktedir. Ebu Yezid'in söylediği gibi: "*Vasıllar'ın üç işi vardır: Allah için himmetleri, Allah ile meşgul olmaları ve Allah'a dönmeleri.*"

İttisal iki kısımdır. Şuhûdî ittisal ve vücûdî ittisal. Şuhûdî ittisal muhibbin sırının müşâhede makamında mahbuba vu-

suludur. Nuri'nin dediği gibi: "*İttisal kalplerin mükâşefesi ve sırların müşâhedesidir.*" Vücudî ittisal ise muhibbin zatının mahbubun sıfatlarına vusulu ve onlarla sıfatlanmasıdır. Bunların mertebelerinin sonu yoktur. Bu hâle "*Seyru fillah*" derler. Bunun menzilleri ne kadar kat edilirse edilsin sonuna ulaşılamaz ve dünyada ulaşılan her şey vusul menzillerinin ilkidir ve âhiretteki ebedî hayatta dahi onun sonuna erişilmez. Şeyhulislamın dediği gibi: "*Hakikatler ortaya çıktığında kul bu ahvali şerifler ile yolun başında olduğunu bilir. O halde vusul nerdedir? Heyhat vusul yolunun menzilleri âhiretteki ebedî ömürle dahi kat edilemez. Öyleyse dünyevî kısa hayatla bu nasıl mümkün olabilir?*"

Onuncu Fasıl: Vasiyet ve hatemiyet hakkında

On babın tafsîlâtının beyanında söz sona erdiği, hakîkat yolunun sâliklerinin makamlarının ve hallerin zikri vusul derecesine vardığı için bu makamda aşağıdaki sözlerle yetinmek gerekir. "*Abbadan'dan öte bir köy yoktur.*" Faydalı bir vasiyet ve son bir duayla kitabı bitiriyorum. Bu telifin faydalı olmasını isteyenler ve bu tasnifin kazancını dileyenler, bunun ve diğer kitapların mütalaasında dört şeye dikkat etmelidirler.

İlk olarak mütalaanın nedenini araştırmalıdırlar ki boş bir sebep veya nefsânî bir garaz olmasın. Mesela yorgunluk atmak, nefsi kitap okumaya alıştırmak, konuşma esnasında anlatmak ve bilgili olduğunu göstermek amacıyla hikâye ve rivayetler ezberlemek, şüpheli yerlerden haberdar olmak, konuşan birisine itiraz etmek gibi. Zira bu arzuların kaynağı nefsin yerilmiş sıfatları ve kötü ahlâkından başkası değildir ve bu amaçla mütalaadan hiçbir şey fayda edilmez. O halde talip bu çeşit kir ve pisliklerden temiz olmalı ve mütalaadan amacı yalnızca hakkı

talep etmek ve müstakim yola uymak arzusu olmalıdır. Tıpkı hasta olan ve şifa arayan ve bu yüzden tıbbî kitaplara başvuran bir kimse gibi. Böylece Hak Teâlâ onun talebinin sıdkı bereketiyle meşâyihin kelimelerinin işaretlerini anlama yolunu, fayda ve kazançlarından yararlanma kapısını ona açar ve onun talep susuzluğunu giderir.

İkinci olarak niyeti ihlâslı hâle getirdikten sonra mütalaada itidal yolunu seçmeli ve yorgunluk ve bıkkınlık ortaya çıkmadan önce mütalaayı bırakmalıdır ki nefsin aşırılığı olan ifrata düşmesin ve anlama sefası karanlığa dönüşmesin.

Üçüncü olarak onun zâhirini anlamakla kanâat etmemeli ve nebevî hadislerin ve meşâyihin sözlerinin her bir kelimesinin bir zâhiri ve bâtını olduğunu bilmeli ve her bir bâtınında başka bir bâtını olduğunu unutmamalıdır. İlk önce zâhirî anlayışın iktizası ile amel etmediği müddetçe birinci bâtını anlamaktan bir nasip bulamaz. Birinci bâtın ile amel etmedikçe ikinci bâtını anlamaktan bir nasibi olmaz ve her bir amel başka bir anlayışın yolu olmalıdır. Bu durum sözün bütün bâtınlarını anlayıncaya kadar devam etmelidir. Buna erişmek ise mütekellim makamına ve ona ilim derecesine ulaşmakla mümkün olur. Buradan anlaşılmaktadır ki ilâhî kelâmın ve nebevî hadislerin bâtınlarının sonuna ulaşmak kimse için mümkün değildir. Meşayihin kelimelerinde ise işaretlerine uyar ve onların her biriyle amel ederek ilerlerse mütekellimin makamına ulaşmak mümkündür ve böylece onların sözlerinin bâtınlarının sonuna ulaşabilir.

Dördüncü olarak maksut ve muradını elde etmek için acele etmemelidir. Talep iştiyâkına ve zamanının uzamasına tahammül etmeli, bu hususta sabit ve sabırlı olmalı, her anlayışın iktizasınca amel etmelidir ki tedrîcen maksut ve muradına erişebilsin.

Muradından uzaklık sakın seni yoldan döndürmesin
Büyüklük ve mecd tedrîcen elde edilen şeylerdir
Onun misali tıpkı uzun bir neye benzer ki
Yavaş yavaş uzar, büyür ve yükselir.

Allah'ım bu muhtasar kitabı telif etmedeki niyetimi hâlis kıl ve nefsânî pisliklerden ve hevâ ve heves kalıntılarından arı kıl. Başta kendim olmak üzere bütün okuyucuların, yazdığım şeyden faydalanmalarını nasip et. Onu yakınlığım için bir vesile kıl, uzaklığım için değil.

Bununla birlikte ben muhabbet yükünü omuzlamaktan
Ve onunla hür olmaktan razıyım
Ne fayda ne de zarar istiyorum.

Beni sevdiklerinden kıl. Senden dostlarına benzeme tevfîki diliyorum. Kendi dostların zümresinden kıl ve onların arasında haşreyle ki sayıları fazlalaşsın. Allâhu Teâlâ âmin diyen kuluna rahmet etsin.

Velhamdulillahi rabbil âlemin. Vessalatu vesselamu ala Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmain. Hicri 750 yılının Zilhicce ayının 21. günü bitti.